

T. C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE KÜTAHYA
VE BİRİNCİ MECLİS’TE KÜTAHYA MİLLETVEKİLLERİ,
SİYASİ GÖRÜŞLERİ VE HİZMETLERİ

Danışman

DOÇ. DR. ABDULLAH İLGAZİ

Hazırlayan

Sevinç SEZENGÖZ

0392063105

Kütahya – 2006

Kabul ve Onay

Sevinç SEZENGÖZ'ün hazırladığı “**Milli Mücadele Döneminde Kütahya ve Birinci Meclis'te Kütahya Milletvekilleri, Siyasi Görüşleri ve Hizmetleri**” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

.../.../200

Tez Jürisi

İmza

Prof. Dr. Aygün ATTAR

Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ (Danışman)

Yard. Doç. Dr. Necati AKSANYAR

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Milli Mücadele Döneminde Kütahya ve Birinci Meclis’te Kütahya Milletvekilleri, Siyasi Görüşleri ve Hizmetleri**” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../200

Sevinç SEZENGÖZ

ÖZGEÇMİŞ

1963 yılında Uşak'ta Sevim ve Cemal Zihniođlu'nun ikinci çocuğu olarak dünyaya geldi. İlköğretimini Gazi Mustafa Kemal İlkokulu ve Besim Atalay Ortaokulu'nda, lise öğrenimini ise Uşak Lisesi'nde tamamladı. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Tarih Bölümü'nden mezun olduktan sonra başladığı öğretmenlik mesleğine, halen Kütahya Lisesi'nde devam etmektedir. Meslek hayatında; Okul ve Milli Eğitim Müdürlüklerinden teşekkür belgeleri, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan iki kademe ilerlemesi ve bir maaşla ödüllendirme aldı. 1987 yılında Muhittin Sezengöz ile evlendi. Yasemin ve Engin Sezengöz'ün annesidir. 2003 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı – Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı.

ÖZET

Kütahya, tarih boyunca büyük devletlere ev sahipliği yapmış bir yerleşim merkezidir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yurdumuzun İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmesi üzerine Kütahya halkı duyarlı davranarak, mitingler yapmış, işgalleri protesto etmiştir.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne gönderdiği milletvekilleri, İstanbul'un işgali üzerine çalışmalarına ara vermek zorunda kalmış, daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli genelgesi ile Anadolu'da yapılan seçimler sonucunda Besim Atalay Bey, Cemil Bey, Cevdet Bey, Haydar Bey ve Seyfi Bey seçilmiş, İstanbul'dan kaçmayı başarabilen Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinden Ragıp Bey de onlara katılarak, Kahramanlar Meclisi'nde Kütahya'yı temsil etmişlerdir.

Kütahyalılar, ülkenin içinde bulunduğu güç şartlar içerisinde çalışmalarını sürdüren TBMM'ne çektiği telgraflarla güç katmıştır. Kütahyalılar, Milli Mücadele'nin hazırlık döneminde olduğu gibi savaş döneminde de devlete ve orduya maddi manevi destek olmuşlardır.

Milli bir alay kurarak, batıdan ilerleyen Yunan ordusuna karşı koymaya çalışan Kütahya, 17 Temmuz 1921 tarihinde işgal edilmiştir. Bir yıldan fazla Yunanlıların zulmüne dayanan şehir halkı, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa komutasındaki TBMM ordusunun Büyük Taarruzu gerçekleştirmesi sonucunda özgürlüğüne kavuşmuştur.

Kütahya sınırlarındaki Dumlupınar'da 30 Ağustos 1922 günü bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından idare edilen Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde kazanılan zafer, yeni Türk Devleti'nin temellerini atmıştır.

ABSTRACT

Kütahya is a settlement place which hosted big states during the history. After First World War during which our country was occupied by the Entire Powers Kütahya's citizens behaved sensitive so they made meetings and protested the occupations.

The deputies who were sent from Kütahya to the last Ottoman Deputy Assembly had to break up their Works because of the occupation of İstanbul but then with Mustafa Kemal Pasha's 19th March 1920 dated printed notice and as a result of the elections made in Anatolia Mr. Besim Atalay, Mr. Cemil, Mr. Cevdet, Mr. Haydar and Mr. Seyfi are chosen and also other member of Ottoman Deputy Assembly Mr. Ragıp who was able to escape from İstanbul, joined them and they represented Kütahya in Heroes Assembly.

Kütahya's people gave support and strengthened with the telegraphs they sent to Turkish National Assembly which is working under hard circumstances, Kütahya's people gave material and moral support to the government and the army at the war period as they did at the preparation period of Turkish National Struggle for independence.

Kütahya which established a regiment and tried to resist to Greek Forces who were coming from west was occupied at 17th July 1921. They struggled with them more than one year but then they got their freedom as a result of Large Scale Attack made by Turkish National Assembly Forces under the command of Mustafa Kemal Pasha.

New Turkish Nation is founded in Dumlupınar which is in the boundaries of Kütahya after the victory gained by Turkish Forces with the Battle Of Commander-in-Chief.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	xi
TEZ HAKKINDA	xii

GİRİŞ

KÜTAHYA ŞEHRİNİN TARİHÇESİ

A.Türk Hakimiyetine Kadar Kütahya.....	1
B.Kütahya’da Türk Egemenliği.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN SONUNDA TÜRKİYE

1.Mondros Mütarekesi.....	10
1.1.Mütarekenin İmzalanması.....	10
1.2.Mustafa Kemal Paşa’nın Eleştirileri.....	15
1.3.Yıldırım Orduları’nın Lağvı.....	16
1.4.Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’a Gelişi ve İstanbul’daki Faaliyetleri....	18
1.5.Padişah ve İstanbul Hükümeti’nin Duruma Bakışı.....	23
1.6.Türk Halkının Durumu.....	24
1.7.Kütahya’da Mütareke Nasıl Karşılandı.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

KÜTAHYA’DA KUVA-YI MİLLİYE KURMA ÇALIŞMALARI

A.Kütahya’da Kuva-yı Milliye’nin Kurulması.....	34
1.Teşkilatlanma Çalışmaları.....	40
1.1.Kütahya’nın Milli Alay Teşkilatı.....	51
1.2.Milli Alay’ın Çadır İhtiyacının Karşılanması.....	53
1.3.Milli Alay’ın Mustafa Kemal Paşa Tarafından Denetlenmesi.....	53
1.4.Kütahya Milli Alayı’nın Kadrosu.....	56
1.5.Kütahya Milli Alayı’nın Batı Cephesi Kumandanlığı’na Bağlanması.....	64
2.Mitingler.....	65
3.Protesto Telgrafları.....	67
4.Kütahya’da İşgal Günleri.....	68
4.1.Kütahya’daki Milli Kuvvetlerin TBMM Tarafından Düzenli Ordu Birliklerine Dahil Edilmesi.....	69

4.1.1. İnönü Şehitlerinden Kütahyalı Üsteğmen Hüseyin Hüsnu Şahin Olayı	77
4.1.2. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri.....	78
B. Kütahya'da Yunan İşgali.....	80
1.1. Emetlilerin Hükümet Baskını.....	80
1.2. Cevizdere Savunması.....	81
1.3. Domaniç.....	83
1.4. Altıntaş.....	83
1.5. Gediz.....	83
1.6. Simav.....	84
1.7. Tavşanlı.....	84
1.8. Uşak.....	84
2. Sakarya Meydan Muharebesi'ne Hazırlık	85
2.1. Sakarya Meydan Muharebesi.....	89
2.2. İşgalden Kurtuluş.....	91
2.3. Dumlupınar Muharebesi.....	95
3. İtilaf Devletleri'nin Barış Önerileri.....	96
3.1. Yunan Ordusunun Durumu.....	97
3.2. T.B.M.M. Hükümeti'nin Barış Önerisi.....	98
3.3. Dumlupınar Zaferi.....	99
3.3.1. 57'nci Tümen Komutanı Albay Reşat Olayı.....	101
4. Başkomutan Meydan Muharebesi.....	102
4.1. Yunan Başkomutanı Trikopolis'in Esir Alınışı.....	103
4.2. Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı.....	107
4.3. Kütahya'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşu.....	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEÇİMLERİN YAPILIŞI VE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI

A. Seçimlere Hazırlık.....	109
1. TBMM'nin Birinci Dönemi İçin Seçimlerin Yapılışı.....	113
2. Seçilen Kütahya Milletvekilleri.....	114
2.1. Ahmet Besim (ATALAY) Bey.....	114
2.2. Haydar Bey.....	118
2.3. Mehmet Ali Cevdet (İZRAB) Bey (BARLAS).....	120
2.4. Şeyh Seyfi (AYDIN) Efendi.....	121
2.5. Yusuf Cemil (ALTAY) Bey.....	122
B. Osmanlı Mebusan Meclisi'nden T.B.M.M.'ne Katılan Milletvekilleri.....	124
1.1. Mehmet Ragıp (SOYSAL) Bey.....	124
1.2. Haydar Bey.....	125
5. T.B.M.M.'nin Açılışında Hazır Bulunan Milletvekilleri.....	126

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TBMM'NDE BİRİNCİ DÖNEM KÜTAHYA MİLLETVEKİLLERİNİN ÇALIŞMALARI

1.Kütahya Milletvekillerinin Büyük Millet Meclisi'nde Aldığı Görevler.....	130
1.1.Ahmet Besim Atalay Bey.....	130
1.1.1.Görev Aldığı Meclis Komisyonları.....	130
1.1.2.Besim Atalay'ın Türk Dili Alanındaki Çalışmaları.....	130
1.1.3.Besim Atalay'ın Elçilik Heyeti İle Moskova'ya Gönderilmesi.....	132
1.2.Haydar Bey.....	132
1.2.1.Görev Aldığı Meclis Komisyonları.....	132
1.2.2.Divan Katipliği.....	132
1.2.3.İstiklal Mahkemesi Üyeliği.....	132
1.3.Mehmet Ali Cevdet (İzrab) Bey (BARLAS).....	133
1.3.1.Görev Aldığı Meclis Komisyonları.....	133
1.3.2.Divan Katipliği.....	133
1.3.3.İstiklal Mahkemesi Üyeliği.....	133
1.4.Ragıp (SOYSAL) Bey.....	133
1.4.1.Görev Aldığı Meclis Komisyonları.....	133
1.4.2.Divan Katipliği.....	133
1.5.Şeyh Seyfi (AYDIN) Efendi.....	134
1.5.1.Görev Aldığı Meclis Komisyonları.....	134
1.6.Yusuf Cemil (ALTAY) Bey.....	134
1.6.1.Görev Aldığı Meclis Komisyonları.....	134
2.Kütahya Milletvekillerinin Yasama Çalışmaları.....	135
2.1.Ahmet Besim Atalay Bey.....	135
2.1.1.Kanun Teklifleri.....	135
2.2.Cevdet Bey.....	136
2.2.1.Gensoru Önergesi.....	136
2.3.Cemil Bey.....	137
2.3.1.Kanun Teklifleri.....	137
2.3.2.Sorular-Cevaplar.....	141
2.3.3.Önerge.....	141
2.4.Haydar Bey	142
2.4.1.Kanun Teklifleri.....	142
2.5.Ragıp Bey.....	142
2.5.1.Kanun Teklifleri.....	142
2.5.2.Sorular-Cevaplar.....	142
3.Kütahya Milletvekillerinin Gizli Celselerdeki Konuşmaları.....	145
3.1.Ahmet Besim Atalay Bey.....	145
3.2.Haydar Bey.....	148
3.3.Mehmet Ali Cevdet Bey	149
3.4.Ragıp Bey.....	149
3.5.Yusuf Cemil Bey.....	162

BEŞİNCİ BÖLÜM**TBMM'NDE BİRİNCİ DÖNEM
KÜTAHYA MİLLETVEKİLLERİNİN SİYASİ GÖRÜŞLERİ**

1.Birinci Mecliste Gruplaşmalar ve Kütahya Milletvekilleri.....	168
1.1.1.Ahmet Besim Atalay Bey ve (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası.....	175
1.1.2.Haydar Bey'in Siyasi Görüşleri.....	184
1.1.3.Mehmet Ali Cevdet Bey'in Siyasi Görüşleri.....	185
1.1.4. Ragıp Bey'in Siyasi Görüşleri.....	185
1.1.5. Yusuf Cemil Bey'in Siyasi Görüşleri.....	188
SONUÇ	189
EKLER	192
KAYNAKÇA	207

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.ek.	Adı geçen ek
a.g.m.	Adı geçen makale
Ans.	Ansiklopedisi
A.K.D.T.Y.K.	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
A.T.A.M.D.	Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
ATASE	Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı
A.Ü.S.B.F.	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.T.T.B.	Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
Bkz.	Bakınız
BTTD	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.İ.B.Y.	Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
D.P.Ü.	Dumlupınar Üniversitesi
dp.	Dipnot
gös.yer.	Gösterilen yer
İ.A.	MEB İslam Ansiklopedisi
K.B.	Kültür Bakanlığı
s.	Sayfa
S.	Sayı
T.B.M.M.A.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi
T.B.M.M. G.C.Z.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
T.B.M.M. Z.C.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
T.İ.B.K.Y.	Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
T.İ.H.	Türk İstiklal Harbi
T.İ.T.E.	Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
E.Ü.	Ege Üniversitesi
vd.	ve devamı
Yay.	Yayını, yayınları, yayınlayan

TEZ HAKKINDA

Araştırmanın Problemi

Araştırmada üzerinde durulan başlıca problemler şunlardır: Milli Mücadele hangi şartlarda gerçekleşmiştir. Hazırlık, Savaş ve sonraki dönemlerde hangi çalışmalar yapılmış ve bu çalışmaların Kütahya'daki yansımaları nasıl olmuştur? Milli Mücadeleyi bizzat yürüten TBMM'nde görev yapan Kütahya Milletvekillerinin Milli Mücadele'ye yönelik çalışmaları ve bu çalışmalar tarih sayfalarında yer almış mıdır? Kütahya halkı bu mücadeleye hangi örgütlenmelerle katılmıştır? Kütahya Milletvekilleri bu örgütlenmeler içinde yer almışlar mıdır? Kütahya Milletvekilleri TBMM'de aktif olarak görev almışlar mıdır?

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, Milli Mücadele'de Kütahya'nın rolünü ortaya çıkarmak ve Birinci Meclis'te görev yapan Kütahya Milletvekillerinin yaptığı çalışmaları değerlendirmektir.

Araştırmanın Önemi

Bu güne kadar üzerinde araştırma yapılmamış olan bu konuyu bütün yönleriyle incelemek ve ortaya çıkan bilgi ve belgeleri ilgililerin bilgisine sunmaktır. Ayrıca uzun dönem işgal altında bulunan Kütahya'da bu işgallerin varsa izlerini bulmak ve açıklamaktır.

Araştırmanın Hipotezleri

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi Türkler açısından adil olmayan hükümler içermekle beraber, sinsice hazırlanmış bir çok hain planı da beraberinde taşımaktaydı. Nitekim bir süre sonra bu hain planlar bir bir uygulanmaya başlanmış ve güzel ülkemiz yer yer işgal edilmeye yakılıp yıkılmaya başlanmıştır. İstanbul Hükümeti'nin gerekli tedbirleri almada yetersiz kalması üzerine Türk Halkı inisiyatifi ele almış ve Mustafa Kemal Paşa'nın üstün gayretleri ve eşsiz liderlik vasıflarıyla birleşince; ortaya Kuva-yı Milliye denilen o olağanüstü güç çıkmıştır.

TBMM'nin açılmasıyla bu güç, yerini Meclis'e ve Türk Halkının temsilcilerine bırakmıştır. Devleti kuran ve Milli Mücadele'yi başarıyla tamamlayan bu meclisin bütün yönleriyle araştırılması ve üyelerinin çok iyi bilinmesi gerekir. Bu çalışmada Kütahya örneği incelenmiştir.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Birinci TBMM Dönemi incelenmekle beraber, kısmen savaş yılları da ele alınmıştır. Kütahya Milletvekillerinin biyografileri siyasi hayatı ve görüşleri de inceleme konularımız arasında yer almıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu konuda kaynakçada belirtilen eserler incelenmiş ve tezle ilgili gerekli notlar alınmıştır. Mahalli çalışmalara ağırlık verilerek elde edilen bilgiler derlenmiştir. Cumhuriyet ve Meclis Arşivlerinde yapılacak çalışmalar için gerekli izinler alınmıştır. Bu arada konumuzla ilgili yayınlanmış bütün eserler tespit edilerek kullanılacak bilgiler özenle toplanmıştır. Devlet arşivlerinde bulunan resmi belgeler elden geçirilerek değerlendirilmiş ve ayrıca alan taraması yöntemiyle ulaşılan bilgiler de kullanılmıştır.

TEZ METNİ

GİRİŞ

KÜTAHYA ŞEHİRİ'NİN TARİHÇESİ

A. Türk Hakimiyetine Kadar Kütahya

Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden birisi olan Kütahya, Esop'un doğduğu yer olarak bilinir. Bunun için genellikle, şehrin arkeolojik tarihinin Frigler Devri'nden başladığı sanılmaktadır. Fakat arkeolojik buluntulara göre¹, Kütahya Arkeolojisi Kalkolitik (Taş-Maden) Devre kadar uzanmaktadır. Bu durumda şehrin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, Kütahya'nın İlk Çağ Tarihi'nin Milat'tan önce 4000 yılından itibaren başladığı düşünülebilir. Kalkolitik Devir'den sonra Tunç Devri'ni (M.Ö.3000-2000) yaşayan Kütahya, Maden Devri eserleri bakımından oldukça zengin bir mirasa sahiptir². Kütahya, Türklerden önce sırasıyla Hitit, Frigya, Lidya, Pers, Makedonya, Bitinya ve Bergama krallıklarının hakimiyetinde bulunmuş, daha sonra Roma İmparatorluğu ve onun ikiye ayrılmasından sonra Bizans İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir.

Hititler Dönemi'nde (M.Ö.2000-1200), Kütahya'nın Anadolu'nun yerleşim alanlarından biri olduğu yine arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır³.

Frigler Dönemi'nde önemli bir yeri olan "Küçük Frigya" (Phrygia Epictetus) isimli bölgede bulunan Kütahya Şehri'nin kuruluşu bazı araştırmacılara göre M.Ö. XI.

¹ Bu devre ait ilin çeşitli yerlerinden gelen siyah renkli, basit çizgili bezemeler yapılmış buluntular halen Kütahya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

² Tavşanlı-Kayı Köyü, Altıntaş-Üçhöyük Köyü, Simav Yöresi'nde bu döneme ait eserler bulunmuştur. Truva'nın tipik gaga ağızlı ve üç ayaklı kaplarının, özellikle Yortan Kültürünün (Bakır Çağ) bezekli kaplarının bölgemizde (Tavşanlı) bulunmuş olması A.Semih Tulay tarafından Yortan Mezarlık Kültürünün düz iskanlardan başka höyüklerde de olduğunu göstermesi açısından önemli bulunmuştur. Tavşanlı – Kayı Köyü'nde (M.Ö. 3000-2000)'e ait çarkta ve elde yapılan keramik buluntuları da vardır. Yortan ve Demircihöyük buluntularına benzeyen bu eserlerde gri örnekler boldur. Yine bu devre ait taştan yapılmış keser, topuz ve keski gibi buluntular da mevcuttur. Daha fazla bilgi ve fotoğraflar için bkz. : A.Semih Tulay, "Kütahya Arkeolojisi", **Kütahya, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan**, İstanbul, (Kütahya Belediyesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü işbirliğiyle hazırlanıp yayınlanmıştır), Formül Matbaası, 1981-1982, s. 54 , 59 , 60.

³ Domanıç ve Altıntaş bölgesinden elde edilen buluntuların, Hitit Devri keramiklerinin (seramik) en güzel örneklerinden olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca fotoğraflar için bkz. : **a.g.e.**, s. 61.

yüzyıl'a rastlamaktadır⁴. Şehrin o zamanki adı "Kotys'lerin Kenti"⁵ anlamına gelen Cotyaeion'dur⁶. İlk kurulduğu yer, bugünkü Kütahya Kalesi'nin⁷ bulunduğu tepedir (Hisar Tepesi)⁸. Kimmer istilasından (M.Ö. VII.yy.) sonra bir süre Lydia Devleti'nin sınırları içinde kalan⁹ Kütahya, M.Ö. 546 yılında Pers Kralı Kyros'un egemenliğine girmiştir. Uzun süre Pers egemenliğinde kalan Kütahya, Makedonyalı Büyük İskender'in Anadolu'yu hakimiyetine almasıyla el değiştirmiştir (M.Ö. 333). Büyük İskender'in genç yaşta ölümüyle imparatorluğu da parçalanmış ve Kütahya, İskender'in kumandanlarından Antigonos'un eline geçmiştir¹⁰. M.Ö. 278 yılında ise Bitinya Krallığı Kütahya'yı topraklarına katmış, şehir daha sonra Bergama Krallığı'nın eline geçmiştir¹¹. M.Ö.II.yy.'ın ikinci yarısında Bergama Krallığı'nın çöküşüyle Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir¹².

Romalılar devrinde Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri haline gelen Kütahya, İmparatorluk tarafından takibata uğrayan Hıristiyanların sığınmaları üzerine şehrin tahsisatı kesilerek cezalandırılmış, böylece şehir ihmale uğrayarak bir süre bakımsız kalmıştır¹³. Hıristiyanlığın Roma tarafından resmen kabul edilmesinden sonra Kütahya, Piskoposluk merkezi olmuştur. Bu devirde Kütahya bölgesi en parlak devrini yaşamıştır. Bölgenin en önemli Roma iskan merkezi Aizani'dir¹⁴.

Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılması sonucunda Kütahya, Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) sınırları içerisinde kalmıştır. Bizanslılar, şehre hakim

⁴ Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", **Kütahya, 100.Yıla Armağan**, s. 181.

⁵ **Anabritannica**, İstanbul, C.14, Ana Yayıncılık A.Ş., 1989, s. 190.

⁶ Romalılar ve Bizanslılar döneminde, Cotyaeum, Cotyaeium, Cotyaeum gibi değişik biçimleri de görülür. Bkz: **Büyük Larousse**, Kütahya Maddesi, C.14, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1986, s.7288. Xenophon'un Anabasis'inde "onbinlerin" yardımı ile Artaxerxes'e başkaldıran kardeşi genç Kyros'un ordusu ile geçtiği kaydedilen Ceramorum Agora (Çanakçılar Pazarı)'nın Kütahya olması son zamanlarda şüphe ile karşılanmaktadır. Bkz: Ara Altun, **a.g.m.**

⁷ Bizans Döneminde yapılmıştır. Bkz. : **Anabritannica** , C.14, s. 191.

⁸ Frigler, "Larisa" adını verdikleri şehirlerini yüksek, hakim tepelere inşa ederlerdi. Bkz. : **a.g.e.**, s. 54.

⁹ **Büyük Larousse**, C.14, s. 7288.

¹⁰ Aynı yer.

¹¹ **AnaBritannica**, C. 14, s. 190.

¹² Bu dönemde Kütahya, Roma İmparatorluğu'nun Galatia Eyaleti'nin sınırları içindeydi. Bkz: Aynı yer.

¹³ Takibata uğrayan Hıristiyanların Kütahya'ya sığınmaları üzerine Hierokles şehrin tahsisatını kesmiştir.

Bkz: Ara Altun, **a.g.m.**

¹⁴ İskan edilmesi, eldeki buluntulara göre Frig devrine kadar inmektedir. Şehrin kuruluş zamanı ise eldeki sikkelere dayanılarak M.Ö. I. yy'a dayandırılır. M.S. II. yy'da Hadriyan zamanında en parlak devrine ulaşan Aizani'de bu devirde Tiyatro ve stadyum (ikisinin birbirine birleşik olması çok önemli bir özelliktir), Zevs Tapınağı ile Hamam inşa edilerek şehir önemli bir hale gelmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: A.Semih Tulay, **a.g.m.** ; Aizani, Kütahya'nın ilçelerinden birisi olan Çavdarhisar'dadır.

ve kale yapımına elverişli buldukları sarp tepeye burçlarla tahkim edilmiş, iki kat sur içinde bir şato yapmışlardır¹⁵. Bu şato Germiyanogulları ve Osmanlılar döneminde yapılan Kütahya Kalesi'nin esasını teşkil etmiştir. Bu dönemde, Sultan Alp Arslan'a Malazgirt'te yenilen Romanos Diogenes, tahtını geri alabilmek için giriştiği mücadelede rakiplerine yenilip esir düşünce, Kütahya'ya getirilip gözlerine mil çekilerek hapsedilmiştir¹⁶.

B. Kütahya'da Türk Egemenliği

Kütahya'nın Türk hakimiyetine ilk girişi, Malazgirt Zaferi'nden (1071) sonra Selçuklu komutanlarından Kutalmışoğlu Süleyman'ın bu çevreyi fethiyle gerçekleşmiştir¹⁷. Fakat Bizans, Kutalmışoğlu Süleyman'ın ölümünden sonra çıkan karışıklıktan yararlanarak şehri geri almıştır¹⁸. Türklerin Anadolu'yu yurt edinme mücadelesi devam ederken I. Kılıç Arslan bu bölgeyi tekrar Türk topraklarına katmayı başarmıştır. Bu yörenin 1097 (Dorylaion) Eskişehir Savaşına kadar Selçukluların elinde kaldığı sanılmaktadır¹⁹. Kütahya ve çevresindeki Türkmenler, daha sonra gerek Bizans gerekse Haçlı ordularına büyük kayıplar verdirecek²⁰ savaş taktikleri ile bölgede varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. 1176 Miryakefalon Zaferi sonrasında Bizans, sınırlarda yığılan Türkmen baskısını durduramamış, Manuel'in ölümünün ardından II. Kılıç Arslan yeni bir fetih hareketi başlatarak Kütahya'yı Selçuklu topraklarına katmıştır (1182)²¹. Kılıç Arslan yaşlandıktan sonra, eski Türk geleneklerine göre memleketi on bir oğlu arasında paylaşmıştır. Bu paylaşımına göre en küçük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev Kütahya ve çevresine Melik olarak tayin edilmiştir²².

¹⁵ Günümüzde şato kısmı bulunmamakla birlikte, iç kalenin, yani Kütahya Kalesi'nin yukarı hisar denen kısmının bu devirden kaldığı, aşağı kısmının da Osmanlılar zamanında yapıldığı kabul edilmektedir. Bkz: Ara Altun, **a.g.m.**

¹⁶ Aynı yer.

¹⁷ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Üçüncü Baskı, İstanbul,Boğaziçi Yayınları, 1993, s. 55.

¹⁸ Ara Altun, **a.g.m.**

¹⁹ Aynı yer.

²⁰ İmparator Manuel'in bu çevrede Kilikya Seferi dönüşü 1159'de ağır kayıplara uğradığı kaydedilmektedir. Bkz: O.Turan, s. 200.

²¹ O.Turan, s. 214, 237; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, Birinci Baskı, İstanbul, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları, 1979, s. 117.

²² Bu taksimatın 1182-1188 yılları arasında, büyük ihtimal 1186 olduğu düşünülmektedir. Selçuklu tarihçisi İbn Bibi'ye göre, on bir kardeş, Sultan olan babaları Kılıç Arslan'a tabi bulunmakla birlikte, her melik kendi eyaletinde yarı müstakil bir hükümdar mevkiinde idi. Bkz: O.Turan, s. 217, 237.

Keyhüsrev, uçlarda bulunan bu toprakları sadece korumakla kalmamış, yeni fetihlerle sınırları genişletmeyi başarmıştır. Fakat kardeşler arası mücadeleler devletin zayıflamasına yol açmış ve III. Haçlı Seferi bu parçalanmış Türkiye'den Suriye'ye geçebilmiştir. Alman İmparatoru Fr. Barbaros'un başında bulunduğu Haçlı Ordusu'nun güzergahında bulunan Keyhüsrev ve ülkesi Haçlılarla mücadele etmiştir²³. Selçuklu Sultanı 1192'de ölünce daha önce veliaht tayin ettiği Gıyaseddin Keyhüsrev (ilk saltanatı 1192-1196) Selçuklu tahtına çıkmıştır. Bu durumdan memnun olmayan kardeşlerinin çıkardığı taht kavgaları esnasında ²⁴ Kütahya, tekrar el değiştirdiyse de Alaeddin Keykubat zamanında Selçuklu kumandanlarından İmadüddin Hazar Dinari ²⁵ tarafından (1230) İznik Rum İmparatorluğu'nun elinden alınarak Türk hakimiyetine katılmıştır²⁶. Muineddin Pervane döneminde ise Kütahya, Vezir Fahreddin Ali Sahip Ata'nın oğullarına uç beyliği olarak verilen yerler arasındadır²⁷.

Kösedağ yenilgisi sonrasında giderek güçsüzleşen ve Selçuklu-Moğol hükümeti haline gelen devlet, 1275 yıllarına doğru güç birliği yapabilmek için Germiyanlıları²⁸ Doğu Anadolu'dan alıp, Batı Anadolu'ya yerleştirmiştir²⁹. Germiyanlılar, resmi iktidarla birlik olmuşlar fakat, genel çöküş nedeniyle onlar da bir süre sonra beylik

²³ a.g.e. s. 238.

²⁴ a.g.e., s.239.

²⁵1236 tarihinde ve 1243'de Kütahya'nın valisi olarak gösterilmektedir. Bkz : Cahen, s. 242; "Selçuk ümerasından bulunduğu kitabelerde belirtilmişse de, isminin sonundaki Hezar Dinari kaydı, Hezar Dinar isminde birisinin kölesi olduğunu göstermektedir. Bu lakapta bir hükümdar Selçukilerde yoktur, böyle bir emir ismine de tesadüf etmiyoruz. İmadüddin Hezar Dinari'nin Ermensahlardan Bedreddin Aksunguru Hezar Dinar'ın kölesi olması ve ...efendisinin vefatından sonra Alaeddin Keykubat'ın hizmetine girmesi pek muhtemel olup, tarihte tevafuk eder...Mahalli an'aneye göre Kütahya'nın fatihidir...Evliya Çelebi de Hezar Dinariyi Germiyan Hükümdarının veziri olarak gösterip Kütahya'da mefdun olduğunu söyler ". İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, **Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1932, s. 23. Not: Bundan sonraki dipnotlarda yazarın soyadı olan, Uzunçarşılı kullanılacaktır.

²⁶1233/34 tarihli Yoncalı Hamamı Kitabesi'nde, hamamın Anadolu Selçuklu hükümdarlarından I.Alaeddin Keykubat zamanında 1233 yılında yapıldığı yazılıdır. Bkz: Uzunçarşılı, s. 21.

²⁷ O.Turan, s. 525.

²⁸ Germiyanlılar tarih sahnesine, Anadolu Selçuklu Devleti'nin hizmetinde, başlarında Alişiroğlu Müzafferiddün olduğu halde Sultan II.Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından, Baba İshak İsyanını bastırmaya memur edilmeleriyle (1240) çıkmışlardır. Bkz: Germiyanoğulları Maddesi, **Kütahya Ansiklopedisi 1**, Kütahya, Kütahya Belediyesi Yayınları, 1999, s. 154; Germiyan, Türk Aşiretlerinden birinin adı iken, sonradan bir beyliğin ve bir ailenin adı olmuştur. Germiyan Türk Aşireti ilk defa XIII. Asrın ilk yarısında Anadolu Selçuklu Devleti hizmetinde olarak Malatya taraflarında görüldü. Bkz: Ömer Karakaş, **19.yy.'ın Sonu ve 20.yy.'ın Başlarında Kütahya (Germiyan) Sancağı Salnameleri**, Kütahya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, D.P.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

²⁹ Cahen, s. 299.

halini almışlardır³⁰. Kütahya'nın 1285'ten itibaren Moğollar, Germiyanlılar ve Selçuklu Sultanı II. Mesud arasında mücadele konusu olduğu bilinmektedir³¹. Osmanlılardan³² önce Batı'daki en önemli beyliğin Germiyan Beyliği olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir³³. Karamanlıların Moğol ve Selçuklu orduları tarafından ezilmesi Türkmenlerin Batı'ya, Germiyanlılara katılmasına neden olmuştur. Böylece giderek güçlenen beylik, Kütahya'da imar faaliyetlerini başlatmış, çok sayıda at beslemiş, tarım yapmış ve hatta pirinç bile yetiştirilmiştir. Yeli dokuma endüstrisi sürdürülmüş, altın ve gümüş madenleri işletilmiştir³⁴. Karamanlılarla komşu durumuna gelerek gerginlik yaşamaya başlayan Germiyanoglu Süleyman Şah, kızı Devlet Hatun'u, 1381 tarihinde Osmanlı Sultanı I.Murad'ın oğlu Bayezid'e (Yıldırım) gelin vermiştir³⁵. Simav, Emet, Tavşanlı ve Kütahya çeyiz (cihaz) olarak Osmanlılara verilmiş, Şehzade Bayezid, Sancak Beyi olarak Kütahya'ya gelmiştir³⁶. Germiyanoglu II. Yakup Bey Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra tekrar Kütahya'ya sahip olmuştur. Timur, Germiyan topraklarını kendisine iade etmiş ve bir ay kadar Kütahya'da oturmuştur³⁷. Yakup

³⁰ “Germiyan adı bir grubun adıdır ve başka yerlerde olduğu gibi, bu grubun başındaki yönetici ailenin adı değildir. Bu aile ataları Alişir'in adını almıştı. Merkezleri Kütahya idi ve bir bölümü eski Selçuklu kumandanları, bir bölümü de Türkmen başbuğları olan komşularının üzerinde hegemonya kurmuşlardı. On üçüncü yüzyılın sonunda Alişir'in soyundan gelme Yakup, güçlü bir bey durumuna gelmişti. Kitabeler onu Doğu'da Ankara'yı kontrolü altında bulundurduğunu, batıda ise genel olarak Bizans'ın ve Alaşehir'in ona bağ ödediğini, Menderes üzerinde Trablus'un, Gümüşsar'ın, Sivriköy, Simav ve Kula'nın onun elinde bulunduğunu gösteriyor. Akraları veya ona bağlı kimseler Denizli, Aydın ve hatta Afyonkarahisar'ı yönetmişler ve Fahreddin Ali'nin torunları buralardan tamamen yok olmadan önce, ona baş eğmişlerdir”. Bkz: Aynı yer; “Malatya taraflarından takriben 1276 tarihinde göç ederek önce Ankara, sonra Kütahya taraflarına yerleşen bu kabilenin başkanlarından tarihte ilk adı geçen Alişir oğlu Muzafferredin olduğu ve Selçuklu ümerasından bulunduğu, Selçuknamenin rivayetleri arasındadır. ”. Bkz : Uzunçarşılıoğlu, s. 25 ; Birinci Yakup veya Yakup bin Alişir zamanında bağımsız oldukları 1301-1302 tarihinde bir hükümet kurdukları bilinmektedir. Bkz: Mustafa Yeşil, “Tarihte Kütahya”, **Kütahya XV. Yıl**, Kütahya, Kütahya Vilayeti 15. Cumhuriyet Kutlama Komisyonu, 1938, s. 6.

³¹ **Kütahya, 100.Yıla Armağan**, s. 183.

³² “Osmanlılar, Oguzların Kayı Boyu'na mensup bulunuyor, bu tarih ve menşe şuurunu taşıyorlardı. Osmanlılar, cihan hakimiyeti idealiyle, Türk-İslam mefkuresinin temsilcisi durumunda yükseliyor ve Müslümanları kendi etrafında topluyorlardı. Diğer beylikler Moğollar ve komşuları ile mücadele ederken Osman Gazi, süratle Marmara sahillerine doğru ilerliyor ve Anadolu'da Bizans hakimiyetini de tasfiye ediyordu. Bu durum Anadolu'da gaza ruhunu canlandırıyor, diğer İslam ülkelerinden gelen gaziler, Moğol istilası altında ezilen Türkler, yerlerinden atılan ikta sahibi sipahiler de dünya ve ahretlerini kazanmak amacıyla Osmanlılara katılıyorlar, böylece beylik kısa sürede Gazi devleti olmuş, inanılmaz bir kudret halinde yükselmiştir”.Bkz : O.Turan, s. 653-654.

³³ a.g.e., s. 183 ; O.Turan, s. 590 ; Cahen, s. 354 .

³⁴ Cahen, s. 299; **Kütahya, 100. Yıla Armağan**, s. 183.

³⁵ **Kütahya, 100.Yıla Armağan**, s. 183; Dügün 1881'de olmuştur. Bu evlilikten “Çelebi Sultan Mehmet” doğmuştur . Bkz: Uzunçarşılıoğlu, s. 48.

³⁶ **Kütahya 100.Yıla Armağan**, s. 183.

³⁷ **Kütahya XV. Yıl**, s. 8; “Timurlenk halka dokunmadan fidye-i necat (kurtuluş parası) almış, Demirtaş Paşa'nın Kütahya Kalesi'nde topladığı hazinelerini ele geçirmiştir. Şerefeddin Yezdi Timurnamesine ve Hammer Tarihine göre bir ay kaldıktan sonra Kütahya'dan ayrılmıştır ”. Bkz : Oktay Aslanapa, “Giriş” , **Kütahya, 100. Yıla Armağan**, s. XV.

Bey'in Fetret Dönemi'nin sonlarına doğru kız kardeşinin oğlu Çelebi Mehmet'in tarafını tutması Karamanlıları kızdırmış, Germiyan toprakları Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından tamamen işgal edilmiştir. Çelebi Mehmet, kardeşleri ile olan saltanat kavgasını başarıyla tamamladıktan sonra, Karamanoğullarının üzerine yürümüş ve Yakup Bey tekrar topraklarına hakim olmuştur³⁸.

Germiyanlı II.Yakup Bey, erkek evladı olmadığından memleketini, vefatından bir yıl önce kız kardeşinin torunu olan Osmanlı Sultanı II.Murat'a bırakmayı vasiyet etmiştir. 1428 yılında vefatı üzerine Germiyan Beyliği'nin toprakları Osmanlılara geçmiştir³⁹. Bu vilayete ilk vali olarak Umur Bey'in oğlu Osman Çelebi gönderilmiştir. Kütahya, Fatih Sultan Mehmet zamanında merkezi Ankara'da bulunan Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı idi. 1451 tarihinden sonra ise beylerbeyi olan İshak Paşa Kütahya'da oturduğu için şehir, bu tarihten başlayıp eyalet teşkilatına son verilineye kadar Anadolu valilerine merkez olmuştur⁴⁰.

Kütahya Sancağı'nda Osmanlı şehzadelerinden, (Yıldırım) Bayezid ve (II.) Selim valilik yapmışlardır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı toprakları otuz eyalete taksim edilmiştir. Merkezi⁴¹ Kütahya olan Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı olan sancaklar şunlardır: Afyonkarahisar, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Bursa, Çankırı, Eskişehir, Isparta, Kastamonu, Kütahya, Manisa, Muğla olmak üzere 14 tanedir⁴². Eyalet merkezi olan Kütahya'ya Paşa Sancağı denirdi⁴³.

³⁸ **Kütahya XV. Yıl**, s. 8.

³⁹ Uzunçarşılı, s. 88.

⁴⁰ Aynı yer.

⁴¹ Kütahya 1451'den 1832 yılına kadar eyalet merkezi olarak kalmıştır. Bkz: **a.g.e.**, s. 103.

⁴² **a.g.e.**, s. 89.

⁴³ Kütahya Sancağı'na bağlı kazaların sayısı zamanla değişmiştir. Bir dönem otuzu geçen kazaya sahipken, daha sonra 25'e, 18'e ve 16'ya düşmüştür: Kütahya, Uşşak (Uşak), Eğrigöz (Emet, Kütahya'nın kazalarındandır), Gediz (Kütahya'nın kazalarındandır), Tavşanlı (Kütahya'nın kazalarındandır), Güre (Uşağın nahiyesidir), İnay (Eşme'nin köylerindedir), Eşme (Uşağın kazalarındandır), Sirke (Eşme'nin köylerindedir), Silinti (Kula'nın nahiyelerindedir), Homa (Çivri'in köylerindedir), Dazkırı (Afyon'un kazalarındandır), Baklan (Çal'ın köylerindedir), Dağardı (Simav'ın nahiyesidir), Banaz (Uşağın kazalarındandır), Çal (Denizli'nin kazalarındandır), Şeyhlu (Işıklı, Denizli'nin Çivril Kazası'nın beldesidir), Geyikler (Dinar, Afyon'un kazalarındandır), Kula (Manisa'nın kazalarındandır), Çarşamba (Buldan, Denizli'nin kazalarındandır), Ezine (arayköy, Denizli'nin kazalarındandır), Honaz (Denizli'nin kazalarındandır), Balat (Tursun Bey-Dursun Bey, Balıkesir'in kazalarındandır), Lazikiyye (Denizli), Bozöyük (Bileciğin kazalarındandır), Bozkuş (Uşağın kazalarındandır), Çakırca (Denizli'nin köylerindedir), Toyla veya Tavile (buraların Osmaneli'ye bağlı olduğu sanılmaktadır), Kazıklı (Denizli'yi Antalya tarafına bağlayan Kazıkbeli Geçidi), Siçanlı (Sincanlı, Afyonkarahisar'ın

Kanuni Sultan Süleyman, 1 Temmuz 1522 tarihinde, Rodos Seferi'ne giderken Kütahya'da konaklamıştır. Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa ile, Gelibolu üzerinden gelen Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşa, Yeniçeri Ağası Bali Ağa, Azep Ağası Ali Bey, burada Padişah'a katılmışlardır. Bazı kaynaklara göre iki yüz bini bulan Osmanlı Ordusu, Kütahya ovasında üç gün kalmıştır. 4 Temmuz 1522 Cuma günü, Kütahya Ulu Cami'de Cuma Namazı kılındıktan sonra Osmanlı Padişahı (1520-1566) Kanuni Sultan Süleyman, ordusuyla birlikte Kütahya'dan ayrılmışlardır⁴⁴.

XVII. yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda, taşrada devlete karşı çeşitli sebeplerden isyan eden celaliler, Kütahya Şehri'ne de zarar vermiştir. XIX. yüzyıl'da ise Kütahya, uluslar arası sorunlara yol açan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sonucunda (oğlu İbrahim Paşa komutasındaki) Mısır ordusu tarafından işgal edilmiştir⁴⁵. Bu isyanın karmaşık bir hal alması üzerine Sultan II.Mahmut'un Rusya'dan yardım isteyerek Hünkar İskelesi Antlaşması'nı imzalaması üzerine, İngiltere ve Avusturya telaşa kapıldı. Mısır Valisi'nin ayaklanması uluslar arası mesele halini alınca, Mustafa Reşit Paşa ve Fransa elçisi Mösyö Varen Kütahya'ya gelerek Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı hükümeti arasında bir anlaşma sağladılar. Kütahya Antlaşması adını alan bu antlaşma 4 Mayıs 1833 günü imzalanmıştır⁴⁶.

Bu işgalden bir yıl öncesine kadar (1832) eyalet merkezi olarak kalan Kütahya, (vezirlerin çoğalmasına bağlı olarak) sancaklara kadar vezir tayin edilmeye başlayınca beylerbeylik teşkilatı bozulmaya başlamış ve eyalet teşkilatının kaldırılmasıyla, Kütahya muhassıllık ile yönetilmeye başlanmıştır. Son vali olan Mehmet Emin Rauf Paşa, Sadrazamlık görevi verilerek İstanbul'a çağrıldıktan sonra Mısırlıların işgali üzerine valilik teşkilatı son bulmuştur⁴⁷.

---

kazalarındandır), Gököyük (Eşme'nin köylerindedir). Parantez içinde bu günkü isimleri ve yerleri verilerek güncelleştirilmiştir. Asıl metin için bkz: Uzunçarşılı, s. 96-97.

⁴⁴ Hamza Güner, "Kanuni Sultan Süleyman Kütahya'da", **Aksu Dergisi**, Kütahya, C. I, S.11, Kütahya Ekspres Matbaası, 1965.

⁴⁵ Uzunçarşılı, s. 101.

⁴⁶ İbrahim Paşa, Kütahya'dan ileri geçmeden, iki buçuk ay kadar burada oturduktan sonra Adana taraflarına geri çekilmiştir. Bkz: **a.g.e.**, s. 102.

⁴⁷ Kütahya'ya muhassıl (mültezim) olarak Halil Kamil Ağa tayin edilmiştir (1833). Halil Kamil Ağa, Rauf Paşa'nın mütesellimi iken Mısırlıların işgali üzerine efendisi ile beraber görevden çekilmiş ve mütesellimliğe Kütahyalı Reşit Ağa tayin edilmiştir. Bkz: **a.g.e.**, s. 103.

XIX.yy.'ın ilk yarısı sona ererken, Macar devriminin askeri-siyasi liderlerinden Lojos Kossuth, Kont Kazmér Batthyany, General Méezaros gibi kişilerin Osmanlı Devleti'ne sığınmaları üzerine Bab-ı Ali tarafından Kütahya'da konuk edilmeleri de kente ayrıca uluslar arası önem kazandırmıştır.

Tanzimat'tan sonraki düzenlemede (1841) merkez aynı kalmak üzere Hüdavendigâr (Bursa), Vilayeti'ne bağlı altı sancaktan (Bursa, Kütahya, Bilecik, Balıkesir Afyon ve Eskişehir) biri olan Kütahya⁴⁸, II.Meşrutiyet döneminde bağımsız bir mutasarrıflık haline gelmiştir (1915)⁴⁹. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı Milli Mücadelenin etkin bir şekilde yaşandığı Uşak, Gediz ve Simav o tarihlerde Kütahya'nın ilçeleriydi. Kütahya, 8 Ekim 1923 tarihinde mutasarrıflıkların kaldırılmasıyla 15 Ekim 1923'te Merkez, Gediz, Emet, Simav, Tavşanlı ve Uşak ilçelerini içine alacak şekilde vilayet olmuştur⁵⁰.

---

⁴⁸ a.g.e., s. 104.

⁴⁹ a.g.e., s. 105.

⁵⁰1947'de Altıntaş, 1960'ta Domaniç ilçeleri Kütahya'ya bağlanmıştır. Bu arada nüfusunun merkez ilçeden daha kalabalık olması nedeniyle Uşak, 1953'te ayrı bir il haline getirilmiştir. Bkz: **Büyük Larousse**, Cilt: 14, s. 7288.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNDA TÜRKİYE

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte yenik düşmesi üzerine imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması, savaş sonunda yenik bir devlete imzalatılan ağır bir barış antlaşması niteliğinde idi. 30 Ekim 1918 tarihli Ateşkes Antlaşması'nın yedinci maddesi kullanılarak yurdumuz, İtilaf Devletleri tarafından yer yer işgal edilmeye başlandı⁵¹. İşgaller sırasında, Anadolu'da bulunan azınlıklar da Türk halkına karşı kullanıldı. İstanbul Hükümeti ve Padişah ise bu durum karşısında büyük devletlerin yol göstermesini tercih ettiler.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın beşinci maddesi gereğince, Osmanlı Hükümeti, sınırların korunması, iç asayişin sağlanması için gerekli askeri kuvvetlerden fazlasını derhal terhis etmeyi ve silah altında kalacak kuvvetin miktar ve durumunu İtilaf hükümetleriyle görüşerek tespit etmeyi kabul etmiştir. Osmanlı Ordusu'nun 9 kolordu ve 20 tümen dışında kalan erleri terhis edilmiş, kadro fazlası silah ve cephanenin bir kısmı İtilaf Devletleri'ne teslim edilmiştir. Bu durum, işgaller sırasında Türk Halkı'nın eline silah alarak kendisini savunmasına yol açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İtilaf Devletleri'nin Türk Milleti'ni yok farz eden tutumu, Anadolu'da yeni bir savaşı başlatmıştır. Dört yıl süren bu mücadele, milli ve bağımsız yeni bir Türk Devleti'nin doğmasını sağlamıştır.

---

⁵¹ 3 Kasım 1918'de Musul'a giren İngilizler, Ocak 1919'da Urfa, Antep, Maraş ve Adana'yı işgal ettiler. Daha sonra Fransızlarla anlaşarak bu bölgeyi onlara bıraktılar. Fransızlar, bu bölgeleri işgal ederken beraberlerinde Ermenileri de getirdiler. İngilizler, Samsun ve Merzifon'a asker çıkarırken, İtalyanlar da Konya, Antalya, Söke, Kuşadası, Bodrum ve Marmaris ile yakın yöreleri işgal ettiler. 13 Kasım 1918'de, 60 parçadan oluşan itilaf donanması İstanbul'a geldi. İtilaf Devletleri, bir taraftan Boğazları işgal ederken, diğer yandan İstanbul'da karargah kurarak, Osmanlı Hükümeti'ni etkilemeyi amaçlıyorlardı.

1. Mondros Mütarekesi

1.1. Mütarekenin İmzalanması

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına gelindiğinde Osmanlı tahtına, İttihatçılara ve dolayısıyla savaşa karşı, mutlakıyetçi bir kişi olan VI. Mehmet Vahdettin çıktı⁵². Bu arada Suriye ve Irak Cephelerinde ordularımızın durumu kötüye gidiyordu. Özellikle Bulgaristan'ın teslim olması, bizi askeri yönden zor durumda bırakmış, İstanbul ve Boğazlar tehdit altına girmişti. “Ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki'nin liderleri umutlarını yitirmiş ve birbirlerini suçluyorlardı”⁵³. Milne ordusu Bulgaristan'dan Trakya'ya doğru ilerlerken Osmanlı Devleti de mütareke⁵⁴ yapmaya karar verdi. Talat Paşa'nın 5 Ekim'de Wilson'a yaptığı müracaat cevapsız kaldı⁵⁵. “Bunun başlıca nedeni, İstanbul'un Trakya'dan yaklaşan tehlikeyi iyice hissetmesini ve İngiliz Donanması'nın Çanakkale önünde toplanmasını sağlamaktı”⁵⁶.

Dört yıl süren savaş boyunca Türkler, dünyanın en büyük devletleriyle Irak, Suriye, Kafkasya, Çanakkale ve Galiçya gibi cephelerde savaşmış, 1918 yılı sonunda kaynakları tükenmişti⁵⁷. Bu koşullar altında 7 Ekim 1918'de Hükümet, Mebusan Meclisi'nde güvensizlik oyu aldı ve ertesi gün Sadrazam Talat Paşa istifa etti⁵⁸. Yeni hükümeti kurma görevi Ahmet İzzet Paşa'ya verildi⁵⁹. Padişah, kendisi gibi

⁵² Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. I, İkinci Baskı, Ankara, 1983, s. 593-600.

⁵³ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1**, s. 99.

⁵⁴ Ateşkes Antlaşması.

⁵⁵ Türkiye'nin, Wilson'un cevabını beklemeye tahammülü yoktu. İzmir Valisi Rahmi Bey aracılığı ile İngilizlere de ayrıca barış teklifi yapıldı. İngiltere bu teklifi komutanla görüşebilirsiniz diye reddetti. Daha geniş bilgi için bkz: Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı (Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle)**, İkinci Baskı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Atatürk Dizisi: 18, 1983, s. 8.

⁵⁶ Aynı yer.

⁵⁷ “Filistin Cephesinde, 19 Eylül'den 26 Ekim 1918' e kadar süren İngiliz taarruzunda, yalnız Yıldırım Orduları Grubu'nun kayıpları: 75 bin esir, 360 top, 800 makineli tüfek, 210 kamyon, 44 otomobil, 89 lokomotif, 468 yük ve yolcu vapuru idi. Bu kadar araç ve silahı tüm istiklal savaşında güçlükle tamamlayabildiğimizi hatırlarsak, kayıpların büyüklüğü daha iyi anlaşılır”. Bkz: Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 99.

⁵⁸ Aynı yer.

⁵⁹ Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu hükümetin başına getirilebilecek tek adam İzzet Paşa'ydı. O da savaşa karşı gelmişti; siyasi görüşleri ılımlı olmakla beraber, yurtsever bir adamdı. İttihat ve Terakki'ye karşı öteden beri cephe almış, milliyetçilere daha yakınlık göstermişti. Daha geniş bilgi için bkz. Lord Kinross, **Atatürk Bir Milleti Doğuşu**, 12. Baskı, İstanbul, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yay., 1994, s. 159.

İttihatçıların politikasına karşı olan İzzet Paşa'ya hükümeti kurma görevini vermekle ulusçu-meşrutiyetçi gruba karşı güçlenmişti⁶⁰.

Bu tarihlerde Suriye Cephesinde bulunan Mustafa Kemal Paşa, bu yeni kabinede Harbiye Nazırı olarak yer almak istemiş ve bunun nedenini şöyle açıklamıştır:

“– Ben sulhun çabuk gelmeyeceğini biliyordum. Sulha kadar çok buhranlı vaziyetler karşısında kalacaktık. İşte bu sıralarda vatana ciddi hizmetlerde bulunabileceğim kanaatinde idim”⁶¹.

Bu düşüncelerle Mustafa Kemal Paşa, Suriye'den İstanbul'a bir telgraf çekerek, kabine hakkındaki düşüncelerini ve askerlerinin durumunu anlatmış, barış istemekten başka çare kalmadığının Başyaveri tarafından Sultan'a açıklanmasını istemiştir⁶².

Yeni hükümet kurulduğunda Mustafa Kemal Paşa kabinede yer alamadı, hatta onun istediği makama İzzet Paşa hiç kimseyi atamadı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın tavsiye ettiği Fethi Bey, Dahiliye Nazırlığına, Rauf Bey de Bahriye Nazırlığı'na getirildi. İsmet Bey ise Harbiye Nezareti Müsteşarlığına atandı. Kinross'a göre; “Mustafa Kemal'in eksikliğine rağmen bu, içinde milliyetçilerin yer aldığı ilk kabineydi. İlk işi de mütareke yollarını araştırmak olacaktı”⁶³.

Yeni sadrazam, Büyüka'da esir bulunan⁶⁴ İngiliz Generali Tawshand'ı mütareke için aracılığı kabul etmesi üzerine serbest bıraktı⁶⁵. General Tawshand'ın aracılığı olumlu sonuçlandıktan sonra, 23 Ekim'de İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı

⁶⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Akşin, C. I, s.593-598.

⁶¹ Falih Rıfki Atay, **19 Mayıs**, Birinci Basım, Ankara, Ulus Basımevi, 1944, s. 5.

⁶² Kinross, s. 160.

⁶³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: a.g.e., s.159; “Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi üzerine İngiliz ve Fransızlar Trakya'da 7 tümenlik bir kuvvet kurup, İstanbul ve Boğazlar üzerine harekete hazırlanıyorlardı. Bu sebeple İzzet Paşa hemen mütareke aradı ve mütareke 30 Ekim 1918'de Mondros'ta imzalandı”. Bkz: Armaoğlu, s. 458.

⁶⁴ Belen, s. 9.

⁶⁵ Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 100.

Amiral Calthorpe, Mütareke için kendisinin görevlendirildiğini bildiren, delegelerin görüşmeye gönderilmesini isteyen bir mektup gönderdi⁶⁶.

Padişah delege olarak Damat Ferit Paşa'yı tercih ediyordu fakat İzzet Paşa'nın kararlı davranışı sonunda vazgeçti⁶⁷. Kabine, Bahriye Nazırı Albay Rauf Bey'i heyet başkanlığına seçip, Reşat Hikmet ve Sadullah Beyleri de delegeliğe tayin ederek bir heyet oluşturdu⁶⁸.

Padişah bu heyete "Hilafet-i celile ve Saltanat-ı seniye ve Osmanlı Hanedanı'nın hukukunun bütünlüğünün, dokunulmazlığının sağlanması ve ayrıca bazı eyaletlere idari muhtariyet tanınması, fakat siyasi muhtariyet verilmemesi" gibi son kısmı pek açık olmayan bir talimat verdi⁶⁹.

Hükümet ise bu heyete, Wilson'un barış bildirisinin etkisinde kalarak, iyimser bir biçimde; "Hükümet yönetimine karışılmaması, ülkenin hiç bir yerine yabancı asker çıkartılmaması, Alman yardımı sona erdiğine göre İtilaf Devletleri'nin para yardımı yapması, Yunan gemilerinin geçmemesi koşuluyla Boğazların açılacağı ve askerlerin terhis edileceğini" bildirdi (24 Ekim 1918)⁷⁰.

Bu görüşlerle yola çıkan Osmanlı Heyeti, Limni Adasının Mondros Limanı'nda, Agamemnon Zırhlısı'nın üzerinde, Amiral Calthorpe'un sunduğu barış şartlarını aynen kabul etti ve Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918' de imzalanarak ateşkes emri iki tarafça kabul edilmiş oldu. İstanbul'a dönen heyet, 1 Kasım Cuma günü Padişah'a bilgi vermek için saraya gittiğinde, Padişah delegeleri kabul etmeyerek hoşnutsuzluğunu gösterdi. Fakat kısa bir süre sonra görüşünü değiştirdi ve "- şartların çok ağır olmasına rağmen kabul edelim. Biz sonra İngilizlerin müsamahasına nail olacağız" diyerek , İngilizlere ülkenin kaderini teslim etti⁷¹.

⁶⁶ Daha geniş bilgi için bkz: Abdullah İlgazi, "19 Mayıs'ın Önemi", **Atatürk Haftası Armağanı** (10 Kasım 2002), Ankara, ATASE Yayını, 2002, s. 225.

⁶⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Aybars, **T.C.Tarihi**, s.100.

⁶⁸ Belen, s. 10.

⁶⁹ Aybars, **T.C. Tarihi**, s.100.

⁷⁰ Mütareke metni için bkz: **a.g.e.** , 105-107.

⁷¹ Padişah, yayınladığı bildiride bunu açıkça dile getirdi: "Galip devletlerle yapılan mütareke millet,devlet ve memleketin selamet ve emniyeti için lüzumludur. İşgal kuvvetleriyle iyi münasebet tesis olunarak

Bu sırada, Devleti I.Dünya Savaşına (1914-1918) sokan İttihat ve Terakki liderleri Mütareke'den sonra İngilizlerin İstanbul'a geleceğini düşünerek, derhal Parti'yi dağıtma kararı alıp ülkeyi terk ettiler⁷². Mevcut Hükümet ise olağanüstü iyimser davranarak, Mütareke'de kayıtsız şartsız teslim hissini verecek açık hükümler olmasına rağmen, Mütareke'nin imzalandığı tarihteki sınırın muhafaza edileceğine inandı. Mütarekeyi imzalayan Rauf Bey, İstanbul'a döndükten sonra gazetecilere yaptığı açıklamada; "...mütarekeyi imzaya giderken bugünkü gibi sevinçli döneceğimi tahmin etmiyordum. İngilizler çok açık kalpli ve samimi hareket ettiler. Bu mütareke ile devletimizin istiklali saltanatımızın hukuku tümüyle kurtarılmıştır. Bu mütareke galip ile mağlup arasında yapılmış bir mütareke değil savaş halinden çıkmak isteyen denk iki devletin aralarındaki düşmanlığı durdurmaları durumu gibi bir şeydir"⁷³ demiştir. Üstelik bir de mütareke sırasında Amiral Calthorpe'un Rauf Bey'e verdiği gizli mektup vardır. Bu mektupta Calthorpe,⁷⁴ İstanbul ve Boğazlara Yunan askerinin sokulmayacağı, İstanbul'da asayişin korunduğu sürece işgal edilmeyeceği, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında iyi ilişkiler kurulması için kendi hükümetinin politikasını değiştirmek için çaba göstereceğini belirtmiştir. İngiltere'nin bu ikiyüzlü politikasına kanan Rauf Bey, verdiği demeçte; İstanbul'a bir tek düşman askeri bile çıkmayacağı ve Adana'nın da işgal edilmeyeceğini açıklamıştır⁷⁵.

Mondros Ateşkes Antlaşması'na İtilaf Devletleri, dış görünüşte Osmanlı Devleti'ni ve Türk Milletini yok edici hükümler koymaktan kaçınmış olsalar da Mütareke, basit bir ateşkes emrinden daha fazlasını kapsamaktaydı. Mütareke'nin asıl geçerli olan İngilizce metni ise daha farklıydı. Örneğin Türkçe metnin 24.

---

bunların memlekete medeniyet halka refah getireceklerini bu itibarla, gelecek yabancı işgal kuvvetleri hangi din ve millete mensup olursa olsunlar, kendilerini Türk misafirperverliğine yakışır bir biçimde karşılanması lüzumu, şunun veya bunun tahrik, teşvik ve iğfaline kapılarak bu misafirlere karşı her hangi bir suret ve şekilde muhalefet ve musamata girişilmemesi". Bildiri, 15 Nisan 1919'da dağıtılarak halka duyuruldu. Bkz: Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 110.

⁷² Talat, Enver, Cemal Paşalarla Cemiyetin ileri gelenlerinden beş kişi, bir Alman torpidosu ile 1-2 Kasım gecesi Sivastopol' a kaçtılar. Bkz: Belen, s.14 .

⁷³ Aybars, **T.C. Tarihi**, s.109.

⁷⁴ Mondros Mütarekesi'ni imzalayan İngiliz Amiral. "İngilizler ateşkesi tek başlarına imzalamakla Fransa ve İtalya'ya göre üstünlük elde etmişler ve bu sayede Orta Doğu politikasına ağırlıklarını koymuşlardır". Bkz: **a.g.e.**, 109,110.

⁷⁵ Sadrazam İzzet Paşa da Rauf Bey'i tebrik edip, Calthorpe'a teşekkür telgrafi göndermiştir. Ayrıca valiliklere de 2 Kasım'da telgraf çekerek bu başarıdan söz etmiştir. Bkz: **a.g.e.**, s.109.

Madde'sinde⁷⁶; “Vilayat-ı sitte” yani; “altı vilayet” terimi yer alırken, İngilizce metinde, “Six Armenian vilayets” yani “altı Ermeni vilayeti” denilmesi, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmak istenmesinin belirtisi idi⁷⁷. İtilaf Devletleri'ne, güvenliklerini tehdit edecek her hangi bir durum karşısında istedikleri herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı veren 7. Madde ise Mütareke'nin en tehlikeli kısmıydı. Bu madde ile İtilaf Devletleri azınlıkları kullanarak Anadolu'da karışıklıklar çıkartacaklar ve güvenlik sorununu gündeme getirerek işgalleri, dünya kamuoyuna gerekli gösterecek bir hale getireceklerdi.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra, emellerini bu fırsattan yararlanarak gerçekleştirmeye çalışan İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti henüz tarafsız iken, topraklarını kendi aralarında bir pasta gibi paylaşmışlar⁷⁸, daha sonra da kendi yanlarına alabilmek için en güzel dilimi İtalya'ya⁷⁹ sunmuşlardı. Anlaşmaya göre, Arap ülkeleri elden çıkıyor, Maraş'la birlikte Kilikya'ya doğru altı vilayetimizde Ermeni Devleti'nin kurulması kararlaştırılıyordu. Antalya ve çevresi İtalya'ya, Kilikya ve çevresi de Fransa'ya veriliyordu. Fransa'nın nüfuz bölgesi Sivas'a kadar uzanmaktaydı. Bu arada İstanbul ve Boğazlarla ilgili özel bir rejim kurulması öngörülmüş, Doğu Trakya, Yunanlılara verilmişti.

Antlaşmanın toprak hükümleri dışında kalan maddeleri, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını kısıtlayacak şekildeydi. Bunlar arasında özellikle ordunun terhis edilmesi, silahsızlandırılan kara ve deniz kuvvetlerinin statüsü, haberleşme ve ulaşım

⁷⁶ İtilaf Devletleri yedinci maddeye benzer bir maddeyi Doğu Anadolu için koymuşlardı. Bu maddede; “Doğu illerinde altı vilayette herhangi bir karışıklık çıkarsa İtilaf Devletleri buraları işgal hakkına sahiptir” deniliyor, Doğu Anadolu'nun işgaline ve burada bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasına ortam hazırlanıyordu. Bkz: **a.g.e.**, s. 110.

⁷⁷ Altı vilayet: Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Sivas, Van. Bkz: Aynı yer.

⁷⁸ 1914 yılı içerisinde yaptığı teşebbüsleriyle Rusya, Boğazlar üzerindeki geleneksel ve tarihi emellerini müttefiklerine kabul ettirdi. Buna karşılık, Fransa'nı 1915'den itibaren yaptığı baskılar sonucu 26 Nisan 1916'da yapılan anlaşma ile Rusya, bağımsız bir Arap Devleti veya Arap devletleri federasyonu kurulmasını ve Suriye, Adana ve Mezopotamya'nın İngiltere ile Fransa arasında paylaşılmasını kabul ediyordu ve ayrıca Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri ile, Van'ın güneyinde Fırat, Muş ve Siirt vilayetleri arasında kalan toprakları ve Trabzon'un batısında sonradan tespit edilecek bir noktaya kadar Karadeniz kıyılarını alıyordu. Fransa, Aladağ, Kayseri, Akdağ, Yıldızdağ, Zara, Eğin ve Harput arasında bulunan Anadolu topraklarını alacaktı. Alınan toprakların kesin sınırları sonradan tespit edilecekti. Bkz: Armaoğlu, s. 427,439.

⁷⁹ Üçlü İttifak içerisinde yer alan İtalya, Savaş başladıktan sonra Avusturya'nın umursamaz tutumu karşısında, tarafsızlığını ilan etmişti. “Gerçekte İtalya'nın gayesi, kim kendisine fazla toprak vaadederse onun yanında savaşa katılmaktı”. Bkz: **a.g.e.**, s. 429.

araçlarının, ticaret ve iâşe işlerinin bile İtilaf Devletleri'nin denetimi altına alınması, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının ne derece kısıtlanmış olduğunu açıkça ortaya koymaktaydı⁸⁰. Osmanlı devlet adamları, Wilson İlkeleri'ne ve İngilizlere güvenerek Osmanlı Devleti'nin tarihe karışmasını ve Türklerin yok edilmesini sağlayacak bir ortama farkında olmadan yol açmışlardı.

1.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Eleştirileri

Mustafa Kemal Paşa, I.Dünya Savaşı'nın sonlarında, Devletin içinde bulunduğu durumu bütün ayrıntılarıyla eleştiren bir rapor hazırlayarak, 20 Eylül 1917'de Başkomutanlığa sundu. Bu raporunda :

“-Mülki idare güvenilmeyecek durumdadır,

-Ticari ve iktisadi hayat felce uğramıştır,

-Ordu madden ve manen çökmüştür,

-Bu durumda en tehlikeli çarpışmaların beklendiği cephede, ordunun kaderinin yabancılara verilmesi yanlıştır”⁸¹.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, değil Osmanlı toprakları, ordu yönetiminin dahi yabancılara verilmesine kesinlikle karşıdır. Dolayısıyla Mondros Ateşkes Antlaşması için yaptığı değerlendirme onun duruma nasıl baktığını çok iyi özetler:

- “... bu mütarekename ile Devlet kendisini teslim etmiştir.”⁸²

Mustafa Kemal Paşa, ikinci kez atandığı Suriye'deki 7.Ordu Komutanlığı görevinde; durumu çabuk kavramak, çabuk karar vermek, kararını enerji ile uygulamak ve sorumluluktan çekinmemek gibi büyük komutanlık özellikleri ile ordusunu Halep'in kuzeyine çekmeyi⁸³ başararak cephedeki durumu yönlendirdiği gibi, İstanbul'daki siyasi durumu da yakından takip ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, cephelerin durumunu iyi bilen bir komutan olarak, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesini de hesaba katıp, bir an önce askeri hareketin durmasını sağlayacak bir mütareke imzalanması gerektiğini,

⁸⁰ Abdullah İlgazi, “19 Mayıs'ın Önemi”, s. 226.

⁸¹ Başkomutanlık bu raporu dikkate almadı ama acı haberler çabuk geldi. Filistin ve Kudüs düşman eline geçti. Falkenhayn başarısızlıkları nedeniyle görevden alındı, yerine Liman von Sanders atandı. Bkz: Yavuz, s. 36.

⁸² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Belen, s.17.

⁸³ Aynı yer.

üstelik kabinenin istifasının kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu⁸⁴. O'na göre artık yeni bir hükümet kurulmalıydı. Katıldığı bütün cephelerde, özellikle Çanakkale'de kazanılan başarıları düşünüyor, Mütareke'yi yeni bir mücadele döneminin başlangıcı olarak görüyordu.

Mustafa Kemal Paşa, gerçek barışın bir mücadeleden sonra kazanılacağını düşünüyor, böyle bir ortamda yenilgiyi kabullenmiş olan Osmanlı Devleti'ni tümüyle çökmekten kurtarabilmek için güvenilir bir arkadaş grubuyla birlikte hükümette yer almaya çalışıyordu. Harbiye Nazırı, dolayısıyla Başkumandan Vekili olmayı planlıyordu⁸⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanacak barış antlaşmasının adil olmayacağı kanaatinde olan Mustafa Kemal Paşa, ortaya çıkan yeni durumlar karşısında mücadele edilmesi gerektiğini düşünerek, kabinede yer almak istemişti⁸⁶. Fakat mümkün olmayınca kendi başına, Mütareke koşulları ile mücadeleye karar verdi.

1. 3. Yıldırım Orduları'nın Lağvı

31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa , komutanlığı Liman Von Sanders'den devraldı⁸⁷. Kinross'a göre; Mustafa Kemal

⁸⁴ Daha geniş bilgi için bkz: Aynı yer.

⁸⁵ Bu bakanlıktan ne beklediği, Şevket Süreyya Aydemir tarafından şöyle izah edilir: “Müttefik Devletler'in Türkiye'yi parçalama fikrinin kendi menfaatlerine de aykırı olduğuna, dolayısıyla bozulacak Orta Doğu dengesinin er geç onları da buralardan sürükleyeceğine inandırabileceği düşüncesi”. Bkz: Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Üçüncü Baskı, İstanbul, C. I, Remzi Kitapevi, 1967, s. 381.

⁸⁶ 14 Ekim'de padişahın baş yaveri Naci Eldeniz'e gönderdiği çok gizli bir telgrafta, sadrazamlığın Tefik Paşa yerine İzzet Paşaya verilmesinin daha uygun olacağını belirtmiş, aynı zamanda yeni kabinede kendisiyle birlikte Fethi Okyar, Tahsin Uzer, Rauf Orbay, İsmail Canbulat ve Azmi Beye görev verilmesini dilemişti. O kendisi için Harbiye Bakanlığını istemişti. Gerçekten de onun öngördüğü gibi yeni kabineyi Tefik Paşa değil, İzzet Paşa kurmuş, hatta Rauf Orbay ve Fethi Okyar'a bakanlık görevi verilmiş fakat kendisi hükümete alınmamıştı. Vahdettin, kendisine sunulan Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafını İzzet Paşa'ya göstermiş, Enver Paşa da “Orduyu Mustafa Kemal Paşa'dan başka kimse idare edemez” diye onu desteklemişti ama İzzet Paşa Harbiye Bakanlığını da kendisi üstlenmişti. Bunda, Mustafa Kemal Paşa'yı fazla tutkulu bulan Padişahın mı yoksa onun söz konusu bakanlığa getirilmesinden çekinen İzzet Paşa'nın mı daha etkili olduğu konusunda kesin bir şey söylenemez. 1916'da yeni bir Bab-ı Ali baskınına kalkışan Yakup Cemil'in Harbiye Bakanlığına ve Başkomutan Vekilliğine Mustafa Kemal Paşa'yı getirmek istediğini söylemesine ilişkin anıların saray ve hükümet çevrelerini bazı kuşkulara düşürmüş olması mümkündür. Daha geniş bilgi için bkz: Turan, s. 151.

⁸⁷ “Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Komutan Vekilliği'ne atanmıştı. Gerçek görevi, Yedinci Ordu Komutanlığıydı. Koşullar, Yıldırım Orduları'nın başında bulunmasını gerektirdiğinden, Adana'ya gelmek zorunda kaldı. Komutanlığını geçici olarak boş bıraktığı Yedinci Ordu'ya askerlik kuralları gereği

Paşa, Mütarekeyi kayıtsız şartsız bir teslimden de daha kötü bir şey olarak görüyor, Türklerin nerdeyse düşmanın ülkeyi ele geçirmesine yardıma söz verdiklerini, İtilaf Devletleri'nin her dediği kabul edilirse memleketin boydan boya işgal edileceğini ve sonunda hükümeti de düşmanların kuracağını, kabineye anlatmak istiyordu⁸⁸. Elindeki kuvvetlerle Türk'ün hak ve istiklalini korumak isteyen Mustafa Kemal Paşa Paşa, Ateşkes koşullarını tanımak istemiyor ve İstanbul ile yaptığı yazışmalarda bunu vurguluyordu. Hatta, İskenderun'u işgal etmek isteyen İngilizlere ateşle karşılık vereceği yolundaki sözleri İstanbul Hükümeti'ni kızdırmış ve kesin yenilgiye uğradığımız için anlaşma yapıldığı kendisine hatırlatılmıştı⁸⁹. Mustafa Kemal Paşa, 4-5 Kasım'da Harbiye Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, “mütareke şartları hakkında yanlış anlayışlar ve zanlar giderilmedikçe, orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, tutkuların önüne geçmeye olanak bulunmayacağını”⁹⁰ belirtti.

Mustafa Kemal Paşa, aynı tarihte gönderdiği başka bir telgrafta da İngilizlerin değişik gerekçelerle İskenderun'a asker çıkarıp 7.Ordu birliklerini güç duruma sokmak istediklerini ve bunu engellemek için “Üçüncü Kolordu, 20. Kolordunun geri çekilmesi tamamlanıncaya kadar İskenderun'a birlik çıkarmayı ateşle engelleyecektir”⁹¹ diyerek, İskenderun'u bir işgal tehlikesi karşısında savunma fikrinde olduğunu belli etti. Genelkurmay Başkanlığına 6 Kasım 1918 tarihinde gönderdiği telgrafta ise; “İngilizlerin Halep dolaylarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan yararlanmak istemelerinin doğru olmadığını, çünkü Halep kentinde milyonlarca yiyecek bulunduğunu, Mütarekenin 21. maddesine göre, gerçekten Halep'teki İngiliz ordusuna yiyecek yardımı gerekirse pek çok yiyecekleri bulunan Kilis-Antep yöresinden özel düzenlemelerle yiyecek satılabileceği gerçeğini ileri sürerek asıl amacın İskenderun'u

---

General Ali Fuat Cebesoy'un vekillik etmesini önerdi”. Bkz: Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., Atatürk Dizisi: 45, 1995, s. 1.

⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa, daha sonra “ bunu görebilmek için falcı olmaya gerek yoktu ! ” Diyecektir. Bkz: Kinross, s. 166; Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta (8 Kasım) İngilizlerin Payas-Kilis çizgisine kadar olan yerlerin kendilerine bırakılması yolundaki isteklerine değinerek, bu tür dilekler birbirini izleyecek olursa, “Türk ordularının yöneticilerinin, hatta Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun Britanya Hükümetince seçilmesinin gerektiği” gibi isteklerle karşılaşılacağını vurgulayarak oldukça ağır bir eleştiride bulunmuştu. Bkz: Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi I**, Birinci Basım, Bilgi Yay., İstanbul,1991, s.151.

⁸⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Yavuz, s. 40.

⁹⁰ “Pek önemli olarak içtenlikle iletirim ki, Anlaşma koşulları arasında kötü anlayış ve kavrayışı giderici önlemler alınmadıkça, orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, aç gözlülüklerinin önüne geçmeye olanak kalmayacaktır ”. Bkz: Onar, C. I, Belge No: 28.

⁹¹ Onar, C. I, s. 20.

işgal etmek, İskenderun–Kırıkhan-Katma yolu ile Antakya–Dircemal-Ahterin çizgisinde bulunan Yedinci Ordu'nun geri çekilme yolunu kesmek ve bu orduyu, Musul'da yaptığı gibi teslimden kaçamayacak bir duruma sokmaktır. İngilizlerin, Ermeni çetelerini bugün İslahiye'de eyleme geçirmiş olmaları da bu görüşleri doğrulayacak durumdadır"⁹². Diyen Mustafa Kemal Paşa, sözlerini “İngilizlerin, kandırıcı işlem, öneri ve davranışlarını İngilizlerden çok haklı ve nazik gösterecek ve buna karşılık iyi görünmeyi üstlenici buyrukları uygulamaya yaratılışım el vermediğinden ve oysa ki, Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı'nın ilkesine uygun davranmadığımda, birçok suçlamalar altında kalmaklığım doğal bulunduğundan, komutayı hemen bırakmak üzere yerime atayacağınız kişiye buyruğun ivedilikle bildirilmesini özellikle dilerim"⁹³ diyerek tamamlamıştır.

İtilaf Devletlerinin baskısı ile kaldırılmaya çalışılan Yıldırım Orduları Grubu'nun adı, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ile Yıldırım Grubu olarak değiştirildiğinden örgüte dokunulmamış, Mustafa Kemal Paşa da 5.11.1918'den başlayarak Yıldırım Grubu Komutanı sanını kullanmıştır. Ancak yeni baskılarla 10.11.1918 günü görevinden alınmış, bir süre sonra da örgüt dağıtılmıştır⁹⁴. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın, Birinci Dünya Savaşı'ndaki görevi sona ermiştir.

1.4. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a Gelişi ve İstanbul'daki Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a neden ve nasıl geldiğini şöyle açıklar:

- “Bir gün İzzet Paşa beni makine başına çağırdı, Kabine'nin istifa ettiğini söyleyerek İstanbul'da bulunmaklığım münasip olacağını söyledi. Ben bundan Payitaht'ta⁹⁵ ahvalin karıştığı manasını çıkardım. Kumanda ettiğim ordular grubu da kaldırılmış olduğu için, İstanbul'a hareket ettim”⁹⁶.

⁹² Aynı yer.

⁹³ Aynı yer ; Bu konuda ayrıca bkz: Belen, s. 17.

⁹⁴ “Mustafa Kemal Paşa, Başbakan (Sadrazam) Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafla gelecekte kaldırılma tehlikesi olduğundan bunun şimdiden kaldırılması ile gelecekte de tarihsel bir ad olarak herhangi bir komutanlığa dönüştürülmesi sonucu korunabileceğinden manevi etkisi büyük olan Yıldırım Orduları Grubu adının Yıldırım Grubu adı ile korunmasını istemiştir”. Bu konuda daha geniş bilgi ve belgeler için bkz: Onar, C. I, s. 18-24.

⁹⁵ Osmanlı Devleti'nin Başkenti, İstanbul.

⁹⁶ Atay, s. 5.

Bu arada İstanbul'da Padişah'ın yakını olan Damat Ferit Paşa, Hükümeti zor duruma düşürecek çalışmalar yapınca,⁹⁷ Rauf Bey Padişahla konuşmaya çalıştı. Padişah'tan aldığı cevap; “- Beyefendi, bizim millet koyun sürüsü gibidir, başında bir çoban ister, işte o çoban benim”⁹⁸ oldu. Bu ortamda İzzet Paşa'ya, Padişah'ın Anayasa'ya aykırı davrandığını söyleyerek istifa etmek kalıyordu. İşte bu ortamda İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Donanmasıyla karşılaştı. İngiliz Donanması ile aynı gün (13 Kasım 1918) İstanbul'a gelmiş olmaları büyük bir tesadüf eseri idi. Fakat bu manzara karşısında hiç tereddüt etmeden söylemiş olduğu söz, hayatının ve Türk Tarihi'nin bundan sonraki dönemini yönlendirecekti:

- “ Gelirler .Ve bir gün geldikleri gibi giderler ”⁹⁹.

Bu gelişmelerin ardından Ahmet İzzet Paşa, Hükümetin istifasını sunmak için Yıldız Sarayı'na gitti ve Padişah istifayı kabul etti¹⁰⁰. Bir ay kadar iktidarda kalan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, böylece görevden ayrılmış oldu.

Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Ordular Grup Komutanı iken Mütareke hükümlerinin meydana getirebileceği sonuçları göz önüne alarak cepheden Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya telgraflar göndererek görüşlerini bildirmişti¹⁰¹.

Padişah Vahidettin'in “bütün otoriteyi elde etmek istemesi nedeniyle, İzzet Paşa'yı İttihatçılıkla suçlayarak onun nüfuzunu kırması ve sonunda istifaya zorlaması”¹⁰² karşısında bu istifayı uygun bulmayan Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa'yı daha milliyetçi bir kabine¹⁰³ kurmaya razı etti ve Sadrazamlığa getirilmeye çalışılan

⁹⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Kinross, s. 170.

⁹⁸ a.g.e., s. 171.

⁹⁹ Aynı yer.

¹⁰⁰ Bu görüşme esnasında “Padişah, Boğazdaki gemileri göstererek - Fena oluyorum... Pencereden dışarı bakamaz oldum... Bunları görmeye dayanamıyorum” diyordu. Bkz: a.g.e., s. 171.

¹⁰¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918- Ocak 1920)**, Ankara, A.K.D.T.Y.K. Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2002, s. 59.

¹⁰² Aynı yer.

¹⁰³ Mustafa Kemal Paşa, kabinede Harbiye Bakanı olarak yer almak ve böylece; ordunun terhisini, silah ve cephanenin İtilaf Devletleri'ne teslimini engellemek istemiş fakat başaramamıştır. Bkz: Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 133.

Tevfik Paşa Kabinesini düşürmek için kulis çalışmaları yaptı¹⁰⁴. Mustafa Kemal Paşa, ilk defa siyasi bir ortamda bulunuyordu. Milletvekillerinin çoğu gerçeklerin farkında gibi görünmelerine rağmen oylama sonucunda Tevfik Paşa kabinesi, güvenoyu almıştı¹⁰⁵. Meclisin varlığının, ülkede millet iradesinin etkili olması için yeterli olmadığını anlayan Mustafa Kemal Paşa, Padişah'la görüşmeyi denedi. Bu olayı Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden dinleyip, yazan Falih Rıfkı Atay, olayı şöyle anlatır: "Meclisten çıkınca Almanya seyahatindeki tanışıklığa güvenerek, saraya telefon etti. Vahdettin'in kendisini kabul etmesini rica etti. Maksudı Padişahla açık konuşmak, tedbir diye düşündüğünü açık söylemekti. Bu ricasını bildirecek zat, hocası Naci Beydi (Mebus, General Naci Eldeniz). Kendisine maksudını ima bile etti. Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımıyla bu görüşme şöyle gerçekleşti:

"- Naci Bey'in o gün veya ertesi gün için bir mülakat almağa elinden geldiği kadar çalıştığına şüphe yoktu. Fakat Kafasındaki kararını gizleyen Vahidettin, saflıktan gelerek, önümüzdeki Cuma Selamlığı'na gelmekliğimi ve benimle orada konuşacağını tebliğ etti. Cuma'ya birkaç gün vardı. Beklemekten başka ne yapabiliirdim? Cuma günü selamlığa gittim ve dışarıda bekleyenlerce hayli tefsire uğrayan mülakatta bulundum. Konuşma uzun sürdü. Ancak konuştuklarımız çok kısa idi. Ben sözüme başlangıç ararken, Padişah beni önledi, dedi ki :

- Bilirim ki ordunun zabitleri ve kumandanları sizi severler. Bana teminat verebilir misiniz ki onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir? Böyle bir sorunun sebebi ne olduğunu hemen kavrayamadım.

- Orduya ait bazı malumat mı var, efendim? Diye sordum. Gözlerini kapadı, ne evet ne hayır dedi, yalnız sorularını bir daha tekrar etti.

- Gerçi dedim, ben İstanbul'a geleli birkaç gün var. Buradaki vaziyeti tamamiyle bilmiyorum. Yalnız ordu kumandan ve zabitlerinde zatı-şahanenize karşı bir cereyan olması için sebep görmüyorum. Anlaşılmaz bir tavırla ilave etti:

- Yalnız bugünden bahsetmiyorum, bugünden ve yarından...

Bu son cümle beni şüpheye düşürdü. Demek yarın Padişah öyle bir hareket yapabilir ki ordunun vatanını seven kumanda ve zabit heyeti bundan müteessir olabilir.

¹⁰⁴ Aynı nedenle Minber Gazetesi'nde de Tevfik Paşa'ya karşı bir eleştiri kampanyası açılmıştı. Bk. Turan, s. 153.

¹⁰⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Kinross, s. 172.

Padişahın verilmiş bir kararı olmalı idi. Biz ise bu kararın ne olduğunu bilmiyen veya anlamak istemeyen kimselerle konuşuyorduk. Zatı şahane, gözlerini açarken ayağa kalktı, şu sözlerle mülakata son verdi:

- Siz akıllı bir kumandansınız. Tecrübesiz arkadaşlarınızı tenvir edeceğinizden eminim”¹⁰⁶.

Halide Edip (Adivar)’ın aktardığına göre; bu görüşmenin yapıldığı gün Padişah, özel hekimi Reşat Paşa’yı Rauf (Orbay) Bey’e göndererek kendisiyle konuşmak istediğini bildirmiş, ancak Rauf Bey artık bakan olmadığını öne sürerek bu çağrıya uymamıştır. Kısa bir süre sonra da Mebuslar Meclisi Padişah iradesi ile kapatılmıştır¹⁰⁷.

Bu dönemde İstanbul’da, Mustafa Kemal Paşa, arkadaşı Fethi (Okyar) Bey’le birlikte Minber (Kürsü) Gazetesi’ni çıkarmaya karar verdi. Sahipliğini Fethi Bey, Sorumlu Müdürlüğünü de Dr. Rasim Ferit (Talay)’in üstlendiği gazete 2 Kasım’da yayına başladı¹⁰⁸. 17 Kasım tarihinde bu gazetede yayınlanan bir mülakatta, Mustafa Kemal Paşa, muhabirin kendisine ordu ve siyaset ilişkisi hakkında yönelttiği soruya; bir asker olarak siyasetle uğraşmadığını, siyaseti askerliğin ve ordunun uğraş alanı dışında gördüğünü belirterek, bir komutan olarak “kutsal vatanımızın ve bahtsız ulusumuzun kurtuluşunu ve yararını ilgilendirdiği için” devletin, siyasetin akışına ne yolda katıldığını düşünmekten geri kalmadığını söylemiştir¹⁰⁹.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’a geldikten sonra bir süre Pera Palas’ta kalmış, daha sonra Şişli’de bir ev kiralayarak arkadaşlarıyla burada görüşmeler yapmıştı¹¹⁰. Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve İsmet Bey ile yapılan bu görüşmelerde İstanbul Hükümetleri’nin ve Padişah’ın, İngilizlerin etkisi altında olduğu, İstanbul’da kalmanın anlamının kalmadığı ve Anadolu’ya geçmek gerektiği düşünülüyordu¹¹¹.

¹⁰⁶ Atay, s. 6-7.

¹⁰⁷ Bunlara bakarak Padişahın, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının girişimlerinden haberi bulunduğunu veya bundan belirli bir kuşku duyduğunu düşünebiliriz. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Turan, s. 154.

¹⁰⁸ Aynı yer.

¹⁰⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Turan, s. 153.

¹¹⁰ Atay, s. 6-7.

¹¹¹ Aynı yer; “Mustafa Kemal’in yakın arkadaşı İsmet Bey (İnönü) de böyle düşündüğünü ifade eder”. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Türkmen, s. 67.

Bu arada Rumları, işgalleri hızlandırmak amacıyla kullanmaya çalışan İngilizler, Osmanlı Devleti'nden Karadeniz Bölgesindeki asayiş sorununu çözmelerini istemişlerdi¹¹². İngilizlerin daha önce de Anadolu'nun bazı bölgeleri ile ilgili olarak aynı isteklerde bulunmaları üzerine İstanbul Hükümeti, ordu müfettişliklerini yeniden kurma yoluna gitmişti. Bu fırsattan yararlanan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da önemli görevlerdeki tanıdıkları aracılığı ile 30 Nisan 1335 (1919) tarihinde, "IX. Ordu Kıt'aatı Müfettişliği"ne¹¹³ tayin olundu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi almasında çeşitli etkenler rol oynamıştır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. "Mustafa Kemal Paşa'nın, Padişah Vahdettin'in fahri yaverliğini yapmış olmasından dolayı Padişahın ona olan güveni,
2. Sarayın, Babıali'nin ve İşgal kuvvetleri Komutanlığı'nın tutumları karşısında bir vatanperver olarak, gelişen olaylar karşısında kayıtsız kalmayacağı gerçeği,
3. Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik hayatının kahramanlıklarla dolu olmasının, onu itibarlı bir komutan olarak tanıtmış olması,
4. İstanbul'a geldikten sonra girişmiş olduğu bir takım siyasi ve fikri mücadelenin etkili olması,
5. Vatansever devlet adamlarının tavsiye ve yardımları,
6. İngiliz protestosu karşısında telaşlanan saray ve Babıali'nin, onu bu meseleyi çözebilecek iradede görmeleri,
7. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu olmadığına dair edinilen kanaat,
8. Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi hırsları ve ileri görüşlülüğü,
9. Babıali'nin, onu, İstanbul'dan göndererek muhalif olmasını engelleme tavrı,
10. Onun için Babıali'nin İngilizlere teminata bulunması"¹¹⁴.

---

¹¹² İngiliz İşgal Orduları Komutanı Amiral Galthorpe, 21 Nisan 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne Orta Karadeniz Bölgesindeki asayiş sorunu ile ilgili bir rapor sunmuş ve bu sorunun giderilmesini, aksi takdirde, bölgeye asker çıkaracaklarını bildirmiştir. Bkz: **a.g.e.**, s. 71.

¹¹³ Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın atama belgesini imzası ve Padişahın İrade-i Seniyye'si ile bu görev Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir. Bkz: Aynı yer.

¹¹⁴ **a.g.e.**, s. 70.

1.5. Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin Duruma Bakışı

Savaş sonrasında İslam ve Turan İmparatorlukları hayalinin çökmesiyle Osmanlı Devleti'nin, hala İslam dünyasında Hilafet ile, Anadolu'nun bir parçasındaki Türkler üzerinde Saltanat şeklindeki egemenliği en mantıklı çözüm gibi görünüyordu. Niyazi Berkes'e göre; "Varlığının İngiliz siyasetinin himayesinde garanti edildiğini sanan Padişah için ulusal bir savaşa girmeye en küçük bir zorunluluk bile yoktu, onun açısından önemli olan halifelik sayesinde ulusal bağımsızlığın üstünde olan taht egemenliğidir"¹¹⁵. Bu durumda, Osmanlı egemenliği ile Türk halkının çoğunluğu arasındaki bağ kopmuştu.

1919 Şubatı'nda Padişah Vahidettin, hükümeti değiştirdi. Tevfik Paşa'yı görevinden aldı, yerine Eniştesi Damat Ferit Paşa'yı getirdi¹¹⁶. İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'tan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen raporda; Damat Ferit Paşa'nın İngiliz yardımından, hatta mandasından yana olduğu, Padişah'ın da yalnız kişisel güvenliğini düşündüğü belirtilmekteydi¹¹⁷.

Padişah ve Damat Ferit Paşa, hükümette milliyetçilere özellikle ünlü kişilere yer vermeyi düşünmüyorlardı. Onlara göre "... her ulusal yada yöresel huzursuzluk, karışıklık, Bağlaşıklardan¹¹⁸ beklenen insafli kararın ters yönde çıkmasını etkileyebilir ve Mondros Bırakışmasının¹¹⁹ hükümlerine uygun olarak ülkenin daha fazla işgalini sağlayabilir. Kendini yönetmekten aciz olan bir ulusun toprakları alınıp bu kötü yönetimden büyük gürültüyle şikayet eden Osmanlı azınlıklarına özerk yurt parçaları olarak verilebilirdi"¹²⁰.

¹¹⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Birinci Basım, İstanbul, Doğu-Batı Yay., 1978, s. 468.

¹¹⁶ Ferit Paşa'nın, milliyetçilerin gözünde itibarı yoktu. Ama İngilizler onu, güven verici, Batılı görünüşlü tam bir Türk efendisi sayıyorlardı. Damat Ferit aradıkları kişinin ta kendisiydi. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Kinross, s. 180.

¹¹⁷ Bu konuda daha geniş bilgi ve belgeler için bkz: Bilal N.Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Mustafa Kemal Paşa**, cilt I, İkinci Baskı, Ankara T.T.K.yay., XVI.Dizi, 1992, Belge No: 3.

¹¹⁸ İtilaf Devletleri.

¹¹⁹ Ateşkes Antlaşması.

¹²⁰ Doğu Ergil, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara, Turhan Kitabevi (Atatürk'ün 100 Doğum Yılı Armağanı), 1981, s. 98.

1.6. Türk Halkının Durumu

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Doğu Ergil'e göre; İttihat ve Terakki'nin yönetimden uzaklaşması ve Rauf Orbay'ın gazetecilere iyimser bir açıklama yapması üzerine halkta geçici bir ferahlık meydana gelmişti¹²¹. Fakat bu arada İtilaf Devletleri, Mütareke hükümlerine dayanarak Anadolu topraklarını I.Dünya Savaşı sürerken, aralarında yaptıkları gizli anlaşmalara göre işgale başladılar. Kısa zamanda Anadolu'ya büyük ölçüde işgal orduları askeri yerleşti. Yunanistan, Lloyd George'un, Venizelos'la yaptığı anlaşma sonucu, 15 Mayıs 1919 da İzmir'e asker çıkardı¹²². Anadolu topraklarının işgali ile Türk Ulusu ve Vatanı parçalanarak bağımsızlığını kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Anadolu halkı işgaller karşısında hiç vakit kaybetmeden kendi bölgesindeki insanlarla bir araya gelerek basın yoluyla protestolarda bulunmaya, mitingler yapmaya, cemiyetler kurmaya, örgütlenmeye, hatta silahlanmaya başladı. 26 Kasım 1918'de İzmir'de Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti, 1 Aralık 1918'de Edirne'de Trakya Paşaeli Cemiyeti, 4 Aralık 1918'de merkezi İstanbul'da "Vilayat-ı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye" kuruldu¹²³.

Ergün Aybars'a göre; İngilizler, Türk ulusuna Doğu uluslarına bakıldığı gibi bakmakta, Padişah elde edilince bütün ulusun da avuç içinde olacağını düşünmekteydiler¹²⁴. Bu durumda "Lloyd George'un planı; Yunanistan'ı yeter derecede güçlendirmek ve Güney Kafkasya'da Rusya ile Türkiye arasında kalmış olan hükümetlere her çeşit yardımı yapıp, Türkiye'yi doğudan ve batıdan istila ve baskı altına almak, içeriden de ihanetleri ve gerici hareketleri kışkırtmak yoluyla parçalamaktı"¹²⁵.

İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'un, (1918-1920 yıllarında Türkiye) Raporu'na göre; "...Halka göre müttelikler; otoritenin mirasçıları olarak pek o kadar

¹²¹ Aynı yer.

¹²² Daha geniş bilgi için bkz. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, İkinci Basım, İstanbul, Doğan Yayıncılık, 1998, s.22.

¹²³ Yavuz, s. 40.

¹²⁴ Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 21-22.

¹²⁵ Aynı yer.

işgalci fetihçiler olarak görünmüyordu. Ulusal varlığın pek bilincinde olmayan Padişahlar ya da komite tarafından berbatça yönetilmeye alışık olan halk, tüm fiziksel güçlerle donatılmış yeni gelenlerin, Abdülhamit ve İttihat Terakki'nin yaptığı gibi ülkenin denetimini üstlenmelerini doğal karşılamışlardır”¹²⁶.

Ergün Aybars'ın değerlendirmesine göre; Anadolu halkı yıllarca süren savaşımlara eşini, çocuklarını, babalarını göndermekten yorulmuş, yokluk açlık, hastalıktan perişan olmuş savaş yorgunu, bir ulus olarak kalmıştı. Bu yüzden, bozguncu propagandalara kanan Türkler de vardı. Padişahın vergi ve askerliği kaldırdığını ve düşmanın gücünün üstünlüğünü ileri sürmekte ve düşmana karşı konmadığı takdirde adaletin büyüklüğünün propagandasını yapıyorlardı. Savaşın sıkıntısı bütün ulusu etkiledi, savaştan ve savaşın sorumlusu olarak kabul edilen askeri üniformadan nefret edildi. Bu bıkkınlığı daha sonra Büyük Millet Meclisi'ne karşı Osmanlı Hükümetleri ve Padişah kullanacak, ayaklanmaların çıkmasına yol açacaktı¹²⁷.

1.7. Kütahya'da Mütareke Nasıl Karşılandı

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yenik sayılarak, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalaması, İtilaf Devletleri'nin Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmelerine ve Türk halkına esir muamelesi yapmalarına yol açmıştı.

1 Kasım 1918'den itibaren başlayan işgallere 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması¹²⁸ ve işgali eklenince, galip devletlerin Türkiye'yi parçalayacakları gerçeği ve Mütarekenin 7. Maddesi'nin asıl amacı, bütün açıklığıyla

¹²⁶ Ahmet Özgiray , “İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'a Göre 1918-1920 Yıllarında Türkiye”, İzmir, **E.Ü. Sosyal Bilimler Fak. Dergisi**, S. 2, 1981.

¹²⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 101; **İstiklal Mahkemeleri**, s.152.

¹²⁸ 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda görüşülen en önemli konu, Osmanlı İmparatorluğu topraklarından, Yunanlılara verilecek topraklar meselesi oldu. Yunanlıların istedikleri toprakların bir kısmına Bulgarlar bir kısmına da İtalyanlar göz koymuştu. Bulgarlar dikkate alınmadı fakat bu topraklar daha önce gizli anlaşmalar ile (10-21 Nisan 1917'de İngiltere ve Fransa'nın, Sykes-Picot Anlaşması'nı kabul etmesi şartı ile İtalya ile imzaladığı St. Jean de Maurienne Antlaşması) İtalya'ya vaat edilmiş bulunuyordu. Buna rağmen Yunanistan, Paris Barış Konferansı'nda diğer bütün devletlere tercih edilmiştir. Çünkü, Büyük Yunanistan'ın kurulabileceğine her zamankinden daha büyük bir umutla bakılıyordu. Bkz: Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I, İstanbul, MEB.Yay., 1991, s. 155,156.

ortaya çıkmış oldu. Bu gelişme aydınların ve halkın¹²⁹, tehlikenin ne kadar yakın ve büyük olduğunu fark etmesini sağlamıştır. İşgaller, Osmanlı halkının Türk-Müslüman unsurlarında öfke yaratırken, azınlıklar arasında sevinçle karşılanan bir gelişme olmuştur.

1789 Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar bilinçlenmiş ve bağımsızlık mücadelesine girmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin hoşgörülü yönetim anlayışı sayesinde milli varlığa düşman azınlıklar giderek güçlendiler ve büyük devletler tarafından, ekonomik çıkarlar doğrultusunda¹³⁰, maddi manevi¹³¹ desteklendiler. I. Dünya Savaşı sonunda İngiltere, büyük devletler arasındaki paylaşım savaşına Yunanistan'ı piyon olarak sürmüştür¹³². Böylece Anadolu, büyük devletlerin hedefleri doğrultusunda "Megalo İdea"¹³³ yı

¹²⁹ Kazım Özalp, işgal haberi karşısında o günkü atmosferi şu sözleri ile açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "Bu kara haber herkes üzerinde yıldırım tesiri yaptı. Halk adeta bir ölüm havası seziyormuş gibi heyecanlı idi. Karşılaşılan bakışlar birbirinden destek arıyordu". Bkz: Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, C.I, Ankara, TTK. Yay., 1972, s. 5.

¹³⁰ Rusya, sanayi inkılabını gerçekleştirmesine rağmen hammadde ve pazar ihtiyacını karşılayabilecek limanlara, sömürgelere sahip değildi. Dünya ticaretinin döndüğü Akdeniz ve Hint Okyanusu'na ulaşabilmek için Osmanlı topraklarından geçmesi gerekiyordu. Bu nedenle I.Petro Dönemi'nden itibaren Osmanlı Devleti ile sürekli savaşlar yaptı. Bir taraftan da Osmanlı topraklarında yüzyıllardır yaşayan Ermenileri, Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmaları için kışkırtmaya başladı. Koruyuculuğunu üstleneceği Ermenistan Devleti'ni piyon devlet olarak kullanıp, sıcak denizlere inmeyi planlayan Rusya'nın çabaları ile, hiçbir sorunu olmayan Türklerle Ermeniler arasında suni bir sorun çıkarılmış oldu. Orta Doğu üzerinde gerek ticaret yollarının denetimi gerekse petrol rezervlerini kontrol altına alma yarışı, İngiltere ile Fransa'nın Ermeni sorununa sahip çıkmasına neden oldu. Böylece, büyük devletler Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası politikalarını bu temeller üzerinde geliştirdiler.

¹³¹ "Müttefiklerin; yabancı unsurları, Batı medeniyetine düşman olan Osmanlı idaresinden kurtarmak ve bu idareyi Avrupa'dan uzaklaştırmak lazım". Gibi düşünceleri, tarafsız kalmayı ülke çıkarlarına daha uygun bulan Yunan Kralı Constantine'e rağmen, Başbakan Veniselos'u cesaretlendiriyordu. Hatta Veniselos, İngiliz Dışişleri Bakanı Grey tarafından büyük bir hayranlıkla övülüyor, İngiliz devlet adamı Llyod George tarafından da, Pericles devrinden beri Yunanistan'da yaşayan en büyük devlet adamı olarak nitelendiriliyordu. Koyu bir Türk düşmanı olarak bilinen Llyod George, Yunanistan'ın büyük bir Akdeniz devleti olmasını istiyor, Yunanlıları, İngiltere'nin Akdeniz'den geçen yollarına bekçilik yapabilecek zeka ve becerikliliğe sahip bir millet olarak görüyordu. Veniselos, bu durumlardan yararlanarak, önce Doğu ve Batı Trakya'yı (kendilerine göre Rum nüfusu 812.000 kişiye varan topraklar) istedi daha sonra da İzmir ve civarını. Bkz: Tansel, C.I, s. 157,159.

¹³² M.Veniselos, aralarındaki yazışmalar sırasında M.Clemenceau'nun kendisine; İzmir'in işgalinin, bu ülkenin Türkiye'den ayrılıp Yunanistan'a katılacağı anlamına gelmediğini belirttiğini açıklamıştır. Bu da, Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkartmasının ve Küçük Asya'da askeri eylemlerini sürdürmesinin, kendi hesabına değil, fakat Müttefiklerin ortak çıkarları için yapılmış olduğu anlamına geldiğini ispatlamaktadır. Müttefikler, ancak 21 Haziran 1921 tarihinde, Yunan Hükümeti'ne, eğer kendilerinin işe karışmalarını kabul etmezse, sonuç vermez bir girişimde direnemeyeceklerini ve Yunanistan'ın, kazancı ve zararı kendi hesabına olmak üzere, savaşmayı sürdürebileceğini bildirmişlerdir. Bkz: Çeviren: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, Üçüncü Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, C. IV, (2) Sayılı Tutanak, 1993, s. 11.

¹³³ Megalo İdea (büyük fikir, büyük ülkü): Ege'yi Yunan Denizi haline getirmeyi, bir ayağı Asya'da, bir ayağı Avrupa topraklarında olan büyük bir Yunanistan'ı, eski Bizans İmparatorluğu'nu ve Trabzon Rum

gerçekleştirebilmek amacıyla harekete geçen Yunanlıların, işgallerine ve zulümlerine¹³⁴ sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda içine düştüğü durum ve İtilaf Devletleri'nin desteği ile iyice cesaretlenen Ermeni ve Rum azınlıklar, İzmir'in işgali ile birlikte çeşitli faaliyetler içerisine girmişlerdir.

Yüzyıllarca Yunan emellerine önderlik yapan Fener Patrikhanesi tarafından desteklenen Rum azınlıkların hedefi, Yunan işgalini kolaylaştırmak ve olabildiğince geniş alanlara yaymaktı¹³⁵. Ayrıca, buldukları bölgelerde karışıklık çıkartarak, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. Maddesi'nin yürürlüğe girmesini sağlayan azınlıklar, yaşadıkları Türk yurdunda İtilaf Devletlerine hizmet ediyorlardı. İtilaf Devletleri de azınlıklara yardım ediyor¹³⁶, böylece her iki tarafın etkinlikleri dünya kamuoyu önünde meşruluk kazanıyordu.

Sivas Kongresi'nin başlayacağı günlerde, Eylül 1919 başlarında, Batı Anadolu'nun durumu kısaca şöyleydi: İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na İtilaf Devletleri'nin büyük kuvvetleri yerleşmişlerdi. Kütahya, Eskişehir, Samsun, Maraş, Gaziantep, Urfa bölgelerinde İngiliz; Mersin, Adana, İskenderun bölgelerinde ise Fransız askeri birlikleri vardı. Antalya, Fethiye, Marmaris, Bodrum, Kuşadası'na

---

İmparatorluğu'nu yeniden kurmayı hedefleyen faaliyetlerdir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 115,141,227.

¹³⁴ “Yunanlıların Batı Anadolu işgalleri sırasında yaptıkları mezalimin şu ana başlıklar altında toplanması mümkündür:Gasp ve yağma, ırz, namus ve mukaddesata saldırı, yakma ve yıkma, işkence ve katliam. Yunanlılar işgal ettikleri yerleşim yerlerinde okul, hastahane, cami, sivil halk, kadın ve çocuk ayırımı yapmadan Anadolu insanına ve kutsal değerlere saldırıda bulunmuşlardır. Resmi binaları talan etmek, insanlar üzerindeki değerli eşyaları gasp etmek, ev, mağaza, çiftlikleri yağmalamak gibi daha sayılamayacak birçok insanlık dışı eyleme imza atmışlardır. İşgal edilen bölgelerde yaşayan halk, devlet görevlileri ve Heyeti Milliye görevlileri; Dahiliye Nezareti, İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya yetkilileriyle yazışmalarda bulunarak işgallerin boyutu ile ilgili bilgi vermişler ve yardım istemişlerdir”. Bkz:Abdullah İlgazi-Salih Cenik, “Lozan Belge ve Tutanaklarındaki Yansımalarıyla Anadolu'daki Yunan İşgali ve Yakıp Yıkımlar”, **ATAD**, S.3, Şubat 2004.

¹³⁵ Daha geniş bilgi için bkz: Yücel Özkaya, “Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler” , **ATAMD**, C. IV, S.10.

¹³⁶ “Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda A.B.D.Başkanı Wilson'un yayınladığı 14 maddelik prensip, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin oturdukları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması, Türk egemenliği altında bulunan diğer uluslara da özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın sağlanması.”Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 97; “Wilson İlkeleri'nin Osmanlılarla ilgili maddesi azınlıklara Türk topraklarında yurt açmak için kullanılan bir madde oldu. Ayrıca, Paris Barış Konferansı'nda (18 Ocak 1919) Rum, Ermeni, Arap ve Kürtlerin istekleri dikkate alınıyordu”. Bkz: **a.g.e.**, s. 122.

İtalyanlar çıkmışlar, Konya, Afyon ve Burdur'a birlikler göndermişlerdi. İzmir, Ayvalık, Bergama, Manisa, Ödemiş, Aydın bölgeleri Yunan işgali altında idi ¹³⁷.

Paris Konferansı'na Batı Anadolu'daki Rumların eziyet gördükleri iddiasıyla gelen Yunanlılara İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesine dayanarak İzmir'e asker çıkarmalarına izin vermesi ile birlikte Batı Anadolu'da silahlı çatışmalar da başlamıştı.

Anadolu'da, gerek işgaller gerekse azınlıkların Türk köylerine baskınları, halkta giderek bir karşı koyma eğilimini ortaya çıkarmıştır. Kütahya'da da aydınlar ve halk, Mondros Mütarekesi'nden olumsuz bir şekilde etkileniyor ve yurdun diğer yerlerinde olduğu gibi tepkilerini mitingler, protesto telgrafları gibi çeşitli şekillerde ifade ediyordu. İşgaller karşısında halkın olumsuz tepkileri yer yer örgütlenmeleri sağlamıştır. Herkes kendi bölgesini kurtarmak amacıyla dernekler kurmuş, gönüllü birlikler oluşturarak Ateşkes Antlaşması'nın memleketi parçalamaya yönelik uygulamalarına karşı koymaya çalışmıştır. Bu örgütler, çeşitli görüşler etrafında toplanan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleridir. Bu cemiyetlerin ortak özellikleri şunlardır:

“-Müdafaa-i Hukuk, ferdi değil millidir. Milli hakların korunması için yapılan bir harekettir.

-Müdafaa-i Hukuk, fikri kaynağını milliyetçilik fikrinden almaktadır.

-Müdafaa-i Hukuk, milli devlet formülünü gerçekleştirmeye çalışan bir akımdır.

-Müdafaa-i Hukuk hareketinin gerçekleştirme vasıtası fertler değil, cemiyetlerdir”¹³⁸.

Halkın bu maddelerde bahsedilen bilinçli örgütlenme hakkında her ne kadar bilgisi ve tecrübesi olmasa da asırlardır süregelen sağduyusu ile hareket ediyor, Türk milletinin, asker millet olduğunu sanki dünyaya bir kez daha duyurmak istiyordu. Aslında her fert kendisi, yakınları ve toprakları için mücadeleyi göze alıyordu. Türk

¹³⁷ Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi İkinci Kitap: Sivas Kongresi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1969, s. 27.

¹³⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)**, Tıpkı Basım, İstanbul, Arba Yayınları, 1952, s. 473.

halkının içinde var olan milli birlik beraberlik duygusunu harekete geçirmek, bilinçli bir şekilde topyekun bir savaş başlatmak gerekiyordu. Anadolu'yu ve Trakya'yı aralarında paylaşmaya karar veren ve bu kararlarını uygulamaya koymuş olan devletler düzenli birlikleri olan güçlü devletlerdi. Kısa bir süre önce Osmanlı tebaası içinde bulunan Yunanistan bile İtilaf Devletleri'nin desteğini aldığı için kendi gücünün üzerinde hareket kabiliyetine sahipti.

Mustafa Kemal Paşa, bu gerçekleri görerek, Türk halkını, layık olmadığı esarete sürüklemek isteyenlere karşı iki yönde mücadele başlattı. Birincisi; yurdumuzu parçalamak isteyen işgalci güçlere ve bu ortamdan yararlanarak kendilerine devlet kurmaya çalışan, bir taraftan da karışıklıklar çıkartarak işgalci devletlerin işlerini kolaylaştırmaya çalışan azınlıklara karşı başlatılan bağımsızlık mücadelesi. İkincisi; İşgalci Devletlere güvenerek Osmanlı Saltanatı'nın ve Hilafet'in ayakta kalabileceğine inanan ve bu nedenle milli mücadeleye karşı çıkan, himayeciliği savunanlara karşı, Türk Milleti'nin bağımsızlığını korumak için kendi egemenliğini ancak kendisinin sağlayabileceği gerçeğinden hareketle millet egemenliğini başlatma, milli bir devlet kurma mücadelesi.

Her iki mücadeleyi paralel olarak yürütmek zorunda olduğunu bilen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı süre içerisinde resmi bir görev alarak Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasını engelleyemediği için, Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleyi başlatma kararı almıştır. Milli Mücadele, hem bağımsızlığı hem de millet egemenliğini sağlayacaktır.

Samsun'da görevli İngiliz Komutanı'nın, Yunanlıların bağımsız bir Pontus Krallığı kurmak hülyasını güttükleri bu bölgedeki durumu açıklayan bir rapor göndermesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya çıkmasını sağlayacak görevi oluşturdu. Yüksek Mütareke Komisyonu, bu raporu Damat Ferit Paşa'ya ileterek hükümetin Rum köylerini Türk tecavüzünden korumak, kanun ve düzeni yeniden kurmak için derhal önlem alınmasını istedi. Ayrıca İngiliz yetkililer, Türk saldırıları önlenmediği takdirde, kendilerinin duruma el koyacaklarını bildirdiler. Bu şikayetlerin

Başkent'e yansımaya başlamasıyla bu bölgeye güçlü bir Türk komutanın atanması ve asayişi sağlaması ihtiyacı ortaya çıktı.

Osmanlı Hükümeti, bu durum karşısında hem ülkenin yeni bölümlerinin işgalini önlemek, hem de iyi bir barış anlaşması için İngilizlerin önerilerini dikkate almak zorunda kaldı¹³⁹. İngiliz isteklerinin yanı sıra bölge halkının güvenliği sağlanamazsa devlete karşı da bağımsızlık savaşı çıkacağından şüphe ediliyordu¹⁴⁰. Bu nedenlerle güvenliği sağlamak amacıyla bölgeye etkili bir komutan göndermek gerekiyordu.

Karadeniz Bölgesindeki bu sorun, aslında Fatih Sultan Mehmet tarafından Trabzon'un alınmasıyla tarihe karışan Pontus Rum İmparatorluğu'nun canlandırılmaya çalışılmasından başka bir şey değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmaya başlamasıyla bu bölgedeki Rumlar, Pontus Devletini yeniden kurmaya çalıştılar. Ergün Aybars'ın belirttiğine göre; "Pontusçular, bu çalışmalarında Yunanistan ve Amerika'dan yardım görüyorlardı. Pontus Cemiyeti, 1904 yılında Merzifon'daki Amerikan Koleji öğretim ve idare kurulunun çalışmalarıyla kuruldu. Yunanlılar bu amaç için elli yıl içinde Samsun'a otuz bin Rum getirdiler. Birinci Dünya Savaşı'nda bu Rumlar casusluk ve sabotajlar yaptılar, Rusları kurtarıcı olarak karşıladılar. Rusların çekilmesiyle cemiyet tekrar gizli olarak çalışmaya başladı. Pontusçular bastırdıkları haritalarda, merkezi Samsun olmak üzere Batum'dan İnebolu'ya ve Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ve Erzincan'ın bir kısmını içine alan toprakları Pontus Devleti olarak kabul ediyorlardı"¹⁴¹. Ayrıca "Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti adıyla terörcü ikinci bir cemiyet daha kuruldu. Çalışmaları sadece propagandayla kalmıyor, çeteler kurup bölgede tehlike yaratıyorlardı"¹⁴².

¹³⁹ Ergil, s. 98.

¹⁴⁰ Aynı yer.

¹⁴¹ 1920 yılında Merkez Ordusu kurulduktan sonra, Koleje yapılan bir baskında, Pontus Haritaları ve buranın Yunanistan'a katılmasına ait çeşitli kitaplar ele geçti. Durum, Kolejin Amerikalı Direktörü White'in yazmış bulunduğu bir mektubun ele geçmesiyle açıkça anlaşıldı. Mektupta Müslümanlık, Türklerin liderliğinde Hıristiyanlığın en büyük düşmanı olarak gösterilip, Türkiye'nin parçalanması isteniyordu. Bkz: Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 124.

¹⁴² Cemiyet, Troçki'ye mektup yazarak S.S.C.B.'den yardım istedi. 15 Kasım 1919'da da Barış Konferansında, Türklerin katliam yaptıkları hatta bu yüzden Rumların Bolşevik tehlikesine rağmen Rusya'ya göç ettiklerini ileri sürdüler. Büyük Millet Meclisi, Rumların bu faaliyetlerini hukuk devleti anlayışı içerisinde, İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmaları ile çözmüştür. 24 Nisan 1920'den sonra Merkez Ordusu kurulmasıyla on bin kişilik ordu 1921'de bastırma hareketine başladı. Samsun'daki metropolit ve papazlar yıkıcı çalışmaları yüzünden İstiklal Mahkemesi'ne verildiler. Rumlar, çetecilikle büyük tahrip yapmışlardı. İstiklal Mahkemesi, bölgedeki her yerden Rumların sebep olduğu ve İslam ahalie yapılan

Bölgedeki Rumlar, kendilerini haklı çıkarmak için Türklerin savuma amaçlı olarak yaptıkları çatışmaları, kendilerine yönelik katliamlar yapıldığını iddia ederek yardım istemeye başladılar.

Rumların, bu projelerinde dayanak noktaları Wilson İlkeleri'nin Osmanlılarla ilgili maddesi ile Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. Maddesi olacaktı. Böylece dünya kamuoyu önünde haklılıklarını ispat edeceklerdi.

Osmanlı Devleti'nin dağılmaya başlaması üzerine Rumların, Megalo İdea çerçevesinde kendilerine yurt açma çabalarıyla, İtilaf Devletlerinin işgallerini kolaylaştırma çalışmaları sırasında ortaya çıkan Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görevi ile Mustafa Kemal Paşa, ideallerini gerçekleştirme fırsatı bulacaktı.

Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan emrindeki 3'ncü, 15'nci, 20'nci Kolordular ve yakınındaki 2'nci Ordu Müfettişliği ve 13'ncü Kolordu Birlikleri ile irtibat sağlamış¹⁴³, diğer taraftan da halkın kurduğu derneklerle iletişim kurmuştur. 28 Mayıs'ta Havza'dan yayınladığı genelge¹⁴⁴ ile Türk halkını işgalleri protesto etmeye çağırılmış, böylece Müttefiklerin savaş sonrası barışa yanaşmadıklarını, yeni savaflara

---

kötülük hakkında rapor istedi. Bütün kaymakamlıklardan dehşet verici raporlar geldi. Bu raporlardaki yağma ve cinayetlerin ölçüsü mahkemeyi oldukça etkiledi. 6 Şubat 1923 tarihine kadar Pontus tehlikesi yok edildi. 10.886 çeteci zararsız duruma sokuldu. 11.188 asi öldü. Geri kalan Rumlar 1923 senesi başlarında Yunanistan'a göç etti. B.M.M. Hükümeti bu bastırma hareketinde hukuk anlayışına sadık kalabilmek, suçluların askeri birlikler tarafından katledildiği düşüncesini yıkmak amacıyla, cezaların mutlaka B.M.M.'nin olağanüstü mahkemeleri olan İstiklal Mahkemesi'nce verilmesini istiyordu. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Harp Divanlarının bile yargılama yapmasını istemiyordu (yeterli bulmuyordu). Suçlular hakkındaki idam kararları; memleketin bir kısmını ayırarak hükümet kurmak, teşvik etmek ve çete kurarak ahaliyi katl ile aynı zamanda asker kaçağı oldukları için vatanlarına ihanet ettikleri gerekçesiyle verildi. Daha geniş bilgi için bkz: Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 124-125.

¹⁴³ Mustafa Kemal Samsun'a geldiği gün Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Elazığ ve Diyarbakır valiliklerine, Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığı'na, Ankara'daki 20. Kolordu Komutanlığı'na ve Erzincan Bağımsız Mutasarrıflığı'na gönderdiği genelgede Samsun'a geldiğini birkaç gün kalacağını, yurt güvenliği konusundaki bilgi ve düşünceler ile varsa ve eşkıyalığın sebep ve etkinlik derecesi ve bunların önlenmesi için alınan en son hazırlıklar hakkında acilen kendisinin bilgilendirilmesini rica etmiştir. Bkz: **Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ve Kurtuluş Savaşının Başlatılmasına dair Belgeler**, Ankara, ATASE Yayını, 1999, Belge No: 20, s.77; Onar, C. I , Ankara, 1995, s.36.

¹⁴⁴ 28 Mayıs 1919'da, valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara Diyarbakır'daki 13., Erzurum'daki 15'nci, Ankara'daki 20. Kolordu Kumandanlıklarına ve Konya'daki Ordu Müfettişliği ile Milli teşkilatlara bir genelge gönderen Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin içine düştüğü kötü durumu açıkladıktan sonra, büyük ve coşkulu mitingler yapılarak milli gösteriler düzenlenmesini istemiş ve bu suretle halkı milli haklarını savunmaya davet etmiştir. Genelge metni için bkz: Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C.I, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934, s. 16-17.

yol açacak girişimlerde bulduklarını dünya kamuoyuna duyurmuştur. Ayrıca bu sayede Türk halkının işgalleri, himayeciliği kabullenmeyeceği, azınlıkların davalarında haklı olmadıkları, bu topraklarda çoğunlukta olarak yaşayan bir milletin varlığı duyurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan bütün valilere gönderdiği genelge, Kütahyalı milliyetçileri de ayaklandırmıştır. Kütahyalı Sertoğlu Mahmut, Okçu Köyü'nden Çete Mehmet, Yağdanlı Halil Efe, Kako Mehmet, Kabakçı Ahmet ve isimlerini saptayamadığımız daha bir çok zeybek, silahlanarak cephelere koşmuşlardır. Binlerce Kütahyalı gönüllü olarak vatan savunmasında vazife almak istemişlerdir¹⁴⁵. Mustafa Kemal Paşa'nın halkımızı uyarması ve bilinçlendirmesi, vatan savunmasının yapılabilmesinde birinci etken olmuştur.

Ordu-millet işbirliğini sağlamanın önemini bilen silah arkadaşları ile birlikte yayınladıkları Amasya Genelgesi (21-22 Haziran 1919)¹⁴⁶ ile Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri kişisellikten çıkmış, halka mal olmuştur. Bu genelge ile Türk halkına içinde bulunduğu durum anlatılmış, tehlikeler haber verilmiş; işgalcilere karşı mücadeleye, Türk milletini unutan İstanbul Hükümeti'ne karşı ihtilale çağırılmıştır.

Erzurum Kongresi (23 Temmuz–7 Ağustos 1919) ile, Doğu İllerindeki Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti üyeleri arasında bir bağ oluşturulmuş, bu bölgenin Türk olduğu, başka milletlere verilemeyeceği gerçeği ortaya konulmuştur. Topraklarımızın bütünlüğünün korunması ve milli bir devlet kurulması gerektiğine karar verilmiştir. Bu karar, Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) vatanın her yerinden katılan üyelerle onaylanmış, mandacılık kesinlikle reddedilmiştir. Bütün Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adı altında toplanmış, bölgesel çalışmalar yerine yurdun bütününe kurtarılması için merkezîyetçilik fikri etrafında birleşilmiştir. Anadolu'da milli ve bağımsız bir Türk Devleti'nin kurulduğunu ifade etmek amacıyla, Milli Hükümeti kurma çabaları ve ulusun asker veya sivil bütün gücünün bir araya toplanması görevleri, kongre sonunda oluşturulan Heyeti Temsiliye'ye verilmiştir.

¹⁴⁵ Güner, **Tarihte Kütahya**, Kütahya, Kütahya Vilayet Matbaası, s. 26, 27.

¹⁴⁶ Amasya Genelgesi'nin metni için bkz: **Nutuk**, İstanbul, C.I, 1934, s. 22.

Mustafa Kemal Paşa, askerlik mesleğinden ve Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'nden istifa ettikten¹⁴⁷ sonra, Erzurum Kongresi'ne başkan olarak seçilmiş, Sivas Kongresi'nde de aynı şerefe layık görülmüştü. Bu durum, onun Türk Milleti tarafından önder olarak seçildiğini gösterir. Anafartalar Kahramanı'na Türk halkı, İtilaf Devletleri'ni yurtlarından atmak amacıyla tam yetki vermiş, asker de olsa sivil de olsa ona güvenlerinin tam olduğunu ifade etmiştir. Sivas Kongresi sonunda Heyeti Temsiliye Başkanı olarak seçilmesi de Milli Mücadele boyunca ordu-millet işbirliğinin yürütülmesini sağlamıştır. Böylece, hem bağımsızlık hem de millet egemenliği mücadelesi başarıya ulaşmıştır.

---

¹⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Genelgesi'ni yayınlamasından sonra Harbiye Nezareti'nin onu İstanbul'a çağırması, daha sonra Padişah'ın tebdilihava al, Anadolu'da bir yerde otur, fakat hiçbir şeye karışma şeklindeki telgrafi ve mutlaka İstanbul'a dönmesi gerektiği yolundaki telgrafların gelmesi ile gelemeyeceğini bildiren cevapların arasında görevden alınacağını söylenmesi ile 7-8 Temmuz gecesi saat: 10.50'de Harbiye Nezareti'ne, saat:11.00'de Padişah'a memurluk vazifesinden ve askerlikten istifasını bildiren telgrafları çekmiştir. Bkz: **Nutuk**, İstanbul, C.I, 1934, s. 34.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜTAHYA'DA KUVA-YI MİLLİYE KURMA ÇALIŞMALARI

A. Kütahya'da Kuva-yı Milliye'nin Kurulması

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, İtilaf Devletleri'nin daha önce kendi aralarında yaptıkları paylaşma tasarıları doğrultusunda yurdumuz işgal edilmeye başlamış, topraklarımızda yaşayan azınlıklar da onlara yardım ederek, yıkılan Osmanlı Devleti'nden kendilerine parçalar koparmaya, büyük devletlerin himayesinde devlet kurmaya çalışıyorlardı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümleri ile Osmanlı Devleti'nin parçalanmaya çalışıldığını gören Anadolu halkı da kendi bölgesini korumak amacıyla çeşitli dernekler kurmuş ve halkın gönüllü katılımıyla Kuva-yı Milliye birlikleri oluşturmuşlardır.

Osmanlı aydınları tarafından, ilk önce Doğu Anadolu'nun karşı karşıya bulunduğu tehlike fark edilmişti. İstanbul'da Doğu İllerini Ermenistan tehlikesinden korumak, o toprakların Türklere ait olduğunu ispatlamak için örgütlenmeler başlatılmıştı¹⁴⁸. Batı Anadolu'nun milli mücadele çabaları da hemen hemen, Doğu Anadolu ile aynı zamanda başlamıştır. İşgal güçleri ile ilk çatışmalar ise Güney'de Adana Dört Yol civarında olmuştur. Kuva-yı Milliye hareketi, halkın kendiliğinden bir karşı çıkması olarak oluşmuş, kısa zamanda vatanseverlerin çabalarıyla örgütlenmeye, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri haline gelmeye başlamıştır.

Mondros Mütarekesinin azınlıklara tanıdığı taşkınlık ve haksızlıklar karşısında Trakya'da yaşayan Türklerin direnişini sağlamak, Venizelos tarafından önerilen Yunan idaresinde Trakya Muhtariyeti önerisini reddetmek, gerekirse silahla karşı koymak

---

¹⁴⁸ Mondros Ateşkes Antlaşması'nın İngilizce metninde Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulacağından açıkça bahsedildiği için tehlikeyi ilk fark edenler Başkentteki aydınlar olmuş ve Vilayati Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti, İstanbul'da kurulmuştur. Tunaya, s. 490.

amacıyla 2 Aralık 1918 tarihinde merkezi Edirne’de olmak üzere Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi¹⁴⁹ adıyla bir teşkilat oluşturuldu.

Yunanlıların Megalo İdea çerçevesinde, Doğu Karadeniz’deki saldırıları karşısında 12 Şubat 1919’da Trabzonlular, Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti’ni; Türk yurdunda bir Ermenistan Devleti kurulması çalışmaları karşısında 4 Aralık 1918’de Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti kurulmuş¹⁵⁰, 6 Mart 1919’da Erzurumlular, Cemiyeti’nin Erzurum şubesi¹⁵¹ açmışlardır. Önce İngiliz daha sonra Fransız ve Ermeni işgalleri karşısında Adana ve çevresinde Kilikyalılar Cemiyeti¹⁵² gibi teşkilatlar kurulmuştur.

Egeliler de, İzmir’in Yunanlılara verilmesini engellemek, bu toprakların Türklere ait olduğunu ispatlamak, dünya kamuoyunu propaganda yoluyla inandırmak amacıyla 2 Aralık 1918 tarihinde, tüccar Moralızade Halit ve Nail Beyler tarafından İzmir Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti kurmuşlardır¹⁵³. 17 Mart 1919’da İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir, Manisa, Muğla ve bunlara bağlı ilçelerin müftüleri, belediye başkanları ve halk temsilcileri ile, İzmir’de Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti’nin kongresini yapmışlardır¹⁵⁴. İzmir Kongresi’nde; İtilaf Devletleri’ne İzmir’in tasarlanan işgalini protesto eden birer nota verilmesine, her tarafta (Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak) cemiyetlerinin kurulmasına ve ülkemize yapılacak saldırılara karşı silahla direnmeye karar verildi¹⁵⁵.

¹⁴⁹ Bu cemiyetin kurulması için ilk öneriler, sadrazam Talat Paşa tarafından yapılmıştı. Balkan Savaşı’nda Batı Trakya’nın nasıl elden gittiği henüz tüm canlılığıyla yaşanıyordu. Bkz: Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 127.

¹⁵⁰ Mahzar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Mustafa Kemal’le Beraber**, İkinci Baskı, Ankara, C.I, TTK.Yay., 1986, s. 19; Tansel, C.I, s. 142.

¹⁵¹ Goloğlu, **Sivas Kongresi**, s. 34; Erzurum şubesi, Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa’nın çabalarıyla Erzurum Kongresi’ni gerçekleştirmiş, Mustafa Kemal Paşa’nın ileri görüşlülüğü sayesinde Müdafaa-i Hukuk hareketinin ulusallaştırılmasında önemli bir etken olmuştur. Bkz: Tunaya, s. 490,491;

¹⁵² Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 127.

¹⁵³ Cemiyetin kuruluş girişimleri, Mondros Mütarekesi’nden bir hafta sonra başlamış, fakat Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin, bu girişimleri İttihatçı ve Bolşevik çabalar olarak nitelendirmesi yüzünden gecikmiştir. Müdafaa-i Hukuk hareketini İttihat ve Terakkinin bir nevi hortlayışı olarak kabul eden Hürriyet ve İtilafın bu görüşlerine katılan cemiyetler şunlardır: Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası, Kürdistan Teali Cemiyeti, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet vd. Bkz: Tarık Zafer Tunaya, s. 453,482.

¹⁵⁴ Goloğlu, **Sivas Kongresi**, s. 35; 2-19 Mart 1919 tarihinde İzmir’de büyük bir “Müdafaa-i Hukuk Kongresi” toplandı. Bkz: Tunaya, s. 482; Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 128.

¹⁵⁵ Vali Nurettin Paşa zamanında, onun geniş desteğini gören Cemiyet, Nurettin Paşa’nın alınıp, yerine İstanbul Hükümeti’nin sadık ajanı İzzet Bey’in atanmasından sonra çalışmaları baskı altında tutuldu. İzzet Bey’in de cemiyeti İttihatçı ve Bolşevik olmakla suçlaması nedeniyle kuvvetli bir örgüt oluşturulamadı.

Yunanlıların, yerli Rumların coşkun gösterileri ile İzmir'e asker çıkardığı gün (15 Mayıs 1919) ilk kurşunu atan Gazeteci Hasan Tahsin¹⁵⁶, in ardından, Ege'deki Kuva-yı Milliye hareketi silahlı çatışmalar şeklinde devam etmiştir. Önceden Vali¹⁵⁷ aracılığı ile alınan tedbirler sayesinde karşılıklı silahlı birlik bulunmamasına rağmen yaygın ateş, özellikle askeri kışlada bulunan silahsız Türk askerine karşı yarım saat sürmüş, Türk Subayları “zito Venizelos” diye bağırmaya zorlanmış, kabul etmeyenler ise süngülenmiştir¹⁵⁸. Evler işyerleri Rumlar tarafından yağmalanmış, canını, malını, namusunu korumak isteyen Türkler, öldürülmüştür¹⁵⁹. Paris Konferansı'nda tarihi haklardan, Rum nüfusun çoğunluğundan ve güvenlik sorunlarından bahseden Yunanistan, amacını aşmış, uygar devletlerin gözleri önünde İzmir'e çıktıkları ilk gün 400, çevre köy ve kazalarda ise iki gün içinde 5000 civarında Türk öldürmüşlerdir¹⁶⁰.

İzmir'in işgali bütün yurttaki tepkilerle karşılanmıştır. İstanbul'daki Egeliler ise, İzmir'in işgali üzerine harekete geçerek, 20 Mayıs 1919'da, Sirkeci'deki Ali Efendi

---

İzmir'in işgalinden sonra Cemiyet Alaşehir Kongresinde alınan karar doğrultusunda İstanbul'a nakledilmiş, çalışmalarını gizli olarak yürütmüştür. Bir taraftan Ege Bölgesi'nin Türklere ait olduğunu bildiren yayınlarla gazetelerde sesini duyurmuş diğer taraftan, Anadolu'ya silah ve cephane kaçırılmasını sağlamıştır. Cemiyet elemanlarından bir kısmı da İzmir'deki faaliyetlerini Denizli'ye nakletmişler, cemiyet böylece iki kısma ayrılmıştır. Bkz: Tunaya, s.482,483.

¹⁵⁶ Gazeteci Hasan Tahsin'in gerçek adı Osman Recep Nevres'tir. Selanik doğumlu olan bu kişi, lise öğreniminden sonra Paris'te Siyasi İlimler Akademisi'nde okudu. Yurda döndükten biraz sonra Balkan devletlerini Osmanlılar aleyhinde kışkırtmakta olan “İngiliz Barkston Kardeşlerin” propagandalarını önlemek üzere Bükreş'e gitti. Ancak onları yaptıkları işten sözle vaz geçiremedi. Bunun üzerine onlara karşı bir suikast hazırladı ve bu yüzden 10 yıl hapse mahkum oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda Bükreş'in Almanlar ve Osmanlılar tarafından işgali üzerine kurtuldu. Mondros Mütarekesinden sonra zamanını İzmir'de geçirmekte idi. Burada çıkan “Hukuk-ı Beşer” adındaki gazetenin baş yazarlığını yapıyordu. Bkz: Tansel, C.I, s. 191.

¹⁵⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında Akdeniz'den gelebilecek saldırılara karşı Aydın'a komutan olarak atanmış olan Nurettin Paşa, Mütareke'den sonra karargahını İzmir'e taşımış ve daha sonra da İzmir Valisi olarak atanmıştı. Nurettin Paşa, milli örgütlerin kurulmasını gerekli görüyor, Ocak 1919'dan itibaren İzmir'in Yunanlılara verileceği haberi İzmir basınında yer alıyordu. Paris Konferansı'na asılsız iddialarla katılan Yunanlılar, Nurettin Paşa'nın görevden alınmasını da istiyorlardı. Osmanlı Hükümeti, Rumlarca işgale engel olarak görülen Nurettin Paşa'yı 22 Mart'ta görevden aldı., “Nasihahat Heyetleri” aracılığı ile sükunet önerildi. Nurettin Paşa'nın yerine Kanbur İzzet Paşa Valiliğe, Ali Nadir Paşa da Kolordu Komutanlığı'na atandılar. İzmir milliyetçilerine baskı yapan yeni vali, işgal haberlerini de yalanladı. Ali Nadir Paşa, İzmir ve çevresindeki askeri birliklere, işgale karşı konulmamasını silah ve teçhizatın müttefik kuvvetlere teslim edilmesi emrini verdi.Bkz: Aybars, **T.C.Tarihi**, s. 140.

¹⁵⁸ “Zito Venizelos” yani , “Yaşasın Venizelos” diye bağırılmayı reddedenlerden Albay Fethi Bey de süngülenerek şehit edilmiştir. Bkz: Aybars, **T.C. Tarihi**,s. 141.

¹⁵⁹ Aydemir, **Tek Adam**, C.I, s. 66-78; Tansel, C.I, s. 190-201.

¹⁶⁰ Tansel, C. I, s. 201.

Tiyatrosu'nda toplanarak, Aydın Vilayeti ¹⁶¹ Muaveneti Hayriye Cemiyeti'ni kurmuşlardır¹⁶².

İzmir'i işgal eden Yunan ordusu 20 Mayıs'ta Torbalı, 25 Mayıs'ta Bayındır kasabalarını işgal etmiş, ilerliyordu. Bu bölgedeki askeri birliklerin Yunan ilerleyişini durduracak güçleri yoktu. Komutan ve subayları Yunanlılara esir düşmüş olan 17. Kolordunun birliklerindeki erlerin çoğu görevlerini bırakıp dağılmışlardı. Şehir ve kasabalardaki varlıklı kimselerin çoğu sinmiş ve kurtuluş çaresini yabancı büyük devletlerin bayraklarını asmakta bulmuşlardı¹⁶³.

Bu ortamda Mustafa Kemal Paşa'nın Türk direnişini örgütlemedeki rolü çok büyüktür. Bölgesel çalışmaların yeterli olmadığını, vatanın bütünü kurtarmak için çalışmak gerektiğini düşünerek Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, halkı milli mücadeleye çekebilmek için bir taraftan Anadolu'nun her tarafında mitingler düzenleterek milli birliği oluştururken diğer taraftan vatansever duygularla meydana getirilmiş olan milli cemiyetleri Sivas Kongresi'nde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti¹⁶⁴ adı altında birleştirmiştir.

Her bakımdan milli bir kongre özelliği taşıyan Sivas Kongresi sonrasında İstanbul Hükümeti'ne, Anadolu'daki milli hareket kabul ettirilmiş, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanması çalışmalarına geçilmiştir. Bu toplantıda, 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Milli kararı alınmış ve milli sınırlarımız belirlenmiştir. Hükümetin başındaki Ali Rıza Paşa, artık bundan sonra Meclisin, milli isteklerin ortaya konacağı, görüşüleceği ve karara bağlanacağı bir yer¹⁶⁵ (tek yer) olmasını istemiştir. Kuva-yı Milliye'nin zayıflatılmasını isteyen Hükümetin, Milne Hattı'nın dayatılması, Anzavur İsyanı ve Yunan ordusunun tekrar ilerlemeye başlaması üzerine istifa etmekten başka

¹⁶¹ Aydın Vilayeti : XIX.yy. sonlarındaki mülki taksimata göre merkezi İzmir olmak üzere, Denizli, Manisa (Saruhan) Aydın ve Muğla (Menteşe) Sancaklarını içine alan Vilayet.

¹⁶² “Bu kuruluş da olumlu bir gelişme gösterememiş, daha ilk günü yönetim kurulu aralarında geçimsizlik ve on gün kadar sonra da istifalar başlamıştı”. Bkz: Goloğlu, **Sivas Kongresi**, s. 35.

¹⁶³ Aynı yer.

¹⁶⁴ Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 178.

¹⁶⁵ 9 Şubat'ta güvenoyu olan Ali Rıza Paşa, 14 Şubat 1920 günü, bütün illere ve bağımsız livalara, bu içerikteki hükümet programını bildirmiştir. Bkz: Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi Üçüncü Kitap: Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara , Başnur Matbaası, s. 92.

çaresi kalmamıştır¹⁶⁶. Ali Rıza Paşa'nın istifasını haber alan Mustafa Kemal Paşa ise Padişaha 4 Mart 1920 tarihinde bir telgraf çekerek, “iç ve dış bin türlü kötü niyetlerin taşkınlığı ile huzuru tehlike içinde bulunan memleketin, milli vicdana hesap veremeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile tahammül edemeyeceğini, aksi halde devletin tarihinde görülmemiş derecede üzücü olaylar çıkabileceğini”¹⁶⁷ bildirmiştir. Aynı gün Meclis Başkanı'na da telgraf çekerek durumu anlatan Mustafa Kemal Paşa, hemen yayınladığı bir bildiri ile ulusal kuruluşlara durumu açıklayarak, milli isteklere uygun bir hükümetin kurulmasını sağlamak için derhal Meclisi Mebusan Başkanlığı'na telgraflar çekilmesini istemiştir¹⁶⁸. Bu bildiri kısa sürede etkisini göstermiş, Meclisi Mebusan Başkanlık Divanı'na bütün yurttan telgraflar gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bildirisi üzerine, yeni hükümetin ulusal isteklere uygun nitelikte kurulması için Meclisi Mebusan'a Kütahya'dan şu kuruluş ve kişiler telgraf çekmiştir:

“Kütahya Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Merkeziyesi Reisi Nüzhet

Belediye Reisi Hasan

Sırrızade Rifat

Azadan Uşakizade Rifat

Yamalızade Hüsnü

Eşrafdan Dülgerzade Süleyman

Kuyumcuzade Fevzi

Kösezade Ahmet

Germiyanzade Yakup

Tuzcu Mehmet

Hocazade Umrani

Hacı Salih

Şafizade Ahmet

Karaağazade Mehmet

İspartalızade Gıyas

Şeyh Bedreddinzade Seyfi

Belediye Reisi Ali Osman

Şeyh Yunus

Belediye Azasından Salih

Şeyh Hakkı

Müftü Şakır

Hacı İsmail

Kasaba Eşrafi

Gediz Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Reisi Ali Haydar”¹⁶⁹.

¹⁶⁶ Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifası hakkında daha geniş bilgi için bkz: **a.g.e.**, s. 97.

¹⁶⁷ **a.g.e.**, s. 98.

¹⁶⁸ **Nutuk**, İstanbul, C. III, Belge No: 244, 1934, s. 286.

¹⁶⁹ Kütahya ve diğer şehirlerden gönderilen telgraflar için bkz: Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi-Sivas Kongresi**, s. 309.

Meclisi Mebusan'a gönderilen bu telgrafların bir örneği de Saray'a gönderilmiş, telgraflar beklenen etkiyi kısa sürede göstermiştir¹⁷⁰. Büyük devlet adamı Mustafa Kemal Paşa daha Cumhuriyet kurulmadan halkın iradesi ve birliği ile ulusal çıkarlarımız doğrultusunda kararların alınmasını sağlamıştır. Suna Kili'nin ifadesiyle; Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'de ilk önce iç cepheye önem vererek milli birlik ve beraberliği ortak milli iradeyle sağlamıştır¹⁷¹. Amasya Genelgesi'nin üçüncü maddesinde belirtilen, "Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı sağlayacaktır"¹⁷²; Erzurum Kongresi'nde kabul edilen, "Kuva-yı Milliye'yi amil ve iradei milliyeyi hakim kılmak esastır"¹⁷³ ifadeleri, milletin kendi geleceğini artık kendisinin tayin edeceğini belirtmektedir. Bu ifadelerde belirtilen milli irade, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, işte bu nedenlerle işgaller karşısında bocalayıp, darmadağın olmasını engellemek için halka ve askere daima güç vermesini bilmiş, Türklük duygusu ile kurulmuş olan milli cemiyetlerin bir amaç etrafında toplanmasını sağlamıştır. Ancak bu sayede Ulusal Kurtuluş Savaşı başarıyla sonuçlandırılmıştır. Güç birliği oluşturmada milli birlik ve beraberliğin önemini¹⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa, 27 Ocak 1923'te İzmir Hükümet Konağı'nda yaptığı konuşmada şöyle açıklamıştır: "Bir milletin muvaffakiyeti demek mutlaka milli gücün bir istikamette toplanmasıyla, teşekkül etmesiyle mümkündür. Binaenaleyh bilelim ki elde ettiğimiz başarı, milletin gücünü birleştirmesinden, işbirliği yapmasından ileri gelmiştir. Eğer aynı başarıyı ve zaferi gelecekte de elde etmek istiyorsak aynı esasa istinat edelim ve aynı suretle yürüyelim"¹⁷⁵.

¹⁷⁰ Aynı yer.

¹⁷¹ Suna Kili, **Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Altıncı baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası 1981 Siyasal Bilim Büyük Ödülü, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Atatürk Dizisi: 32, 1983, s.126.

¹⁷² **Nutuk**, C. I, s.22.

¹⁷³ **a.g.e.**, s.47.

¹⁷⁴ Birinci Dünya Savaşı içinde iyice güçlenen milliyetçilik duygusunu Mustafa Kemal Paşa, "milli sınırlar" içinde bütünleştirmeyi başarmıştır. Hemen tüm cemiyetlerin kurucu ve üyeleri hatta Erzurum ve Sivas Kongresi'ne katılanların önemli kısmı, eski İttihat ve Terakki üyeleriydiler. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde "İttihatçılık" tan ayrılarak "Müdafaa-i Hukuk"un milliyetçilik ideolojisi çevresinde bütünleştiler. Öyle ki İttihatçı milliyetçiliği olan "Turancılık" yerini, Müdafaa-i Hukuk'un Misak-ı Milli sınırları ile çizilen ve ileride daha açık bir biçimde oluşan "Atatürk Milliyetçiliği"ne bıraktı . Bkz: Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 132,133.

¹⁷⁵ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, Beşinci Baskı, Ankara, T.İ.T.E. Yayınları: 1, s. 80-85.

Kütahya’da vatanseverlerin Kuva-yı Milliye kurma çabaları, İzmir’in işgalinden sonra başlamıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın işgallere ortam hazırlayan sonuçlarından birisi de burada yaşanmıştır. Mondros Mütarekesi sonrasında, demiryolunu koruma gerekçesiyle İngiliz askerleri Kütahya’ya gönderilmiştir. Çerkez Ethem’in maiyetindeki müfreze kumandanlarından Priştineli İsmail Hakkı Bey’in komutasındaki 350 kişilik bir müfrezenin Kütahya’ya girmesi üzerine buradaki İngiliz askeri Eskişehir’e çekilmiştir (21 Eylül 1919)¹⁷⁶. Bundan sonra yörenin denetimi Temsil Kurulu’na bağlanmıştır¹⁷⁷.

Kütahya’da, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurulmuş, Askerlik Şubesi eski komutanlarından emekli Binbaşı Nüzhet Bey Milli Kuvvetlerin başına getirilmiştir. Bunu, Gediz Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin kurulması izlemiştir. Kütahya halkı bu çalışmalara destek olmuş, yapılan çağrılar sonucunda milli kuvvetlere katılmış, silah ve çeşitli malzeme desteğini ordudan esirgememiştir¹⁷⁸.

1. Teşkilatlanma Çalışmaları

İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali ve düşman kuvvetlerinin Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlaması üzerine yurdun her yerinde olduğu gibi, Kütahya’da da harekete geçilmiş, 20 Eylül 1919 tarihinde Kuva-yı Milliye Teşkilatı kurularak faaliyete başlamıştır¹⁷⁹.

Kütahya’da Kuva-yı Milliye’nin teşkilatlanması ile ilgili bilgileri Milli Mücadele Dönemi’nde (1919-1921 M.;1335-1337 R.) Kütahya Lisesi’nde öğretmenlik yapmakta olan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı’dan öğreniyoruz. Kendisi, Milli Mücadele esnasında Kütahya’nın hizmetini kaydetmek amacıyla, olaylar hakkında notlar tutmuş ve bunları Yunan işgali’nden bir gün önce şehri terk etmek zorunda kalınca, Kütahya’da bulunduğu dokuz yıl süresince büyük iyiliğini gördüğü İmamoğlu Hacı Ali Ağa’ya

¹⁷⁶ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü - II**, Ankara, T.T.K. Yay. XVI. Dizi, 1993, s. 122.

¹⁷⁷ Aynı yer.

¹⁷⁸ Uzunçarşılı, s. 180.

¹⁷⁹ Uzunçarşılı, s. 180; **Kütahya 100. Yıl’a Armağan**, s. 48.

emanet etmiştir¹⁸⁰. Bu önemli görevi yerine getirdikten sonra vefat eden Hacı Ali Ağa'dan geride kalan belgeleri, Uzunçarşılı, Kütahya Şehri adlı eserinde yayımlamıştır.

Bu esere göre; 20 Eylül 1919 tarihinde¹⁸¹, Binbaşı İsmail Hakkı, Yüzbaşı İsmet, Yüzbaşı Süleyman ve Mülazım Tahsin Beyler Kütahya'ya gelerek Milli Mücadele teşkilatını kurmuşlardır. Ayrıca, halktan destek olarak yüz elli bin lira yardım toplanmasına karar vermişlerdir. Kütahya Kuva-yı Milliye Heyeti Reisliği'ne, Kütahya Askerlik Şubesi eski başkanı, Binbaşı Nüzhet Bey getirilmiştir¹⁸².

Bu tarihlerde Kütahya'da İtilaf Devletleri'nin askeri kuvvetleri vardı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ağır hükümlerinden birisi de bütün limanlar, tersaneler ve demiryollarının İtilaf Devletleri'nin denetimine bırakılması idi. Bu amaçla, İtilaf Devletleri tarafından Mondros Mütarekesi sonrasında, demiryolunu koruma gerekçesiyle Kütahya'ya İngiliz askerleri gönderilmişti¹⁸³.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na saldırıları sırasında büyük miktarda cephane, Kütahya'ya nakledilip istasyondaki büyük handa saklanmaktaydı. Bu cephaneyi, Kütahya'daki İngiliz askerlerinin ele geçirmek istedikleri haber alınınca daha sonra Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Kütahya Milletvekili olarak hizmet eden, Bedrettinoğlu Şeyh Seyfi Efendi ve Tahrirat Müdürü

¹⁸⁰ Uzunçarşılı, Kütahya Şehri adlı eserinde, Yunanlıların baskılarına rağmen bütün tehlikeyi göze alarak bir gece gizlice beş altı büyük sandıkta olan kitaplarını evinde saklama fedakarlığını üstlenen con baba (jön) diye hürmet ettikleri İmamoğlu Hacı Ali Ağa'yı minnetle anıyor ve bu kitaplar arasında bulunan Yenişehir'deki Yunan mezalimini araştırdıktan sonra kaleme aldıkları raporlar ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye'ye ait belgelerin yer aldığı defterin nakil esnasında kaybolduğunu belirtmektedir. Bkz: Uzunçarşılı, s. 180.

¹⁸¹ "Cumartesi günü akşamı, alaturka saat üçte". Bkz: Aynı yer.

¹⁸² Aynı yer.

¹⁸³ 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın 2.7.1919 tarihli raporuna göre; "Kütahya İstasyonu'nda 1 Çavuş, 5 nefer ve Alayunt İstasyonu'nda 1 zabıt vekili, 2 küçük zabıt, 15 nefer İtalyan askeri olup, bunlar hat muhafazası ile şimendiferlerin gelip-gitmesinde muhafızlık ve nezaret vazifesini ifa etmektedir". Bkz: Özalp, C. I, s. 39; Harbiye Nazırı Cemal Paşa, İngilizlerin 1919 Ağustos sonlarından itibaren Anadolu'ya şimendiferle silahlı asker nakline başladıklarını, Eylül sonlarına kadar yaklaşık on iki bin askerin Haydarpaşa'dan hareket ettiğini fakat, bu askerlerin nerelere gittiğinin tam olarak bilinmemekle beraber, Konya'ya 1200, Eskişehir ve Alayunt'a 900, Afyonkarahisar'a 1370 asker gittiğinin öğrenildiğini belirtmektedir. Bkz: Tansel, C.II, s. 147;

2 Temmuz 1919'da Kütahya'daki İtalyan kuvvetlerinin durumu: Kütahya İstasyonu'nda 1 çavuş, 5 er, Alayunt İstasyonunda 3 subay, 15 asker. Bunların görevi hat muhafazası ile şimendiferlerin geliş-gidişini kontrol etmektir. Bkz: Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Notları, 1999, s. 106.

Hasan Sami ile Polis Başkomiseri Feyzi Beylerin fedakarca çabalarıyla bu cephanelerin bir kısmı, gece vakti köylülerin yardımıyla etraftaki köylere naklettirilmiştir¹⁸⁴.

Kazım (ÖZALP) Paşa, Milli Mücadele anılarında Kütahya’da bir depoda bulunan cephanelerin İtilaf Kuvvetleri tarafından İstanbul’a nakledileceğinin öğrenilmesi üzerine bunu engellemeye karar verdiklerini, Soma ve Akhisar’dan kuvvetler hazırlayarak Kütahya’ya gönderdiklerini, İtilaf memurlarının karşı koymalarına rağmen bu cephanelikten ellerine bir miktar cephanenin geçtiğini belirtiyor. Kazım Paşa, bu davranışlarının İtilaf Devletlerine karşı bir saldırı olarak değerlendirildiğini, memlekete zararlı bir teşebbüs gibi ele alınarak bu işte çalışanların cezalandırılmaları gerektiğinin, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa tarafından kendilerine bildirildiğini açıklamıştır¹⁸⁵.

Bu durum, İstanbul Hükümeti’nin Kuva-yı Milliye hareketine bakış açısını göstermektedir. Kütahya’da Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulması sırasında da İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey, olumsuz tutumunu sergilemiştir. 18 Haziran 1919 tarihinde “Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Bey, İçişleri Bakanlığı’na gönderdiği bir yazıyla; 14’ncü, ve 17’nci Kolordu ile 8’nci ve 12’nci Tümen Komutanlıkları’nın 1310-1313 R. (1894-1897 M.) doğumluların askere alınarak gönüllülerle birlikte Eşme, Kula, Salihli, Soma ve Balıkesir’e gönderilmesini, giderlerin de hamiyet sahipleri tarafından karşılanmasını istediklerini, bu konuda Hükümet’in iznini istediğini belirtmiştir. İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey ise, 23 Haziran’da bir genelge yayımlayarak asker ve yardım toplayanların gizli amacı olduğunu ileri sürmüş ve bunların şiddetle sorumlu olacaklarını bildirmiştir”¹⁸⁶.

¹⁸⁴ Uzunçarşılı’nın belirttiğine göre, “eğer Mutasarrıf Fevzi Bey korkaklık göstermeseydi bu cephanenin büyük kısmı İngilizlerin eline geçmeyecekti”. Bkz:Uzunçarşılı, s. 181.

¹⁸⁵ Kazım Özalp Paşa, bu emre uymadıklarını hatta Kuva-yı Milliye’nin başarıya ulaşabilmesi için daha iyi tedbirler alarak Akbaş’ta İtilaf Devletlerinin koruması altında olan silah ve cephanenin Anadolu’ya kaçırılması çarelerini aradıklarını ve büyük fedakarlıklarla Köprülülü Hamdi Bey başkanlığında bu başarıya ulaştıklarını anlatır. Bkz: Özalp, s. 74.

¹⁸⁶ Sarihan, C. I, s. 329; Ali Kemal Bey, 26 Haziran tarihinde vilayetlere yayımladığı şifre telgrafında; Ordu Müfettişlerinin bu seferberliği hazırlamaya kalkışırken silahlanma ve donatımın sınırlı olduğunu, mütareke ile elimizin ayağımızın bağlı olduğunu düşündüklerini, aslından bizim Yunan veya İtalyan herhangi bir devletle harbe giremeyeceğimizi, girsek hem halkımızı ezdireceğimizi, hem de davamızı siyaseten kaybedeceğimizi açıklıyor. Bkz: Tansel, C.I, s. 21; Türkmen, s. 121.

İngiliz askerlerinin Kütahya'dan çekilmesi ise Çerkez Ethem'in maiyetindeki müfreze kumandanlarından Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in komutasındaki 350 kişilik bir müfrezenin Kütahya'ya girmesi üzerine gerçekleşmiştir. 21 Eylül 1919 tarihinde İngiliz askerleri Kütahya'dan, Eskişehir'e çekilmiştir¹⁸⁷.

Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgali ve Yunan ilerleyişi karşısında ancak Kuva-yı Milliye'nin birlik ve gücünün dünyaya gösterilmesi ile başarıya ulaşılabileceğini, elimizdeki bütün araçların bu amaçla kullanılması gerektiğini düşünerek, uzman kişilerin görüş ve önerilerini aldıktan sonra bir Milli Mücadele Planı hazırlamıştır.

9 Ocak 1920 tarihinde, Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele Planı'nı¹⁸⁸ kolordulara göndermiş ve kesinlikle gizli tutulması gerektiğini bildirmiştir. Bu planda, kişisel çabalarla yürütülen hareketin başarılı olamayacağını belirterek, ordu kıtalarının, milli kuvvetleri emrine alarak idare etmesi gerektiği, başarının ancak böyle elde edilebileceğini açıklanmıştır. Planda, Kolorduların görev bölgeleri ve komuta kademesi ile Kuva-yı Milliye'nin askeri birlikler içerisinde nasıl teşkilatlanması gerektiği de belirtilmiştir. Ayrıca komuta kademesinin oluşturulmasında iş başında bulunanlardan yararlanmak gereğine de dikkati çekerek, bölgedeki efelerin, eşrafın, subayların, aydınların, din adamlarının, emekli, memur bütün vatanseverlerin milli hareketin dışında bırakılmamasını sağlamıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa, Türk vatanını kurtarma yolunda ordu-millet işbirliğini sağlamış, milli ordu teşkilatının başlangıcını oluşturmuştur.

¹⁸⁷ 21 Eylül 1919 tarihinde, İngiliz Kuvvetleri Kütahya'dan çekildiler. 350 atlıdan kurulu Kuva-yı milliye, Kütahya'ya girerek burayı temsil kuruluna bağladı. İngilizler bir gün önce de Merzifon'dan çekilmişlerdir. Bkz: Sarıhan, C. II, s. 122; Bu durum, Milli Mücadelenin, daha ilk yılında ne kadar etkili olduğunu gösterir.

¹⁸⁸ Planın Ek'inde; "Bu planın hiçbir zaman Anadolu'nun bağımsızlığı anlamına gelmediği, Yunanlıların resmi olsun olmasın, Aydın İli'ni kendi kendilerine bağladıklarını açıklamaları yada İtilaf Devletleri ve ortakları, Sivas Kongresi'nin çizdiği sınır içindeki Anayurdu parçalamaya ilişkin herhangi bir öneride bulunmaları durumunda, Halifelik ve Saltanat makamını, Hükümet ve Ulusal Meclis, hiçbir girişim ve hareketle yukarıda açıklanan gelişmelere karşı önlem alacak durumda bulunmadıkları ya da yapılacak barışçı girişimlerin olumlu bir sonuç vermeyişinden son bir önlem olmak üzere bu planın yapıldığı ve böylece hükümetin de gizli ve büyük ölçüde yardımı olacağına göz önüne alındığı" belirtilmiştir. Bkz: Onar, C. I, s. 368-374.

Heyeti Temsiliye'nin planlamasına göre, Kütahya, Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Konya İli, Niğde Sancağı, Kayseri Sancağı Bölge Komutanlığı'na 12'nci Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (ALTAY) Bey atanmış ve doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı olacağı bildirilmiştir¹⁸⁹.

20 Temmuz 1920 tarihinde Ethem Bey'in maiyetindeki müfreze kumandanlarından, Priştineli İsmail Hakkı Bey, "Kuva-yı Tedbiye ve Teşkilatı Mahsusa Kumandanlığı" göreviyle Kütahya'ya gelmiştir¹⁹⁰. Bu tarihlerde Yunan kuvvetleri Alaşehir ve Gördes'i almışlar ve Demirci taraflarını tehdide başlamışlardı¹⁹¹. Bu nedenle İsmail Hakkı Bey, gelir gelmez Müdafaa-i Hukuk Merkezi Heyeti'ne aşağıdaki yazıyı göndermiştir.

"Vatanın büyük bir gayret ve güçlü bir azimle savunulması ve mübarek topraklarımızı çiğneyen düşmanın topraklarımızdan atılması konusunda ilgili olarak belirtilen hususların kesinlikle uygulanmasını sağlamak ve bu hususta her türlü sert uygulamayı gerçekleştirmek üzere Kütahya'ya geldim. Aşağıda bildirilen hususların derhal yapılmaya başlanmasını talep ederim.

1. Müdafaa-i Hukuk, 90 (1874) doğumlulardan 309 (1893) doğumlulara kadar olan kişilerin askere çağırılması ve toplanmasına karar verildiğini kesinlikle ilan edecek ve derhal bu işlemlere başlayacaktır.
2. Yukarıda bildirilen (doğum tarihli) kişilerden, iki yüz elli fişekle bir Osmanlı yahut iki yüz elli fişekle bir Alman veya iki yüz fişekle bir Rus mavzeri bulup getirenler seferberlikten istisna edilecektir.
3. Toplanacak kişilerden taburlar oluşturulacak ve gereğine göre sevk ve istihdam olunacaktır. Bunların iaşeleri Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nce

¹⁸⁹ a.g.e., s. 373.

¹⁹⁰ Asker toplamak üzere Kütahya'ya gelen, Çerkez Ethem'in karargahından İsmail Hakkı Bey'in Kütahya'ya gelişi tarihi, 1973 tarihli Kütahya İl Yıllığı'nda ve Zeki Sarıhan'ın Kurtuluş Savaşı Günlüğü-III'de 19 Temmuz olarak verilmiştir. Ayrıca, her iki eserde de İsmail Hakkı Bey'in, kendisini ziyarete gelen şehir ileri gelenlerinden 24 saat içinde 60.000 lira getirmelerini istediği, bir hafta sonra da Kütahyalılardan 50.000 lira daha getirmelerini istediği belirtilmektedir. Bkz: **Kütahya İl Yıllığı**, 1973, s.67; Sarıhan, C.III, s. 135; İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Ege'deki Sivil Direniş**, TTK. Yay., Ankara, 1989, s. 373.

¹⁹¹ Uzunçarşılı, s. 181.

sağlanacaktır. Bu konuyu müzakere etmek üzere Müdafaa-i Hukuk levazım memuru yanıma gelecektir.

4. Hükümetin bilgisi ve resmi belgesi olmaksızın memleketten çıkacaklar, kovuşturulacakları ve cezalandırılacakları gibi emlak ve diğer mallarına el konulacak ve ailesi göç ettirilecektir.
5. Firarilerden hükümetçe yapılacak ilanda ve tayin olunacak günde gelip teslim olmayanların mallarına el konulacak ve ailesi sürülecek ve kendileri idam olunacaktır.
6. Memleket dahilinde muzır propagandalar icra ve yalan yanlış havadis ve dedikodu çıkaranlar olursa, bu gibiler her kim olursa olsun haklarında en ağır ceza uygulanacaktır. Bu gibileri soruşturmak ve ele geçirmek üzere kendi emrimdekilerden özel memur tayin edilmiştir.
7. Oluşturulacak taburlar için heyetten veya mahalle eşrafından tabur kumandanı olarak üç kişi seçilerek belirlenecektir.
8. Askere alınmak üzere yukarıda bildirilen (doğum tarihli) kişilerden, sakat veya sağlık sorunu olanlar bir sağlık ekibi tarafından belirlenecek ve terhis edilecektir.

Kütahya ve çevresi

Kuva-yı Tedibiye ve Teşkilatı Mahsusa Kumandanı

İsmail Hakkı ¹⁹²

Kuva-yı Tedibiye Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in Milli Kuvvetler adına silah ve cephane toplamakta zorluk çekilmesi üzerine 21 Temmuz 336 (1920) tarihinde yayınlamış olduğu genelge ise şöyledir:

1. “Kütahya Müdafaa-i Hukuk Heyeti aracılığıyla her tarafa yollanacak ilanın aksine hareket edenlerle değişik şekillerde sırf masum halkın fikirlerini değiştirmek amacıyla dedikodu kabilinden propaganda yapanlar ve yalan beyanda bulunanların cezası idamdır.
2. Din ve mezhep farklılığı gözetilmeksizin 90 ila 309 (1874-1893) doğumlulardan yaşı tutan herkes iki yüz elli fişekle bir Osmanlı mavzeri,

---

¹⁹² Uzunçarşılı, s. 181.

veyahut Alman mavzeri, bulunmadığı takdirde Rus mavzeri bulup askerlik bedeli¹⁹³ olarak şube başkanlığına teslim edenler bu seferberlikten muaf tutulacaklar, bulamayanlar ise hizmet yükümlülüklerini yerine getireceklerdir.

3. Din ve mezhep farklılığı gözetilmeksizin tüm millette silah ve cephane bulunup ta teslim etmeyenlerin, evlerinde yapılacak aramalarda bulunur yahut görülür veyahut başka tarafa kaçırdığı tespit edilenler, vatan haini olarak mallarına el konulacak, ailesi ile birlikte göç ettirilecektir.
4. Silahların toplanması için daha önce yapılmış olan ilan üzerine ancak şimdiye kadar onda bir kişi silah ve cephane getirdiği ve getirilen silahlar ise kısmen kullanılamayacak durumda, arızalı ve fişeği bulunamayan bir takım gra¹⁹⁴ ve vincister ve Bulgar Manliheri silah oldukları anlaşılmıştır. Bundan dolayı, silahı olup da getirmeyenlerin isimleri kayıtlı olduğundan, bundan böyle yavaş davrananlar hakkında da aynı ceza uygulanacaktır.
5. Silah bulma ve şube başkanlığına teslim tarihi kesin olarak kasaba için ilan tarihinden üç ve uzak köyler, kasabalar için de beş gündür. (Okunamayan bir kelime) sebebiyet vereceklerin haklarında daha önce belirtilmiş olan cezanın uygulanacağı ilan olunur.

21 Temmuz 336 (1920)''¹⁹⁵

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında sürekli cepheye asker gönderen Anadolu halkı artık savaşımlardan bıkmış, askere gidip de bir daha dönmeyen eşlerinin oğullarının babalarının acılarını unutamamıştı. Üstelik, Anadolu halkının ne İtilaf Devletleri'nin politikalarından ne de Padişah'ın içinde bulunduğu durumdan haberi vardı. Ancak Yunan işgali ile yüz yüze gelen yöreler, çok etkili bir biçimde Kuva-yı Milliyeci

¹⁹³ 2 Ağustos 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bedelli askerlik yasağı görüşülmüştür. Bazı Milletvekillerinin karşı çıktığı bu tasarı 51 ret oyuna karşılık 63 oyla kabul edilmiştir. Bkz: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**; C. 5, s. 131-158.

¹⁹⁴ Makedonya'da komitacıların kullandığı bir tüfek çeşidi. Bkz: Mustafa Nihat Özön, **Resimli Türk Dili Sözlüğü**, İstanbul, Arkın Kitabevi, 1967, s. 415.

¹⁹⁵ İsmail Hakkı Beyin yayınladığı genelgede belirtilen türde silahların Kütahya şehir merkezinde bulunmadığının anlaşılması üzerine 23 Temmuz 1920 de, 100 fişek ile herhangi bir silah ve cephane sağlanması için Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nden birer belge almak şartıyla isteyenlerin köylere gitmesine izin verilmiştir. Bkz:Uzunçarşılı, s. 182.

oluyorlardı. Halkın Milli Kuvvetlere ilk etapta fazla katılmamasının nedeni yabancı kuvvetlerin geçici olduğunu düşünmeleri idi. Fakat yakın zamana kadar kendi yönetimlerinde bulunan Yunanlıların Türk topraklarını Yunanistan'a katmak için geldiklerini anlayınca yurdunu korumak amacıyla savaşmaktan çekinmemişlerdi.

Bu nedenlerle Milli Mücadelenin ilk dönemlerinde halkın düşmana karşı tepkisi henüz oluşmadığı için, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri silah toplamakta zorlanmaktaydı. Kütahya'ya henüz Priştineli İsmail Hakkı Bey gelmeden önce Alaşehir'in düşman eline geçtiği duyulmuş ve elinde silahı olanların bir hizmet olarak silahlarını hükümete vermeleri ilan edilerek camilerde hocalar tarafından halka telkin yapılmıştı. Fakat bazı kişilerin karşı propagandasıyla halk tereddüt etmiş ve durumu iyice kavrayamamıştır. Bu nedenle Kuvayi Tedibiye Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in sert bir genelge¹⁹⁶ yayınlamasına gerek duyulmuştur. Bu genelge, kısa sürede etkisini göstermiş, 3 gün içerisinde 200 den fazla kullanılabilir durumda olan silah ve yüzlerce cephane toparlanmıştır. Ayrıca çevre köylerden de silahlar gelmeye başlamıştır¹⁹⁷.

Diğer taraftan teşkilat çalışmaları devam etmiş, 21 Temmuz 1920 tarihinde, Kütahya Milli Alayı 1'nci Tabur Kumandanlığı'na Yüzbaşı Mithat Bey tayin edilmiştir. 22 Temmuz 1920'de ise bütün yedek subay adayları askere çağırılmıştır. Aynı tarihte herkesin, elindeki ulaşım hayvanlarını 1'nci Tabur Kumandanlığı'na teslim etmesi gerektiği İsmail Hakkı Bey tarafından Müdafaa-i Hukuk Heyeti'ne bildirilmiştir¹⁹⁸.

Bu tarihlerde Yunanlılar Demirci'yi almışlar ve Simav üzerine yürümüşlerdi¹⁹⁹. Yunan Ordusunun ilerleyişi Kütahya'daki faaliyeti arttırmıştır. 12'nci Kolordu Kumandanlığına, 23 Temmuz 1920 tarihinde bir telgraf çekilerek Simav ve Demirci tarafında zor durumda kalan iki tabura ulaştırılmak üzere 50 sandık Alman cephanesinin süratle gönderilmesi ayrıca Aşir Bey tarafından Uşak'ta terk edilen ve Kütahya'ya

¹⁹⁶ Uzunçarşılı, s.183.

¹⁹⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Aynı yer.

¹⁹⁸ Uzunçarşılı, s.183.

¹⁹⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın Garp Cephesi hakkında 21 Ağustos 1920 tarihli konuşmasına bkz: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, s. 116.

gönderileceği söylenen 75 adet bombanın yetersiz olduğu, bu miktarın 200'e çıkarılması istenilmiştir²⁰⁰.

Bu arada, 23 Temmuz 1920 tarihinde, 12'nci Kolordu Komutanlığı tarafından Kütahya Mevkii Kumandanlığı'na gönderilen telgrafta, Yunan ordusunun Simav'a girdiği bildirilmiştir²⁰¹.

Kuvayi Tedibiye Kumandanı İsmail Hakkı Bey, kurmakta olduğu Milli Taburların ihtiyaçlarını sağlamak için sürekli gayret sarf ediyordu. 26 Temmuz 1920 günü bu amaçla Bozüyük'te bulunan Batı Cephesi komutanı Ali Fuat Paşa'ya bir telgraf çekmiştir. Telgraf metni şöyledir:

“Burada (290-309 doğumlulardan) silah altında bulunanlardan seçilen ve askere çağırılmış bulunan (310-315 doğumlu) yaş grubundan 1500 ve 2000 kişilik bir nizamiye kolu oluşturulmuş ve beşer yüz kişilik muharip ve ellışer kişilik gayri muharip askerden oluşturulmuş 1'nci ve 2'nci Taburlar kurulmuş ve subayları belirlenmiştir. Bu taburlar elde edilen silahlarla düzenli bir bölük şeklinde silahlandırılmış, kıyafetleri²⁰² ve yiyecekleri sağlanarak harekete hazır bir kuvvet haline getirilmiştir.

Mutasarrıflığın, halkın ve eşrafın sözü üzerine en geç bir hafta içinde burada 2000 silah temin edileceğinden iki tabur haricinde ayrıca bir yardımcı kuvvetin silahlandırılmasına çalışılmaktadır. Bu iki taburun kadro ve teşkilatı sağlanınca emrimdeki 150 kişilik atlı asker müfrezesiyle birlikte Simav Cephesine hareket edeceğimi ayrıca bildireceğim.

26 Temmuz 1336

Kuvaai Tedibiye ve Teşkilat K.

İsmail Hakkı”²⁰³

²⁰⁰ Telgraf metni için bkz: Uzunçarşılı, s.183.

²⁰¹ Aynı yer;

²⁰² Askere kaput ve başlık yaptırılmak üzere 1500 kişilik kumaş almak için Uşak'a memur gönderilmiştir. Bkz: Uzunçarşılı, s. 185.

²⁰³ Telgraf metnin aslı için bkz; **a.g.e.** , s.184.

Kütahya ve çevresi Kuva-yı Tedibiye Kumandanı İsmail Hakkı Bey, Yozgat isyanını bastıran ve Demirci’de Yunanlılara karşı savaşmak üzere Kütahya taraflarına gönderilen Kuva-yı Tedibiye Kumandanı Çerkez Ethem Bey’in kuvvetlerine mensuptu. İsmail Hakkı Bey, Kütahya’ya geldikten birkaç gün sonra Ethem Bey de gelmiş ve Kuva-yı Tedibiye Kumandanlığı’na tahsis edilen Sultani Mektebi²⁰⁴ binasında misafir edilmiş, oradan da emrindeki askerlerle birlikte Simav taraflarına doğru gitmiştir. İsmail Hakkı Bey, Ethem Bey tarafından teşkilatı tamamlamak üzere Kütahya’da bırakılmıştır²⁰⁵.

Kütahya’da kalan İsmail Hakkı Bey, Çerkez Ethem’e bağlı olmasına rağmen Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa ile de temasa geçmiştir. İsmail Hakkı Bey, kısa zamanda iki tabur oluşturup, bunları düzenli birlikler haline getirdiği için Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa tarafından Kütahya Milli Alay Kumandanlığı’na tayin edilmiştir²⁰⁶. İsmail Hakkı Bey, kurduğu iki tabura silah ve cephane sağlama konusunda da büyük gayret sarf etmiştir. Bu arada onun Batı Cephesi Kumandanlığı ile sıkı temasa geçmesi, Ethem Bey’i kuşkulandırmış ve bu sebeple Çerkes Ethem, Kütahya Mıntıka Kumandanlığı’na Binbaşı Abdullah Bey’i atamıştır²⁰⁷.

İsmail Hakkı Bey’in bir taraftan önce Genel Kuva-yı Tedibiye ve sonra Kuva-yı Seyyare Kumandanı unvanını alan Ethem Bey’e bağlı olduğu gibi diğer taraftan da ordu ile bağlantı kurması ve Kütahya Milli Alay Kumandanlığı’nın Ali Fuat Paşa tarafından İsmail Hakkı Bey’e verilmesi, Ethem Bey’le İsmail Hakkı Bey’in arasını açmıştır²⁰⁸.

Çerkez Ethem ile İsmail Hakkı Bey arasındaki gerginlik, aralarındaki telgraflarla gittikçe artmakta idi. Ethem Bey’in İsmail Hakkı Bey’i kurduğu Alay’la birlikte defalarca yanına çağırmasına²⁰⁹ rağmen, İsmail Hakkı Bey, gitmeyip Ali Fuat Paşa ile

²⁰⁴ Kütahya Lisesi’nin 1890 tarihinde açılan Taş Mektep Binası.

²⁰⁵ Uzunçarşılı, s. 184.

²⁰⁶ Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa tarafından Kütahya Mıntıka Kumandanı Avni Paşa’ya (Cebelibereket Milletvekili iken vefat eden) çekilen telgrafla İsmail Hakkı Bey’i Kütahya Alay Komutanlığı’na atadığını bildirmiştir. Bkz: Uzunçarşılı, s. 186.

²⁰⁷ Bu konuda bkz: **Kütahya 100. Yıl’a Armağan**, s. 48.

²⁰⁸ Uzunçarşılı, s. 185.

²⁰⁹ Aynı yer.

temasa geçerek, emrindeki 1500 kişilik Alay'la Milli Kuvvetlere katılabileceğini bildirmiştir²¹⁰.

27 Temmuz 1920 tarihinde, İsmail Hakkı Bey'in, Emet Müdafaa-i Hukuk Reisi Doktor Fazıl Bey'den aldığı telgrafta²¹¹, “Simav halkının, düşmana karşı kendi güvenliklerini kendilerinin sağlayabileceklerini, dolayısıyla Kuva-yı Milliye Kuvvetlerini istemediklerini söyledikleri” bildirilmekteydi.

28 Temmuz'da İsmail Hakkı Bey, bir taraftan nahiye müdürlerine telgraf çekerek halka nasihat edilmesini bildirdi, diğer taraftan Şaphane'de Doktor, Emet Müdafaa-i Hukuk Reisi Fazıl Bey'e çektiği telgrafta, Simav'daki birkaç kişinin muhalefetinin memleketin savunmasında yer alan fedakar Simav halkıyla hiçbir alakası olmadığını belirtmiştir²¹².

Uzun yıllar boyunca süren savaşlardan yılmış olan Anadolu halkı, Milli Mücadele yıllarında Kuva-yı Milliye'ye güvenmekte zorluk çekmiştir. Padişahın İtilaf Devletleri ile anlaşma yaptığını artık savaşın bittiğini düşünen halk, Yunan ordusunu ve arkasındaki İngiliz desteğini bilmediği için soyut bir düşman kavramına karşı, biz kendimizi koruruz! Diyerek, daha önce köylerine biz Kuva-yı Milliyeciyiz diye gelip; yiyecek, para ve çeşitli malzemeyi toplayıp gidenlerden yıldığı için tepkili davranmıştır. Zaten Büyük Millet Meclisi kurulduktan sonra, Meclis'te de aynı konular gündeme gelmiş ve düzenli ordu oluşturulmuştur. Fakat ilerleyen Yunan ordusunu hiç olmazsa durdurabilmek için Milli teşkilatı kurmaya çalışan komutanlar, birlik ve beraberliği sağlayarak düşman karşısında güç birliği oluşturmaya çalışmışlar, halkı ve yöneticileri psikolojik yönden hazırlamışlardır.

Kütahya Milli Alay Kumandanı İsmail Hakkı Bey de, bu gelişmeleri sağlamak amacıyla 29 Temmuz 1920 tarihinde Orhaneli Kaymakamı'na halkın Kuva-yı Milliye'ye karşı muhalif tavır almasını şiddetle kınayan bir telgraf çekerek, kazada

²¹⁰ Uzunçarşılı, s. 185; **Kütahya 100. Yıl'a Armağan**, s. 49.

²¹¹ Uzunçarşılı, s. 186.

²¹² Telgraf metinleri için bkz: **a.g.e.**, s. 186-187.

bulunan silahları istemiş, ayrıca Harmancık Nahiyesi Müdürü'ne de nasihatte bulunmuştur²¹³.

1.1. Kütahya'nın Milli Alay Teşkilatı

Kütahya Milli Alayı'nın Birinci Tabur Kumandan Muavinliğiyle Alay Mutemetliği'ne Kütahya eşrafından Mazlumzade Hafız Hasan Efendi ve İkinci Tabur Kumandan Muavinliğine de yine eşraftan Ispartalızade Nuri Bey tayin edilmişlerdir. 29 Temmuz 1336 tarihinde her iki tabur kumandan muavini Tabur Kumandanına tanıtılmışlardır²¹⁴.

Kurulan yeni alay için silah ve cephaneye sağlanması konusunda İsmail Hakkı Bey, sürekli çaba gösteriyordu. Saruhan (Manisa) Mutasarrıfı Aziz Bey tarafından Uşak'ta bırakılan silahlar ile yirmi sandık cephaneyi Kütahya'ya getirmek için İsmail Hakkı Bey büyük çabalar sonucunda başarılı olmuştur²¹⁵. Kısa bir süre sonra Uşak'ın Yunan işgaline uğraması, Kütahya Milli Alay Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in ne kadar isabetli hareket ettiğini göstermiştir.

İsmail Hakkı Bey, Tavşanlı krom madeninde elde ettiği kırk üç sandık dinamiti de marşandiz ile Eskişehir'de 22'nci Kolordu Kumandanlığı'na göndermiş ve 30 Temmuz tarihli telgrafla durumu Ali Fuat Paşa'ya bildirmiştir²¹⁶.

İsmail Hakkı Bey'in zamanla Ethem Bey ile bağlantısının zayıflaması üzerine İsmail Hakkı Bey'den kuşkulanan Ethem Bey, onu kontrol altında bulundurmaya üzere Kütahya Mıntıka Kumandanlığı'na kendi mutemetlerinden Binbaşı Abdullah Bey'i göndermiştir²¹⁷.

Bu atamadan memnun olmayan İsmail Hakkı Bey, 30 Temmuz 1920 tarihinde Genel Kuva-yı Milliye Kumandanı Ethem Bey'e bir telgraf çekerek, Abdullah Bey'in

---

²¹³ Uzunçarşılı, s. 187.

²¹⁴ Aynı yer.

²¹⁵ Aynı yer.

²¹⁶ Aynı yer.

²¹⁷ Aynı yer.

bu görevin ehli olmadığını, bu durumun Ethem Bey'in itibarını zedeleyeceğini, gerekli bilgi ve tecrübeye sahip olan emekli Binbaşı Yanyalı Nüzhet Bey'in göreve layık olduğunu bildirmiştir. Fakat Ethem Bey, bu müracaatı dikkate almamış, Abdullah Bey'i bu görevde bırakmıştır²¹⁸.

Bu tarihlerde Ethem Bey, Yunanlılara taarruz ederek Demirci'yi işgal etmiş ve nahiye müdürlerine 1 Ağustos 1920 tarihinde gönderdiği bir genelge ile silah ve hayvan ihtiyacının sağlanması için köylerden gelir derecesine göre birer, ikişer hayvan getirilmesini emretmiştir²¹⁹. Demirci işgalden kurtulduktan sonra İsmail Hakkı Bey, 31/1 Ağustos 1920 tarihinde bir telgraf çekerek Ethem Bey'i kutlamış ve kurulmakta olan alay ile yakında kendilerine katılacaklarını bildirmiştir²²⁰.

İsmail Hakkı Bey bu arada Ertuğrul Grubu Kumandanı Miralay Kazım Bey'e bir telgraf çekerek, Nizamiye Kıtası şeklinde bin beş yüz mevcutlu bir alayın kurulduğu ve birkaç güne kadar Simav'a hareket edileceği bildirilmiştir²²¹.

Genel Kuva-yı Tedibiye Kumandanı Ethem Bey, defalarca İsmail Hakkı Bey'e gönderdiği çağrı telgraflarından sonra 2 Ağustos 1920 tarihinde olumlu bir cevap alabilmiştir. Doktor İdris Nezihi Bey'in emrindeki elli yataklı seyyar hastane ile Hayrullah Çavuş ve Emin Kaptan'ın kumandasındaki elli kişilik süvari müfrezesi 2 Ağustos'ta yola çıkarılmış ve Ethem Bey'e telgraf çekilmiştir²²².

²¹⁸ Ethem Bey, firar edinceye kadar Abdullah Bey Mıntıka Kumandanlığı görevine devam etmiştir. Bkz: **a.g.e.**, s. 188.

²¹⁹ İsmail Hakkı Bey'in cepheye çağrıldığı halde Ethem Bey'e bir türlü katılmaması ve sebep olarak sürekli Alayın teşkilat işlerinin bitmediği ileri sürülerek hareketin ertelenmesi, İsmail Hakkı Bey ile Ethem Bey arasındaki gerginliği artırıyordu. İsmail Hakkı Bey telgraflarında, gecikme nedeni olarak henüz gerekli teşkilatın kurulmadığını halkın istekli davrandığını böyle giderse kısa sürede silah ihtiyaçlarını tamamlayacaklarını bildirmiş, taburlardan birisini gönderip diğerini göndermeyecek olursa gitmeyenlerin durumunun firar gibi algılanabileceğini açıklamıştır. Telgraf metinleri için bkz: **a.g.e.**, s. 188,189,190.

²²⁰ Aynı tarihte İsmail Hakkı Bey, Gördes'teki ailesinin Demirci'ye gönderilmesi için Ethem Bey'e telgraf çekerek ricada bulunmuştu. İsmail Hakkı Bey, bu telgrafta Demirci'deki çarpışmalarda yaralanıp Simav'a gönderilenlerin bir hastane tahsis edilerek, başhekimliğine Doktor İdris Nezihi Bey'in tayin edildiğini ve hastaların nakilleri için otomobil temin edildiğini bildirmiştir. Bkz : **a.g.e.**, s. 189.

²²¹ Aynı yer.

²²² **a.g.e.**, s. 191.

Bu arada Milli Alay'ın teşkilat çalışmalarını sürdüren İsmail Hakkı Bey, daha önce silah istediği Ali Fuat Paşa'dan 2/3 Ağustos 1920 tarihinde cevap almıştır. Telgrafta²²³, silah gönderilmesine olanak bulunmadığı, Kütahya bölgesinde halkın elindeki silahlardan olabildiğince yararlanılarak eksiklerin tamamlanması gerektiği bildirilmiştir.

1.2. Milli Alayın Çadır İhtiyacının Sağlanması

Milli Mücadele döneminde işgaller karşısında ortaya çıkan Kuva-yı Milliye, halktan oluştuğu gibi, zamanla düşmana karşı daha etkili olmak amacıyla oluşturulan düzenli birliklere de halkın desteği çok büyüktü. Bu destek, Türk halkının bütün maneviyatıyla ordusuna olan güveni ve bağlılığının yanı sıra maddi olarak da kendisini göstermiştir.

Kütahya halkının, her yaz Ilıca ve Yoncalı Kaplıcalarına ve diğer mesire yerlerine gitme gelenekleri vardı. Bunun için de gittikleri yerlerde barınma ihtiyacını karşılamak üzere herkesin şahsına ait çadırı vardı. Bu sebeple şehirde pek çok çadır bulunuyordu.

İsmail Hakkı Bey, Milli Alay için gerekli olan çadırları temin edebilmek için tellalları görevlendirerek duyuruda bulunmuş, Kütahya halkından, çadırlarını istemiştir. Fedakar Kütahya halkının çadırlarını bağışlaması ile, iki gün içerisinde ordu için 400 çadır elde edilmiştir²²⁴.

1.3. Milli Alay'ın Mustafa Kemal Paşa Tarafından Denetlenmesi

Mustafa Kemal Paşa, ilk olarak halkı ve orduyu Milli Mücadeleye hazırlamaya çalışmıştır. Bu amaçla bir taraftan maddi olarak ordu teşkilatlarının kurulmasına çalışmış diğer taraftan halkın düşmana karşı teşkilatlanma çalışmalarına destek olmuş, askere ve halka moral vermiştir.

²²³ Telgraf metni için bkz: Aynı yer.

²²⁴ a.g.e., s. 190.

Mustafa Kemal Paşa, ordunun durumunu yerinde görmek ve askerinin maneviyatını yükseltmek amacıyla milletvekillerinden oluşan bir heyeti cepheye göndermiş, kendisi de yurt gezilerine çıkarak, moral desteği sağlamaya çalışmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, bu amaçlarla çıktığı yurt gezilerinden birinde 5 Ağustos 1920’de Pozantı Kongresi’nden dönerken, Konya üzerinden Afyonkarahisar’a gelmiştir. Paşa’nın Afyon’da olduğunun duyulması üzerine Kütahya’da oluşturulan Milli Alay Kumandanı İsmail Hakkı Bey tarafından 6 Ağustos 1920 tarihinde bir telgraf çekilerek, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Kütahya’ya davet edilmiştir²²⁵. Telgraf metni aşağıdadır.

“Afyon Karahisarında Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne,

Konya’dan avdet buyurduğunuz istihbar eden Kütahya ahali, ayan ve eşrafı teşrifi alilerine muntazırdılar. Kıymetli vaktinizin bir cüz’i kalilini Kütahya’yı teşrife hasrederek teşkil edilen Milli Alay’ın lütfen teftişini istirham etmek cüretkarlığında bulunuyoruz. Bu vesile ile de arzı hürmet eylerim efendimiz.

6 Ağustos 336

Kütahya Milli Alay Kumandanı

İsmail Hakkı”²²⁶

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Kütahya’ya gelerek İstasyon’da Milli Alay’ı teftiş etmiş ve takdirlerini bildirmiştir²²⁷.

²²⁵ Uzunçarşılı, s. 192; Hakkı Dursun Yıldız, “Kütahya’nın Tarihçesi”, **Kütahya 100 Yıla Armağan**, s. 49.

²²⁶ Uzunçarşılı, s. 192.

²²⁷ Mustafa Kemal Paşa, cepheleri teftiş amacıyla çıktığı on günlük seyahat sonunda Büyük Millet Meclisi’nin 9 Ağustos 1920 pazartesi günü yapılan kırk beşinci birleşiminde, savaş durumu hakkında açıklamalar yapmıştır. Bu konuşmasında; 27 Temmuz 1920 tarihinde Ankara’dan hareket ettikleri teftiş gezisinin son günü olan 6 Ağustos 1920 tarihinde uğradıkları Kütahya’da gördükleri milli kuvvetlerin, seyahatleri esnasında on günde kurulan, üç taburlu, bin yedi yüz piyadeden oluşan bir alay olduğundan bahseder. Alayı teşkilatlandırmak için bir bölük süvarinin oluşturulduğunu ve bu kuvvetin tamamının giydirilip silahlandırıldığını, bütün bu kuvveti meydana getirenlerin Kütahya halkı olduğunu açıklamıştır. Kıtayı teftiş ettiklerini ve bu on günlük kıtayı meydana getiren insanların silahını hiç terk etmemiş, vazifeden firar etmemiş, askeri düzen ve kabiliyete sahip kimseler olduklarını, en düzenli orduya yaptırılması gereken vazifeyi hiç tereddütsüz yerine getirdiklerini açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bundan bütün milletimizin adeta doğuştan asker olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir. On gün içinde bu şekilde kurulmuş olan kuvvetlerin o gün cephede bulunmalarına gerek duyulduğunu ve derhal gece bir

Atatürk'ün Kütahya'ya birinci ve ikinci gelişini gören Kütahyalı Mustafa Hakkı Yeşil'in anlatımı ile²²⁸; “Atatürk, Kütahya'ya biri Kütahya'nın Yunanlılar tarafından işgalinden önce, diğeri de kurtuluştan sonra olmak üzere iki defa gelmiştir²²⁹. Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, konukları için bir karşılama töreni hazırlamıştı. Kütahyalıların kısa bir süre önce kurmuş oldukları Milli Alay, İstasyonda Mustafa Kemal Paşa'yı bekliyordu. Coşkun gösteriler arasında Milli Alay'ı denetleyen Mustafa Kemal Paşa, hükümet binasında bir süre dinlendikten sonra Kütahya'dan ayrıldı. Kütahyalıların, vatanın bağımsızlığının sağlanması ve milli hükümetin yanında yer alma çabaları Mustafa Kemal Paşa'yı çok sevindirmişti. Bu nedenle Kütahya Mutasarrıfı Sait Bey'e, Kütahya halkını takdir eden ve teşekkürlerini bildiren bir telgraf göndermiştir”.

---

kısımının ileriye hareket ettirildiğini sözlerine eklemiştir. Bkz: **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. I, Ankara, Türkiye İş Bank. Yay., 1985, Devre: 1, İçtima: 1, 45'nci oturum, s. 120,121.

²²⁸ Mustafa Hakkı Yeşil'in “**Atatürk Kütahya'da**” başlığı altında, kendi el yazısı ile yazmış olduğu iki sayfanın tercümesidir. Aslı, Kütahya Belediyesi Basın Yayın ve Turizm Müdürlüğü Mustafa Yeşil Kütüphanesi'ndedir. Mustafa Yeşil Kütüphanesi Memurlarından Ali Günhan'dan 22 Eylül 1994 tarihinde edindiğim bilgiye göre; Merhum Mustafa Hakkı Yeşil, 1905 yılında Kütahya'nın Gönen Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Merkez Ulu Camii eski İmamlarından halk arasında Yeşil Hoca diye bilinen hattat ve hafız Ahmet İzzet Yeşil Hoca Efendi'dir. Mustafa Hakkı Yeşil, ilkokulu Kütahya'da Reşadiye Numune Mektebi'nde okuyup, buradan mezun olduktan sonra Kütahya (Sultanisi) Lisesi'ne devam eder. Burada 6. ve 7. sınıfları okuyup 8. sınıfa geçtiği yıl, Kütahya Yunan işgaline uğradığından okul kapatılır. İşgalden on dört ay sonra tekrar açılan okula, 8. sınıftan devam ederek 9. sınıfı da okumak suretiyle Sultani'yi bitirmiştir. Bir yıl kadar öğretmen vekilliği yapmıştır. Daha sonra Konya'da açılan öğretmenlik kursuna katılarak öğretmen olmuştur. İlk görevine 1926-1927 Ders Yılı'nda Zonguldak İli'nin Çatalağzı Köyü'nde başlar ve burada bir yıl görev yaptıktan sonra, Kütahya'ya naklolarak bir yıl da Çal Köyü'nde öğretmenlik yapmıştır. 1928 yılı sonunda, yedek subay olarak askere gitmiştir. 1930'dan itibaren Altıntaş'ın Saraycık, Zemme (Şimdiki ismi Çayırbaşı), Çeltikçi Köylerinde 1936 yılına kadar öğretmenlik görevine devam ettikten sonra aynı yıl Kütahya merkezinde yedek öğretmen ve müzeye memur olarak atanmıştır. Bu sırada, Kütahya Müzesi kuruluş çalışmalarında da bulunmuştur. 1939 yılında tayin olduğu Merkez Saka Köyü'nde 6 yıl görev yapmış, 1945-1946 Öğretim Yılı'nda tekrar Merkeze atanmıştır. Öğretmenlik görevi süresince, Kütahya'nın tarihi, coğrafyası ve folkloru hakkında yazmış olduğu makaleleri çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış, ayrıca kitap olarak basılmıştır. Bu çalışmalarını dolayısıyla Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi'nde kendisine görev verilmiştir. 1958 yılında ise, (İstanbul) Süleymaniye Kütüphanesi'nde tasnif komisyonunda görev yapmıştır. Yine aynı yıl Beyazıt Kütüphanesi'ne atanmış ve 1969 yılında emekli oluncaya kadar burada görev yapmıştır. Emekli olduktan sonra bilgi ve tecrübesinden yararlanılmak üzere kendisine Başbakanlık Arşivi ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden, önemli belgelerin belirlenmesi ve tasnifi görevi verilmiştir. 1976 yılında, sağlık nedeniyle bu görevlerinden ayrılmıştır. Biriktirmiş olduğu yirmi beş binden fazla kitabını kendi isminin verildiği, Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. 29 Ocak 1986 tarihinde vefat edinceye kadar, kütüphanesinde verimli çalışmalarını sürdürmüştür.

²²⁹ Mustafa Hakkı Yeşil, kendisi ile yapılan bir röportajda Atatürk'ün Kütahya'ya ilk iki gelişini gördüğünü, diğer gelişlerini sadece duyduğunu fakat tanık olmadığını söylemiştir; Mustafa Kemal Paşa'nın Kütahya'ya ikinci gelişi, 24 Mart 1923 tarihinde olmuştur. Bu tarihte Kütahya Lisesi'ne de uğramış, öğretmen ve öğrencilerle çay sohbetinde bulunmuş, Türk Eğitim Tarihimiz açısından büyük önem taşıyan “Öğretmenlere Hitabı”nı burada söylemiştir. Atatürk'ün Kütahya'ya gelişleri hakkında bkz: Uzunçarşılı, s. 192; Mustafa Hakkı Yeşil, **Kütahya İli'nin Kısa Tarihi**, İstanbul, Ebüzziya Matbaası, 1937, s. 22; Mehmet Önder, **Atatürk'le Adım Adım Türkiye**, Ankara, Kültür Ofset Yay., 1984, s. 243; **Kütahya 100 Yıla Armağan**.

Kütahya halkına ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne, Büyük Millet Meclisi adına teşekkür edilen bu telgrafın metni şöyledir :

“Kütahya Mutasarrıfı Sait Beyefendi’ye,

Büyük Millet Meclisi’nin, selam ve ihtiramını muhterem halkımıza, kahraman orduya ve hamiyetkar memuriyeye tebliğ etmek üzere Kütahya’yı dahi ziyaret eden heyetimiz burada gördüğü mefharetbahş ve itmi’nan aver tezahüratı samimiye ve aliyyeden dolayı fevkalade müftehir ve mesrurdur. Vatanperver Kütahya ahalsinin mali fedakarlığı, maddi ve manevi himemat ve mesaisiyle beş on gün zarfında ihzar ve teçhiz edilen binlerce mevcuda balığ kıtaatı askeriyyenin giriştiğimiz dini, milli, vatani mücahede de muzafferiyetimizi temin edecek kahraman bir zümre olarak ispatı fedakari edeceğinden eminiz. Gerek zatı alileriyle Müdafaa-i Hukuk Heyeti gayyuresinin²³⁰ gerek umum Kütahya halkının mucibi mübahat olan himematından dolayı hissettiğimiz şükranı Büyük Millet Meclisi namına beyan ile arzı veda eder ve işbu ihtisasatı mahmedetkaranemizin aynen bütün ahaliye tebliğ buyurulmasını rica eyleriz.

6 Ağustos 1336

Büyük Millet Meclisi Reisi

M. Kemal”²³¹

1.4. Kütahya Milli Alayı’nın Kadrosu

Mustafa Kemal Paşa tarafından teftiş edildikten sonra, 6 Ağustos 1920 tarihinde Milli Alay’ın 1’nci Taburu Simav’a doğru hareket ettirilmiştir²³². Bu taburun kadrosu şöyledir:

²³⁰ “ Özgün metinde “aliye” olarak geçen bu sözcük, yeni yazıya çevrilirken her nasılsa “gayyure” olarak geçirilmiş. Aliyenin karşılığı olarak “yüksek” sözcüğünün kullanılması gerekir ”. Bkz: Onar, s. 177.

²³¹ Uzunçarşılı, s. 192; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II**, s. 167-169; Onar, C. II, s. 177; Telgrafın aslı Kütahya Belediyesi Basın Yayın ve Turizm Müdürlüğü, Mustafa Yeşil Kütüphanesindedir .

²³² Uzunçarşılı, s. 192.

Tablo 1. Kütahya Milli Alayı Birinci Tabur Kadrosu

Tabur Kumandanı	Mülazımı evvel Hulusi Efendi
Tabur Kumandanı Muavini ve Mutemet	Eşraftan Mazlumzade Hafız Hasan Efendi
Tabur Yaveri	Mülazım-ı sani Hasan Tahsin Efendi
Hesap Memuru	İhtiyat Levazım Mülazımı İzzet Efendi
İaşe Memuru	Ahmet Efendi
Birinci Bölük Kumandanı	İhtiyat Mülazımı Arif Efendi
Birinci Bölük Takım Kumandanı	İhtiyat Mülazımı Osman Efendi
İkinci Bölük Kumandanı	İhtiyat Mülazımı Hasan Efendi
İkinci Bölük Takım Kumandanı	İhtiyat Mülazımı Mehmet Efendi
Üçüncü Bölük Kumandanı	İhtiyat Mülazımı Bekir Efendi
Üçüncü Bölük Takım Kumandanı	İhtiyat Mülazımı Zabit Namzedi Hamdi Efendi
Dördüncü Bölük Kumandanı	Hasan Hilmi Efendi
Dördüncü Bölük Takım Kumandanı	Zabit Vekili Rifat Efendi

Bu tablonun içeriği İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kütahya Şehri adlı eserinin 193'ncü sayfasından alınmıştır.

Tablo 2. Kütahya Milli Alayı, Birinci Tabur'un Asker Miktarı

Birinci Tabur	Silahlı Asker Sayısı	Silahsız Asker Sayısı	Atlı Asker Sayısı
	530	70	30
Toplam	630		

Bu tablonun içeriği İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kütahya Şehri adlı eserinin 193'ncü sayfasından alınmıştır.

Tablo 3. Kütahya Milli Alayı, Birinci Tabur'un Malzeme ve Hayvan Miktarı

Birinci Tabur	Subaylar ve Taşınacak Yükler İçin Mevcut Hayvan Sayısı			
Toplam	72			
Birinci Tabur	Tıbbi Malzeme	Kazma	Kürek	Mahruti Çadır ²³³
	[Sayı Belirtilmemiş]	80	80	72
Toplam	232			

Bu tablonun içeriği İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kütahya Şehri adlı eserinin 193'ncü sayfasından alınmıştır.

Birinci Taburun cepheye gönderilmesinden sonra Ethem Bey, İsmail Hakkı Bey'i de cepheye davet eden bir telgraf²³⁴ çekmiş (9 Ağustos 1920) ve İkinci Taburun eksiklerinin Gediz ve Simav'da tamamlanabileceğini, daha fazla gecikilmemesi gerektiğini bildirmiştir.

Ethem Bey, aynı tarihte gizlidir kaydıyla Hisar Köy'nden İsmail Hakkı Bey'e "İkinci Tabur'un silah ihtiyacı burada karşılanacaktır, yarın sabah siz de başında olduğunuz halde derhal hareket ediniz" şeklinde bir telgraf²³⁵ daha çekiyor, geride kalacak olan Üçüncü Tabur'un teşkilat çalışmalarını Binbaşı Abdullah Bey'in sürdüreceğini bildiriyor. İsmail Hakkı Bey, bu telgrafa aynı gün verdiği cevabında²³⁶ ise, taburların teşkilatının sadece silah temin etmekle sağlanamayacağını, bu görevin çok daha ayrıntılı bir iş olduğunu, Abdullah Bey'in bu yeteneğe sahip olmadığını, kendisinin de hasta olduğunu belirterek, cepheye gelemeyeceğini bildirmiştir.

Bu olaylara tanıklık etmiş olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Priştineli İsmail Hakkı Bey'in ağır bir çalışma temposuyla, bazen geceler de dahil olmak üzere günde 18 saat çalıştığını ve ancak bu şekilde 18 gün içinde bir "Milli Alay" kurmayı başardığını, ayrıca Ethem Bey'den telgraf geldiği sırada İsmail Hakkı Bey'in Karargahta (Kütahya

²³³ Konik biçimde olan çadır. Bkz: Özön, s. 663.

²³⁴ Ethem Bey, bu telgrafta oldukça sitemli bir ifade kullanıyor. Telgraf metni için bkz: Uzunçarşılı, s.193.

²³⁵ Uzunçarşılı, s. 194.

²³⁶ İsmail Hakkı Bey, bu telgrafi 9 Ağustos 1920 tarihinde çekmiştir. Telgraf metni için bkz: Aynı yer.

Lisesi, Taş Mektep binasında) hasta olarak yattığını, Kütahya Şehri adlı eserinde belirtmektedir²³⁷.

Ethem Bey, yine 9 Ağustos 1920 tarihinde çektiği başka bir telgrafla²³⁸, İsmail Hakkı Bey'in iyileşinceye kadar Kütahya'da kalmasını uygun bulduğunu, İkinci Taburun o gün, Üçüncü Taburun da en kısa zamanda cepheye gönderilmesini istemiştir.

Bu gelişmelerin ardından İsmail Hakkı Bey tarafından, 11/12 Ağustos 1920 tarihinde Ali Fuat Paşa'ya bir telgraf çekilerek, 500'ü piyade, 30'u süvari, 75'i silahsız olmak üzere çadırlarıyla beraber Kütahya Milli Alay'ı İkinci Taburu'nun da Simav'a hareket ettiği bildirilmiş ve bu durum ayrıca Ethem Bey'e de haber verilmiştir²³⁹.

Tablo 4. Kütahya Milli Alayı İkinci Tabur Kadrosu

Tabur Kumandanı	Kıdemli Yüzbaşı Bergamalı Ahmet Hüsnü Efendi.
Tabur Kumandan Muavini ve Mutemet	Kütahya Eşrafından İspartalızade Nuri Bey
Tabur Yaveri	Mülazım-1 sani İsmail Hakkı Efendi
Tabur Hesap Memuru	Mülazım-1 sani Ömer Lütfi Efendi
Tabur İaşe Memuru	Zabit Vekili Ali Vasfî Efendi
Birinci Bölük Kumandanı	Mülazım-1 sani Sadık Efendi
Birinci Bölük Takım Kumandanı	Rıfat Efendi
İkinci Bölük Kumandanı	Mülazım-1 sani Mehmet Ali Efendi

²³⁷ Uzunçarşılı, ayrıca Abdullah Bey'in bu iş için uygun olmadığını da, belirtmiştir. Bkz: Aynı yer.

²³⁸ Telgraf metni için bkz: Aynı yer.

²³⁹ Uzunçarşılı, s. 194.

İkinci Bölük Takım Kumandanı	Açık Kadro
Üçüncü Bölük Kumandanı	Ali Muzaffer Efendi
Üçüncü Bölük Takım Kumandanı	Zabit Vekili Ahmet Efendi
Dördüncü Bölük Kumandanı	Mülazım Abdülkadir Efendi
Dördüncü Bölük Takım Kumandanı	Açık Kadro
Ağırlık Kumandanı	Açık Kadro
Tüfekçi Ustası	Açık Kadro
Tabur Doktoru	Kıdemli Yüzbaşı Asım Bey

Bu tablonun içeriği İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kütahya Şehri adlı eserinin 195'nci sayfasından alınmıştır.

Tablo 5. Kütahya Milli Alayı, İkinci Tabur'un Asker Miktarı

İkinci Tabur	Silahlı Asker Sayısı	Silahsız Asker Sayısı	Atlı Asker Sayısı (Süvari)
	530	70	30
Toplam	630		

Bu tablonun içeriği İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kütahya Şehri adlı eserinin 195'nci sayfasından alınmıştır.

Tablo 6. Kütahya Milli Alay, İkinci Tabur'un Malzeme ve Hayvan Miktarı

İkinci Tabur	Subaylar ve Taşınacak Yükler İçin Mevcut Hayvan Sayısı		
Toplam	72		
İkinci Tabur	Tıbbi Malzeme	Kazma - Kürek	Mahruti Çadır
	[Sayı Belirtilmemiş]	[Sayı Belirtilmemiş]	50
Toplam	50		

Bu tablonun içeriği İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kütahya Şehri adlı eserinin 195'nci sayfasından alınmıştır.

İsmail Hakkı Bey, Ethem Bey'e 18 Ağustos 1920 tarihinde Kütahya Milli Alay Üçüncü Tabur'unun cepheye gönderildiğini bildiren bir telgraf çekmiştir²⁴⁰. Bu tarihte Simav'a gönderilen Üçüncü Tabur'un Kadrosu şöyledir:

Tablo 7. Kütahya Milli Alayı Üçüncü Tabur'un Kadrosu

Tabur Kumandanı	Mülazım-1 evvel Bahaeddin Efendi
Tabur Yaveri	Açık kadro
Tabur Hesap Memuru	Abdullah Efendi
Tabur İaşe Memuru	Zabit Vekili Faruk Efendi
Ağırlık Kumandanı	Zabit Vekili Ahmet Efendi
Birinci Bölük Kumandanı	Mülazım-1 sani Osman Efendi
Birinci Bölük Takım Kumandanı	Zabit Namzedi Osman Efendi
İkinci Bölük Kumandanı	Mülazım-1 sani Arif Efendi
İkinci Bölük Takım Kumandanı	Zabit Vekili İbrahim Efendi
Üçüncü Bölük Kumandanı	Mülazım-1 sani Ali Efendi
Üçüncü Bölük Takım Kumandanı	Zabit vekili Mehmet Efendi
Dördüncü Bölük Kumandanı	Mülazım-1 sani Rifat Efendi

²⁴⁰ Priştineli İsmail Hakkı Bey, Ethem Bey'e gönderdiği bu telgrafta Üçüncü Taburu alaturka saat 9'da hareket ettirdiğini fakat kendisinin cepheye henüz gelemeyeceğini bildirmiş, gerekçe olarak da; Milli Piyade Alayı'na yardımcı olmak üzere bir Süvari Alay'ı ve Depo Taburu kurulmakta olduğunu, bu çalışmanın ancak üç güne kadar sonuçlanacağını belirtmiştir. Bkz: Uzunçarşılı, s. 196.

Dördüncü Bölük Takım Kumandanı	Zabit Namzedi Sezai Efendi
Tüfekçi Ustası	Açık Kadro
Tabur Doktoru	Açık Kadro

Bu tablonun içeriği İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kütahya Şehri adlı eserinin 196'ncı sayfasından alınmıştır.

Tablo 8. Kütahya Milli Alayı, Üçüncü Tabur'un Asker Miktarı

İkinci Tabur	Silahlı Asker Sayısı	Silahsız Asker Sayısı	Atlı Asker Sayısı (Süvari)
	530	70	30
Toplam	630		

Bu tablonun içeriği İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kütahya Şehri adlı eserinin 196'ncı sayfasından alınmıştır.

Tablo 9. Kütahya Milli Alayı, Üçüncü Tabur'un Malzeme ve Hayvan Miktarı

Üçüncü Tabur		Subaylar ve Taşımacak Yükler İçin Mevcut Hayvan Sayısı		
Toplam		72		
Üçüncü Tabur	Tıbbi Malzeme	Kazma - Kürek	Mahruti Çadır	
	[Sayı Belirtilmemiş]	80	52	
Toplam		50		

Bu tablonun içeriği İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kütahya Şehri adlı eserinin 196'ncı sayfasından alınmıştır.

Kütahya Milli Alayı'nın Üçüncü Taburu da cepheye gönderilince, 304 ve 307 doğumlulardan "Depo Taburu" adında dördüncü bir tabur daha oluşturulmuştur. Bu tabur için farklı bir eğitim sistemi oluşturulmuştu. Önce 304 ve 305 doğumlu askerler bir ay talim görecektir, daha sonra terhis edilecek. Onların yerine 306 ve 307 doğumlu askerler alınıp dönüşümlü olarak talim görecektir²⁴¹.

²⁴¹ Priştineli İsmail Hakkı Bey, bu hazırlığı 18 Ağustos 1920 tarihinde Ali Fuat Paşa'ya bildirmiştir. Bkz: Uzunçarşılı, s. 196.

Tablo 10. Kütahya Milli Alayı Depo Taburu'nun Kadrosu

Tabur Kumandanı	Yüzbaşı Mehmet Ziya Bey
Zabit	Kütahya Askerlik Şubesinde 2 Yüzbaşı, Tavşanlı Askerlik Şubesinde 1 Yüzbaşı atanmıştır.
Tabur Hesap Memuru	Bir hesap memuru namzedi atanmıştır.
Askerlerin talim ve terbiyesi için atanan Subaylar	Gerekli miktarda Müslüman ve Gayrimüslim İhtiyat Zabitanı atanmıştır.
Mevcut Asker Sayısı	1200

Bu tablonun içeriği İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kütahya Şehri adlı eserinin 197'nci sayfasından alınmıştır.

Kütahya Milli Alayı teşkilatı 28 günde tamamlanmış ve kadrolar Ankara'ya Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, Ethem Bey'e, Kütahya Mutasarrıflığı'na ve Askerlik Şubelerine bildirilmiştir²⁴².

Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, Kütahya Milli Alayı Kumandanı İsmail Hakkı Bey'i çalışmalarından dolayı 18 Ağustos 1920 tarihli telgrafıyla²⁴³ kutlamış, kendisinden istenilen top ve mitralyözlerin ilk fırsatta gönderileceğini belirtmiştir. Ali Fuat Paşa aynı telgrafta, kendisine gönderilen maaş listesinin toplam olarak ayda yaklaşık yirmi bin lira tuttuğunu ve bu miktarın, Kıtanın "Milli Alay" olmasından dolayı "Müdafaa-i Hukuklar" hasılatından temin edilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Kütahya Milli Alayı'nın kullanacağı şapkalar Bahriye askerlerinin şapkalarına benzeyen, kenarına kırmızı, yeşil şerit çekilmiş ve subayların rütbesine göre 1,2,3 yıldız ve sırma ile rütbelerin belirtildiği türdendi. İsmail Hakkı Bey'in emri ile tabur

²⁴² 18 Ağustos 1920. Bkz: Uzunçarşılı, s. 197.

²⁴³ Telgraf metni için bkz: Aynı yer.

kumandanlarının 3, bölük kumandanlarının 2, katip ve takım kumandanlarının şapkalarının önlerine birer yıldız takılmıştır²⁴⁴.

Kütahya Milli Alayı Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in cepheye hareketi ise, Ethem Bey'in daveti üzerine 28 Ağustos 1920 tarihinde gerçekleşmiştir²⁴⁵.

Bu tarihlerde Yunan ordusu İç Batı Anadolu'da ilerliyordu. Uşak, Yunanlıların işgaline uğramıştı ve Afyon'da da durum kötüye gidiyordu. Bunun için İsmail Hakkı Bey'in Vekili Nüzhet Bey, Afyon'daki 12'nci Kolordu'ya Yüzbaşı Ziya Bey komutasında Kütahya Milli Alayı'nın Depo Taburu'ndan 175 asker ve silah göndermiştir²⁴⁶.

1.5. Kütahya Milli Alayı'nın Batı Cephesi Kumandanlığı'na Bağlanması

Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğü ile Ankara'da ilk Büyük Millet Meclisi açıldıktan ve milli bir hükümet kurulduktan sonra, Batı'dan ilerleyen düşmana karşı mücadeleyi örgütlemek gerekiyordu. 18 Haziran 1920'de Ali Fuat Paşa'ya Ordu Kumandanlığı yetkisi verilerek Garp (Batı) Cephesi Komutanlığı kurulmuştur²⁴⁷.

15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkaran Yunan ordusu, Batı Anadolu'da, İç Ege'ye doğru ilerlemekteydi. Halkı korku ve heyecana sevk eden bu ilerleyiş, Kütahya yakınlarına kadar gelmişti. Simav'ın da Yunan işgaline uğraması üzerine, 1 Eylül 1920 tarihinde Kütahya Milli Alayı'nın Dördüncü Taburu 567 asker ve 14 subay ile Batı Cephesi Kumandanlığı'na bağlanmıştır²⁴⁸.

²⁴⁴ 27 Ağustos 1920. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, o günlerde Alay ile alakası olmayan şahısların da bu şapkayı giydiklerini, hatta bonjur (uzun ceket ve çizgili pantolonlu elbiseye Türkçe'de takılmış ad. Bkz: Özön, s. 157) üzerine bu şapkayı giyenleri gördüklerini kaydetmiştir. Bkz: Uzunçarşılı, s. 198; Rahmi Apak, Kütahya Milli Alayı'nı, Bolu İsyanı'nı bastırmak üzere sevk edilmeden bir gün önce Eskişehir'de resmigeçit sırasında gördüğünü, "askerlerin düzenli ordular gibi giydirildiğini ve boylu boslu seçilmiş olduklarını" kaydederken "Kütahya gibi dar bir muhitte ve türlü cereyanlar arasında İsmail Hakkı Bey'in bu teşkilatçılık yeteneğinden" hayranlıkla bahsetmektedir. Bkz: Rahmi Apak, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara, TTK.Yay., 1990, s. 206.

²⁴⁵ İsmail Hakkı Bey, yerine vekil olarak Müdafaa-i Hukuk Reisi emekli Binbaşı Nüzhet Bey'i bırakmıştır. Bkz: Uzunçarşılı, s. 198.

²⁴⁶ Aynı yer.

²⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa, **Nutuk**, C. II, İstanbul, 1934, s. 19.

²⁴⁸ Sivas Kongresi'nin sonunda oluşturulan Temsil Heyeti'nin kararıyla Batı Cephesi Kumandanlığı oluşturulmuş ve bu göreve Ali Fuat Paşa atanmıştır. Bkz: Aynı yer.

28 Ağustos 1920 tarihinde Gediz'e hareket etmiş olan İsmail Hakkı Bey ise, Gediz'in güvenliğinin tehlikeye düşmesi üzerine işgal altında kalmamak için Alayı ile birlikte Kütahya yakınlarında Porsuk taraflarına çekilmiştir²⁴⁹. Daha sonra Eskişehir'e geçen İsmail Hakkı Bey Düzce-Bolu İsyanı'nı bastırmak için görevlendirilmiş fakat daha Geyve'ye varmadan, yolda askerlerinin isyanı ile yaralanmış ve milis alayı dağılmıştır²⁵⁰.

Kuva-yı Seyyare Kumandanı Ethem Bey ise, cepheden Kütahya'ya gelmiş ve birkaç gün sonra istirahat etmek üzere Eskişehir'e gitmiştir. Yerine vekil olarak bıraktığı ağabeyi Reşit Bey, Kuva-yı Tedibiye ve Teşkilatı Mahsusa Kumandanlığı'nı feshetmiş ve Milli Alay teşkilatının bazı şubelerini Kuva-yı Seyyare'ye dahil etmiştir (6 Eylül 1920)²⁵¹.

2. Mitingler

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'nın işgallere ortam hazırlayan nitelikte olması ve Avrupa'nın yeni haritasını çizmek için Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan

²⁴⁹ Kütahya Milli Alay Kumandanı İsmail Hakkı Bey, 4 Eylül'de Alayı ile birlikte Eskişehir'e hareket etmiş, Ali Fuat Paşa'nın da uygun görmesiyle Alay'da Hücum Bölüğü, Mitralyöz Takımı, Cebel Bataryası Teşkilatı yapılmıştır. Bkz: Uzunçarşılı, s.198-199.

²⁵⁰ Apak, s. 206; Uzunçarşılı'ya göre: İsmail Hakkı Bey, kendisine yapılan suikast sonucunda kolundan yaralandıktan sonra Ethem isyanı ile ilgili olarak hakkında şikayette bulunulması üzerine tutuklanmıştır. 26 Ocak 1921 Çarşamba akşamı Antalya Mebusu Rasih, Denizli Mebusu Mehmet Yusuf ve Kütahya Mebusu Haydar Beylerden oluşan İstiklal Mahkeme Heyeti Kütahya'ya gelerek ertesi Perşembe günü bir beyanname ile firarilerin teslimi için bir hafta süre vermiş ve davacılar mahkeme kapılarının açık olduğunu ilan etmiştir. 29 Ocak Cumartesi günü Kütahya Hapishanesi'nde tutuklu bulunan eski Kütahya Milli Alayı Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in yargılanmasına başlanarak 31 Ocak ve 5 Şubat 1921 tarihlerinde de devam etmiştir. Bkz: Uzunçarşılı, s. 206-207; "İstiklal Mahkeme heyeti 6 Şubat 1921'de Kütahya'dan Eskişehir'e gitti. İsmail Hakkı Bey sonra serbest bırakıldı". Bkz: Güner, **Tarihte Kütahya**, s. 31; Aybars'a göre: Eskişehir İstiklal Mahkemesi, 10 Şubat 1921'de Kütahya'ya gelmiştir. Burada Kütahya Milli Alay Komutanı İsmail Hakkı Bey'in davasına bakmaya başlamış fakat mahkeme karar vermeden, (Eskişehir'de davaların çoğalması üzerine) Kütahya'ya geri dönmek üzere Eskişehir'e gitmiştir. Eskişehir'deki işler kısmen tasfiye edilebilirdiye de, mahkemenin görevine son veren karar alınca, İsmail Hakkı Bey'in davası yarıda kalmıştır. Bkz: Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 85; Mete Tunçay, 29 Kanunusani (Ocak) 1921 Cumartesi günü Kütahya Hapishanesi'nde tutuklu bulunan sabık Kütahya Milli Alayı Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in (İstiklal Mahkemesi'nde) muhakemesine başlanarak 31 Kanunusani ve 5 Şubat günlerinde de devam ettiğini, mahkeme son bulmadan mahkeme heyetinin Eskişehir'e gitmesiyle, İsmail Hakkı Bey'in de serbest bırakıldığını belirtmiştir. Bkz: Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)**, II. Baskı, İstanbul, BDS Yay., 2000, s. 103.

²⁵¹ Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili Reşit Bey, Kütahya'da kurulmuş olan Milli Alay'a ait paraya da el koymuştur. Bkz: Uzunçarşılı, s. 199.

Devletlerin toplandıkları Paris Barış Konferansı'nda, Yunanistan'a "Megalo İdea" sını gerçekleştirebilme fırsatının verilmesi ile Anadolu halkı altı yüz yıldır alıştığı güven ortamından uzaklaşmıştı.

Bağımsızlığına düşkün Türk milleti, esaretin habercisi olan İzmir'in işgali (15 Mayıs 1919) üzerine harekete geçmiş, yurdun birçok yerinde mitingler yaparak, büyük bir saygıyla bağlı olduğu İstanbul'a telgraflar çekmiştir. Artık yurdun her tarafında İzmir'in işgali protesto ediliyordu²⁵².

Kütahya'da da 17 Mayıs 1919 tarihinde, Yunanlıların İzmir'i işgalini protesto eden mitingler yapılmıştır²⁵³.

Protesto mitinglerinin artmasında ve büyük bir heyecan içinde yapılmasında, Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Mayıs 1919'da Havza'dan çeşitli makamlara gönderdiği genelgenin²⁵⁴ büyük etkisi olmuştur.

Osmanlı Devleti, çok uluslu bir imparatorluk olduğu için bünyesi içerisinde çeşitli milletler bulunmaktaydı. Türk kültürünün hoşgörü anlayışı İslamiyet ile birleşince, bütün Türk İslam Devletleri'nde olduğu gibi Osmanlı Devleti, tebaasını engin hoşgörü politikasıyla yönetmiştir. Türk topraklarında yaşayan azınlıklara, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde de olduğu gibi Türk'ten ayırt edilmeksizin eşit muamele edilmiştir. Osmanlı Devleti özellikle Ermenilere çok güvenmiş, Divan tercümanlığı görevini dahi verdiği Ermenilerden, kaynaklarda "milleti sadıka" diye bahsetmiştir. Zamanla küçülen Osmanlı topraklarında milliyetçilik akımının etkisiyle pek çok azınlık bağımsızlık ilan ederek kendi devletlerini kurmuşlar, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ise Araplar, topraklarımızın dışında kalmışlardı. Anadolu topraklarında Türklerle iç içe yaşayan azınlıklardan bazıları, Osmanlı Devleti'nin

²⁵² 15 Mayıs'ta Denizli, Aydın, Konya, Burdur'da İzmir'in işgalini protesto eden mitingler yapılmıştır. Bkz: Mustafa Albayrak, **Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri** (17 Mart 1919–2 Ağustos 1920), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 38.

²⁵³ Bu tarihte Eskişehir, Çal ve Kandıra'da da aynı amaçla mitingler yapılmıştır. Bkz: Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, İstanbul, C.I, 1991, s. 242; Sarıhan, C.I, s. 248; Zekai Güner, **Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu (Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler)**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi: 250, 1999, s. 173; Bkz: Albayrak, s. 38.

²⁵⁴ **Nutuk**, C.I, s.16,17.

yıkıldığı, yurdumuzun işgal edildiği ortamda kendilerine yurt açmak amacıyla işgalci devletler ile işbirliği yaparak Türk varlığına zararlı cemiyetler kurmuşlardır. Bazı azınlıklar ise bin yıldır yaşadıkları Türk yurdunda artık kendilerini Türk gibi görmeye alışmış, Türklerin engin hoşgörüsü ile yoğrulmuş benlikleri ile hareket etmişlerdir. İzmir'in işgalini protesto etmek amacıyla Kütahya'da yapılan mitinge işte bu bilinç içerisinde olan azınlıklar da katılmıştır²⁵⁵.

İçişleri Bakanlığı, ise bir genelge yayınlarak (17 Mayıs 1919), halkın bu şekilde galeyana getirilmemesi gerektiğini, mitingler yerine İtilaf Devletleri temsilcilerine telgraflar çekilmesini uygun gördüğünü, hatta halkı yatıştırmak için İzmir'de Türk yönetiminin yeniden kurulduğunu bildirmiştir²⁵⁶.

3. Protesto telgrafları

İzmir'in Yunanlılara ilhakı karşısında yapılan haksızlıklar ve zulümlere karşı caydırıcı tedbir olarak, İtilaf Devletleri'ne Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki Müdafaa-i Hukuk Heyetleri tarafından telgraflar çekilmiş, protestolar yağdırılmıştı. İlhak söylentisi İstanbul'da ve Anadolu'da büyük bir hassasiyet oluşturmuştu. Sivas Müdafaa-i Hukuk Başkanlığı'ndan gönderilen bir telgrafta : "İzmir, Anadolu'nun kalbi ve Müslüman Türk aleminin gözbebeğidir. Arkanızda milyonlarca kardeşiniz var. Anadolu ve Rumeli'nin bütün Müslüman ve Türk evlatlarının kalpleri sizinle beraberdir"²⁵⁷. 17 Mayıs'ta Çal Müftüsü, halkı gerekli yardımı yapmaya davet etti. Aydın'da yapılan bir mitingde, yapılan ateşli konuşmalardan sonra, bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne milli haklarımızı sağlayacak teşkilatlanmaya zaman geçirmeden girişilmesini isteyen bir telgraf çekilmiştir²⁵⁸.

Kütahya halkı, Büyük Millet Meclisi'ne moral vermek amacıyla, direnmeye devam edilmesi ve milletin bunun için her türlü fedakarlığı yapmaya hazır olduğunu bildiren telgraflar çekmiştir. Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye, Mutasarrıf, Kumandan ve

²⁵⁵ Tansel, C.I, s. 243; Aybars, **T.C. Tarihi**, s. 144.

²⁵⁶ Sarıhan, C. I, s. 248.

²⁵⁷ **a.g.e.**, Sarıhan, C. III, s. 218.

²⁵⁸ Tansel, C. I, s. 243.

Müftüler aracılığıyla gönderilen bu telgraflar, Büyük Millet Meclisi'nin 21 Eylül 1920 tarihli Genel Kurul Birleşiminde duyurulmuştur²⁵⁹.

4. Kütahya'da İşgal Günleri

Kütahyalıların işgal kuvvetleriyle ilk karşılaşması Mondros Mütarekesi sonrasında, demiryolunu²⁶⁰ koruma gerekçesiyle Kütahya'ya gönderilen İngiliz askerlerinin gelişiyle olmuştur. İngiliz askeri, Priştineli Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in komutasındaki 350 kişilik bir müfrezenin Kütahya'ya girmesi üzerine Eskişehir'e çekilmiştir. Bundan sonra yörenin denetimi Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin ve Temsil Heyeti'nin denetimine geçmiştir²⁶¹.

Askerlik şubesi eski başkanlarından Nüzhet Bey'in başkanlığında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye kurulmuş, bunu Gediz Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye'nin kurulması izlemiştir. Milli Kuvvetler tarafından Kütahya'da İsmail Hakkı Bey Komutasında bir Alay kurulmuş, taburun talim ve teçhizat bakımından eksiklerinin giderilmeye çalışıldığı dönemde, Demirci üzerinden Simav Cephesi'ne doğru Yunan ilerleyişi hızlanmıştır. Uşak'ın Yunan işgaline uğramasından sonra Gediz'e ilerleyen İsmail Hakkı Bey kumandasındaki Milli Alay, başarılı olamayarak Kütahya'ya Porsuk taraflarına geri çekilmek zorunda kalmıştı. Kuva-yı Seyyare Kumandanı Ethem Bey de önce Kütahya'ya, daha sonra da Eskişehir'e geri çekilmişti.

5 Eylül 1920 tarihinde Yunanlılar, Gediz'i alarak Kütahya'ya altı saatlik mesafede bulunan Efendi Köprüsü yakınlarına kadar geldiler²⁶². Yunan ordusunun ilerleyişi halk arasında heyecan ve tedirginlik yarattı. Hatta pek çok memur ailesi Eskişehir ve Ankara'ya göç etmeye başladı²⁶³.

²⁵⁹ Sarıhan, C. III, s. 218.

²⁶⁰ Sultan Abdülmecit zamanında başlayan ve Abdülaziz ile II. Abdülhamit devirlerinde yapımına devam edilen Anadolu demiryollarından Eskişehir-Kütahya-Konya hattı, Almanların Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından 1896 yılında tamamlanarak işletmeye açılmıştır. Bkz: **Kütahya 100.Yıla Armağan**, s. 48.

²⁶¹ Uzunçarşılı, s. 181; İngiliz askerlerinin gelişi ve miktarları ile ilgili olarak bkz: 167 No'lu dp.

²⁶² Uzunçarşılı, s. 199; **Kütahya 100.Yıla Armağan**, s.49.

²⁶³ Uzunçarşılı, s. 199; Müderrisoğlu, s. 199.

24 Eylül'de Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, teftiş için geldiği Kütahya'dan, süratle cepheye giderek birliklere hücum emri verdi ise de başarı elde edilememiştir²⁶⁴. Yunan ordusu karşısında tereddüde düşen birlikler, kendi aralarında bir güven bunalımı yaşamışlardır²⁶⁵. Gediz Muharebesini²⁶⁶ gerçekleştiren 11'nci ve 61'nci Tümenler akşama doğru geri çekilmişler, ertesi gün bir süre düşmanı takip ettilerse de Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın emri ile bu tümenler önce Kütahya civarına, sonra da İnönü mevkiine götürülmüştür²⁶⁷.

Rahmi Apak'a göre ordunun geri çekilmesini gerektiren durum değerlendirmesi şöyledir; "Gediz Muharebesi'ne sağda, 61'nci Tümen, merkezde bir Depo Alayı, solda 11'nci Tümen, en solda Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyaresi ve ayrıca en sağda Ayvalıklı Doktor Fazıl Bey'e²⁶⁸ bağlı müfreze katılmıştır. Bu tümenlerden 14 subay ve 170 er şehit düşmüş, 13 subay ile 260 er yaralanmış, 700 erimiz kaybolmuştur. o dönemin tek ihtiyat kuvveti olan bu iki tümenin silah ve malzemeyi de kapsayan kayıpları büyük önem taşıdığı için yeniden düzenlenmesi için geri çekilmişti"²⁶⁹.

4.1. Kütahya'daki Milli Kuvvetlerin Büyük Millet Meclisi Tarafından Düzenli Ordu Birliklerine Dahil Edilmesi

Milli Kuvvetler, İtilaf Devletleri'nin uygun görmesiyle Yunan ordusunun topraklarımıza girmesi üzerine halkın kendisini müdafaa etmek için çetelerden oluşan ve düzensiz birliklerdi. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve Mondros Mütarekesi ile İtilaf Devletlerine teslim olması bu devletlerin Milli

²⁶⁴ Aynı yer.

²⁶⁵ Kuva-yı Seyyare'nin Garp Cephesi Kumandanlığı'nın emirlerini tanımaması ve bunun savaş açısından olumsuz sonuçları için bkz: **Nutuk**, C. II, 46-49; Apak, s. 201, 211-213.

²⁶⁶ Bkz: Apak, 201.

²⁶⁷ Uzunçarşılı, s. 199; Kütahya, s. 49; Böylece bütün Kütahya havalisi yine Çerkez Ethem'in denetimine bırakılmış, Ethem de karargahını tekrar Dereköy'de kurmuştur. Bkz: Apak, s. 201.

²⁶⁸ Doktor Fazıl Doğan ve Doktor Mustafa Hatipoğlu Beyler, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye tarafından görevlendirilerek, Emet ve civarındaki halkı milli birlik ve dayanışma konusunda bilinçlendirmişler, Emet Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye'ni kurmuşlardır. Bu cemiyetin en önemli icraatı, Kuva-yı Milliye ruhunu taşıyan Emetlileri organize etmek ve 20 Ekim 1920 tarihindeki Gediz taarruzuna Emetlilerden oluşan müfrezeyle katılmaktı. Ayrıca işgal edilen Emet'i kurtarmak için "Hükümet Baskını Olayı"ni tertiplemişlerdir. Bkz: Fatih Küçükyavuz, "Kurtuluş Savaşı'nda Gazi Emet", **Kütahya Araştırmaları, I. Kütahyalılar Kültür Sanat Etkinlikleri**, Bursa, 2003, s. 82; Doktor Fazıl, daha sonra Hükümete isyan eden Çerkez Ethem'e katılmış, 11 Ocak 1921 günü Tavşanlı tarafından Kütahya'ya saldırmıştır. Bkz: Uzunçarşılı, s. 204-205.

²⁶⁹ a.g.e., s. 211.

şerefimizi yok farz ederek Türkleri esir durumuna düşürmeye çalışmalarına yol açmıştı. İtilaf Devletlerinin Yunanlıları topraklarımıza piyon gibi sürmeleri milli bilinci yükseltmişti. Yunan ordusunun İzmir'e çıkmasıyla birlikte Batı Anadolu'da yerel kuvvetler topraklarımızı savunmaya başlamışlardı. İlk zamanlarda düşmanı durdurmak ve yıpratmakta etkili olan Milli Kuvvetler, İstanbul Hükümeti'nin Padişahla veya İtilaf Devletlerinin işbirliği ile Anadolu'da başlattıkları isyanları bastırmakta da başarılı olmuşlardı.

Fakat zamanla bu kuvvetlerin düzensiz birlikler halinde olması, karşımızdaki Yunan Ordusunun ise düzenli ordu durumunda olması kaçınılmaz bir gerçektir. Üstelik bazı milisler halka zarar veriyor, zorla haraç toplama, asıp kesme yoluna gidiyorlardı²⁷⁰. Mondros Mütarekesi gereğince terhis edilen Osmanlı Ordusu'ndan geriye kalan kuvvetlerle başlarındaki komutanlar, milis kuvvetlerle Gediz Muharebesi'nde de olduğu gibi uyumlu bir çalışma yapamıyorlardı. İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri'nin işgaline uğramasından sonra Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi, bir taraftan ordu teşkilatını kurmaya başlamış diğer taraftan da milis birliklerle işbirliği yapmıştı.

Yunan ordusunu yıpratmakta ve oyalamakta, iç isyanları bastırmakta, azınlık baskınlarından kasaba ve köyleri korumakta büyük başarılar gösteren Milli Kuvvetler, düşman ilerleyişi karşısında artık yetersiz kalmaya başlamıştı. Halkın milli hisleri ile karşı durduğu Yunan ordusunun arkasında İngiltere gibi büyük bir güç vardı. Ayrıca Büyük Millet Meclisi kurulduğu için devlet düzenine yakışan bir orduya ihtiyaç vardı.

16 Mayıs 1920 tarihinde, Kuva-yı Milliye'nin bütün yiyecek ve cephane ihtiyaçları Milli Savunma Bakanlığınca karşılanmak üzere düzenli orduya bağlanması

²⁷⁰ Bu tür olaylardan Kütahya'da yaşanan acı bir örnek şöyledir: Ethem Beyin kardeşi Tevfik Bey, Kütahya Mutasarrıf Vekili ve Kütahya Kadısı Ahmet Asım Efendiyi idam edilmek üzere Gediz'e getirtmiştir "31 Teşvinsani 336 Çarşamba". Ahmet Asım Efendinin geceleyin süngülü çeteler tarafından evinden çıkarılarak Gediz'e gönderilmesi, eşinin o anda ölümüne sebep olmuştur. Ethem Beyin ve Kardeşlerinin Hükümetin bir sancakta en büyük memuru olan Müstakil Mutasarrıf Vekili hakkında uygun gördükleri bu muamele, bu kişilerin ne kadar şımarık olduklarını gösteren acı bir örnektir. Bu olay halkı kendilerinden tamamen soğutmuştur. Kuva-yı Milliye'yi temsil eden kişilerin bu gibi davranışları halkın Kuva-yı Milliye'den soğumasına, milli kuvvetlere katılmakta tereddüt etmesine neden olmuştur. Bazı kişilerin ricaları üzerine idamdan affedilen Ahmet Asım Efendi Kütahya'yı terk etmeye zorlanmıştır. Mutasarrıf vekili cepheden bu şekilde hayatını kurtardıktan sonra Ankara'ya giderek kendisine yapılan bu kötü muameleden şikayetçi olmuştur. Bkz:Uzunçarşılı, s. 201.

kararı alındı²⁷¹. Meclis'in bu kararı üzerine düzenli ordu kurulması için çalışmalar başlatıldı.

22 Haziran 1920'de başlayan Yunan genel taarruzu sonucunda Balıkesir ve Bursa'nın düşmesi üzerine Büyük Millet Meclisi'nde büyük tepkiler oluşmuş, artık Meclis Hükümeti'nin, Kuva-yı Milliye'yi tamamen düzenli bir ordu haline dönüştürmesi ve kısmi seferberlik ilan etmesi gereği ortaya çıkmıştı²⁷². Fakat gittikçe artan firar olayları ve Ethem İsyanı, düzenli ordu kurulması için başlatılan çalışmaları aksatan iki önemli unsur olmuştur.

Büyük Millet Meclisi, Gediz yenilgisinin ardından Kütahya'daki Milli Kuvvetleri de düzenli ordu birlikleri haline getirmeye karar vermiştir²⁷³.

Büyük Millet Meclisi, yerel kuvvetleri düzenli ordu birlikleri haline getirmeye karar verince Ankara Hükümeti, Kuva-yı Seyyare'yi düzenli bir süvari alayı haline getirmek ve Ethem Bey'in kumandasına vermek istemiştir²⁷⁴.

Ethem Bey, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu teklifini kabule yanaşmamış, bunun üzerine Ethem Bey'i ve kardeşlerini ikna etmek için nasihat heyetleri gönderilmiştir²⁷⁵. Ankara Hükümeti'nin gönderdiği nasihat heyetleri ile uzlaşma sağlanamadı. İç isyanların bastırılmasında büyük yararlıklar gösteren ve şöhreti yayılan

²⁷¹ Aybars, **T.C.Tarihi**, s. 266.

²⁷² 22 Haziran tarihli Yunan taarruzundan sonra Kuva-yı Milliye'nin büyük kısmı : Çolak İbrahim Müfrezesi, 3'ncü Süvari Tümeni'ne; Sarı Efe Müfrezesi, 33'ncü Süvari Alayı'na; Gökbayrak Müfrezesi, 61'nci Piyade Alayı'na dönüştürülerek düzenli birlikler haline getirilmiştir. Bkz: Aynı yer.

²⁷³ **Kütahya 100.Yıla Armağan**, s. 50.

²⁷⁴ **a.g.e.**, s.50; Apak, s. 213.

²⁷⁵ Ankara hükümeti'nin emirlerini Ethem Bey'e iletmek için bir bakıma nasihat amacıyla, "Ertuğrul Gurubu Kumandanı Miralay A.Kazım Paşa" Kütahya'ya gelmiş Ethem Bey ve kardeşlerinin tutumları karşısında istenen sonuç sağlanamamıştır. Bundan sonra yine aynı amaçla, "Ankara'dan Eyüp Sabri , Saruhan Mebusu ve İktisat Vekili Celal, Gaziantep Mebusu kılıç Ali, Karesi Mebusu Vehbi Beyler" de Kütahya'ya kadar geldilerse de bu konuda başarılı olamamışlardı. Bu ikinci heyette "Ethem Bey'in büyük biraderi Saruhan Mebusu Reşit Bey" de bulunmaktaydı (Aralık 20 veya 22). Bkz:Uzunçarşılı, s. 201; Meclisten gönderilen nasihat heyeti 23 Aralık 1920 tarihinde Kütahya'ya vardı. Bu heyette bulunanlar: Celal Bayar (Saruhan), Kılıç Ali (Gaziantep), Mehmet Vehbi (Karesi), Reşit (Saruhan). Bkz: Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961, s.212; Arabulucu birinci heyetin Kütahya'ya geliş tarihi 21 Aralık 1920, ikinci heyetin geliş tarihi 23 Aralık 1920'dir. Bkz: Hamza Güner, **Tarihte Kütahya**, s. 66.

Ethem'in ordu aleyhinde propaganda yapması²⁷⁶ ve Kuva-yı Seyyare adı verilen birliklerinin düzenli orduya katılmayı kabul etmemeleri sonuçta bir isyana dönüşmüştür. Ethem ve kardeşlerinin üzerine 11'nci ve 61'nci fırkalar gönderilmiştir²⁷⁷. Bu kuvvetlerin kumandanlığında Batı Cephesi kumandanı ve Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Paşa bulunuyordu²⁷⁸. 30 Kanunuevvel 1920 Perşembe günü şehre giren Büyük Millet Meclisi Hükümeti Kuvvetleri, gece sokağa çıkma yasağı ilan etmişlerdir²⁷⁹. İsmet Paşa Kütahya'da aynı gün şu bildiriye yayınlamıştır:

1. “Büyük Millet Meclisi, şahıslar ve cemiyet tarafından para toplanmasını yasaklamıştır. Birinci Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler de halktan zorla para almamak konusunda Büyük Millet Meclisi'nin verdiği emirlere kesinlikle uymaya mecburdurlar.
2. Birinci Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler Hükümet tarafından verilen malzeme ve paranın nereye harcandığını hesap vermeye mecburdurlar, Hükümet tarafından Birinci Kuva-yı Seyyare adına verilen para Müfreze kumandanlarının ve askerlerinin maaşlarına, genel giderler ve teçhizatına ayrılmış olup Ethem ve Tevfik Beylerin şahıslarına ait değildir. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kumandan ve Müfettişleri her makamın olduğu gibi Birinci Kuva-yı Seyyare'nin de hesaplarını ve kayıtlarını mevcut askeri ve tertibatını teftiş etmeye memur ve mecburdurlar.

²⁷⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Apak, s. 215; “Ethem 8 Ocak 1921 tarihinde halkı orduya ve Meclise karşı kışkırtacak bir bildiri (kendi imzasıyla) bastırarak, Yunan uçaklarıyla attırmıştır. Halkı soyan ve çeşitli zulümler yapan çete kumandanının Yunan safları arasından sesinin gelmesi ve dini konularda tavsiyede bulunması halkı güldürmüştü ve kızdırmıştı”. Bildiri metni için bkz: Uzunçarşılı, s. 204.

²⁷⁷ 11'nci ve 61'nci fırkaların Kütahya'ya doğru hareket ettiğini duyan ve karargahı Kütahya da bulunan Ethem Bey, emrindeki adamlarıyla birlikte 29 Aralık 1920 Çarşamba günü Kütahya'yı terk ederek Gediz'e çekilmiştir. Bkz: Uzunçarşılı, s. 201; Apak, s.218.

²⁷⁸ Ali Fuat Paşa Moskova Büyük Elçiliğine tayin edilmiş ve yeni düzenleme ile Karadeniz'den Kütahya'ya kadar olan kısım Garp Cephesi'ni oluşturmuş, 24'ncü, 11'inci ve 61'inci Tümenlerle, Kuva-yı seyyare ve bazı milli kuvvetler bu bölgede Genel Kurmay Vekili İsmet Paşa'nın emrine verilmişti. Bkz: Apak, s.212.

²⁷⁹ Uzunçarşılı, s. 202; İsmet Paşa ve birliklerinin Kütahya'ya geliş-dönüş tarihleri 24-30 Aralık 1920 tarihleri arasında olmuştur. Bkz: Güner, **Tarihte Kütahya**, s. 66.

3. Büyük Millet Meclisi hıyaneti harbiye ve hıyaneti vataniye gibi suçların muhakemesini İstiklal Mahkemeleri'ne vermiştir. Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler halkı cezalandırma ve korkutma yetkisine sahip değildirler. Halka zulüm edilmemesi hakkında Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin emirlerine kesinlikle uymak zorundadırlar.
4. Büyük Millet Meclisi halktan asker ve savaş araçları alınmasını askerlik şubesi aracılığı ile gerçekleştirir. Birinci Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler kendi adamları ile köylerden istedikleri gibi asker silah ve at toplama hakkına sahip değildirler. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu konudaki emirleri kesinlikle uygulanacak ve uygulattırılacaktır. Hükümet'in memurları, istisnasız herkes için geçerli ve yetki sahibidirler. Birinci Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler devlet memurlarını diledikleri gibi görevden alamazlar, değiştiremezler, uzaklaştırılmazlar, görev veremezler ve tayin edemezler; Hükümetin emirlerine istisnasız herkes kesinlikle uymaya mecburdurlar.
5. Birinci Kuva-yı Seyyarede bulunan müfreze kumandanları ve askerleri Büyük Millet Meclisi Ordusunun bölünmez bir parçasıdır, yoksa Birinci Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beylerin şahıslarının esiri ve şahsi emellerinin köleleri değildir; Silahlı asker ve halk ancak Türkiye'yi temsil eden Büyük Millet Meclisi'nin iç ve dış düşmanlarına karşı koymak için kumandanların emrine verilmiştir; yoksa milletin silah ve askeri Ethem ve Tevfik Beylerin memlekette istedikleri gibi para toplamalarını ve diledikleri gibi saldırıda bulunmalarını sağlamak için ellerine verilmemiştir.

Büyük Millet Meclisi Erkanı Harbiye Reisi
ve
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet ”²⁸⁰

---

²⁸⁰ Bildiri metni için bkz: Uzunçarşılı, s. 202.

Çerkez Ethem'i ele geçirmek için hareket eden düzenli orduya bağlı firkalar, onun emrinde bulunan 59'ncu piyade alayını dağıtmışlardır²⁸¹. Yunanlıların Yenişehir ve İnönü taraflarına 6 Ocak 1921'de başlattıkları taarruza karşı savunma yapmak üzere İsmet Paşa'nın komutasındaki düzenli ordumuz, Kütahya'da bir miktar kuvvet bırakarak Eskişehir'e hareket etmişlerdir²⁸². Birinci İnönü Muharebesi'nin başladığı bu tarihlerde Ethem, ordunun geri çekilmesinden istifade ederek Kütahya'yı yağma ve talan etmeye kalkışmış fakat Birinci İnönü Muharebesi'ni kazanan Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, tekrar Ethem'in üzerine yürümüş ve Ethem, yanında kalan 200 kadar adamıyla²⁸³ birlikte Yunanlılarla anlaşma yapmış ve onlara katılmıştır²⁸⁴.

Düzenli ordu ilk başarısını, Ethem ve Yunanlıları yenerek göstermiştir. Halk tarafından sevinç gösterileri ile zafer kutlamaları yapılmış, Ethem İsyanı nefretle kınanmıştır. Birinci İnönü Savaşı'nın en önemli sonucu, halkın orduya ve Büyük Millet

²⁸¹ Ethem'e bağlı 59'ncu Piyade Alayından dağılan askerlere iki aylık izin belgesi verilerek memleketlerine gönderilmişlerdir. Bkz: Apak, s. 219.

²⁸² Uzunçarşılı, s. 203; 6 Ocak 1921 tarihinde Bursa ve Uşak'ta bulunan Yunan kuvvetleri taarruza geçmişlerdir. Bkz: Apak, s. 219; Ethem, Hükümet kuvvetlerinin Yunan saldırısına doğru yönlendirilmesi üzerine, bu fırsattan yararlanarak 11 Ocak 1921 Salı günü Kütahya'ya saldırmıştır. Asi Ethem kuvvetleri şehrin güneyindeki değirmenler ve Müderris Bahçesi taraflarına ilerlemişler, yine Ethem'e bağlı Doktor Fazıl kumandasındaki çete kuvvetleri de Tavşanlı yolu üzerinden şehri zorlamışlardır. Henüz Eskişehir'e hareket etmemiş olan 61'nci firkadan bazı askerler ve firka kumandanı (Ordu Müfettişi) İzzettin Paşa, duruma hakim olarak çeteyi şehre sokmamış ve kasabayı ani bir baskından yağma ve katliamdan kurtarmıştır. 12/13 Ocak gecesi Sultan Bağlı Kabristanı ve Hacı Evren Mahallesi'ne kadar sokulan çeteciler 189'ncu Alaya mensup iki taburun gayretiyle geri püskürtülmüşlerdir. 13 Ocak günü, topçu ve piyadeler şehri savunmaya devam etti. Kumarı, Sultanbağı ve Yellice'deki çeteler, askeri çok uğraştırmış, aynı gün kasabaya 12 saat mesafede olan Parmakviran Köyü civarında çarpışmalar olmuş, akşamüzeri Kumarı ve Kundukviran taraflarına gitmişler, 192'nci alay tarafından takip edilmişlerdir. 13/14 Cuma gecesi çetelerin büyük kayıp verdiği görülmüş ve ertesi gün asker, şehre hakim noktaları ele geçirmiştir. Bkz: Uzunçarşılı, s. 204-205;

²⁸³ Apak, s. 229; Ethem'e çok bağlı ve ona güveni tam olan, Kuva-yı Seyyare Müfreze Kumandanlarından Serezli Parti Pehlivan adıyla tanınan, Manisa Hapishanesi baş gardiyanı Mehmet Pehlivan, Ethem'in Yunanlılara katıldığını öğrenince düzenli ordunun çekilmesinden sonra dahi Yunanlılara saldırılarda bulunmaya devam etmiştir. Bkz: Uzunçarşılı, s. 206.

²⁸⁴ Ethem Bey Yunanlılarla anlaşma yapmak için yaveri yüzbaşı Sami ve Kütahya'da Polis memuru iken emrine aldığı Ermeni Artin Efendi ile bir kişiyi daha Uşak'a göndermiştir. Bu heyetten sonra Ethem beyin kardeşi Reşit ve Mülazımievvel Ali Recep Beyler de İkinci bir heyet oluşturarak Uşak'a gitmişlerdir. Ethem bey ayrıca Kula telgraf hattı ile Padişaha ve Sadrazama telgraf çekerek Yunanlılara katıldığını bildirmiştir. Ethem Bey Gediz'e çekildikten sonra üzerine gönderilmiş olan Büyük Millet Meclisi Hükümeti Kuvvetlerini Meclise karşı kıskırtmak, firara teşvik etmek veya kendisine katılmalarını sağlamak üzere üçü Gediz kasabasından ve biri Şaphane Nahiye merkezinden olmak üzere dört kişiyi 25'er lira harcırah ile Kütahya ve Afyon'a göndermiştir (İ.Hakkı Uzunçarşılı, bu kişilerin isimlerini daha sonra Büyük Millet Meclisi Hükümetine sığınan Kuva-yı Seyyare Levazım Müdürü Hikmet Beydeki maaş defterinde ve belgeler arasında gördüğünü, bu isimleri aynen aldığını fakat kitaplarının nakli esnasında kaybolduğunu belirtmiştir). Bkz: Uzunçarşılı, s. 203; Çerkez Ethem'in Yunanlılara katılması hakkında ayrıca bkz: Arıkoğlu, s. 213; Apak, s. 216.

Meclisi'ne güvenini artırması olmuştur. Bu da asker kaçaklarının orduya katılımlarını sağlamıştır.

Birinci İnönü Zaferi'nin kazanılması, İngilizlerin Büyük Millet Meclisi'ni resmen tanımalarını sağlayan Londra Konferansı'nı başlatmıştır. İtilaf Devletlerinin 10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti ile imzaladıkları Sevr Antlaşması'nı, Türk Milletinin tek ve gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi 19 Ağustos'ta tanımadıklarını ve tanıyanları da vatan haini kabul ettiklerini ilan etmişti. Bunun üzerine İtilaf Devletleri, Yunan taarruzu ile başaramadıkları Türk teslimiyetini masa başında sağlamaya çalışmışlardı.

21 Şubat 1921'de Londra'da toplanmasına karar verdikleri²⁸⁵ konferansa Mustafa Kemal Paşa'nın diplomatik başarısı ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni de çağırmak durumunda kalmışlardı. Konferansta bir sonuç alınamasa da bu katılım, Türklerin barış yanlısı olduğunu dünya kamuoyuna ispat etmiş ve Milli Hükümetimizin resmen tanınmasını sağlamış, Türkiye Büyük Millet Meclisi gerçeğini İngilizlere kabul ettirmiştir.

Yunanlılar konferansın sonucunu beklemeden İzmir'e yeni kuvvetler çıkarmışlar ve Trakya'daki kuvvetlerinin bir kısmını Anadolu'ya taşımışlardı. Bu da barış görüşmelerinin samimi olmadığını ve sadece zaman kazanmak için yapıldığını göstermiştir.

İngiliz desteği ile Yunan ordusu yine iki koldan, Bursa ve Uşak üzerinden harekete geçerek, 26 Mart'ta İnönü mevzilerini sıkıştırmaya başladı. Yunan kuvvetleri, kendisinden asker ve malzeme bakımından zayıf olan fakat kendi vatanını korumaya çalışan Türk ordusunun 31 Mart'ta taarruza geçmesiyle büyük kayıplara uğramış, 1 Nisan 1921 tarihinde İkinci İnönü Savaşı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordusu'nun zaferiyle sonuçlanmıştır.

---

²⁸⁵ Bu konferansta Sevr Antlaşması hükümleri çok az bir değişiklik ile Türklere sunulmuştur. Bkz: Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, TTK. Yay., 1991, s. 91.

Tablo 11. İkinci İnönü Muharebesi'nde Tarafların Kuvveti

Taraflar	Tüfek	Ağır Makineli Tüfek	Hafif Makineli Tüfek	Kılıç	Top
Türk Ordusu	34175	235	55	3500	104
Yunan Ordusu	51550	720	3134	3100	220

Bu tablonun içeriği, Ergun Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1984, s. 279'dan alınmıştır.

İkinci İnönü Zaferi bütün yurttan ve dışarıda büyük bir etki bırakmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu zaferin Türk Milleti için önemini İsmet Paşa'ya gönderdiği kutlama telgrafındaki "...Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz..."²⁸⁶ sözleriyle belirtmiştir. Fransız basını "Eskişehir Savaşı" olarak adlandırdığı bu savaşa geniş yer vermiştir. Le Temps Gazetesi; "Tek çözüm var: Samimiyetle Türklerin bağımsızlığını tanımak, onlara İzmir'i, Edirne'yi vermek" diyordu. Fransa, bu başarı karşısında Türkiye ile anlaşma zemini aramış ama yeni Yunan taarruzunun başlaması üzerine Türkiye ile görüşmelerini askıya almıştır²⁸⁷.

Kısıtlı imkanlarla güçlü düşman kuvvetlerine karşı kazanılan bu askeri zaferin, iç siyasete yönelik yansımaları da olmuştur²⁸⁸.

İkinci İnönü Zaferi, bütün ülkede olduğu gibi Kütahya'da da büyük bir sevinçle karşılanmış ve halkın kurtuluşa olan güveni artmıştır. Ordumuzun kazandığı bu büyük zaferle Yunan tehlikesinden ve Çerkez Ethem'in baskılarından kurtulan Kütahya halkı, 5 Nisan 1921 tarihinde şenlikler yaparak bu büyük zaferi kutlamıştır²⁸⁹.

²⁸⁶ **Nutuk**, C. II, s. 106.

²⁸⁷ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara, TTK Yay., 1988, s. 262.

²⁸⁸ **Nutuk**, C.II, s. 111-124.

²⁸⁹ Sarıhan, C.II, s. 481.

4.1.1. İnönü Şehitlerinden Kütahyalı Üsteğmen Hüseyin Hüsnu Şahin Olayı

Hüseyin Hüsnu Şahin, “Kütahya Saray Mahallesi sakinlerinden Yiğitlerin Bekir Efendi'nin oğludur. 1914-1915 Öğretim Yılı'nda Harp Okulu'nu bitirerek Asteğmen Rütbesi ile Çanakkale'ye gönderilmiş, Anafartalar Cephesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın komutasında, kahramanlık destanları yazan ve tarihe Mehmetçik adıyla yazılan adsız kahramanların arasında çarpışmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nda, Batı Cephesi'nde görev alan H.Hüsnu Şahin, Üsteğmen olarak Büyük Millet Meclisi'ne karşı isyan eden Anzavur'un ve daha sonra Kütahya'yı yıkıp yağmalamak isteyen asi Çerkez Ethem'in ayaklanmalarının bastırılmasında üzerine aldığı görevleri başarıyla yerine getirerek komutanlarının takdirlerini kazanmıştır.

Hüseyin Hüsnu Şahin, Çerkes Ethem'in isyanı sırasında, (29 Aralık 1920-5 Ocak 1921) asilerin yok edilmesi sağlandıktan sonra, Birinci İnönü ve daha sonra da İkinci İnönü Muharebeleri'ne katılmıştır. 61'nci Tümen, 174'ncü Alay, 2'nci Tabur, 7'nci Bölük Komutanı Hüseyin Hüsnu Şahin, bölüğünün başında cesareti ve atılganlığı ile ün kazanmıştı.

İkinci Tabur, Yedinci Bölük Komutanı Hüseyin Hüsnu Şahin 28 Mart 1921 günü, acımasızca saldıran Yunan ordusunun saldırısına şiddetle karşı koymuş, İkinci Tabur Kumandanı Binbaşı Halis Bey'den aldığı emirle, tüfeğine süngü takarak bölüğünün başında en ön safta vuruşurken, bir top mermisiyle sağ bacağını kaybetmiştir. İki yıldan beri aynı cephede, aynı birlikte görev yaptıkları Binbaşı Halis Bey ve Hüseyin Çavuş, bu kahraman arkadaşlarını kurtarmak için kurşun yağmuru ve mermi fırtınası arasına girerek Gazi olan Hüseyin Hüsnu'yü, sırtlarına yükleyerek kurtarmaya çalıştıkları sırada, ikinci bir top mermisi ile üçü birden Tekke Köyü yakınlarında şehit olmuşlardır.

İkinci Tabur Çavuşlarından olan Kütahyalı Ali Atıcı Çavuş'un, durumu Alay Komutanı'na bildirmesi üzerine, 30 Mart günü düşmanın mağlup bir şekilde savaş alanını terk etmesinden sonra, Tekke Köy mevkiine gelmiş kahramanların şahadet

mertebesine erdikleri görülmüştür. Binbaşı Halis Bey, Üsteğmen Hüseyin Hüsnü Şahin ve Hüseyin Çavuş aynı yere, ayrı ayrı gömülmüşlerdir”²⁹⁰. Kabirleri hala ziyaret edilmekte olan bu kahraman şehitlerimiz vatanımızı kurtarmak uğruna canını feda eden binlercesinden isimlerini bildiklerimiz, mezarını bulabildiklerimizdendir.

4.1.2. Kütahya – Eskişehir Muharebeleri

Yunanlılar Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde uğradıkları yenilgi ile prestij kaybetmişler ve İtilaf Devletleri’nin güvenini yeniden kazanabilmek için tekrar taarruza geçerek Türklere Sevr’i zorla kabul ettirmek, Ankara’yı ele geçirip Milli direnişi sona erdirmek istediler. Haziran ayından itibaren hazırlanmaya başladılar. İnönü yenilgileri Yunanlılara, Türk ordusunun sanıldığı kadar zayıf olmadığını göstermişti²⁹¹. Yunan Kralının seferberlik ilanı ile bütün kaynaklarını kullanan Yunanlılar iki ay içerisinde hazırlandılar. İtilaf Devletlerinin arabuluculuk yaparak, İzmir’in Türklere verilmesi önerilerini reddeden Yunanistan Kralı 7 Temmuz’da cepheye hareket etti²⁹².

Türkiye Büyük Millet Meclisi ise ordunun ihtiyacını karşılayamayacak durumda idi. Almanya ve İtalya’dan²⁹³ silah alınması için girişimde bulunuldu fakat parasızlık yüzünden gecikmeler yaşanıyordu. Amerikalılar ise silah satmaya yanaşmıyordu²⁹⁴.

10 Temmuz 1921 tarihinde başlayan Yunan taarruzu etkili bir şekilde devam etti. Yunanlılar, 13 Temmuz’da Afyon’u, 17 Temmuz’da Kütahya’yı, 19 Temmuz’da Eskişehir’i ellerine geçirdiler. 21 Temmuz’da yapılan Türk karşı taarruzu ise

²⁹⁰ Hamza Güner, “İnönü Şehitlerinden Kütahyalı H.Hüsnü”, **Aksu Dergisi**, Kütahya, C.II, Sayı: 21, 1966, s. 10-12.

²⁹¹ 20 Haziran 1921 : “Yunan Başbakanı Gunaris , İzmir’den İngiltere Hükümeti’ne bir rapor göndererek yeniden başlatacakları saldırısı konusunda bilgi verdi ve İngiltere’nin desteğini istedi. 23 Mart saldırısında (İkinci İnönü) Yunan Ordusu, başıboş sürüler yerine düzenli bir orduyla karşı karşıya olduklarını gördüler. Yeni tedbirlere başvurduk. 625 milyonluk bir ödenek kabul ettik. Yedi kura askere çağırarak 53 bin asker daha topladık. Elenizm Anadolu yakasına da muhtaçtır. Yunanistan, bu toprakları elinde tutmakla, Asya tehlikesine karşı Avrupa’yı koruma görevini de yerine getiriyor. Yunanistan’ın politikası İngiltere’nin çıkarlarına uygundur. Doğu Akdeniz havzasının, Boğazların koruyuculuğunu da yapmış olacağız”. Bkz: Sarıhan, C. III, s. 577.

²⁹² Aybars, **T.C.Tarihi**, s. 282.

²⁹³ İtalya, Türklerin İnönü Muharebelerinde kazandığı zaferden sonra, işgal etmeye çalıştığı toprakların Türk yurdu olduğunu anlayarak askerlerini çekmişti.

²⁹⁴ Aybars, **T.C.Tarihi**, s. 282.

başarısızlıkla sonuçlandı²⁹⁵. Mustafa Kemal Paşa, ordunun toparlanması ve daha sonra çok daha iyi şartlarda savaşa devam etmesi için Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya "Sakarya'nın doğusuna çekilebileceği"²⁹⁶ tavsiyesinde bulundu. 17 Temmuz'da cepheye gelen Mustafa Kemal Paşa'nın direktifine uyularak, Türk Ordusu daha fazla yıpranmadan geri çekildi. Böylece orduyu güçlendirmek için on günden fazla bir zaman kazanılmış, bu arada büyük toprak kayıplarına rağmen Yunan ordusu ile Türk ordusunun araları açılmış ve bilmediği bir coğrafyada bu açığı kapatmak için Yunan ordusunun düzeninin bozulması, gerilla taktiği ile Yunanlıların Anadolu içlerine doğru çekilmesi sağlanmıştı²⁹⁷. Yunan ordusunun başarısıyla sonuçlanan Kütahya-Eskişehir Savaşları'nın ardından 25 Temmuzda²⁹⁸ büyük kısmı Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmiş olan Türk Ordusu, 14 Ağustos'ta Yunanlıların Sakarya'dan saldırıya geçmesine kadar zaman kazanmış oldu.

17 Temmuz 1921'de Albay Çuroyanis kuvvetleri tarafından²⁹⁹ ele geçirilen Kütahya bir yıldan fazla Yunan işgali altında kaldı. "Yunan işgaliyle birlikte evlere beyaz bayraklar, Belediye binasına ise Yunan bayrağı çekildi"³⁰⁰. Kütahya'ya giren Yunan Veliahdı ve kurmayı Hıristiyan azınlık tarafından gösterilerle karşılandılar. Yunanlıların Anadolu İşgal Kuvvetleri Komutanı General Papulas, tam itaate karşılık halka güven ve özgürlük vaat etti"³⁰¹. Bu arada Yunan Kralı Konstantinos, 23 Temmuz günü Uşak'tan Kütahya'ya gelerek burada 28 Temmuz 1921 tarihinde toplanan savaş konseyine başkanlık etmiştir³⁰². Yunan Başbakanı Gunaris de ordusunun savaşma gücünü araştırmak için Atina'dan Kütahya'ya gelmiş³⁰³ ve bu konseye katılmıştır.

²⁹⁵ Türk ordusunu sevk ve idare yetkisi Genel Kurmay Başkanlığına verilmişti. Mustafa Kemal Paşa ise Meclis Başkanı olarak bütün Silahlıkuvvetler'in başı idi. Bkz: Aynı yer.

²⁹⁶ Aynı yer.

²⁹⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki görüşleri için bkz: **Nutuk**, C. II, s. 125,126.

²⁹⁸ Aynı yer.

²⁹⁹ Emet, Simav, Pazarcık, Seyitgazi kasabaları da Yunanlıların eline geçti. Bkz: Sarıhan, C. III, s. 611.

³⁰⁰ "Yerli Rumlar, onu karşılamak için bir Yunan bayrağı bulamadılar, evlerden kumaş ve çarşafklar toplanarak Yunan bayrağı yapıldı. Bkz: Sarıhan, C.III, s. 622.

³⁰¹ Sarıhan, C.II, s. 611.

³⁰² **Kütahya 100.Yıla Armağan**, s.50; Bu tarih, Ergun Aybars'ın Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, adlı eserinde 29 Temmuz olarak verilmiştir; "Yerli Rumlar, onu karşılamak için bir Yunan bayrağı bulamadılar, evlerden kumaş ve çarşafklar toplanarak Yunan bayrağı yapıldı. Kral, İstanbul'a ! dedi" . Bkz: Sarıhan, C.II, s. 622.

³⁰³ Gunaris'in Kütahya'ya geliş tarihi: 26 Temmuz 1921. Bkz: Sarıhan, C. III, s. 626.

Kütahya’da toplanan Yunan Kralı, veliahdı, Başbakanı ve kurmayları, azınlıklarla birlikte Savaş Konseyi toplanmadan bir gün önce Kilise’de zafer duası yapmışlardır³⁰⁴.

Kütahya-Eskişehir yenilgisi ile Türk ordusunun işinin bittiğini zanneden Yunan Kralı gerçek durumu bu toplantı esnasında öğrenmiştir. Yunan Generali Populos “Türkler yok edilmemiştir, yalnız kayıpları çoktur. Gayenin elde edilmesi için Ankara ve Kızılırmak’a kadar ilerlemek lazımdır. Türkler Eskişehir’den çekildikten sonra barış istemediler” diyerek gerçekleri dile getirmiştir. Bir çok Yunan Generali Türk Ordusunun bozularak kaçtığını düşünürken Prens Andreas, Türklerin düzenli bir şekilde çekildiklerini belirtiyordu³⁰⁵.

Albay Büjak’a göre Yunanlılar, büyük kayıplar veren Türk ordusundan, Kütahya’da 5.000 esir, 168 top ve cephane arabası ile 2.000 deve ele geçirdiler³⁰⁶.

Türk Ordusunun Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde yenik düşmesi ve geri çekilmesi üzerine Yunan ordusu Türk köylerini yakıp yıkarak, halkı süngüleyerek, kadınlara tecavüz ederek, yaralı Türk askerini öldürerek, sağlamlarını birbirine bağlayıp yakarak, halkın yiyeceklerini alıp açlığa terk ederek ilerledi.

B. Kütahya’da Yunan İşgali

1.1. Emetlilerin Hükümet Baskını

Yunan birlikleri 17 Temmuz’da Kütahya şehir merkezini işgal ettiği gibi, civar köyleri ve kasabaları da zamanla işgal altına almıştır. Kütahya’nın ilçesi Emet’i 14 Ağustos 1921 tarihinde işgal eden Yunan askerlerinin halka yaptığı baskı ve zorlamalardan bıkan Emetliler, kendi aralarında çeteler oluştururlar. Bu çetelerin baskınları ile işgalci Yunan güçlerine önemli kayıplar verdirilir.

³⁰⁴ 27 Temmuz 1921 tarihinde. Bkz: Sarıhan, C. III, s. 627.

³⁰⁵ Aybars, **T.C.Tarihi**, s. 283.

³⁰⁶ Sarıhan, C.III, s. 611.

Memleketlerindeki Yunan işgaline son vermek isteyen Emetliler, Hükümet Konağı'nı karargah olarak kullanan Yunan güçlerinin etrafını sararak ateş etmeye başlarlar. Daha sonra yangın pompasıyla gaz püskürttükleri Hükümet binasını ateşe verirler. Yaklaşık 60-70 kişiden oluşan bu Emetli yurtsever grup, Yunanlılara ağır bir darbe vurmuştur.

Kayıtlara “Hükümet Baskını Olayı” olarak geçen bu olayı duyan Tavşanlı'daki Yunan Tümeni, Emet'e bir tabur asker göndererek Emet halkından intikam almak istemiştir. Emet ve civarındaki etkili mücadeleler bundan sonra devam etmiştir. Bugünkü adıyla Günlüce, o zamanki adıyla Sülye-bala Köyünden Giziroğlu Mehmet, Mustafa Peker, Ali Sağlam, Sadık Ayan, Ali Bayram, Hasan Can, Eseler Köyünden Hasan Zengin, Recep Zengin, Dereli Köyü Muhtarı Hasan Patlak Yunan taburunun geçeceği yol üzerinde pusu kurarak Yunanlılara baskın yaparlar. Canını zor kurtaran birkaç Yunan askeri çevredeki diğer Yunan kuvvetlerini haberdar ederler³⁰⁷.

1.2. Cevizdere Savunması

Yunan askerine yapılan baskınların intikamını almak için organize olan Tavşanlı'daki Yunan Tümeni, Emet'e bir tabur asker sevk etmiştir. Yerli halk ile düşman askeri arasında meydana gelen çatışma, dar bir vadi olan Cevizderesi mevkiinde meydana gelmiştir. Düşmanın Emet üzerine geldiğini öğrenen halk, 80-100 kişiden oluşan bir kuvvetle Cevizderesi Boğazında pusu kurar. İki tarafı yamaç olan bu boğazdan geçmekte olan Yunan Taburu, Günlüce (Sülye-bala) Köylülerinin de dönüş yolunu kesmeleri ile iki ateş arasına alınmıştır. Siperde yorgun bir şekilde bekleyen yiğitlerden 14-15 yaşlarındaki Porsuğun Ahmet, en öndeki Yunan komutanının gümüş eğerinin yansmasıyla gözlerini açar ve at üzerindeki Yunan komutanını karşısında görünce besmele çekerek tetiğe dokunur. Başlayan silahlı çatışmada Emetliler o kadar seri hareket ederler ki düşman askeri makineli tüfeklerini katırların sırtlarından indirip kurmaya fırsat bulamamıştır. Yunan Taburundan geriye kalan 20-25 kişi çevredeki bir mandıraya sığınmıştır. Ani baskın sonucunda bir taburu imha eden Kütahyalılar da

³⁰⁷ “Bu süre zarfında Emet'te Dr. Fazıl Doğan ve Hatiboğlu Dr. Mustafa Bey'ler, Sülye-bala'da da Yüzbaşı Ragıp ve Mülazım Şükrü Bey'ler halkı bilinçlendirmekte ve muhtemel çatışmalara karşı halkı eğitmektedir.” Daha geniş bilgi için bkz: Küçükyavuz, s.82.

kayıp vermiştir. Poyrazın Deli Hüseyin, Arabın Salihin Ahmet, Şabanların Hasan, Yeşillerin İbrahim, Topçuların Hüseyin, Malakların Ömer, Cevizderesi'ndeki şehitlerimizdendir³⁰⁸. Babaları cephede olan en fazla 15 yaşlarındaki gençlerimiz işgallere karşı kendi şehirlerini, köylerini korumaya çalışmışlardır.

Kahraman Türk halkının en güzel örneklerinden olan bağımsızlığına düşkün Kütahyalılar, Emet'te gerçekleşen bu çarpışmalarla; düşmanın topraklarımıza yayılmasını, halkımıza daha fazla eziyet etmelerini önlemeye çalışmış, düzenli ordu birliklerimize destek olmuşlardır.

Kütahya halkının Cevizdere'ye yaktığı türkünün metni şöyledir:

“Kızılcadereye varınca göründü Emet,
Mezarımı kazsın sağdıçım Mehmet,
Elveda dostlarım, sağolsun millet.

Mezar oldu bana Cevizderesi,
Yandım arkadaşlar bura neresi?

Cevizderesinde çektim sancağı,
Yiğitler yatağı Emet Bucağı.

Bu oğlunu yitirdi yanar mı ocağı?
Yandım arkadaşlar, bura neresi?”³⁰⁹

Emet halkının işgale karşı direnişi sırasında kasaba düşman tarafından tamamen yakılmış ve 20 kadar Emetli şehit edilmiştir³¹⁰. Çok çile çeken Emet halkı, 3 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusu tarafından kurtarılmıştır³¹¹.

³⁰⁸ “Cevizdere Zaferi”, **Başkumandan Meydan Savaşı Şehitlik ve Anıtları Kütahya**; Bu olayın tarihi, Hamza Güner'e göre; 1922 Haziran Ayı'nın ilk haftasıdır. Bkz: **Tarihte Kütahya**, s. 55.

³⁰⁹ Küçükyavuz, s. 82-83.

³¹⁰ Emet'in Yunanlılar tarafından yakılış tarihi, 14 Haziran 1922 olarak verilmiştir. Bkz: Güner, **Tarihte Kütahya**, s.55.

³¹¹ Aynı yer.

“Yunanlılar işgal ettiği yerlerde halka yaptıkları zulümlerden sonra genellikle o yerleşim yerlerini yakmışlardır. Yakıp yıkma sırasında yerleşim yeri çıkış noktalarında Yunan askerleri, halkın yangından kaçmasını önleyerek insanların diri diri yanmalarına sebep olmuşlardır”³¹². Yunan ordusunun bu zulmü Türklerde korku ve yılgınlık yerine kin ve nefretle direnmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır³¹³.

1.3.Domaniç

15 Temmuz 1921’de Yunanlılar tarafından işgal edilen Kütahya’nın Domaniç İlçesi’nde (Domaniç, o tarihlerde bucaktı) halk büyük bir mücadele örneği vermiş, ilçenin pek çok köyüne düşman askeri uğrayamamıştır. 4 Eylül 1922’de Türk ordusu tarafından kurtarılmıştır.

1.4. Altıntaş

Yine Temmuz 1921’de Yunan işgaline uğrayan Altıntaş ilçe ve köyleri, 29 Ağustos 1922’de TBMM ordusuna bağlı 61’inci Tümen tarafından kurtarılmaya kadar düşmandan çok zarar görmüştür.

1.5. Gediz

Gediz birkaç defa Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, Gediz Muharebesi sırasında çok eziyet çekmiştir. Çerkez Ethem ayaklanmasında ve Yunan işgalinde boyun eğmeyen Gediz halkı 1 Eylül 1922’de Türk askeri tarafından kurtarılmıştır.

1.6. Simav

Simav ise 25 Temmuz 1921’de Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, işgal sırasında Simav halkı kahramanca düşmanla mücadele etmiştir. 4 Eylül 1922 tarihinde

---

³¹² Yunan mezalimi hakkın daha geniş bilgi için bkz: Abdullah İlgazi, Salih Cenik, “Lozan Belge ve Tutanaklarındaki Yansımalarıyla Anadolu’daki Yunan İşgali ve Yakıp Yıkımlar”.

³¹³ Aybars, **T.C.Tarihi**, s. 283.

Türk ordusu tarafından kurtarılmıncaya kadar Yunan eziyeti karşısında durmaksızın kendini müdafaaya devam etmiştir.

1.7. Tavşanlı

Tavşanlı, 13 Temmuz 1921’de Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. İşgal süresince hiçbir zaman düşmana boyun eğmeyen ve daima çarpışan kahraman Tavşanlılar, 3 Eylül 1922’de Türk ordusu tarafından özgürlüklerine kavuşturulmuşlardır.

1.8. Uşak

İşgal günlerinde düşman, yüzlerce Uşaklıyı gece evlerinden alarak Yunanistan’ın çeşitli bölgelerine zorla ve zulümle sürmüş, fakat bu sürgünlerde Uşaklılar hiçbir zaman boyunlarını eğmemişlerdir. Bu olaylar sırasında Atina’ya sürgüne gönderilen Haşim Tekin ve onun gibi Uşaklılar vatanseverlik örneği göstermişlerdir. Kurtuluştan sonra Belediye Başkanlığı yaparak şehrini kalkındıran Haşim Tekin, genç yaşta hastalanarak vefat etmiştir. Yunanlılar tarafından Annesi ve kız kardeşi öldürülen Uşaklı, Kütahya 1. Dönem Milletvekili Besim Atalay Bey, zekasına, irfanına hayranlık duyduğu arkadaşı Haşim Tekin için mezar taşına kazınmak üzere şu kitabeyi yazmıştır:

“Haşim’in ilmi, zekası, yüreği, ahlakı
Kendini hale gibi çevrelemişti, halkı
Daha gençliğinde iken sardı vatandaşı
Yoktu zalimden o’nun zerre kadar pervası.

Sarsmadı zulm-ü esaret daha dünyada O’nu
Vatanın, gördü bu iman ile kurtulduğunu
Böyle bir yurt severin, Hak severin şeksiz
Her zaman namını rahmetle anar milletimiz.”³¹⁴

---

³¹⁴ Tümer, s. 103.

2. Sakarya Meydan Muharebesi'ne Hazırlık

Bu geri çekiliş ve halkın topyekun savaşa dahil olması Büyük Millet Meclisi'nde büyük huzursuzluklara neden olmuş, hatta bu tedirginlik Mustafa Kemal Paşa aleyhinde gelişmişti. Genel Kurmay Başkanı Fevzi (ÇAKMAK) Paşa'nın, Büyük Millet Meclisi'nin 24 Temmuz 1921 tarihli gizli oturumunda Meclis Kürsüsünden, Ankara'nın gerekirse boşaltılacağından söz etmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olanlar, "Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor? Bu hareketin elbette bir sorumlusu vardır; o nerededir? Onu göremiyoruz. Bu günkü acı ve feci durumun gerçek sorumlusunu ordunun başında görmek isterdik"³¹⁵ diyorlardı.

Ankara'da, Kayseri'ye taşınma tartışmaları sürerken Yunanlılardan kaçarak bulabildikleri her türden taşıt aracıyla yollara düşen Afyon, Kütahya ve Eskişehir halkı kabileler halinde Ankara'ya ulaşmaya başlamışlardı. Göçmen akınına hazırlıklı olmayan Ankara'da yöneticiler ve Hilali Ahmer (Kızılay) görevlileri göçmenleri nereye yerleştireceklerini, onları nasıl doyuracaklarını bilemez haldeydiler. Sonunda en pratik çözümü buldular, Ankaralılar birer ikişer göçmenleri evlerinde misafir edeceklerdi³¹⁶. Sadece göçmenleri değil, Kütahya-Eskişehir Muharebesinde yaralanan askerleri de yeterli hastane olmadığı için evlerinde tedavi eden³¹⁷ Ankaralılar, birkaç gün sonra devlet kuruluşlarının Kayseri'ye taşınacağı duyulunca göç havasına girerek Kayseri yada Sivas yollarına düştüler³¹⁸. O günün şartlarında isteyen herkes yola çıkamadı. Ankaralılar göç edecek taşıt bulamadıkları için daha önce acıyarak baktıkları Kütahya, Eskişehir ve Afyonlu göçmenlere imrenmeye başladılar³¹⁹.

Savaş durumundaki olumsuz gelişmeler bir taraftan Kafkasya'da hazır bekleyen Enver Paşa'yı, diğer taraftan Meclis'teki muhalefet ortamını hareketlendirmişti. Mustafa

³¹⁵ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: 1, Cilt: 2, 54'ncü oturum ve 30 Temmuz tarihli 57'nci oturum.

³¹⁶ Alptekin Müderrisoğlu, **Yoksulların Zaferi-Fotoğraflarla Kurtuluş Savaşı'nın Maddi ve Mali Kaynakları**, Eskişehir, [y.y.]Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, 1994, s. 199.

³¹⁷ Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, Tan Matbaası, İstanbul, 1961, s. 252.

³¹⁸ Kayseri Lisesi, Meclis binası olarak tahsis edilmiş, mebus ve memur aileleri Kayseri'ye dekoviller veya kağnılarla gönderilmiş, milletvekilleri Ankara'da Meclis'te çalışmaya ve kurulan atölyelerle veya hastalarla ilgilenmeye devam etmişlerdir. Bkz: **a.g.e.**, s. 246-247.

³¹⁹ Müderrisoğlu, s. 205.

Kemal Paşa'ya karşı olan Milletvekilleri bu fırsatı değerlendirerek³²⁰, onu tamamen yok edecek bir düşünce içerisine girmelerine yol açmıştı. Bu düşünceye göre, Kütahya-Eskişehir yenilgisi ve ordunun Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmesinin sorumlusu olan Mustafa Kemal Paşa, tek başına ordunun başına geçirilecek ve kurtarılması zor olan bu durumdan muhtemel başarısızlık üzerine kendisi de yok olacaktı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'ı destekleyen ve ona güvenen insanlar da O'nun, ordunun başına geçmesini istiyor, bu zor durumdan Türk Milletini ancak onun komutanlığı ile kurtulabileceğimizi düşünüyorlardı. Bu düşünceler ve tartışmalar içerisinde Büyük Millet Meclisi, 4 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği önerge³²¹ üzerine 5 Ağustos 1921 tarihinde, Meclis'in yetkilerini (yasama-yürütme-yargı) şahsında toplamak ve Meclis adına yürütmek üzere Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süre ile Başkomutanlık yetkisini vermiştir. İlk Meclisin yetkilerinin içinde yargı yetkisi de olduğundan İstiklal Mahkemeleri³²² de doğrudan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, bu yetki ile 7,8 Ağustos tarihlerinde hazırladığı Tekalifi Milliye Emirleri'ni (Ulusal Yükümlülük Emirleri) yayınlamıştır³²³.

³²⁰ “Egemenliğin kaynağını kökünden değiştiren yenilikleri özümseyemeyenler, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na karşı geldiler ve o nedenle de Mustafa Kemal'e bir hayli karşı çıktılar. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in işgal edilmesi üzerine ordunun durumu ile ilgili hesap sorularak, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in üzerine gelmeye başladılar”. Bkz: İhsan Güneş, “Büyük Zafer ve TBMM”, 7. **Milli Egemenlik Sempozyumu: Milli Mücadelede Büyük Zafer ve Milli Egemenlik**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 49, Kütahya, 22 Nisan 1991, s. 23-27.

³²¹ Mustafa Kemal Paşa, bu önergesinde, “Meclis üyelerinin istekleri üzerine Başkomutanlığı kabul ettiğini, ordunun maddi manevi gücünü artırmak ve bunları en kısa zamanda başarmak için Meclisin yetkilerini fiilen kullanmak koşulu ile üzerine aldığını ve bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süre ile sınırlandırılmasını” istemiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa, halkına olan bağlılığını, millet egemenliğine duyduğu saygıyı bir kez daha göstermiştir. Önerge metni için bkz: **Nutuk**, s. 128; Sinop Milletvekili Rıza Nur ve sekiz arkadaşının imzasıyla teklif olunan Başkomutanlık Kanunu, TBMM'nin 62'nci oturumunda kabul edilmiştir. Bkz: **TBMM GCZ**, Devre: 1, Cilt: 2, 62'nci oturum.

³²² İstiklal Mahkemeleri, asker kaçakları ve iç isyanlara caydırıcı güç olarak kurulmuştu. “Çalışmalarına 17 Şubat 1921'de son verildikten sonra Anadolu'da soygun, ayaklanma, asker kaçağı ve diğer suçlar çoğalmaya başladı. Kütahya-Eskişehir savaşları yenilgisi, düşmanın ilerlemesi karşısında geniş topraklar yitirilmesi ve hatta tehlikenin Ankara'ya yaklaşması ve Ankara'nın terk edilmesi korkusu İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması için ortam hazırladı.” Memleketin bütün kaynaklarını harekete geçirebilmek için Meclis'in mutlak otoritesinin savaş alanında işletilebilmesi gerektiğinden Fevzi Paşa'nın 23 Temmuz'da Meclise yaptığı açıklamalar ve ısrarlar sonucunda Büyük Millet Meclisi Kastamonu, Konya ve Samsun'da üç İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar verdi. 30 Temmuz'da üyelerin seçimi tamamlandı. Bkz: Aybars, **T.C.Tarihi**, s. 284,285.

³²³ **Nutuk**, C.II, s. 131-132; Müderrisoğlu, s.210-213.

“Tekalifi Milliye Emirleri

1. Her ilçede kaymakamın başkanlığında komisyonlar kurulacak, Tekalifi Milliye Emirleri’nde belirtilen malların toplanması ve halka hizmet yükleyen emirlerin yerine getirilmesiyle bu komisyonlar görevlendirilecektir.
2. İşgallerden arta kalan topraklardaki her ev bir kat çamaşır bir çift çorap ve bir çift çarık hazırlayarak komisyonlara teslim edecektir.
3. Tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırılık bez, patiska, pamuk, yün, kumaş, kösele, deri, çarık, ayakkabı, kundura çivisi ve ipliği, nal, yular, semer gibi savaşıların ve atların donatılması için gerekli malzemenin yüzde kırkını komisyonlara teslim edecektir. Bunların bedelleri sonradan ödenecektir.
4. Halkın ve tüccarın elinde bulunan buğday, un, saman, arpa, kuru fasulye, bulgur, nohut, pirinç, mercimek, koyun, keçi, kasaplık sığır, şeker, gaz yağı, sabun, zeytinyağı, tuz, çay ve mumun yüzde kırkına ordu adına el koyulacaktır. Bunların bedelleri sonradan ödenecektir.
5. Halk elindeki at arabası, yaylı, öküz arabası, kağrı, at, eşek, katır, deve, deniz motoru, taka ve benzeri taşıt araçlarıyla ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek koşuluyla orduya ait malzemeyi istenen yere kadar parasız taşıyacaktır.
6. Ülkeyi terk edenlerin hazineye geçmiş olan mallarından ordunun işine yarayacak olanlara el koyulacaktır.
7. Halk elinde bulunan savaşta yararlanılabilecek her türlü silah ve cephaneyi teslim edecektir.
8. Halkın, tüccarın ve nakliyecilerin elinde bulunan benzin, gres, makine yağı, otomobil ve kamyon lastiği, buji, telefon, kablo, pil, sülfürik asit vb. malların yüzde kırkına ordu adına el koyulacak ve bedelleri sonra ödenecektir.
9. Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, semerci, saraç ve at arabası yapan esnaf ile imalathaneler savaş araç ve gereci üretim ve onarımı ile görevlendirilecektir. Ayrıca süngü, kılıç, mızrak ve eğer yapan

zanaatkarlar, bunların üretim ve onarım işlerinde çalıştırılacaktır. Görevlendirilen imalathanelere, esnafa ve zanaatkarlara geçimlerine yetecek ücret ödenecektir.

10. Halkın elinde bulunan dört tekerlekli at ve öküz arabaları, binek atı, top çekebilecek hayvanlar, yük beygiri, katır, eşek ve develerin yüzde yirmisine el koyulacak. Bunların bedelleri sonradan ödenecektir.”³²⁴

Düşman ilerleyişi karşısında güçlü olmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa, Türk halkını son bir fedakarlığa davet etmiş, ordumuzun maddi manevi desteklenmesini istemişti. Bu emirlerin yayınlanması ile her ilçede Tekalifi Milliye Komisyonları kuruldu. Bütün yurttan yoğun bir faaliyet başladı. Atölyelerde, dükkanlarda, evlerde kurulan küçük iş yerlerinde kadınlar, yaşlılar ve çocuklar bütün güçleri ile ordu için çalışmaya başladılar. Zengin veya fakir bütün ulus, varını yoğunu ordusuna ulaştırıyordu.

Anadolu'nun en zengin, en gelişmiş yöreleri olan Ege ve Marmara Bölgeleri'ni Yunanlılar ele geçirmişti. Çukurova Bölgesi de Fransız işgali altındaydı. Sanayi kuruluşlarının bulunduğu İstanbul ve çevresine İngilizler egemendi. Kendisini zor geçindiren hatta bu Tekalifi Milliye Emirlerinin uygulanışı esnasında yardıma muhtaç oldukları tespit edilen köylerin bulunduğu Orta ve Doğu Anadolu'da sadece Konya Ovası askerin yiyecek ihtiyacını buğday olarak karşılayabilecek durumdaydı. Kütahya halkı ise 17 Temmuz 1921 tarihinde Yunan işgaline uğradığı için ordusuna yardım gönderemeyecek durumda idi.

Tekalifi Milliye Emirleri ile Türk ordusunun yeniden toparlanmasını istemeyen Yunanlılar, halkı etkilemek için bazı tedbirlere başvurular. 26 Temmuz 1921 tarihinde Yunan uçaklarının attıkları bildiri ³²⁵şöyle diyordu: Amacımız, Türk askerini yok etmek değil, Türk halkını Mustafa Kemal'in işkencesinden kurtarıp Anadolu'da güvenlik ve huzuru sağlamaktır. Köylerinize gidip serbestçe işlerinizle uğraşmalısınız. Bize katılanları “tekalif-i harbiye” den de muaf tutacağız.

³²⁴ Müderrisoğlu, 210-213.

³²⁵ Sarıhan, C. III, s. 626.

2.1. Sakarya Meydan Muharebesi

Türklerin mahvolduğunu zanneden Yunanlılar, Ağustos ortalarından itibaren Ankara yönünde ilerlemeye başladılar. Yunanlılar, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın idareciliği ile Türk halkının fedakarlıkları sonucunda ordumuzun yeniden yapılanacağını tahmin edememişlerdi. Yunanlılar, 23 Ağustos 1921 tarihinde etkili bir şekilde taarruza geçtiler. Yunan ilerleyişi karşısında Türk ordusunun ilk etaptaki görevi düşmanı yıpratmak, geri çekilişlerle zaman kazanmaktı. geri çekilmeye başlaması üzerine Başkomutan, orduya moral vermek amacıyla bu geri çekilişin yenilgi anlamına gelmediğini açıklayan tarihi bildirisini yayınladı:

“ Savunma hattı yoktur, savunma alanı vardır. O alan, bütün vatandır. Yurdun her karış toprağı yurttaşın kanıyla ıslanmadıkça düşmana bırakılamaz. Onun için, küçük büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik ilk durabildiği noktada, yeniden düşmana karşı cephe kurup savaşı sürdürür. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler ona uyamaz, bulunduğu mevzide sonuna dek dayanmaya ve direnmeye mecburdur.”³²⁶

Başkomutanın bu emri ile Yunan ordusunu yıpratma taktiği izleyen ordumuz, taarruz edebilecek duruma yükseldi. Sakarya Nehri'nin doğusunda hiç düşman askeri kalmayacak şekilde düzenlenen Türk taarruzu 13 Eylül 1921 günü sonuçlandı. Yirmi iki gün ve yirmi iki gece süren, Türk tarihinin bu büyük meydan muharebesi içte ve dışta çok önemli sonuçlar getirdi.

Büyük Millet Meclisi'nin bağımsızlık mücadelesi ile milli devlet kurma mücadelesi birlikte devam etmiştir. Savaş alanlarında elde edilen askeri başarılar, siyasi başarıları hazırlamış, diplomasi yolu ile de önemli mesafeler katedilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk ordusunun galibiyetiyle sonuçlanması, İtilaf Devletleri arasındaki ayrılıkları büyütüştür. İnönü Zaferlerinin ardından yurdumuzdan çekilen İtalyanların ardından Fransızlar, askeri ve siyasi açılardan lehimize gelişmeler sağlamışlardır.

---

³²⁶ Nutuk, C.II, s. 132,133.

Sakarya Zaferinin kazanılması karşısında Türk yurdunu tanımaya karar veren Fransa ile Ankara Antlaşması³²⁷ yapılmıştır. 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan bu antlaşma ile İtilaf Devletleri'nin en güçlülerinden biri olan Fransa, TBMM'ni resmen tanımış, böylece milli devletimiz ilk defa Batılı büyük bir devlet tarafından tanınmış oldu.

Kafkas Devletleri (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) ile 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması ise daha önce Ermenilere karşı kazanılan zaferin ardından imzalanan 3 Aralık 1920 tarihli Gümrü Antlaşması'nı ve Birinci İnönü Zaferinin ardından 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması'nı tamamlamıştır. Türk-Sovyet dostluğu kuvvetlenmiştir.

Ülkenin en kritik durumunda bütün sorumluluğu üzerine alan, Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi tarafından Mareşal Rütbesine ve bu savaş esnasında yaralandığı, kaburgaları kırık vaziyette savaştığı için Gazi Unvanı'na layık görülmüştür³²⁸.

Sakarya Zaferi askeri açıdan da önemli sonuçlar getirmiştir. Fransa, Ankara Antlaşması ile topraklarımızdan askerlerini çekmiş, böylece Kurtuluş Savaşı'nın Güney Cephesi kapanmış, Hatay hariç olmak üzere bu günkü Suriye sınırlarımız çizilmiştir. Böylece Türklerin, Haçlılar karşısında 1683 Viyana Bozgunu'ndan itibaren süregelen geri çekilişi Sakarya Zaferi ile durdurulmuştur. Batı Cephesi kapanmamakla beraber Yunan ordusunun Eskişehir-Afyon hattına çekilmesi sağlanmıştır.

Bu anlaşmalar sayesinde Doğu Anadolu ve Güney sınırlarımız güvence altına alınarak, buralardaki ordu ve malzemenin batıya kaydırılması sağlanmıştır.

İç politikada ise Mustafa Kemal Paşa muhalifleri "Başkomutan"ın başarısı üzerine bir süre için susmak zorunda kalmışlardı. Bu başarı ile, İttihatçıların büyük beklentisi olan Enver Paşa'nın Rus birliklerinin başında olarak Anadolu'ya geçme

³²⁷ Atatürk'ün Milli Dış Politikası, (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, C. I, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi, Ankara, 1994, s. 45.

³²⁸ Nutuk, C. II, s. 134.

tehlikesi³²⁹ de atlatılmıştı. Bundan sonra Başkomutanlığın süresinin uzatılması konusunda Meclis'te muhalefet yeniden gündemi işgal etmiştir.

2.2. İşgalden Kurtuluş

Sakarya Savaşı sonunda ordumuz büyük kayıplar vermiş, 5.713 savaşçı şehit olmuş, 18.480 savaşçı yaralanmıştır³³⁰. Subay ve Yedek subay kayıpları çok fazlaydı. Küçük birlik komutanı genç subaylar ve yedek subaylar erleri coşturmak için hep öne atıldıklarından dünyada görülmedik oranda subay kaybedilmişti. Yaralı yönünden de durum aynı idi. Sakarya Meydan Muharebesi'ne ordumuz 129.041 savaşçı ile başlamış üç haftayı aşan çıkanlı çarpışmalarda verilen kayıplar, yeni silah altına alınanların cepheye yetiştirilmeleri ile giderilmişti. Ama, ordu yıpranmış, savaşçılar yorulmuş, cephe tükenmeye yüz tutmuştu. Sakarya Muharebesi sonunda bozguna uğratılan Yunan birlikleri Sakarya Irmağı'na kadar kovalanmıştı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, ordunun morali yüksekken, bir aylık hazırlıktan sonra, Yunanlıları Anadolu'dan atacak kesin sonuçlu bir saldırı yapmayı düşünüyordu. Ancak, ordunun eksiklerinin giderilmesinin bir aylık bir iş olmadığı kısa bir zamanda anlaşılmıştı. Orduyu güçlendirmek için sadece savaşçı sayısını artırmak yeterli değildi. Askerleri donatmak, gerekli malzemeyi sağlamak, eğitmek ve bunun için yeni düzenlemeler yapmak gerekiyordu.

Sakarya Zaferi ile Yunanlıların denize dökülmelerini sağlayan Büyük Taarruzun başladığı 26 Ağustos 1922 günü arasında geçen bir yıllık dönemde cephelerde önemli bir çarpışma olmamış, Anadolu'nun bütün kaynakları ordunun beslenmesine, savaşçı sayısının artırılmasına, donatılmasına ve silahlandırılmasına yöneltmiştir. Bu nedenle bu bir yıllık dönem, hazırlık dönemi olarak adlandırılmaktadır.

Bütün gücümüzü toplayarak son bir defa taarruza geçmeliydik. Yalnız bu taarruz sonunda düşmanı yenilgiye uğratmak, o muharebeyi kazanmak yeterli olmayacaktı. Çünkü Yunan ordusunun kendisini takviye edip yeniden üzerimize gelmesi durumunda artık bizim karşı koyacak kuvvetimiz kalmamış olacaktı. Sadece bir kez taarruz yapma

³²⁹ A.Akşin, s. 91.

³³⁰ Müderrisoğlu, s. 217.

şansımız vardı. Bu taarruzun sonunda mutlaka düşmanı yenmek ve daha da önemlisi yurdumuzdan söküp atmak gerekiyordu.

Bu düşünceleri taşıyan Başkomutan, hazırlık döneminde ordunun ihtiyaçlarını tamamlayabilmek için Meclis'ten yeni kanunların çıkarılmasını de sağlamıştır. Bunlardan birisi; üç ay süre ile tanınmış olan Başkomutanlık Kanunu'nun süresinin uzatılması idi. 5 Ağustos 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya tanınan bu olağanüstü yetkinin süresi dolmak üzereydi. Bunun için 31 Ekim 1921 tarihinde Meclise bu yetkinin süresinin uzatılması teklif edilmiştir³³¹. Bu teklif, Meclis'te uzun süren tartışmalara neden olmuştur.

Büyük Millet Meclisi'ndeki tartışmalar sırasında Başkomutanlık Kanunu'nun Kanunu Esasi'ye uygun olmadığını ileri sürenlere karşı, Kütahya Milletvekili Besim Atalay, bu durumun Kanunu Esasi ile ilgili olmadığını açıklamıştır. Atalay, Başkomutanlık Kanunu'nu; “milletin kendisinin en zor zamanında aldığı bir karar, çıkardığı bir kanundur” şeklinde izah etmiş, bunun olağanüstü bir yetki olduğunun Meclis'teki herkesin farkında olduğunu, buna hiçbir arkadaşının muhalif olmadığını söylemiştir. Ayrıca Meclisteki muhalefetin ülkede ve dışarıda kötü tesir yapacağını önemle belirtmiştir³³².

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Büyük Taarruza hazırlık döneminde bütçeye ek gelir sağlamak amacıyla 19 tane yasa çıkarılmıştır. Bu yasaların büyük çoğunluğu ile mevcut vergi yasalarında gelir artırıcı değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca dört yeni vergi yasası da yürürlüğe konularak vergilerin kısa zamanda tahsili sağlanmıştır.

Mevcut vergilerdeki gelir artırıcı değişiklikler şunlardır:

1. “Sigara kağıdı ve kibrit kutularından alınan tüketim vergisine ait cezaların arttırılması.

³³¹ 31 Ekim 1921 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık verilmesine dair kanunun süresinin uzatılması ile ilgili yapılan oylama sonucunda sürenin uzatılmasını kabul eden 152 kişi arasında Kütahya Milletvekillerinden; Besim Atalay Bey, Cevdet Bey ve Şeyh Seyfi Efendi de vardır. Bkz: **T.B.M.M. G.C.Z.**, Devre: 1, Cilt: 2, İ: 102, Celse: 2.

³³² Aynı yer.

2. Şeker, çay, kahve ve petrolden alınan tüketim vergisinin miktarının artırılması ve vergi kapsamının genişletilmesi.
3. Su ve kara avı vergilerine zam yapılması.
4. Pasaport ve konsolosluk harçlarının miktarlarının artırılması.
5. Sigara kağıdı ve kibrit kutularından alınan tüketim vergisine zam yapılması.
6. Para cezalarının artırılması.
7. Reji idaresinin ambarlarına konulan tütünlerden ambarlama ücreti alma süresinin uzatılması.³³³

Yeni vergi yasaları ise şunlardır:

1. “Deniz Taşıtları Vergisi.
2. Askeri Ulaştırma Yükümlülüğü Yasası³³⁴.
3. Düşman İşgalinden Kurtarılan Yerlerden Kaçanların Taşınır ve Taşınmaz Mallarının Yönetimi Hakkında Yasa.
4. Askerlikten Tecil Vergisi

a) Savaş ekonomisi ile cephe gerisindeki hizmetlere önemli katkılarından ötürü askerlik hizmetleri ertelenenler mesleklerine ve hizmetlerine göre gruplara ayrılmakta ve girdikleri gruba göre yılda 50 lira ile 600 lira arasında vergi alınmaktadır.

b) Bedeni sakatlık ve hastalık gibi nedenlerle silah altına alınamayanların durumlarına göre köylerde 1 liradan 100 liraya, kasaba ve kentlerde 2 Liradan 250 liraya kadar yıllık vergi alınmaktadır.

³³³ Mevcut vergilerde yapılan gelir artırıcı değişikliklerin içeriği için bkz: Müderrisoğlu, s. 250-253.

³³⁴ Doğu Cephesi'nin kapanması ile Kars ve Erzurum'dan öküzlere çektilerle getirilen toplar Batı Cephesine ulaşmıştı. Halkın taşıma ile ilgili ulusal yükümlülükleri büyük ölçüde yerine getirilmiş, toplanan malzemeler depolara ulaşmıştı. Bunun için Tekalifi Milliye Emirlerindeki halkın taşıma yükümlülüğü, Askeri Ulaştırma Yükümlülüğü Yasası ile vergiye dönüştürülmüştür. Bu yasa geçici bir gelir yasasıdır. Sadece 1922 yılında ve bir defaya mahsus uygulanmak üzere çıkarılmıştır. Bkz: **a.g.e.**, s. 254.

c) Azınlıkların askerlik yapmaları gerekmekte ise de kendilerine güvenilemediğinden silah altına alınmamaktadırlar. Yasada “azınlıklar” kelimesi geçmemekte, buna karşılık “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin egemen olduğu yerler halkından olup da kaçmamış olanlardan yaşlıları silah altına alınmış bulunanlar” denilmek suretiyle azınlıkların vergilendirilme biçimine değinilmektedir. Buna göre, azınlıklardan ticaretle uğraşanlar ile bina ve arazi sahibi olanlardan gelirlerine göre 50 lira ile 600 lira arasında, sanatla veya el emeği ile geçimini sağlayanlardan gelirlerine göre 50 lira ile 150 lira arasında yıllık vergi alınmaktadır.”³³⁵

Mali sıkıntıyı hafifleten bir başka gelişme de Sakarya Zaferi sonrasında İtalyanların ve Fransızların terk ettiği Ege kıyılarındaki Kuşadası’ndan, Urfa’ya kadar uzanan bölgede Tekalifi Milliye Emirleri’nin uygulamaya konulmasıdır. Çukurova’nın verimli topraklarının ürünleriyle Kurtuluş Savaşı’na katkıda bulunması, ordu stoklarında önemli artışlar sağlamıştır.

Büyük Taarruza hazırlık açısından en büyük başarı ise savaşçı sayısının artırılması konusunda olmuştur. Büyük Millet Meclisi’nin açıldığı günlerde düzenli ordu birlikleri ve Kuva-yı Milliye mevcutlarıyla birlikte Anadolu’daki tüm savaşçı sayısı 40.000-45.000 dolayındaydı. İç isyanların bastırılması, Ermenilerle Doğu Anadolu’da yapılan muharebelerin başarıyla sonuçlanması, Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılmasını sağlayan ordumuzun asker sayısı, büyük kayıplara rağmen sürekli artış göstermiş, 1922 yılı yazında 580.000’e ulaşmıştır³³⁶. Bu artışın sağlanmasında kazanılan zaferlerin etkisi büyük olmuştur. Halkımızın Büyük Millet Meclisi’ne ve Ordumuza olan güveni artmış, asker kaçakları büyük ölçüde orduya katılmıştır. Ayrıca kapanan cephelerden de Batı Cephesi’ne asker aktarılmıştır. Böylece Büyük Taarruz’da Yunan ordusunun karşısına savaşçı sayısı bakımından ona denk bir kuvvetle çıkmıştır.

³³⁵ Askerlikten Tecil Vergisi, birkaç ay içerisinde önemli bir ek bütçe geliri sağlamış ve Büyük Taarruz öncesi hazırlıklarının gerektirdiği giderlerin karşılanmasında önemli rol oynamıştır. Yasanın iki aylık uygulaması sırasında ortaya çıkan noksanlar ek bir yasayla giderilmiş Yasaların içerikleri ve uygulanışı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: a.g.e., s. 253-260.

³³⁶ Müderrisoğlu, s. 281.

2.3. Dumlupınar Muharebesi

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, üstün askeri-siyasi strateji yeteneğine ve bilgisine sahip bir komutandı. Düşmanı yurdumuzdan tamamen çıkarıp atabilmek için ordumuzun asker ve tüfek bakımından güçlendirilmesinin yeterli olmadığını düşünüyordu. Anadolu halkının büyük fedakarlıklarla gerekli malzemeyi sağlamaya çalışması da tam olarak gereken maddi imkanları sağlayamamıştı. Yunan ordusunda bulunan makineli tüfek, top, uçak, malzeme ve cephane, sağlık vb. malzemeleri Türk ordusuna üstünlük sağlayacak miktarlardaydı. Bunun için Yunanlıları yurdumuzdan atacak savaş taktiğinin muharebe değil, baskın olması gerektiğine karar veren Başkomutan, gerekli hazırlıkları büyük bir gizlilik içerisinde yürütmüş, uzun bir süre Meclis'e dahi açıklama yapmamıştır. Bu durum, Meclis'te yeniden Başkomutan hakkında ağır eleştirilerin yapılmasına neden olmuştur³³⁷.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisteki muhalif grupların hemen taarruza geçilmesi isteklerine karşın, hazırlıkları tamamlamadan taarruza geçilmeyeceğini açıklayarak olumsuz propagandaların önüne geçmiştir.

³³⁷ 4 Şubat 1922 tarihinde üçüncü kez uzatılan Başkomutanlığın süresi yeniden dolduğu için 4 Mayıs 1922 tarihinde yeniden uzatılması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın sağlık nedeniyle katılmadığı bu toplantıda yeterli oy sağlanamadı. "Ordumuz bu güne kadar yerinden kıpırdamadı ve kıpırdamayacaktır. Koskoca bir millet belirsiz karanlık hedeflere serseriyane sürüklenir mi? Ordumuz durduğu yerde çürütülüyor. Neden halktan maddi destek alınıyor? Bu paralar nereye gidiyor?" vb. soruların yöneltildiği ortamda Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndan belirgin bir şekilde ayrılan ikinci bir grup oluştu. Mustafa Kemal Paşa, ordunun başsız kalması durumunda ordu ileri gelenlerinin görüşlerini aldı. Hükümet ve Genelkurmay Başkanı'nın bu üzücü durumda istifa etmek istediklerini öğrenince her türlü baskıya rağmen, orduyu başsız bırakmamak adına Başkomutanlığı sürdüreceğini açıkladı. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te 6 Mayıs günü yaptığı bu konuşmadan sonra yeterli oy sağlanarak Başkomutanlık süresi yeniden uzatılmıştır. Üç ay sonra 20 Temmuz 1922 tarihinde ise Mustafa Kemal Paşa, ordumuzun maddi manevi hazır olduğunu bu nedenle Başkomutanlık yetkisine gerek kalmadığını açıklamıştır. Meclisimiz ise bu görevi süresiz olarak Mustafa Kemal Paşa'ya vermeyi uygun görmüştür. Bkz: **T.B.M.M. G.C.Z.**, C. III, İ: 39, Celse: 2, s. 315-328; **Nutuk**, C. II, s. 159,166; **Özalp**, C.I, s. 231.

3. İtilaf Devletleri'nin Barış Önerileri

Büyük Taarruz öncesi, İtilaf Devletleri'nin bir barış aldatmacası ile karşılaşan Büyük Millet Meclisi, bu devletlerin önerilerinde samimi olmadıklarını, sadece bizi oyalamak ve ümitsizliğe kapılıp Sevr Antlaşması'nın bir benzerini imzalamamızı istediklerini yine Mustafa Kemal Paşa'nın üstün sezgi ve inisiyatif yetenekleri sayesinde ortaya çıkarmıştır. 22 Mart'ta Türkiye ve Yunanistan'a ateşkes önerisinde bulunan İtilaf Devletleri³³⁸, daha Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti buna cevap vermeden 26 Mart tarihinde de barış önerisinde bulundular. Bu öneriye göre:

1. "İzmir ve Trakya'da, Tekirdağ Türkiye'ye verilecek; Edirne, Kırklareli, Babaeski Yunanistan'da kalacak.
2. Doğu'da bir Ermeni yurdu kurulacak.
3. Türkiye'de askerlik mecburiyeti olmayacak, fakat ordu mevcudu 55 binden 85 bine çıkarılacak.
4. Sevr Antlaşması'nın mali, iktisadi ve adli hükümlerinin bazılarında Türkiye lehine değişiklik yapılacaktır. Ayrıca anlaşma yapıldıktan sonra İtilaf Devletleri kuvvetleri İstanbul'u terk edeceklerdir"³³⁹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, her iki teklife karşı 5 Nisan 1922 tarihinde gönderdiği karşı öneride; Yunan ordusunun, ateşkes imzalamasından sonra ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon hattından, dört ay içinde de İzmir dahil bütün Anadolu'dan çekilmesini istemiştir. Ayrıca Ateşkes hakkındaki önerimizin kabul edilmesi halinde barış tekliflerini incelemek için gerekli heyeti göndermeye hazır olduğumuz bildirilmiştir³⁴⁰.

İtilaf Devletleri 15 Nisan tarihinde Türkiye'nin bu isteğini reddettiler³⁴¹. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce (4 Mart'ta) Büyük Millet Meclisi'ne

³³⁸ a.g.e., s. 157.

³³⁹ Aynı yer.

³⁴⁰ a.g.e., s. 158.

³⁴¹ Aynı yer; Daha geniş bilgi için bkz: Bilge Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK.Basımevi, Ankara, 1994, s. 161.

yapmış olduğu “ordumuzun kararı taarruzdur” şeklindeki açıklaması³⁴² doğrultusunda hazırlıklar devam etti.

3.1. Yunan Ordusu’nun Durumu

Yunan tarafında ise durum sanıldığından daha karışıktı. Yunanlı kurmaylar, kendilerine İstanbul’u hedef seçmişlerdi. Sakarya’da uğradıkları bozgunu unutamayan Yunan halkı ve askeri ise büyük bir moral çöküntüsü içerisindeydi. Kral ile Venizelos arasında kalan orduya, siyaset girmişti. Megalo İdea’yı gerçekleştirmek için memleketini ekonomik buhrana sürükleyen Yunanlı yöneticiler, büyük devletlerin desteğini kaybetmekte olduklarını da göremiyorlardı. İtilaf Devletlerinden İngiltere, Fransa ve İtalya ilk defa 10 Ağustos 1921’de Paris’te yaptıkları toplantıda Türk-Yunan savaşında tarafsızlıklarını ilan etmişler³⁴³, bu arada Fransa Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Ankara Antlaşması’nı yapmış, İngiliz Avam Kamarası’nda ise İngiltere’nin Orta Doğu’da yalnız kalmamak için Türklerle barış yapması gerektiği çünkü “...istese de istemesek de Türk halkını temsil eden gerçek Türkiye Hükümeti Ankara’dır” denilmiştir³⁴⁴. Batılı devletler, medeni buldukları hayranlık duydukları Yunanlılara, layık gördükleri topraklarda mezar kazmaya başlamışlardı. Kendi ekonomik çıkarları söz konusu olduğu için Yunan ordusunu piyon olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Diğer taraftan Yunanistan’ın, kendi başına savaşı kazanma ümidi olmadığı için İtilaf Devletlerini “Doğu savaşına” sürüklemek istediği yerli ve yabancı basın dikkatinden kaçmamıştır³⁴⁵. Fransız Hükümeti’ne yakınlığı bilinen Le Temps Gazetesi’nin “...iki bin senelik bir tecrübe ile sabittir ki Yunanlılar İstanbul’a sahip oldukları sürece Anadolu’da pek az bir araziye muhafaza edebilmişlerdir”³⁴⁶ şeklindeki yorumu da Avrupa’nın Yunan ordusu ve siyaseti hakkındaki güvensizliğini ifade etmektedir.

³⁴² Nutuk, C.II, s. 147.

³⁴³ Bilge Yavuz, s. 139.

³⁴⁴ 14 Temmuz 1921. Bkz: Sarıhan, C. III, s. 607.

³⁴⁵ Le Temps ve Açısöz Gazeteleri’nin bu konudaki haberleri ve ayrıca Bulgar Basını’nın Yunanistan’ı Avrupa için Boğazların beçiliğini yapacak güce sahip olmadığını açıklayan yorumu hakkında bkz: İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, TTK.Basımı, Ankara, 1989, s. 196, 197, 199.

³⁴⁶ a.g.e., s. 201.

30 Ağustos Zaferi'nin ardından esir düşüp, Mustafa Kemal Paşa tarafından teslim alınan General Trikopis, yayınladığı anılarında Dumlupınar Muharebesi öncesinde Yunan ordusunun içinde bulunduğu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Sakarya Savaşı'ndan sonra ordunun morali pek fena kırılmıştı. En son Yunan neferi bile kanaat getirmişti ki askeri teşebbüslerle bir sonuç alınması imkansızdır. Daha 1921 Eylül'ünde Afyon'un kuzeyinde, bazı kıtalar düşmana karşı gitmekten çekiniyorlardı. Bir çok subaylar ve erler, ailelerini görmeden üç seneden beri aralıksız cephede bulunuyorlardı. Atina'ya izinli olarak giden subaylardan ancak bir kısmı cepheye dönüyordu. Bunlar memlekete gittiklerinde orduya karşı bir lakaytlıkla karşılaşıyorlardı. Tabi dönüşlerinde arkadaşlarına da bu olumsuz izlenimlerini aktarıyorlar, orduya umutsuzluk aşıyorlardı...Askerlerin tek düşüncesi ne zaman terhis olunacakları idi...firar vakarlı zaman geçtikçe çoğalmış, büyük miktarlara ulaşmıştı.”³⁴⁷

Görüldüğü gibi, her ne kadar “Büyük Yunanistan” diye idealler ortaya atılmış olsalar da Anadolu'nun Türk yurdu olduğu her bakımdan açıktır. İstila amacıyla savaş meydanında bulunan askerler ve onların arkasındaki milletler ile kendi vatanını korumak amacıyla savaşan askerler ve onun arkasında, yanında yer alan millet arasında çok büyük fark vardır. İşte bu fark, kesin zaferi hangi tarafın kazanacağını belirler.

3.2. Türk Hükümeti'nin Barış Önerisi

1921 Eylül ayında seferberlik ilanı ile asker ihtiyacı büyük ölçüde giderilen Türk ordusu, malzeme ihtiyacını da giderdiğinden³⁴⁸ firar olayları kalmamıştı. Eğitim ve

³⁴⁷ Arıkoğlu, s. 289, 290.

³⁴⁸ 10 Ocak 1921'de Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı “İmalatı Harbiye Genel Müdürlüğü” kuruldu. Eskişehir ve Ankara'da imalat yapan atölyeler bu müdürlüğe bağlandı. Burada eski tren ve ray parçaları eritilerek, kılıç süngü, tüfek süngüsü, top kamaları yapıldı. Çapları büyük mermiler, patlama tehlikesine rağmen inceltildiler. Bu atölyeler Sakarya Savaşı sırasında Ankara'ya taşındılar. Buralarda çok fazla miktarda malzeme üretilmiştir. Ayrıca, yeterli olmamakla beraber Sovyet Rusya'nın yaptığı yardımlar vardır. Para yardımının yanı sıra malzeme yardımı da yapılmıştır. Sovyetler Birliği'nin gönderdiği malzemenin “14 Haziran 1922'deki genel toplamı Türk kaynaklarına göre şöyledir: 43.374 piyade tüfeği, 56.042 sandık piyade mermisi, 18 sandık Rus piyade fabrikası aletleri, 318 ağır ve hafif makineli tüfek, 81 top, 13 Rus bomba topu, 159.043 top mermisi, 40 sandık Fransız el bombası, 83 sandık İngiliz el bombası, 200 adet Rus el bombası, 60 süvari kılıcı, 10 sandık dumansız barut, 48 sandık Rus piyade mermi kovani, 8 sandık Rus piyade mermi kapsülü, 104 sandık Rus piyade mermi çekirdeği”. Bkz: Aybars, **T.C.Tarihi**, s. 333.

disiplin bakımından noksanları giderilen Türk ordusu Temmuz ayı ortalarında vatanını kurtarmaya hazır hale gelmiştir. Fakat mecbur kalmadıkça savaşı bir cinayet olarak gören Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun taarruza geçmesi durumunda başarılı olacağını bildiği halde, çok kan döküleceğini düşünerek bir barış girişiminde bulunulmasını istedi.

İtilaf Devletlerine son bir kez daha barış önerisinde bulunmayı uygun gören Mustafa Kemal Paşa, İçişleri Bakanı Fethi (OKYAR) Bey’i Avrupa’ya gönderdi. 23 Temmuz’da Poincare³⁴⁹ ile görüşen Fethi Bey, gazetecilere yaptığı açıklamada “zaferi kazanabiliriz fakat kan dökmekten çekiniyoruz” dedi³⁵⁰. İngiltere ise Fethi Bey’in barış girişimlerini reddetti. Bunun üzerine Fethi Bey, Hükümet’e 14 Ağustos’ta yolladığı raporda “Milli maksatlarımızın sağlanması, ancak askeri faaliyetlerle mümkün olabilecektir” diyerek barış girişimlerinin sonuçsuz kaldığını haber verdi³⁵¹.

3.3. Dumlupınar Zaferi

Başkomutan Mareşal Mustafa Kemal Paşa, 27/28 Temmuz 1922 tarihinde, Akşehir’de Batı Cephesi Komutanı ve Genel Kurmay Başkanı ile birlikte taarruz planı üzerinde görüşme yaparak 15 Ağustos’a kadar hazırlıkları tamamlamayı planlamışlardır. 28 Temmuz günü öğleden sonra yaptırılan futbol maçı bahane edilerek ordu komutanları ve bazı kolordu komutanları Akşehir’e çağırılmış, 28/29 Temmuz gecesi yapılan görüşmelerle plan kesinleşmiştir³⁵².

³⁴⁹ Fransa Dışişleri Bakanı.

³⁵⁰ a.g.e., s. 336; Fethi Okyar, kendisine bu görevin, Büyük Taarruz’a hazırlanmak için zaman kazanmak ve ayrıca “kesin bir zaferden önce şerefli bir barışın mümkün olamayacağını dünyaya ispatlamak” amacıyla verildiğini belirtmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, (Atatürk’ün 100. Doğum Yılı), Tercüman Yay., 1980, s. 307.

³⁵¹ a.g.e., s. 337; Özalp, C.I, s. 230.

³⁵² Daha geniş bilgi için bkz: **Büyük Taarruz Harp Tarihi Broşürü**, Ankara, ATASE Yayını, 1997, s. 25,27.

Tablo 12. Dumlupınar Muharebesi'nde Tarafların Kuvveti

	Subay	Er	Tüfek	Hafif Makinalı	<i>Ağır Makinalı</i>
Türk Ordusu	8658	199283	100352	2100	882
<i>Yunan Ordusu</i>	<i>6418</i>	<i>218205</i>	<i>90000</i>	<i>3139</i>	<i>1280</i>

	Top	Kılıç	Uçak	Kamyon	<i>Oto ve Ambulans</i>
Türk Ordusu	340	5282	10	198	86
<i>Yunan Ordusu</i>	<i>450</i>	<i>1280</i>	<i>50</i>	<i>4036</i>	<i>1776</i>

Tablo 12'nin içeriği **Büyük Taarruz Harp Tarihi Broşürü**, Ankara, ATASE Yayını, 1997, s. 24'den alınmıştır.

Türk ordusu, gece yürüyüşü ile Eskişehir'den Afyon'a sevk edilen askerle birlikte 25/26 Ağustos gecesi, bütün hazırlıklarını yapıp Afyon yönünden düşmana iyice yaklaştı. Saldırı boyunca erkekler savaşta olacağı için, ordunun ihtiyacı olan cephane ve malzemenin taşınması için kadınlar cephe gerisinde yardımcı oldular. Erkekleri cephede olan kadınlar yüzlerce kağıt ile geldiler³⁵³. Türk halkı bir bütün olarak hareket etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi asker millet olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Anadolu topraklarındaki Yunanlıları yurdumuzdan atma planını uygulamak üzere 26 Ağustos günü sabaha karşı topçu ateşiyle başlayan Türk saldırısı, Yunan

³⁵³ Aydemir, C. II, s. 561.

ordusuna büyük kayıplar verdirdi. Aynı gün Türk birlikleri kendilerine gösterilen hedeflere ulaştılar. Başkomutan Mustafa Kemal (ATATÜRK) Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi (ÇAKMAK) Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet (İNÖNÜ) Paşa, muharebeyi Kocatepe'den yönetiyorlardı.

20 Ağustos 1922 tarihinde, Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nde verilen bir ilanla "Gazi Paşa Hazretleri Ağustosun 21'nci Pazartesi günü köşklerinde ricali siyasiyeye bir çay ziyafeti verecekler" şeklinde sahte bir haber duyurulmuştu³⁵⁴. Halbuki Başkomutan o gece Konya yolu üzerinden cepheye hareket etmişti. Taarruzun ne zaman başlayacağını düşmana hissettirmemek için böyle yapılmıştı. Ve şimdi Kocatepe'de bu çabaların sonuçları birer birer alınıyordu.

3.3.1. 57'nci Tümen Komutanı Albay Reşat Olayı

26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Taarruz'da topçunun iki saatlik ateşi sonrasında Birinci Süvari Tümeni, Çayhisar'ı işgal etti. On Birinci Tümen'in iki yürüyüş kolbaşı Tınaztepe eteklerine yaklaşmıştı. Saat 6.40'da Tınaztepe'deki düşmanın siperlerden çekildiği görüldü. Saat 7'de Tınaztepe, Toklutepe ve Kaleciksisivrisi, Türk kuvvetlerinin eline geçti. Saat 8.30'da Kırcaaslan tepesi işgal edilmiş, ama varılması istenilen hedefler arasında Çiğiltepe'ye ancak iki yüz, üç yüz metre kadar yaklaşılmıştı.

Çiğiltepe'yi almakla görevlendirilen 57'nci Tümen Komutanı Albay Reşat, hedefe zamanında ulaşamamıştı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, kendisine telefonla ulaşıp, neden böyle olduğunu sorduğu zaman, yarım saate kadar hedefe varılacağını bildirmiş, fakat bu süre içinde de başarılı olamamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, ikinci kez telefon ettiğinde, kendisine onun veda mektubunu okudular. Albay Reşat Bey, mektubunda "Yarım saat içinde size o yeri almak için söz verdiğim halde sözümü yerine getirememiş olduğumdan dolayı

---

³⁵⁴ Özalp, C.I, s. 234.

yaşayamam” diyordu³⁵⁵. Fakat, Albay Reşat Bey, son nefesini verirken askerleri Çiğiltepe’yi almış bulunuyorlardı.

Planlandığı gibi ani bir baskınla saldırıya uğrayan Yunan ordusu, 27 Ağustos’tan itibaren geri çekilmeye başladı. Türk ordusu üstünlüğü ele geçirdi. Düşman Başkomutanı Hacı Anesti’nin cephe gerisinde dolaştığı³⁵⁶, düşman ordusunun gaflet içinde bulunduğu bir durumda, Yunan ordusunun bizden fazla uçağa sahip olması çok fazla bir şey ifade etmemişti.

4. Başkomutan Meydan Muharebesi

Türk kuvvetlerinin taarruzuna dayanamayan Yunan kuvvetleri mevzilerini terk ederek kurtuluşu kaçırmakta bulmuştu. Kaçmaya çalışan Yunan askerlerinin yeni bir cephe kurmalarına fırsat vermemek için, onları güneyden ve doğudan; Birinci ve İkinci Ordular, kuzeyden ve batıdan; süvari kuvvetleri tarafından çeviren Türk askerleri, Dumlupınar yolunu tıkadılar. Çember içerisine alınan Yunan ordusunun beş tümeni, burada bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın yönettiği bir meydan muharebesi sonunda çok ağır bir şekilde yenilerek teslim oldu.

Başkomutan Meydan Muharebesi’nin yapıldığı 30 Ağustos günü tarihimizde büyük bir dönüm noktası oldu. Burada her yönden sarılan düşman büyük bir bozguna uğratıldı. Yunan ordusu ölü, yaralı ve esir olmak üzere perişan oldu.

30 Ağustos’ta Dumlupınar’da düşman kuvvetlerinin imhası ile sonuçlanan bu meydan muharebesine İsmet Paşa, 31 Ağustos’ta “Başkomutan Meydan Muharebesi” adını vermiştir.

Bu yenilginin ardından, Yunan birliklerinden canını kurtarabilenler panik halinde Uşak yönünden, İzmir’e doğru kaçmaya başladılar. Bu durum büyük bir tehlike yaratabilirdi. Yunan ordusu; Kocaeli, Trakya ve Eskişehir’den çekilen kuvvetlerini

---

³⁵⁵ Aydemir, C.II, s. 576.

³⁵⁶ Aynı yer.

bileştirerek İzmir'in doğusunda yeni bir savunma hattı kurabilirdi. Bu duruma fırsat verilmemesi için Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Yunan ordusunun İzmir'e kadar aman verilmeden izlenmesini, nerede yakalanırsa orada taarruz edilmesini bildirerek, 1 Eylül sabahı Kütahya'nın Çal Köy'ünde Türk Ordusu'na tarihi emrini verdi: “ Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri !”³⁵⁷

Böylece Dumlupınar'da Anadolu'nun bağrından sökülüp alınan düşman ordusu 9 Eylül 1922 günü, İzmir'de denize döküldü. Bu zafer çok önemli askeri ve siyasi sonuçlar getirmiştir.

Türk ordusunun askeri başarısından sonra Yunanlılar ateşkes istemişlerdir. Türk kuvvetleri, İstanbul ve Doğu Trakya'nın kurtarılması için İzmit ve Çanakkale dolaylarında karşı karşıya kaldıkları İngiliz kuvvetlerini aşmak zorundaydılar. Bu arada İngiltere'nin müttefikleri olan Fransa ve İtalya yeni bir savaş istemedikleri için İngilizleri politik alanda yalnız bırakmışlardır. Bu ortamda mütareke kararına varılmış ve 11 Ekim 1922'de Yunanistan ve İtilaf Devletleri ile TBMM Hükümeti arasında Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Böylece Türk ordusunun askeri başarısı, TBMM'nin uluslararası alanda siyasi zaferiyle tamamlanarak Doğu Trakya, Boğazlar ve İstanbul masa başında kurtarılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra insanüstü mücadele ile zafer kazanan Türkiye 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nı imzalanmasıyla devletlerarası hukukta eşit haklara sahip olmuştur. Böylece Türk milletinin varlığını bütün dünya kabul etmiştir. Büyük Taarruz, yalnızca düşman ordularını denize dökmek ve ülkeyi kurtarmakla kalmamıştır. Tam bağımsız Türk Devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Türk İnkılabı'nın güç kaynağı yine bu zafer olmuştur.

4.1. Yunan Başkomandanı Trikopolis'in Esir Alınışı

“30 Ağustos 1922 tarihinde Dumlupınar Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde büyük kayıplar vererek bozguna uğrayan Yunan ordusunun büyük bir kısmı, Dumlı, Büyükoturak, Banaz, Kızılhisar ve Kapaklar üzerinden Uşak'a doğru

³⁵⁷ Büyük Taarruz Harp Tarihi Broşürü, ATASE Yayını, Ankara, s. 47.

çekilirken, Yunan orduları Başkomutanı General Trikopolis'in de bulunduğu düşman birliği, Kızıltaş Deresi'nden Murat Dağı'na girmiş, Comburt Ovası'nı geçerek 2 Eylül günü Aşağıkaracahisar Köyü'ne gelmiştir.

Aynı gün, Beşinci Kafkas Tümeni'ne mensup birliklerimiz, bir çok çarpışmalardan sonra, Uşak'ın kuzeydoğusunda bulunan Göğem Köyü'nün doğu yakasına yaklaştığında, Karacahisar ve Çamyuva (Mıngırıp) Köyleri'nin alevler içinde yanmakta olduğu haberini almışlardır. Dumlupınar'dan kaçan kalabalık bir düşman kuvvetinin bu köyleri basarak, yakıp yıktığı ve Uşak yönüne doğru ilerlemekte olduğu anlaşıldığından, Beşinci Kafkas Fırkası Kumandanı Halit Bey, Fırka (Tümen) Süvari Bölüğünü batıda Kusura Deresi tarafından Karacahisar Köyü istikametinde keşfe göndermiş, Tümen 9'ncü Alayı'nı da Süvari Bölüğü'nü takiben Karacahisar Köyü'nün güneyindeki tepeleri işgal etmek üzere göndermişti.

Dokuzuncu Alayın Komutanı, Hopalı Yarbey Ali Rıza Bey idi. Bu alay, Zep (Bozköy) Köyü'nde, 10'ncü Alay, Göğem Köyü'nün kuzeyindeki Bölmeli Tepe gerisinde 13'ncü Alay'da ihtiyatta bulunuyordu. Ayrıca 2 adet topçu taburu da mevzilerine girmişti.

Tümen gözetleme yerini Bölmeli Tepe'de kurmuş olan Halit Bey, batarya dürbünü ile yaptığı inceleme sırasında Elma Dağı'nın doğu eteğindeki Karacahisar Köyü'nün yanmakta olduğunu, Elma Dağı'ndan Kusura Deresi'ne doğru uzanan ve köye hakim bulunan sırt üzerinde düzensiz düşman askerlerinin dolaştığını görmüştü. Daha önce keşfe gönderilen Süvari Bölüğü, düşmana yaklaşarak derhal attan inmiş ve Karacahisar civarındaki tepede savaşa başlamıştı.

Elma Dağı, düşmanın işgali altında idi. Buradaki düşman kuvvetinin 10-12 bin kişi olduğu tahmin edilmekteydi. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa, Uşak'ta bulunuyordu. Halit Bey, düşman ile kendi birliğinin durumu hakkındaki raporunu bir süvari ile Kolorduya göndermiş ve bu plan aynen uygun görülmüştü. İkinci vakti, süvari Bölüğü'nün yaya savaşının devam ettiği ve 9'ncü Piyade Alayı'nın da Karacahisar

sırtlarını ele geçirdiği sıralarda, düşmanın ateş ederek karşı koyması beklenirken, Elma Dağı üzerinden bir beyaz bayrağın sallandığı görüldü.

Bu bir teslim olma işareti idi. Bir süre sonra bir süvari takım subayımızla, küçük rütbeli bir Yunan zabiti, Tümen Kumandanının yanına getirilmişti. Gelen zabıt, General Trikopis'in teslim olmaya karar verdiğini, teslim alınmaları için kendisini gönderdiğini söylemekteydi. Halit Bey, Liva Komutanı Hopalı Ali Rıza Bey'e, Yunan zabitinin getirdiği haberi bildirdi ve gidip derhal Yunanlıları teslim almalarını, esirlerin silahlarından uzaklaştırılmalarını, askerlerin Zep Köyü'nde muhafaza altına alınmasını, yaralıların ise Göğem Köyü'ndeki Sıhhiye Bölüğü'ne gönderilmesinin ve generallerin firka gözetleme yerine getirilmesini emretmişti.

2 Eylül gecesi saat 22.30 sıralarında Süvari Bölüğü Komutanı Sivaslı Yüzbaşı Ahmet Bey, esir generaller ile mahiyetlerini, Bölmeli Tepe (Çakmaklı Tepe) deki Beşinci Kafkas Fırkası Komutanı Kurmay Albay Dadaylı Halit Bey'in (Halit Akmansü) yanına getirmişti.

Esirler şunlardı: Yunan kuvvetleri Başkomutanı General A. Trikopis, İkinci Kolordu Komutanı General Dijennis, İkinci Kolordu Kurmay Başkanı Albay Yuvannis, İzmir'e ilk çıkan 13'ncü Tümen Komutanı Albay Vandelis ve Albay Kalinalis ile beraberlerindeki yaverleri³⁵⁸.

Beşinci Kafkas Fırkası Kumandanı Halit Bey tarafından teslim alınan Trikopis ve kurmayları ertesi gün 3 Eylül 1922 tarihinde, Uşak'ta Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarılmışlardır³⁵⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Muzaffer Kılıç'ın anlattığına göre; Mustafa Kemal Paşa, General Trikopis'i huzuruna çıkarttıkları zaman ona şu soruyu sormuştur:

³⁵⁸ Uşak İl Yıllığı, 1967, Vilayet Matbaası, s. 34.

³⁵⁹ Aynı yer; Mustafa Kemal Paşa, esir edilen Yunan Başkumandanı Trikopis'in kılıcını, (2.9.1922 tarihinde) Müdafaa-i Milliye Vekili Korgeneral Kazım (Özalp) Paşa'ya bir hatıra olarak hediye etmiştir. Bkz: Sadi Borak, **Atatürk'ün Resmî Yayınlarına girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri**, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yayınları: 2, Ankara, 1980, s. 325-236. Özalp Paşa daha sonra bu kılıcı İstanbul'da bulunan Askeri Müze'ye hediye etmiştir ve halen orada bulunmaktadır. Bkz: Özalp, s. 234; Mustafa Kemal Paşa'nın, Yunan Başkumandanı Trikopis'in kılıcını teslim aldığı ev günümüzde Atatürk Evi olarak ziyarete açık bir müzedir. Bkz: Haşim Tümer, **Uşak Tarihi**, İstanbul, 1971, s. 81.

“Bundan birkaç ay önce Başkumandanınız Hacı Anesti, cepheyi teftiştten döndüğünde gazetecilerle yaptığı söyleşide;

- Mustafa Kemal Paşa mi? Fakat bu isimde bir kumandan tanımıyorum cephede hiçbir yerde rastlayamadım demişti. Şimdi bir haftadır muharebe meydanındayım. Başkumandanınızı göremedim. Nerededir ? ”³⁶⁰.

Mustafa Kemal Paşa daha sonra, Dumlupınar Muharebesi'nin ilk günlerindeki yenilgileriyle ordusuna emir veremeyecek vaziyete düşen Hacı Anesti'nin yerine Yunan Orduları Başkumandanı olarak tayin edilen ve yolların süvarilerimiz tarafından kesilip emrin elimize geçmesi dolayısıyla, bu durumdan habersiz olan Trikopolis'e, Başkumandanlığını tebliğ etmiştir³⁶¹.

Yunanlılar, büyük Yunanistan hayali ile askerlerini gönderdikleri Anadolu topraklarında daha kullanmaya fırsat bulamadıkları pek çok silah, cephane, malzeme, top bırakmışlar, yaralıları Türk halkının kağnılarında, komutanları ise, Yunan Hükümeti ile bağlantı kuramayan, Başkomutanlarının kim olduğunu dahi öğrenme imkanı bulamayan aciz bir duruma düşmüşlerdi. Böylece bu toprakların kimin yurdu olduğunu anlama fırsatı bulmuşlardır.

Bozgunundan sonra Yunan ordusu artık hiçbir yerde tutunamayacağını anlamış, işgal ettikleri yerleri bir harabe halinde terk etmeye karar vererek Kütahya'dan İzmir'e kadar olan şehirleri yakmıştır. Yunan askerinin kaçış yolu üzerinde bulunan Kütahya'nın Uşak kazasında da; Sabah (Kurtuluş), Ünalın, Karaağaç Mahallelerinin büyük bölümü yanmıştır. Kütahya Birinci Dönem Milletvekillerinden, Uşaklı Besim Atalay Bey'in Annesi Halime Hanım da Yunanlılar tarafından şehit edilmiş ve evleri yakılmıştır³⁶². Şehrin yarısını yakan Rumlar, Türk askerinin gelmesi üzerine kaçmak zorunda kalmışlardır. Yunan askerinin daha çok yağma ile uğraştıkları, yerli Rumlar ve

³⁶⁰ Uşak İl Yıllığı, s. 37.

³⁶¹ a.g.e., s. 235.

³⁶² Hamza Güner, “Dil Bilgini Besim Atalay'ı Kaybettik (1882-1965)”, **Aksu Dergisi**, C. 2, S. 14, Kütahya, Kasım-1965, s. 13.

Ermenilerin yangın çıkarma ve adam öldürmeye çalıştıkları Uşak halkı tarafından anlatılmaktadır.

Yunanlılar, yerli Rumların da yardımıyla son olarak, Türk ordusu İzmir'e girdikten bir gün sonra İzmir'i yakmıştır. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı gibi birbiri ardınca süren savaşlardan yorgun ve fakir düşen, eşleri, babaları, oğulları cephede olan kadınlar, bu yangınla mücadelede çok başarılı olamamışlar, bu yangının izlerini 25-30 yıl silememişlerdir.

4.2. Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı

Dumlupınar Zaferi'nin ertesi günü 31 Ağustos 1922 tarihinde Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, savaş meydanını gezerken şehitler arasında düşman topçu mermisinin açtığı çukura gömülmüş bir sancaktar görür. Bu aziz şehit, toprağın üstünde katılmış kolu ile sancağı dimdik tutmaktadır. Manzaradan duygulanan Başkomutan, savaş sonrasında yapılacak Şehit Asker Anıtı için bunun sembol olarak alınmasını emreder. Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos 1924 tarihinde Zaferden iki yıl sonra Zafertepe'de anıtın temelini atılışı sırasında yaptığı konuşmada bu anıtın taşıdığı anlam ve önemle ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Hiç şüphe etmemelidir ki, yeni Türk Devleti'nin temeli burada atıldı. Ebedi hayatı burada taçlandırıldı, bu sahada, bu semada dolaşan şehit ruhları devlet ve Cumhuriyetimizin ebedi muhafızlarıdır. Burada temelini attığımız “Şehit Asker” anıtı işte o ruhları, o ruhlarla beraber gazi arkadaşlarını, fedakar ve kahraman Türk milletini temsil etmektedir. Bu anıt Türk vatanına göz dikenlere Türk'ün 30 Ağustos günündeki ateşini, süngüsünü, savletini, kudret ve iradesindeki şiddeti hatırlatacaktır.”³⁶³

³⁶³ Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması 31 Ağustos 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Bkz: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 185.

4.3. Kütahya'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşu

30 Ağustos günü, güneyden ilerleyerek gelen bir süvari tümeninden bir müfreze sabah saat 10 sıralarında, geri çekilen düşman kuvvetlerinin yakıp yıktığı³⁶⁴ Kütahya'ya girdi³⁶⁵. Birkaç saat kaldıktan sonra çekilen bu müfreze, Kütahya halkına uyanık bulunmalarını söylemiştir³⁶⁶. 30 Ağustos akşamı Arif Bey'in komutasındaki birlikler Kütahya'ya gelerek Hükümet Konağı ve Belediye Binası'na Türk Bayrağı'nı çekmişlerdir³⁶⁷. Yunan askeri geri çekilirken yerli Rum ve Ermenileri de birlikte sürükleyerek şehri terk etmiştir³⁶⁸.

Yüzyıllarca Türkler arasında refah içinde yaşayan, hatta memleketin en temiz mahallelerinde yaşayan ve en güzel binalarına sahip olan Hıristiyanlar, bu işgalin sonsuza kadar süreceğini ümit ederek, memleketin sahibi olan Türklere hakaret etmeye yeltendiklerinden Türk Ordusu Kütahya'ya girerken bütün Hıristiyanlar çoluk çocuğu ile birlikte kabahat işleyenlerin akıbetinden endişe ederek, kendi arzuları ile Yunan ordusunun arkasına takılarak Türkiye'yi terk etmişlerdir³⁶⁹.

Böylece 17 Temmuz 1921 tarihinden beri işgal altında olan Kütahya, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emrindeki Büyük Millet Meclisi Ordusu tarafından Yunan işgalinden kurtarılmış oldu. Kütahya'nın düşman işgalinden kurtuluşu halk tarafından kurbanlar kesilerek ve şenlikler yapılarak kutlanmıştır. 31 Ağustos 1922 günü Kütahya halkının ileri gelenleri Belediye Binası'nda toplanarak Kadı Asım Efendi'yi Mutasarrıf Vekili tayin etmişlerdir³⁷⁰.

³⁶⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Abdullah İlgazi - Salih Cenik, **a.g.m.**

³⁶⁵ İkişer gün arayla Gediz, Emet ve Tavşanlı ilçeleri de kurtarılmıştır. Bkz: Hakkı Dursun Yıldız "Kütahya'nın Tarihçesi", **Kütahya 100.Yıla Armağan**, s. 51.

³⁶⁶ Güner, **Tarihte Kütahya**, s. 31.

³⁶⁷ Kütahya'nın ilçelerinden; Dumlupınar: 29 Ağustos, Altıntaş: 30 Ağustos, Gediz: 1 Eylül, Emet ve Tavşanlı: 3 Eylül, Domaniç ve Simav: 4 Eylül 1922 tarihlerinde Türk ordusu tarafından işgalden kurtarılmıştır. Bkz: Aynı yer.

³⁶⁸ Oktay Aslanapa, "Giriş", **Kütahya 100.Yıla Armağan**, s. XV.

³⁶⁹ Kütahya'daki, genellikle sanat ve ticaretle uğraşan 3.000 Rum, 800 Ermeni, 200 Katolik'ten oluşan bu azınlıkların iş sahalarından çekilmeleriyle şehrin ekonomisinde çöküntü meydana gelmiştir. Bkz: Panikoğlu, s. 6,7.

³⁷⁰ Güner, **Tarihte Kütahya**, s. 32.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SEÇİMLERİN YAPILIŞI VE
BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI

A. Seçimlere Hazırlık

16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri İstanbul'u resmen işgal etmişler ve milli mücadele taraftarı bazı millet vekillerini tutuklayıp sürgüne göndermişlerdir³⁷¹. Bu gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa, telgraf memuru Manastırlı Hamdi Efendi'den öğrenmiştir³⁷². Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un haksız bir şekilde işgalini derhal protesto ederek dünyaya duyurmuştur³⁷³.

İhsan Güneş'in değerlendirmesine göre: "İstanbul'un işgaliyle Osmanlı Devleti olağan üstü döneme girmiştir. Olağan üstü dönemleri olağan dönemlerin kurumları ile gidermek mümkün olmadığından ortaya çıkan yeni şartların gerektirdiği kurumları oluşturmak bir zorunluluk haline gelmiştir"³⁷⁴. Bu nedenle Ankara'da Temsil Heyeti üyeleri ile yapılan bir durum değerlendirmesinden sonra, 17 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa imzasıyla bütün kuruluşlara gönderilen ve kamuoyuna açıklanan bir genelge ile, İstanbul'un resmen işgalinin Osmanlı Devleti'nin hayatına ve

³⁷¹ Daha geniş bilgi için bkz: Akşin, C. II, s. 404-405; Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s. 194; Mustafa Kemal Paşa, 15/16 Mart tarihinde İstanbul'a telgraf çekerek Rauf Bey ve ARMHC üyesi arkadaşlarını Ankara'ya çağırmıştır. Bkz: Akşin, s. 412.

³⁷² Telgrafçı Manastırlı Hamdi Bey'in, İstanbul'un işgalini Ankara'ya bildiren telgrafları için bkz: **Nutuk**, C. I, s. 294, 295.

³⁷³ Mustafa Kemal Paşa'nın protesto telgrafi ile bütün vali ve komutanlara İstanbul'un işgalini protesto etmelerini bildiren telgraf metni için bkz: **a.g.e.**, s. 298, 299.

³⁷⁴ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı** (1920-1923), Ankara, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1997, s. 55.

egemenliğine son verdiği duyurulmuş ve artık bu durumda çalışamayacağı belli olan Mebuslar Meclisi yerine “kurucu meclis” in Ankara’da toplanacağı açıklanmıştır³⁷⁵.

Mustafa Kemal Paşa, böyle bir meclisin nasıl toplanacağına ilişkin bir taslak hazırlamış ve bunu kesinleştirmek için kolordu komutanları ile bazı valilerin görüşlerini almayı uygun bulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart tarihli bildirisini yayınlamadan önce, iki gün boyunca telgrafla ulaştığı komutan ve valilerle fikir alış verişi yapmıştır. Yaptığı görüşmeler sırasında Erzurum’daki 15’nci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın hazırlamış olduğu seçim taslağında yer alan “kurucu meclis” tabirine karşı çıkmıştır. Kazım Karabekir Paşa, ayrıca Meclisin oluşum biçimine de karşı olduğunu belirtmiştir³⁷⁶. Sivas’taki 3’ncü Kolordu Komutanı Selahattin (Köseoğlu) Bey ile Vali Reşit Paşa da “kurucu meclis” adına karşı çıkmışlar ve halkın alışık olduğu Mebuslar Meclisi adının korunmasını istemişlerdir³⁷⁷.

Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart 1920 tarihinde Kazım Karabekir Paşa’ya verdiği cevapta; Meclis-i Milli’nin yasal niteliğe sahip olması için ayan ve mebusanın bir arada bulunması gerektiğini oysa ayanın Ankara’ya gelemeyeceğini, mevcut koşullar nedeniyle milletin “kurucu” yetkisiyle seçeceği milletvekillerinin, ülke sorunlarına çözüm bulabileceğini belirttikten sonra; bazı yerlerde seçim yapılamayacağı ihtimali de düşünülerek yeterli sayıyı oluşturabilmek için her livadan beşer üyenin seçilmesine karar verildiği, genelgenin yayınlanmak üzere olduğu bildirilmiştir³⁷⁸.

Osmanlı Parlamenter sistemi, rejimi değiştirmek için uygun değildi. Ayan Meclisi, Padişah iradesi ile seçilmiş olduğundan bunların ulusalcıları desteklemeyecekleri ortadaydı. Mebusan Meclisi’nin varlığının Ankara’da sürdürülmesi iki açıdan mümkün değildi. Birincisi, yasama ile yürütmenin ayrı yerlerde bulunması

³⁷⁵ Mustafa Kemal Paşa’nın 17 Mart tarihli bildirisi ve Kazım Karabekir Paşa’nın eleştirileri ile Temsil Heyeti’nin Kazım Karabekir’e cevabı için bkz: Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C. I, Genişletilmiş Yeni Baskı, İstanbul, Yayına Hazırlayan: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 1990, s. 554-556.

³⁷⁶ Karabekir, **a.g.e.**, s. 556-557.

³⁷⁷ Güneş, **a.g.e.**, s. 58.

³⁷⁸ Heyeti Temsiliye adına telgraf çeken Mustafa Kemal Paşa’nın, Kazım Karabekir Paşa’ya cevabı için bkz: Karabekir, **a.g.e.**, s. 557.

halinde çalışmalar aksayacaktı; ikincisi ise, İstanbul'daki Padişah ve Hükümetin de Ankara'ya taşınması, ulusalcı milletvekillerinin amaçlarına uymayacaktı.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 17 Mart tarihli bildirisinde belirttiği (Meclisi Müessisan) “Kurucu Meclis” terimi ile, mevcut rejimi değiştirme yetkisine sahip bir Meclis kurmayı amaçlamıştır³⁷⁹. Yenilikleri yerinde ve zamanında gerçekleştirerek başarıya ulaşmasını bilen Mustafa Kemal, bu terimi kullanmaktaki amacını henüz açıklayamayacağı için kurucu meclis adından vazgeçerek “selahiyeti fevkaladeye malik bir meclis” tabirini kullanmıştır³⁸⁰.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da toplanacak Meclis için illere, sancaklara, kolordu komutanlıklarına 19 Mart 1920 tarihinde, tartışmaların ışığında verdiği seçim talimatını göndermiştir. Bu talimatın özeti şu şekilde oluşmuştur;

- “1. Ankara'da olağanüstü yetkilerle bir meclis yürütme ve denetleme için toplanacak.
2. Bu meclise seçilenler, mebuslarla ilgili yasaya uyacaklar.
3. Seçimlerde her sancak bir seçim bölgesi olacak.
4. Her sancaktan beş mebus seçilecek.
5. Her sancakta ilçelerden gelen ikinci seçmenlerle, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurullarından il merkez yönetim kurulları oluşacak, kurulca aynı gün ve oturumda seçim yapılacaktır.
6. Bu meclise her parti, dernek, grup, bağımsız ay istediği yerden aday olabilecek.
7. seçimler her bölgenin en büyük sivil yöneticisinin idaresinde yapılacaktır.
8. Seçimler gizli oy salt çoğunluk esasına göre kurul önünde yapılacaktır.
9. Seçim sonucu 3 nüsha olacak, biri yerinde asılı olacak, ikinci kişiye verilecek, üçüncüsü Ankara Meclisi'ne gönderilecek.

³⁷⁹ Nutuk, C. I, s. 301.

³⁸⁰ Aynı yer; Meclisin adının ne olacağı hakkında çeşitli görüşler vardı. İslamistler “Meclis-i Kebir” veya “Meclis-i Kebir-i Milli”, Türk Ocağı sempatizanları “Kurultay”, Osmanlıcılar ise “Meclis-i Mebusan” olmasını istiyordu. Meclisin açılmasından bir gün önce Hamdullah Suphi Bey'in Kurultay, Celalettin Arif Bey'in Meclis-i Kebir-i Milli, bir başkasının da Büyük Millet Meclisi adını önerdiği ve “Büyük Millet Meclisi” önerisinin kabul edildiği bilinmektedir. Bkz: Güneş, **a.g.e.**, s. 71.

10. Üyelerin yolluğu meclisçe karşılanacak ancak geliş yolluğu seçildiği yerin hükümetince ödenecek.
11. Seçimler on beş gün içinde bitirilecek, adları Ankara'ya bildirilecek.
12. Bu telin varış saati bildirilecek³⁸¹.

19 Mart 1920 tarihli bu genelgede açıklandığı gibi olağan üstü yetkilere sahip bir meclisin açılacağı, meclisin toplanması için gerekli işlemlerin yapılarak seçilecek milletvekillerinin en kısa zamanda Ankara'ya gönderilmeleri istenmiştir. Bu arada Padişah VI. Mehmet (Vahidettin)'in iradesiyle 11 Nisan 1920 tarihinde dağıtılan Mebuslar Meclisi Milletvekillerinin de yeni meclise katılmaları kararlaştırılmıştır³⁸². Seçimler 1876 tarihli milletvekili seçim kanunu³⁸³ esas alınarak oluşturulan ve aynı genelgede yer alan on bir maddelik yönergeye göre yapılacak, Meclis'in 15 gün içinde Ankara'da toplanmasını sağlayacak şekilde tamamlanacaktı. Bu konudaki sorumluluk ise ilgili yerin en büyük mülki amirine verilmişti³⁸⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli genelgesinden sonra, ülkede seçim çalışmaları başlamış öte yandan Ankara'ya gelen Mebusan Meclisi Başkanı Celalettin Arif Bey, 10 Nisan 1920 tarihinde böyle bir seçimi Anayasa'ya (Kanunu Esasi) aykırı bulmadığını açıklamış ve ulusal hakları savunmak isteyen herkesi Ankara'ya çağırarak bir bildiri yayınlamıştır³⁸⁵. Böylece Anadolu'da seçim çalışmaları devam etmiş, İstanbul'dan Mebusan Meclisi'nin milletvekilleri Ankara'ya gelmeye başlamıştır.

³⁸¹ Nutuk, C. I, s. 301-302; Karabekir, a.g.e., s. 557, 558; İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1986)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1986, s.25-26; Güneş, s. 59.

³⁸² Nutuk, C. I, s. 302.

³⁸³ 28 Ekim 1876'da, "Meclis-i Mebusan Azası'nın Suret-i İntihabı ve Tayinine dair Talimat-ı Muvakkate" yayınlanmıştır. Buna göre; Meclis-i Mebusan'a seçilebilmek için iyi hal sahibi olmak, 25 yaşından küçük olmamak, Türkçe bilmek, siyasi suçlu olmamak, seçildiği yerin halkından olmak, vergi vermek gibi şartları taşımak gerekiyordu. Bkz: Güneş, s. 19-20; Çoker, s. 38.

³⁸⁴ Gencay Şaylan, "T.B.M.M.'nin Kuruluşu ve Gelişimi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. X, İstanbul, 1983, s. 2663.

³⁸⁵ 19 Mart 1920'de bu durumun Kanunu Esasiye uygun olmadığını söyleyen Celalettin Arif Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraf metni için bkz: Nutuk, C.I, s. 303; 19 Mart 1920 genelgesinden sonra ülkede seçim çalışmaları başladıktan sonra Ankara'ya ulaşmak için yola çıkan Meclisi Mebusan başkanı Celalettin Arif Bey ile Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa, Kırşehir Mebusu Rıza, Saruhan (Manisa) Mebusu Reşit, "olağanüstü meclis" toplanması girişimini olumlu karşılayarak 21/22 Mart 1920'de, şu ortak görüşü yayınlamışlardır: "Önlemlerin çok yerindedir. Allah milletimizin kurtuluşu adına başarılı kılsın. Bununla birlikte zaten bizim oraya gelişimiz ancak böyle bir yüce meclise katılarak son görevimizi yerine getirmekten ibarettir". Bkz: Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II.Kitap, Ankara, 1992, s. 123-124; Celalettin Arif Bey, ancak Ankara'ya geldikten ve durumu yerinde inceledikten sonra 10 Nisan tarihli bildiriye yayınlıyor. Mustafa Kemal, Celalettin Arif Bey'in hiçbir

1. TBMM'nin Birinci Dönemi İçin Seçimlerin Yapılışı

Ankara'da toplanacak Büyük Millet Meclisi için seçimlere 19 Mart 1920'de başlanmıştır. Ülke seçim bölgelerine ayrılmıştır. Ulusal meclis ile ordu arasındaki iş birliğini kolaylaştırmak için üst rütbedeki komutanların da seçime katılmaları uygun görülmüştür³⁸⁶.

Seçimler, iki dereceli ve mutlak çoğunluk gizli oy esasına göre yapılmıştır. İkinci seçmenler, liva idare ve belediye meclisleriyle, liva müdafaa-i hukuk derneklerinin ortak katılımı ile seçilmişti³⁸⁷. İstanbul'dan Ankara'ya gelen Mebusan Meclisi üyeleri ise, 1876 yılında yayınlanarak çeşitli değişikliklerle 1919 yılına kadar gelen geçici seçim yönergesine göre seçilmişti³⁸⁸. İhsan Güneş'e göre³⁸⁹; bu "iki seçim sonucunda meydana gelmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, o güne kadar Osmanlı Parlamentolarının hiç birinin dayanmadığı geniş halk tabanına dayanıyordu".

1920 yılı başında, seçime katılacak nitelikte 15 il'deki; 14'ü merkez livası, 35'i illere bağlı liva, 17'si bağımsız liva olmak üzere 66 livada seçim yapılmıştır³⁹⁰. Bu 17 bağımsız liva içerisinde yer alan Kütahya'da³⁹¹ da Büyük Millet Meclisi için milletvekili seçimleri gerçekleştirilmiştir.

Seçimlerin yapılması sırasında, kitle iletişim araçlarının yetersizliği, İmparatorluk merkezinin olumsuz tutumu, İtilaf Devletlerinin baskıları ve Heyeti Temsiliye'nin yurdun her yanında etkin olamaması nedeniyle bazı sorunlar yaşanmıştır³⁹². Örneğin Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır ve Trabzon'da idareciler, seçimlerin yapılmasında zorluk çıkartmışlar, ancak Mustafa Kemal'e bağlı komutanların çabalarıyla halkın gerçekleri anlaması sağlanmış ve buralarda seçimler

---

zaman meclisin kapsamı ve yetkileri hakkında kendisiyle aynı görüşleri paylaşmadığını, Ankara'da toplanmış olan heyetin asıl görevinin İstanbul Meclisi Mebusanı'nın toplanmasını sağlamak olduğunu ve kendisini de İstanbul Meclisi Mebusanı'nın Başkanı olarak gördüğünü Nutuk'ta açıklamıştır. Bkz: **Nutuk**, C. I, s. 305.

³⁸⁶ Turan, II. Kitap, s. 124.

³⁸⁷ Güneş, **a.g.e.**, s. 75.

³⁸⁸ Daha geniş bilgi için bkz: Aynı yer.

³⁸⁹ Aynı yer.

³⁹⁰ İllerin ve livaların isimleri için bkz: Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s. 320.

³⁹¹ Aynı yer.

³⁹² Güneş, **a.g.e.**, s. 62.

gerçekleşebilmiştir³⁹³. Kütahya’da ise seçimler sırasında herhangi bir engelle karşılaşılmamıştır³⁹⁴.

2. Seçilen Kütahya Milletvekilleri

Kütahya’da Birinci Büyük Millet Meclisi için yapılan seçimlerin sonucunda, Maarif Müdürü Besim Bey 103 oy, Encümeni Daimi Azası Cemil Bey 108 oy, Dar’ül Muallim Müdürü Cevdet Bey 144 oy, Dava Vekili Haydar Bey 149 oy, Germiyanzade Yakup Çelebi Dergahı Şeyhi Kütahya Belediye Reisi Seyfi Efendi 180 oy alarak³⁹⁵ Kütahya’dan Milletvekili olarak seçilmişlerdir.

Birinci Dönem Kütahya Milletvekillerini tespit eden, (4 Nisan 1920 tarihinde düzenlenmiş olan) Kütahya Merkez Kazası’na ait seçim mazbatası³⁹⁶ Meclise ulaştıktan sonra 24 Nisan 1920 tarihinde onaylanmıştır³⁹⁷.

2.1. Ahmet Besim (ATALAY) Bey

1882 yılında Uşak’ta doğmuştur. Demirci Mehmet Çavuş’un oğludur. İlk ve orta öğrenimini Uşak İptidai Mektebi ve Rüştüyesinde tamamladıktan sonra on bir yıl Medrese’de eğitim ve öğretim görmüştür. 1904’te İstanbul’a giderek, Şehzade

³⁹³ Nutuk, C. I, s. 306.

³⁹⁴ Kütahya ile birlikte Eskişehir, Afyon, Karesi, Menteşe, İzmit, Bolu, Çatalca, Kala-i Sultaniye, Teke (Denizli-Nazilli), İçel, Niğde, Kayseri, Urfa, Maraş, Ayıntap, Canik, Erzincan Mutasarrıflıkları ile Edirne, Bursa, Erzurum, Bitlis, Trabzon, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Kastamonu, Konya Vilayetleri, Yozgat, Gelibolu, Tekfurdağı, Kırkkilise, İstinaf Muddei Umumilikleri Meclisin egemen olduğu yöreler olarak belirtilmektedir. Bkz: Güneş, a.g.e., s. 61.

³⁹⁵ Sicile Esas İsim Cetveli, T.B.M.M. Arşivi, I.Dönem Kütahya Milletvekilleri Dosyası; I. Dönem Kütahya Milletvekilleri Seçim Mazbatası. T.B.M.M. Arşivi, Bkz: EK: 1-2

³⁹⁶ T.B.M.M. Arşivi, I.Dönem Kütahya Milletvekilleri Dosyası’nda yer alan ve 4 Nisan 1920 tarihinde Kütahya Seçim Heyeti tarafından düzenlenen Seçim Mazbatası:

“Makarr-ı Hilafet ve Saltanatın masuniyet ve istiklalini ve Devlet-i Osmaniye’nin tahliyesini temin edecek tedabiri temin ve umuru milleti tedvir ve rafi etmek üzere millet tarafından salahiyeti fevkaladei haiz olarak Ankara’da itmam eden meclis azalığı için icra kılınan intibahat neticesinde balada gösterildiği üzere Kütahya Belediye Reisi Seyfi ve Dava Vekili Haydar ve Darül Muallimin Müdürü Cevdet ve Encümeni Daimi Azasından Cemil ve Besim Bey rey adetinin ihrası ekseriyet asabından mülakat olunup bil vürud mecliste kıraat tanyif olunan telgrafnamelerle Kütahya Merkez Kazası’na ait mazbata intihabiyeden anlaşılmağla iş bu mazbata tanzim kılınmıştır”. Bkz: EK: 2

³⁹⁷ T.B.M.M. Arşivi, I. Dönem Kütahya Milletvekilleri Dosyası’nda yer alan seçim mazbatasının ikinci bölümünde, bu mazbata 24 Nisan 1920 tarihinde onaylanmıştır:

“İş bu mazbata münderecatı bil ittifak muvafık olduğu görülerek tefrik ve Heyeti Umumiye’ye arzı bil ittifak karargir oldu”. Bkz: EK: 3

Camii'nde Arapça derslerine devam etmiştir³⁹⁸. 1906'da İstanbul (Darülmüallimin) Yüksek Öğretmen Okulu'nun sınavını kazanarak, 1909 yılına kadar burada okumuştur³⁹⁹.

1909 yılında Yüksek Öğretmen Okulu'ndan mezun olan Besim Atalay, 18 Ekim 1910 tarihinde Konya Öğretmen Okulu'na Fenni Terbiye ve El İşleri Öğretmeni olarak atanmıştır. 4 Ocak 1912 tarihinde Trabzon Öğretmen Okulu Müdürlüğü'ne nakledilmiştir. 5 Ekim 1913 tarihinde Ankara Öğretmen Okulu Müdürü olmuştur. Ancak dokuz gün sonra İstanbul Darüşşafaka Akaid-i Diniye Öğretmenliği'ne tayin edilmiştir. 2 Nisan 1914 tarihinde bu görevinden istifa ederek ayrılmıştır. 5 Nisan 1914 tarihinde Konya Öğretmen Okulu Müdürü olarak görevlendirilmiştir. 2 Ekim 1915 tarihinde Maraş Maarif Müdürlüğü (Milli Eğitim Müdürlüğü)'ne getirilmiştir. 1916-1919 yılları arasında İçel ve Niğde Maarif Müdürlükleri yaptı. 23 Nisan 1919 günü İstanbul Hükümeti tarafından görevden alınmıştır.

30 Ağustos 1919 tarihinde ikinci defa İçel Maarif Müdürlüğü'ne atanmıştır. Burada Milli Mücadele'ye katılarak Silifkeli öğretmen ve aydınlarla birlikte Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuştur. Memleketi olan Uşak'a giderek Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen faaliyetlerde bulunan Besim Atalay, Reddi İlhak - Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde konferanslar vermiştir⁴⁰⁰. Uşak'ta, işgal günlerinde Annesi ve kız kardeşi Yunanlılar tarafından şehit edilmiştir⁴⁰¹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Birinci Dönemi'nde Kütahya'dan Milletvekili seçilerek 24 Nisan 1920 günü Meclis'e katılmıştır. II., III., ve IV. Dönemlerde Aksaray'dan; V., VI. ve VII. Dönemlerde tekrar Kütahya'dan Milletvekili seçilerek Meclis'teki yerini 1946'ya kadar korumuştur.

³⁹⁸ İstanbul Müderrislerinden Çarşambalı Hacı Ahmet Efendi'den icazet (diploma) almıştır. Bkz: **T.B.M.M. Azası Tercümeihal Kağıdı Örneği**, T.B.M.M. Arşivi, No: 296, **Ek: 4** ; Ayrıca bkz: **Aksu Dergisi**, Kütahya, C. 2, S. 14, 1965. s. 13.

³⁹⁹ Besim Atalay Bey'in hal tercümesi (özgeçmiş)'nde öğrenim durumu, "Darülmüallimin mezunu" ve "hususî medrese tahsili" olarak verilmiştir. Bkz: Aynı yer.

⁴⁰⁰ **Aksu**, C. 2, S. 14, s. 13, Kütahya, 1965; Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s. 233.

⁴⁰¹ T.B.M.M. Anış Albümü, s. 50.

Parlamento yaşamının yanında Türk Dili'nin sadeleştirilmesi alanında çalışmaları ve araştırmaları ile tanınmıştır. 1926'da Dil Encümeni'ne, 1931'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ne üye olmuştur. 18 yıl boyunca sürdürdüğü Türk Dil Kurumu'ndaki etkin görevi sırasında Atatürk'ün başkanlığında Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan I. Dil Kurultayı'na katılmış ve 1937-1942 yılları arasında Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Farsça profesörlüğünde bulunmuştur⁴⁰².

Besim Atalay, Atatürk'e olan sevgi ve bağlılığının nişanı olarak "Atalay" soyadını almıştır⁴⁰³. Çalışmaları ve araştırmalarını kitap halinde ve ayrıca çeşitli dergilerde yayımlamıştır. Eserlerini Ankara Etnoğrafya Müzesi'ne bağışlamıştır. Bu müzenin Besim Atalay Salonu'nda ünlü dil bilgini ve yazarı olan Kütahya Milletvekillerinden Besim Atalay Bey'in eserleri sergilenmektedir. Besim Bey, ileri yaşlarda evlendi ise de kısa bir süre sonra ayrılmıştır. Arapça ve Farsça bilen Ahmet Besim Atalay, 6 Kasım 1965 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir⁴⁰⁴. "Yurtsever ve yardımsever bir kişi olan Besim Atalay, kendi deyişiyle sinesinde doğup büyüdüğü Uşak'taki hayır kurumlarına yardım ederdi. Uşaklılar, Besim Atalay'a olan sevgi ve şükranlarını eski Uşak Lisesi binasında 1968'de açılan ortaokula "Besim Atalay Ortaokulu" adını vererek ebedileştirmiştir"⁴⁰⁵.

Besim Atalay'ın Basılmış Eserleri⁴⁰⁶

1. Sakarya Destanı, Ankara, 1921, 8 s.
2. Türk Zaferine Armağan-Hilafet, Saltanat ve Cumhuriyet hakkında, 1923.
3. Maraş Tarihi ve Coğrafyası, Ankara, 1923, 171 s.
4. Armağan, Ankara, 1923, 39 s.

⁴⁰² **Türk Ansiklopedisi**, "Besim Atalay Maddesi", C. 4, M.E.Basımevi, Ankara, 1950, s. 85.

⁴⁰³ Alaaddin Hazıroğlu, **Aşıklar Diyarı UŞŞAK -Tarihi Vesikalar ve Şiirler**, Derleyen: Alaaddin Hazıroğlu, Birinci Baskı, Uşak, 1998, s. 45.

⁴⁰⁴ Biyografinin içeriği için bkz: Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C.III, TBMM Basımevi, Ankara, 1995, s. 697-699; Besim Atalay'ın ölüm tarihi, Aksu Dergisi'nde, 7 Kasım 1965 Pazar günü, sabaha karşı, saat: 3.15 olarak verilmiştir. Bkz: Mustafa Yeşil, "Dil Bilgini Atalay'ı Kaybettik (1882-1965)" **Aksu**, Kütahya, S. 14, C. 2, (Kasım) 1965, s. 13.

⁴⁰⁵ Bu okul halen Besim Atalay İlköğretim Okulu olarak hizmet vermektedir. Hazıroğlu, s. 45.

⁴⁰⁶ Çoker, C. III, s. 699; Atalay 1964 yılında bir milyon lira değerinde, ayrıca tarihi değeri olan eser ve eşyalarını Ankara Etnoğrafya Müzesi'ne hediye etmiştir. Bkz: Yeşil, **a.g.m.**

5. Türk Büyükleri ve Türk Adları, İstanbul, 1923 (İkinci Baskısı 1935), 177 s.
6. Müslümanlara Öğüt, Trabzon, 1912, 183 + 8 s.
7. Baş Belaları, İstanbul, 1926, 38 s.
8. Bektaşilik ve Edebiyatı, İstanbul, 1924, 124 s. + 1 harita.
9. Tan Destanı, Karahisar, 1336, 7 s.
10. Cönk, İstanbul, 1931, 41 s.
11. Türk Dili Kuralları, Ankara, 1931, 110 s.
12. 15. Yıl Destanı, Ankara, 1938, 11 s.
13. Suna ile Çoban Hikayesi, Ankara, 1939, 69 s.
14. Divanü Lugat-it Türk Çevirisi, Ankara, 1939-1941, (4 cilt)
15. Divanü Lugat-it Türk Dizini "Endeks", Ankara, 1943, 885 s.
16. Müyessiret-ül-Ulum, İstanbul, 1940, XX + 247 + 182 s. Tıpkıbasım.
17. Türkçemizde Men-Man, İstanbul, 1940, 55 s.
18. Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme, İstanbul, 1941, 383s.
19. Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız, İstanbul, 1940, 57 s.
20. Tanrı Kitabından Namaz Sureleri, İstanbul, 1942, 15 s.
21. Ettubfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat-it-Türkiyye, İstanbul, 1945, 300 s.
22. Türkçe'de Kelime Yapma Yolları, İstanbul, 1946, 4 + 155 s.
23. Eş - Şüzürüz - Zebbiyye vel - Kıtaü'l - Ahmediyye fil – Lugat-it - Türkiyye, İstanbul, 1949, VII + 4 + 70 s.
24. İsrâf, Ankara, 1950, 16 s.
25. Seng-Lab Lugat-ı Nevai (Mebani-ül-Luga), İstanbul, 1950, X + 171 s.
26. Arapça ile Türkçe'nin Karşılaştırılması, İstanbul, 1954, 64 s.
27. Türk Dili ile İbadet, İstanbul, 1961, 135 s.
28. Hayvan Hikayeleri ve Hayvanlardan Öğütler, İstanbul, 1962, 175 s.
29. Kur'an-ı Kerim, İstanbul, 1962 (2. Baskı 1965), 756 + 6 s.
30. Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçe Türetme Sözlüğü, Ankara, 1967, XVI + 152 s. + 1 resim.
31. Türk Dil Kurumu Hakkında Raporum, İstanbul, 1960, 28 s.
32. Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri, Ankara, 1968, 208 s. + resim.
33. Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları, Ankara, 1967.

34. Abuşka Lugatı veya Çağatay Sözlüğü, Ankara, 1970, IV + 452 s.

2.2. Haydar Bey

1872 yılında Siroz (Serez)'de doğmuştur. Mehmet Emin Efendi'nin oğludur⁴⁰⁷. İlk ve orta öğrenimini ailenin göç ettiği Manisa'da tamamladıktan sonra yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Fakültesinde tamamlamıştır. Bir süre Hakimlik ve Ceza Mahkemesi Başkanlığı yapmıştır.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nda politikaya girerek Osmanlı Mebusan Meclisi'nin I. Dönemi için 17 Ekim 1908 tarihinde yapılan seçimlerde Aydın – Saruhan Livası'ndan milletvekili olmuştur.

Haydar Bey, Mebusan Meclisi'nde, Adalet, Milli Eğitim ve İçtüzük Komisyonlarında çalışmıştır. Milli Eğitim Komisyonu'nun sözcülüğünü yapmıştır. II. ve III. Dönemlerde yeniden seçilerek yasama görevini Osmanlı Mebusan Meclisi'nin, son toplantısında Misak-ı Milli (Milli And)'yi kabul etmesi üzerine 16 Mart günü İstanbul'un İtilaf Devletlerince resmen işgal edilmesi ve 18 Mart 1920 günü Mebusan Meclisi'nin İtilaf kuvvetlerince basılıp dağıtılmasından sonra Padişah tarafından resmen kapatıldığı 11 Nisan 1920 yılına kadar sürdürmüştür.

Meclisten ayrıldıktan sonra Uşak'ta Avukatlık yapmaya başlayan Haydar Bey, yurdumuzun işgal edilmesi üzerine Milli Mücadele'ye katılmıştır.

Haydar Bey, TBMM'nin Birinci Dönemi için 16 Mart tarihli genelge doğrultusunda, 4 Nisan 1920 tarihinde (Kütahya'da yapılan seçimde), Kütahya Milletvekili olarak seçilmiş, 23 Nisan 1920 günü Meclis'in açılışında hazır bulunmuştur.

Uşak'ta halk tarafından oluşturulan Hücum Taburu eşliğinde bando mızıkla ile Meclis'e uğurlanan Haydar Bey, trene binmeden halka hitaben kısa bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında şunları söylemiştir:

⁴⁰⁷ Haydar Bey'in tercümeihal kağıdı örneğinde sadece babasının ismi yer almaktadır. Bkz: **T.B.M.M. Azası Tercümeihal Kağıdı Örneği**, T.B.M.M. Arşivi, No: 299. Ek: 5

- “ Efendiler...Hiçbir kıymetim, hiçbir meziyetim olmadığı halde beni TBMM üyeliğine seçmenizden dolayı teşekkür ederim. Eğer biz vazifemizi hakkıyla yaparsak bu çalgılarla karşılırsınız, yoksa sopalarla, efendiler, sopalarla...”⁴⁰⁸.

Haydar Bey, 25 Nisan günü Başkanlık Divanı'nın oluşturulmasında Katipliğe seçilmiş, bu görevini II. ve III. Dönemlerde de sürdürmüştür. Ayrıca Tasarı Komisyonu'nda da çalışmıştır. 22 Kasım 1920 tarihinde Meclis tarafından Eskişehir İstiklal Mahkemesi Üyeliğine seçilmiştir. Mahkemenin görevinin son bulduğu 17 Şubat 1921 tarihinde Meclis çalışmalarına dönmüştür.

5 Ocak 1922 tarihinde hastalık nedeniyle Şubat ayı sonuna kadar izin almıştır. Hastalığının devamı üzerine izni iki ay uzatılmış, 6 Nisan 1922 tarihinde felç geçirerek hastanede tedavi altına alındığı, Kayseri Mutasarrıflığı tarafından Meclis Başkanlığı'na bildirilmiştir⁴⁰⁹. Bunun üzerine 15 Nisan tarihinde, iyileşinceye kadar ödeneği tam olarak ödenmek üzere izinli sayılması kararlaştırılmıştır⁴¹⁰.

Cemil Bey (Kütahya) ve arkadaşları ile Hasan Basri Bey (Karesi), 7 Nisan 1923 tarihinde Meclis Başkanlığı'na verdikleri kanun teklifleri ile, halen felçli olan ve iyileşme imkanı olmayan, 1908'den beri milletvekilliği yapan arkadaşlarına vatan hizmet aylığı bağlanmasını önerdilerse de, bu ancak II. Dönem'de 13 Nisan 1924 tarihinde 478 sayılı kanunla gerçekleşmiştir. Bu kanunla Haydar Bey'e ayda 25 lira aylık bağlanmıştır.

Haydar Bey'in nüfus kaydı bulunamaması nedeniyle medeni hali, yakınları ve ölüm tarihi tespit edilememiştir. Ancak 1934 yılında Manisa Asliye Hukuk Mahkemesi'nde açılan veraset davasından ve 1934 yılı içinde vatani hizmet aylığının kesilmesinden dolayı, bu tarihten önce vefat ettiği anlaşılmaktadır⁴¹¹.

⁴⁰⁸ Nevzat Sebüktay, “İşgal Öncesi Uşak”, **Dünyâ Bugünkü Uşak Dergisi**, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği, C. 1, S. 7-8, (Ağustos-Eylül) 1969, s. 22-23.

⁴⁰⁹ Kayseri Mutasarrıflığı'nın Haydar Bey'in sağlık sorunlarını (felç geçirdiğini) Büyük Millet Meclisi'ne bildirdiği yazının kopyası için bkz: **Ek: 6**

⁴¹⁰ T.B.M.M.'nin 15 Şubat 1338 tarihli 27. Birleşiminin Birinci Celsesi'nde “Haydar Bey'in iyileşinceye kadar izinli sayılmasına karar verildiğini” bildiren yazının kopyası için bkz: **Ek: 7**

⁴¹¹ Biyografinin içeriği için bkz: Çoker, C.III, s. 700, 701. Haydar Bey, Soyadı Kanunu'ndan önce vefat ettiği için kayıtlarda soyadına rastlanmamıştır.

2.3. Mehmet Ali Cevdet (İzrab) Bey (BARLAS)⁴¹²

1891 yılında Gaziantep'te doğmuştur. Abdülkadir Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Gaziantep Rüştüyesi ve Amerikan Koleji'nde tamamlamıştır. 1910 yılında İstanbul Sultanisi'nden mezun olduktan sonra Devletçe açılan sınavı kazanarak Fransa'ya gönderilmiştir.

Paris'te "Ecole Turmal Superieur" Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirmiştir. Ayrıca Fransızca tez yazarak "mekteplerde bedeni terbiye" konusunda ihtisas sahibi olmuştur⁴¹³. Yurda dönüşünde 15 Kasım 1913 tarihinde Konya Sultanisi ilk kısım öğretmenliğine atanmıştır. 24 Mart 1914 tarihinde Konya Öğretmen Okulu Müdür Yardımcılığı, 20 Eylül 1915 tarihinde ise Kütahya Öğretmen Okulu Müdürlüğü görevlerine atanmıştır. 24 Mayıs 1919'da Damat Ferit Hükümeti'nin Milli Eğitim Bakanı olan Ali Kemal Bey tarafından "Milliyetçi olduğu için"⁴¹⁴ görevine son verilmiştir.

22 Ocak 1920 tarihinde Temsil Heyeti tarafından Kütahya Sultanisi Fransızca öğretmenliğine getirilmiştir. Bu görevde iken TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Kütahya Milletvekili olmuştur. 23 Nisan 1920 günü Meclisin açılışında hazır bulunmuş ve en genç üye olarak⁴¹⁵, Başkanlık Divanı'na Geçici Katip olarak seçilmiştir. Ayrıca Tutanakları İnceleme Komisyonu'nda görev almıştır. 25 Nisan'da Divan Katipliği görevine asaleten seçilmiştir. Cevdet Bey, ayrıca Milli Eğitim, Dışişleri ve Anayasa Komisyonları'nda çalışmıştır.

II. Toplantı Yılı'nda Milli Eğitim Komisyonu'nun önce katipliğini sonra da sözcülüğünü yapmıştır. 4 Aralık 1920 tarihinde Meclis tarafından Ankara İstiklal Mahkemesi Üyeliği'ne seçilmiştir. Dönem içinde biri gizli oturumda olmak üzere, kürsüde altı konuşma yapmış, bir gensoru önergesi vermiştir.

⁴¹² Mehmet Ali Cevdet Bey'in soyadı yukarıda görüldüğü şekilde (iki ayrı parantez içerisinde) tespit edilmiştir. Bu konuda herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır.

⁴¹³ Fransa'daki öğrenim hayatında Darülfünun'da (Fen Fakültesi) Nebatat ve Hayvanat derslerine de devam etmiştir. Bkz: **T.B.M.M. Azası Tercümeihal Kağıdı Örneği**, T.B.M.M. Arşivi, Kütahya Milletvekilleri Dosyası No: 298. Ek: 8

⁴¹⁴ Cevdet Bey özgeçmişinde görevden alınma nedenini bu şekilde belirtmiştir. Bkz: Aynı yer.

⁴¹⁵ T.B.M.M.'nin 24 Nisan 1336 (1920) tarihli oturumunda katip seçimi sırasında Kütahya Mebusu Cevdet Bey'in en genç üye olduğu açıklanmıştır. Bkz: **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, İ: 2, Celse: 1, s. 6.

Cevdet Bey, II. ve III. Dönemlerde yine Kütahya'dan seçilerek milletvekilliği görevini sürdürmüştür. 4 Mayıs 1931 tarihinde Meclis'ten ayrılınca, öğretmenlik görevine dönmüştür. 1931-1933 yılları arasında Kütahya Ortaokulu'nda ve Lisesi'nde Fransızca Öğretmenliği yapmıştır. 13 Aralık 1933 tarihinde Yozgat Maarif Müdürlüğü'ne atanmıştır. 13 Şubat 1934'te Adana Lisesi, 1 Eylül 1936'da İstanbul Erkek Öğretmen Okulu, 2 Ekim 1938'de Erenköy Kız Lisesi Fransızca Öğretmenliği görevlerini yapmıştır. Son görevi Çamlıca Kız Lisesi Müdürlüğü ve Fransızca Öğretmenliğidir. Bu görevinden 24 Temmuz 1951 tarihinde emekliye ayrılmış, sonraki yıllarını sağlık durumunun iyi olmaması nedeniyle evinde geçirmiştir. Cevdet Bey, 18 Ocak 1960 günü, İstanbul'da vefat etmiştir. Evli olup bir çocuk babasıdır. Fransızca bildiği hal tercümesinde yazılıdır⁴¹⁶.

2.4. Şeyh Seyfi (AYDIN) Efendi

1873 yılında Kütahya'da doğmuştur. Germiyanoglu Yakup Bey tekkesi şeyhi Bedreddinzade Şeyh Ahmet Fazıl Efendi'nin oğludur⁴¹⁷. İlk ve orta öğrenimini Kütahya Medresesi'nde tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Kara Mustafa Paşa Medresesi'nde bilgisini geliştirmiş ve müderrislik icazeti almıştır. Bir süre de Hukuk Mektebine devam etti ise de bitiremeden memleketine dönmüştür.

Milli Mücadele sırasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde yararlı hizmetlerde bulundu. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Kütahya'da depo edilen silah ve malzemenin savaş sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerinin uygulanması sırasında İngilizler ele geçirmeden, ulusal direnişe katılan kuvvetlere dağıtılmasını sağlamıştır. Milli teşkilat kurulduktan sonra bu cephaneden faydalanılmıştır. Şeyh Seyfi Aydın, Sivas Kongresi'ne Kütahya Delegatesi olarak katılmıştır⁴¹⁸.

⁴¹⁶ Biyografinin içeriği için bkz: Çoker, C.III, s. 702-703.

⁴¹⁷ Seyfi Efendi'nin Büyükbabası Bedreddin Efendi, Germiyanzade zaviyesi şeyhi idi. Temmuz 1843'te vefat ederek Kütahya Sultanbağı Kabristanına defnedilmiş ve yerine oğlu Ahmet Fazıl Efendi şeyh olmuştur. Seyfi Efendi'nin Babası Şeyh Fazıl Efendi 94 yıl yaşamış ve 70 yıldan fazla şeyhlik etmiştir. 1915 yılında vefat ederek babasının yanına defnedilen Ahmet Fazıl Efendi, çok iyi derecede fıkıh (İslam Hukuku) bilir ve zamanını ilmi araştırmalarla geçirirdi. Daha geniş bilgi için Bkz: Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 266.

⁴¹⁸ Daha geniş bilgi için bkz: Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları**, Ankara, C. I, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002, s. 38, 68.

Seyfi Efendi, Kütahya Belediye Başkanı iken TBMM'nin Birinci Döneminde Kütahya Milletvekili olarak seçilmiştir⁴¹⁹. 23 Nisan 1920 günü Meclisin açılışında hazır bulunmuştur.

Büyük Millet Meclisi'nde, Şer'iyeye ve Evkaf Komisyonu, İrsad, Dilekçe, Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonlarında çalıştı. II. Dönemde Meclisteki yerini korudu. Dönem içinde hastalanarak, izinle ayrılması nedeniyle etkinliği kalmadı. Kütahya'da 15 Nisan 1925 tarihinde vefat etmiştir. Evli ve iki çocuk babası olan Seyfi Efendi'nin kızı ve oğluna⁴²⁰, 25 Haziran 1927 Tarih ve 1161 Sayılı Kanunla Vatani Hizmet Aylığı bağlanmıştır. Seyfi Aydın, Mecliste Şeyh Seyfi Efendi olarak anılırdı⁴²¹.

2.5. Yusuf Cemil (ALTAY) Bey

1868 yılında İzmir'in Kınık İlçesi'nde doğmuştur. Bergama eşrafından Halil Kamil Efendi'nin ve Ayşe Hanım'ın oğludur. İlk öğrenimini yaptığı mahalle mektebinden sonra bir süre Medrese'ye devam ederek dini bilgiler ve Arapça öğrenmeye çalıştı. Genç yaşta Anne ve Babasını kaybetmesi üzerine onlardan kalan mallar sayesinde zengin ve rahat bir yaşantı sürerken kefil olduğu kişilerin iflası, taşınmaz mallarının ellerinden çıkmasına yol açtı. Bu sırada askere alınarak Simav Redif Taburu'na katıldı. Taburu ile Birinci Dünya Savaşı'nın Yemen Harekatında ve daha sonra 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Dömeke Meydan Savaşı'nda vatan hizmetinde bulundu. Taburu Simav'a döndükten birkaç yıl sonra askerlikten çekilerek ticaret hayatına atılmış ve maddi durumunu düzeltmiştir. 1900 yılından itibaren Simav'a (Kütahya'nın kazası) yerleşerek, orada çalışmasını sürdürmüştür.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile İttihat ve Terakki Fırkası'nda yer alarak politikaya girmiş ve partinin İlçe Yerel Yönetimi'nde etkili olmaya başlamıştır. 1913'de

⁴¹⁹ 46 yaşında iken Kütahya Milletvekili seçilmiştir. Bkz: **T.B.M.M. Azası Tercümeihal Kağıdı Örneği**, T.B.M.M. Arşivi, Kütahya Milletvekilleri Dosyası No: 301. Bkz: **Ek: 9**

⁴²⁰ Seyfi Efendi hakkında "Seyfi Efendi'nin Şemseddin Bey isminde bir oğlu vardır. Seyfi Efendi'nin küçük kardeşi Hamdi Bey, iyi bir araştırmacı kimliğine sahiptir. Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi memurudur" şeklinde bilgi veren İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kütahya Şehri adlı eserini yazarken Hamdi Bey'in kendisine çok faydası olduğundan bahseder. Bkz: Uzunçarşılı, s. 266.

⁴²¹ Biyografinin içeriği için bkz: Çoker, C. III, s. 706.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kütahya Genel Meclisi'ne üye seçilince Simav'dan ayrılmış ve ticaret hayatına Kütahya'da devam etmiştir.

Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde ulusal direnişe katılmıştır. TBMM'nin Birinci Dönemi'nde Kütahya Milletvekili seçilerek, 23 Nisan 1920 günü Meclis'in açılışında hazır bulunmuştur. Meclis'te Maliye, Mali Kanunlar, Dışişleri ve Dilekçe Komisyonlarında çalışmıştır. Birinci toplantı yılında Tasarı Komisyonu'nun Katipliğini yapmıştır. Dönem içinde beşi gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde 87 kez söz almış, 19 soru önergesi vermiştir. Önerdiği kanun tekliflerinden Harcırah kararnamesine göre verilmekte olan harcırahlardan % 40 indirim yapılmasına dair olanı, 2 Ağustos 1920 tarihinde 9 sayılı Kanun olarak kabul edildi. 1922'de Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndan istifa etti ise de muhalefeti oluşturan II. Grup içinde yer almamıştır.

Dönem sonunda Meclis'ten ayrıldıktan sonra Kütahya'daki menkul ve gayri menkul malları Yunan işgali sırasında yağmaya uğradığı için Ankara'da bir dükkan açarak ticarete devam etti. 1901 tarihinde evlenen Cemil Bey'in, Muhasin ve Suavi adlarında iki erkek, Sabahat adında bir kız çocuğu vardır⁴²². 9 Mart 1925⁴²³ tarihinde Ankara'da vefat etmiş, Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir⁴²⁴.

Eserleri (Basılmamış)⁴²⁵

1. Çakırdiken (Bir köy hikayesi) 428 mısra.
2. Şiirler.
3. Günlük – Hatıralar (1330-1340 / 1914-1924).
4. Sahabe'lerin Tercüme-i Halleri

⁴²² ;“Sabahat ile Muhasin Simav'da ilkokul öğretmenidirler, Suad ziraat memurudur.” Bkz: Mustafa Yeşil, **Kütahya Meb'usu Simav'lı Cemil Bey'in Manzum Bir Mektubu**, Kütahya, Folklor Araştırmaları, Kütahya Vilayet Matbaası, 1954, s. 1.

⁴²³ Ölüm tarihi: Hal tercümesinde 9 Mart 1340 (yani 1925); Çoker, s. 708'de ise: 1940 olarak görülmüştür.

⁴²⁴ Biyografinin içeriği hakkında bkz: **T.B.M.M. Azası Tercümeihal Kağıdı Örneği**, T.B.M.M. Arşivi, No: 297, Bkz: **Ek: 10**; Çoker, s. 707, 708.

⁴²⁵ Aynı yer.

Eserleri (Basılmış)⁴²⁶

1. Mustafa Yeşil, Kütahya Meb'usu Simav'lı Cemil Bey'in Manzum Bir Mektubu, Folklor Araştırmaları, Kütahya Vilayet Matbaası, Kütahya, 1954, 160 mısra.

B. Osmanlı Mebusan Meclisi'nden TBMM'ne Katılan Kütahya Milletvekilleri

1.1. Mehmet Ragıp (SOYSAL) Bey

Mehmet Ragıp Bey, T.B.M.M.'ne İstanbul Meclisi Mebusanı'ndan gelenler arasındadır⁴²⁷. 1881 yılında Uşak'ta doğmuştur. Hocazade Hasan Hilmi Efendi'nin oğludur⁴²⁸. İlk ve orta öğrenimini Uşak Sıbyan Mektebi ve Rüştüyesi'nde okuyan Ragıp Bey, 1895 yılında orta öğrenimini tamamladıktan sonra ayrıca altı yıl özel öğrenim görmüştür. Yerel bazı memuriyetlerde bulunmakla beraber genel olarak ticaretle meşgul olmuştur. 1914-1918 yılları arasında Uşak Medresesi'nde Tarih Öğretmenliği yapmıştır. 1918'den sonra tekrar ticaretle uğraşmaya devam etmiştir.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin son dönemi için 24 Aralık 1919 tarihinde yapılan seçimlerde Kütahya Milletvekili seçilmiştir⁴²⁹. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine firar ederek Heyeti Temsiliye'nin çağrısı üzerine Ankara'ya gelmiş ve T.B.M.M.'ne katılmıştır⁴³⁰. Ragıp Bey, 23 Nisan 1920 günü TBMM'nin açılışında hazır bulunmuştur.

⁴²⁶ Yeşil, **a.g.e.**

⁴²⁷ **T.B.M.M. G. C. Z.**, C. I, İ: 13, Celse: 2, s. 16; Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara, 1970, s. 348.

⁴²⁸ "Hasan Hilmi Efendi Ünyelidir. İstanbul Muallim Mektebinden mezun olmuş ve ilk görev yeri olan Uşak'a tayin edilmiştir. Uşak'ta Akarcılılar ailesinden bir kızla evlenmiş, iki oğlu olmuştur. 1841-1921 yılları arasında yaşamıştır. Kuvvetli Farsçısı ile tanınan Hasan Hilmi Efendi, bulunduğu ortamlarda Gülistan'dan, Mesnevi'den fıkralar nakleder, ilmi ağırlığını gösterirdi. Uşak Rüştüye (bugünkü ortaöğretime denk) Mektebi'nin kurucusu ve Başöğretmenidir. Yüzlerce öğrenci yetiştirdikten sonra emekli olmuş ve Uşak'ta vefat etmiştir. Ailesi, Soysal soyadını almış ve Uşak'ta Hasan Hilmi Efendi'nin adını taşıyan bir okul ve kütüphane bağışlamıştır". Bkz: Tümer, **a.g.e.**, s. 82, 83.

⁴²⁹ Ragıp Bey'in, 24 Kanun-u evvel 1335 (Aralık 1919) tarihinde, Mebusan Kararnamesinin 55. Maddesi gereğince seçildiğine dair Mazbata. Bkz: **Ek: 11**; Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s. 303.

⁴³⁰ **T.B.M.M. Azası Tercümeihal Kağıdı Örneği**, T.B.M.M. Arşivi, Kütahya Milletvekilleri Dosyası, No: 300. Bkz: **Ek: 12**

Ragıp Bey, Meclis'te, İçişleri, Program, Milli Eğitim, Anayasa, İçtüzük ve İktisat Komisyonlarında çalışmıştır. 9 Aralık 1920'de Divan Katipliği'ne seçilmiştir. Bu görevi, II. toplantı yılında da sürdürmüştür. Kürsüde yirmi biri gizli oturumlarda olmak üzere 143 konuşma yapmıştır. Dört soru önergesi vermiş, Başkanlığa sunduğu dört kanun önerisinden, tarımda kullanılmakta olup dışarıdan ithal edilecek maddelerin gümrük ve istihlak resmine dair olanı, 12 Nisan 1923 tarihinde 329 sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir.

II. ve III. Dönemlerde de Kütahya'dan Milletvekili seçilerek yasama görevini 5 Mart 1931 tarihine kadar sürdürmüştür. Milletvekilliği sona erince Ankara'ya yerleşerek ticaret ile uğraşısını sürdürmüştür. 25 Kasım 1947 tarihinde vefat eden Ragıp Bey, evli ve dört çocuk babası idi⁴³¹.

1.2. Haydar Bey

Birinci T.B.M.M.'ne seçimle giren⁴³² Haydar Bey; II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nda politikaya girerek Osmanlı Mebusan Meclisi'nin I. Dönemi için 17 Ekim 1908 tarihinde yapılan seçimlerde Aydın – Saruhan Livası'ndan Milletvekili olmuştur. I. ve III. Dönemlerde yeniden seçilmiştir. Yasama görevini, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin, son toplantısında Misak-ı Milli'yi kabul etmesi üzerine, 16 Mart günü İstanbul'un İtilaf Devletleri'nce resmen işgal edilmesi ve 18 Mart 1920 günü Mebusan Meclisi'nin İtilaf kuvvetlerince basılıp dağıtılmasından sonra Padişah tarafından resmen kapatıldığı 11 Nisan 1920 tarihine kadar sürdürmüştür⁴³³.

Meclisten ayrıldıktan sonra Uşak'ta Avukatlık yapmaya başlayan Haydar Bey, yurdumuzun işgal edilmesi üzerine Milli Mücadele'ye katılmıştır. TBMM'nin Birinci Dönemi için Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart tarihli genelgesi doğrultusunda yapılan

⁴³¹ Biyografinin içeriği için bkz: **Ek: 9**; Ayrıca bkz: Çoker, C. III, s. 704, 705; Ragıp Bey, 1923 tarihli özgeçmişinde 3 çocuğu olduğunu yazmış, Çoker ise 4 çocuk Babası olduğunu yazmıştır.

⁴³² **I. Dönem Kütahya Milletvekilleri Sicile Esas İsim Cetveli ve Seçim Mazbatası**, T.B.M.M. Arşivi, Bkz: **Ek: 1, 2**.

⁴³³ Biyografinin içeriği için bkz: Çoker, C. III, s. 700.

seçimlerde, (4 Nisan 1920 tarihinde) Kütahya Milletvekili olarak seçilmiştir. Haydar Bey, 23 Nisan 1920 günü Meclis'in açılışında hazır bulunmuştur⁴³⁴.

2. TBMM'nin Açılışı ve Açılıştaki Hazır Bulunan Kütahya Milletvekilleri

Milli Mücadele günlerinin güç şartları içerisinde Ankara'ya gelebilen milletvekilleri ile birlikte Meclisin 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasına karar verilmiştir⁴³⁵. Bu kararı, Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal, 21 Nisan 1920 tarihinde bir genelge ile kolordulara, 61'nci Fırka Komutanlığı'na, bütün illere, müstakil livalara, müdafaa-i hukuk heyetlerinin merkezlerine ve belediye başkanlıklarına çok acil olduğunu belirterek bildirmiştir. Altı maddeden oluşan bu genelge ile Meclisin ne zaman ve nasıl açılacağı belirlenmiştir⁴³⁶.

⁴³⁴ Aynı yer.

⁴³⁵ **Nutuk**, C. I, s. 308.

⁴³⁶ 1 – “Allah'ın izni ile Nisan'ın 23'ncü (Cuma) günü, Cuma Namazı'ndan sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2 - Vatanın bağımsızlığı, yüce Halifelik ve Padişahlık kurumunun kurtarılması gibi en önemli ve ölüm-dirimle ilgili görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya getirmekle o günün kutsallığından yararlanılacak ve tüm sayın milletvekilleriyle birlikte, Hacı Bayram Camii'nde Cuma Namazı kılınarak Kuran'ın ve namazın nurlarından ışık alınacak ve güç kazanılacaktır. Namaz kılındıktan sonra lihye-i saadet ve sancak-ı şerif alınarak Meclis'in toplanacağı binaya gidilecektir. Buraya gidilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu törende, camiden başlayarak Meclis'e kadar, Kolordu Komutanlığı'nca askeri birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.

3 - Açılış gününün kutsallığını belirtmek için, il merkezinde vali beyefendinin düzenleyeceği üzere, hatim indirilmeye ve buhari okunmaya şimdiden başlanacak ve hatimin son bölümleri, uğur için Cuma Günü namazdan sonra Meclis'in toplandığı yerin önünde okunup bitirilecektir.

4 - Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı şekilde bu günden itibaren hatim indirilmeye ve buhari okunmaya başlanacak, Cuma Günü, ezandan önce minarelerde sala verilerek, hutbe okunurken, Halifemiz ve Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin yüce adları anılırken kendisinin, ülkesinin ve tüm uyruklarının bir an önce kurtulmaları ve mutluluğa ulaşmaları için ayrıca dua edilecek. Cuma Namazı kılındıktan sonra da hatim tamamlanarak yüce Halifelik ve Saltanatın ve tüm ülke parçalarının kurtarılması amacıyla yapılan ulusal çalışmaların önemini ve kutsallığını ve her yurttaşın kendi vekillerinden meydana gelmiş olan Büyük Millet Meclisi'nce verilecek yurt ödevlerini yapmak zorunda olduğunu anlatan, dinsel öğütler verilecektir. Daha sonra, Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin, yurdumuzun ve ulusumuzun kurtuluşu, esenliği ve özgürlüğü için dua edilecektir. Bu dinsel ve vatani tören yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra Osmanlı ülkesinin her yerinde hükümet konağına gidilerek, Meclis'in açılışından dolayı resmi kutlamalarda bulunulacaktır. Her yerde Cuma Namazı'ndan önce uygun görülecek biçimde mevlit okunacaktır.

5 – Bu bildirinin hemen yayılması için her araca başvurulacak ve tez elden en sapa köylere, en küçük askeri birliklere, yurttaki tüm örgütlere ve kurumlara ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca büyük kağıtlara yazılarak her yere asılacak ve olanak varsa, bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

6 – Cenabı haktan başarıya ulaştırmasını dileriz”. Bkz: **Nutuk**, C. I, s. 308-309.

Mustafa Kemal, 22 Nisan 1920 tarihinde bütün vilayetlere, kolordulara, Nazilli’de Miralay Refet Beyefendi’ye, Bursa’da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa’ya, Bursa’da 56’ncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Beyefendi’ye, Balıkesir’de 61’nci Fırka Kumandanı Miralay Kazım Beyefendi’ye ayrıca bir telgraf⁴³⁷ daha çekerek, 23 Nisan Cuma Günü Büyük Millet Meclisi’nin açılacağını ve göreve başlayacağını, bu tarihten itibaren bütün askeri ve sivil makamların ve milletin başvuracağı yerin Meclis olacağını bildirmiştir.

Parlamente sistemlerde milletvekillerinin yarısından fazlası meclise gelmedikçe meclisin açılışının geciktirilmesi geleneği⁴³⁸ olmasına rağmen, demokratik kurallara uymaya özen gösteren Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, olağanüstü koşullar karşısında bu geleneği göz ardı etmek zorunda kalmışlar ve Meclis’i biran önce açmaya çalışmışlardır.

Meclis’in açılacağı gün belirlenmiştir ama, henüz bütün milletvekilleri Ankara’ya ulaşamamıştır. Hatta seçimlerin tamamlanamadığı yöreler vardır⁴³⁹. Yürürlükteki seçim yönergelerine göre, milletvekili olmak isteyen kişi, kendi adaylığını koyabildiği gibi, kendisinin haberi olmadan seçmenler tarafından aday olarak gösterilebiliyordu. Bu yüzden iki üç yerden seçilen veya seçildikten sonra istifa eden milletvekilleri olmuştur. Bazıları da seçildiği halde Ankara’ya gelmiyor, memur olarak çalışmakta olduğu görevine devam ediyordu⁴⁴⁰. Bu sebeplerden dolayı milletvekillerinin Meclise katılım tarihleri farklı farklı olmuş, katılmayanların yerine yenileri seçilmiş, böylece Meclis’teki milletvekili sayısı sürekli değişmiştir⁴⁴¹. Bu duruma 5 Eylül 1920

⁴³⁷ Telgraf metni için bkz: **Nutuk**, C. I, s. 309.

⁴³⁸ Güneş, **a.g.e.**, s. 65.

⁴³⁹ Yürürlükte bulunan seçim uygulamalarına göre seçimler bir günde yapıp bitirilmiyordu. Bir livada seçim tamamlanmış iken diğer livada yeni başlıyordu. Meclis açıldıktan sonra bir süre daha seçimlere devam edilmişti. Bkz: Güneş, **a.g.e.**, s. 75.

⁴⁴⁰ Başlangıçta milletvekillerinin memuriyetlerine devam etmeleri kabul edilmişti. Bkz: Güneş, s. 76.

⁴⁴¹ Meclis’in 18 Ağustos 1336 (1920) tarihli toplantısında okunan “Hukuku Esasiye Encümeni Mazbatasında” milletvekili sayısı 365 olarak gösterilirken bkz: **T.B.M.M. Z.C.**, C. 3, s. 281; Büyük Millet Meclisi’nin şeklini belirlemek için 1 Eylül 1336’da Hükümetin önerdiği yasa tasarısının gerekçesinde, milletvekili sayısının 360’ı geçtiği belirtilmiştir. Bkz: Aynı yer, s. 467; Mahmut Goloğlu 390 sayısını vermektedir. Bkz: Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s. 159; Fahri Çoker ise meclisteki milletvekili sayısını 437 olarak belirtmiştir. Bu sayı, Büyük Millet Meclisi’ndeki isim defterinde seçildiği belirtilen milletvekillerini göstermektedir. Ölen veya istifa edenlerin sayıları çıkarılmamıştır. Bkz: Çoker, **Türk Parlamento Tarihi-Milli Mücadele ve T.B.M.M. I.Dönemi (1919-1923)**, C. 3, Ankara, 1995.

tarihinde kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu'nu ile son verilmiştir⁴⁴². Bu tarihe kadar seçildiği halde Meclis'e katılmayan veya Meclis'ten izin almadan Meclis'e gelmeyen milletvekillerinin milletvekilliklerini sona erdiren karar ise 24 Ekim 1920 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 89'ncü oturumunda gizli celsede alınmıştır⁴⁴³.

Meclis üye sayısının sabitlenmesi, biraz da Meclis-i Mebusan için seçilen milletvekillerinin durumunun açıklığa kavuşmasına bağlı idi. Bu ise oldukça karmaşık bir durumdu. 16 Mart 1920'den sonra bu milletvekillerinin bir kısmı İtilaf kuvvetlerince tutuklanarak Malta Adası'na gönderilmiş, bir kısmı Anadolu'ya geçmeyi başaramamıştı.

Meclis-i Mebusan üyelerinden çağrıya uyarak Ankara'ya gelip T.B.M.M.'ne katılanlar olduğu gibi uygulamayı geciktirenler de olmuştur. Bu durum hakkında Meclis'te lehte veya aleyhte görüş bildirilmiş, hatta aralarında Kütahya Milletvekili Besim Atalay'ın da bulunduğu bazı milletvekilleri, milli duygulardan uzak, kişisel çıkarlarını milli çıkarların üstünde tutan milletvekillerinin Meclis'e katılmasıyla Meclis'teki birliğin bozulacağından korkarak, "İstanbul'un işgali üzerine davet-i vakıya icabetle Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ne iltihak etmemiş bulunan mebuslar badema meclisin sülusan-ı ekseriyeti arasıyle kabul olunurlar" şeklinde bir yasa teklifi hazırlamışlardır⁴⁴⁴. Bu teklif, Meclis'te gizli oturumlarda sert eleştirilere yol açmış ve kabul edilmemiştir⁴⁴⁵. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Meclis-i Mebusan'dan katılan Kütahya Milletvekili Ragıp Bey, bunun oldukça güç şartlar altında gerçekleştiğini anlatarak, henüz Meclis'e katılmayan milletvekillerini savunmuştur⁴⁴⁶.

⁴⁴² "Nisab-ı Müzakere Yasası'nın ikinci maddesi, her livanın Büyük Millet Meclisi'nde mevcut üye sayısı, seçim yasasının belirlediği miktardan aşağıya düşmedikçe meydana gelecek milletvekili eksikliği için yeni milletvekili seçimini olanaksız kılmıştır". Bkz: Güneş, s. 77.

⁴⁴³ **T.B.M.M. G.C.Z.**, C. I, İ: 89, Celse: 3, s. 222.

⁴⁴⁴ **a.g.e.**, C. 1, İ: 13, Celse: 3, s. 27.

⁴⁴⁵ T.B.M.M., huzuru sağlamak açısından çeşitli önlemler almış, bir süre sonra henüz meclise katılmamış olan bazı milletvekillerini nüfuz sahibi olmalarına bakmadan "müstafi" yani istifa etmiş olarak kabul etmiştir. Bkz: a.g.e., C. 1, İ: 89, Celse: 3, s. 223-224; "B.M.M. kendi birlik ve beraberliğinin bozulmasına yol açacağından kuşku duyduğu Meclis-i Mebusan mebuslarının, Büyük Millet Meclisi'ne katılmalarına 27 Ekim 1336 (1920) tarihinde aldığı bir kararla son vermiştir". Daha geniş bilgi için bkz: Güneş, s. 78.

⁴⁴⁶ **T.B.M.M. G.C.Z.**, C. I, İ: 13, Celse: 2, s. 16.

Kütahya Mutasarrıflığı'ndan seçilen Cemil Bey 13 Nisan'da, Cevdet Bey ve Seyfi Efendi 14 Nisan'da, Haydar Bey 23 Nisan'da, Besim Bey 24 Nisan'da Ankara'ya ulaşmışlardır⁴⁴⁷.

21 Nisan tarihli yönergede belirtildiği şekilde tören yapıldıktan sonra, Meclis, 23 Nisan 1920 günü B.M.M.'nin en yaşlı⁴⁴⁸ milletvekili olan Sinop Milletvekili Şerif Bey'in konuşması ile açılmıştır⁴⁴⁹. Şerif Bey konuşmasında, Büyük Millet Meclisi tabirini kullanmıştır⁴⁵⁰. Bu durum, "ulusalcıların ve inkılapçıların Meclis açılmadan önce geçici de olsa kendi aralarında böyle bir karar aldıklarını göstermektedir"⁴⁵¹. Meclisin açılmasından önce başlayan isim tartışmaları bir süre daha devam etmiş, daha sonra çeşitli konuşmalarda ve yasa önerilerinde kullanılmaya başlayan Büyük Millet Meclisi terimi zamanla benimsenmiş, dilimize yerleşmiştir. Türkiye sözcüğü ise B.M.M. teriminin başında, bir çok ifadeye⁴⁵² yer almakla birlikte 8 Şubat 1921 tarihinde çıkarılan İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'nden itibaren kesintisiz olarak kullanılmıştır⁴⁵³.

23 Nisan 1920 Cuma Günü, "Osmanlı Hükümeti'nin şer'ini üzerlerine çekmekten korkanların ilgi göstermediği"⁴⁵⁴ Büyük Millet Meclisi'nin açılış töreninde bulunan 115 milletvekili⁴⁵⁵ arasında, Kütahya Milletvekillerinden: Cemil Bey, Haydar

⁴⁴⁷ I. Dönem Kütahya Milletvekilleri Dosyası, Sicile Esas İsim Cetveli, T.B.M.M. Arşivi Bkz: Ek: 1

⁴⁴⁸ 1845 doğumlu 75 yaşındaki Sinop Milletvekili Şerif Bey, Meclisin en yaşlı üyesi sıfatıyla 23 Nisan 1920 günü Meclis başkanlığı yapmıştır. Bkz: T.B.M.M.'nin 25'nci Yıl Dönümü Anış Albümü, Ankara, Dönem: I, T.B.M.M. Basımevi, 23 Nisan 1945, s.65; Şerif Bey'in Meclis Başkanlığı, 24 Nisan 1920 günü saat 17.30'da açılan beşinci oturumda, Mustafa Kemal Paşa'nın 120 oydan 110'unu alarak Meclis Başkanlığı'na seçilmesine kadar sürmüştür. Bkz: İhsan Ezherli, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1986), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1986. s. 36.

⁴⁴⁹ T.B.M.M. Z. C., C. I, s. 2; 23 Nisan 1336 (1920) tarihli **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**'nde Meclis'in açıldığına ilişkin haber için bkz: **Ek: 13**

⁴⁵⁰ T.B.M.M. Z. C., C. I, s. 2; T.B.M.M.'nin üçüncü birleşiminde Hamdullah Suphi Bey tarafından okunan ve 28 Nisan 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanan "Büyük Millet Meclisi'nin Memlekete Beyannamesi"nde de bu isim kullanılmıştır. Bkz: Ezherli, **a.g.e.**, s. 40-42.

⁴⁵¹ Güneş, **a.g.e.**, s. 72.

⁴⁵² Büyük Millet Meclisi'nin imzaladığı ilk antlaşma olan 2/3 Aralık 1920 tarihli Gümrü Barış Antlaşması'nda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti deyimini geçmektedir. Bkz: **T.B.M.M. Z.C.**, C. 11, s. 318-335; Ayrıca Nutuk'taki belgelerde, Kasım 1920'den itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi unvanını kullandığı görülmektedir.

⁴⁵³ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz: Güneş, **a.g.e.**, s. 74;

⁴⁵⁴ Yalman, C. 2, s. 244.

⁴⁵⁵ Meclis'te 337 milletvekili bulunması gerekirken 23 Nisan 1920 günü T.B.M.M.'nin açılış töreninde ve ilk toplantıda ancak 115 tane milletvekili hazır bulunmuştur. Bkz: Ezherli, s. 31.

Bey, Ragıp Bey ve Şeyh Seyfi Efendi ile Meclis'in en genç milletvekili olan Cevdet Bey yer almıştır⁴⁵⁶.

---

⁴⁵⁶ 1891 doğumlu 29 yaşındaki Kütahya Milletvekili Cevdet (İzrab-Barlas) Bey T.B.M.M.'nin en genç üyesidir. T.B.M.M.'nin 24 Nisan 1336 (1920) tarihli oturumunda katip seçimi sırasında Kütahya Mebusu Cevdet Bey'in en genç üye olduğu açıklanmıştır. Bkz: **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, İ: 2, Celse: 1, s. 6.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TBMM'NDE BİRİNCİ DÖNEM
KÜTAHYA MİLLETVEKİLLERİNİN ÇALIŞMALARI

1. Kütahya Milletvekillerinin Büyük Millet Meclisi'nde Aldıkları Görevler

1.1. Ahmet Besim Atalay Bey

1.1.1. Görev Aldığı Meclis Komisyonları⁴⁵⁷

- Tasarı Komisyonu
- Milli Eğitim Komisyonu: 1920-1921-1922 yıllarında Komisyon Başkanlığı yapmıştır.
- İrşat Komisyonu
- Dışişleri Komisyonu
- Bütçe Komisyonu

1.1.2. Besim Atalay'ın Türk Dili Alanındaki Çalışmaları⁴⁵⁸

Besim Bey, Birinci Dönem'de Dr. Rıza Nur'un Milli Eğitim Bakanlığı sırasında öz Türkçe kelime derlemekle görevlendirilen bir kurulda yönetici olarak bulundu. Hamit Zübeyr (Koşay) ve İshak Refet (Işıtman) ile birlikte hazırladıkları Ana Dilden Derlemeler kitabı 1932 yılında yayımlandı.

20 Eylül 1932 tarihinde Atatürk'ün huzurunda, Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan 1'nci Türk Dil Kongresi'ne, "Lahikalar – Türk Dilini Araştırmadaki Esaslar ve Yollar" adlı bildirisini ile katıldı. İki yıl Dil Encümeni'nde çalıştıktan sonra 1937'de Türk Dil

---

⁴⁵⁷ Çoker, C. III, s. 698.

⁴⁵⁸ Aynı yer.

Kurumu Merkez Heyeti Üyeliğine ve Saymanlığına seçildi. Bu görevini 1949 yılına kadar sürdürmüştür.

1.1.3. Besim Atalay'ın Elçilik Heyetiyle Moskova'ya Gönderilmesi

Sovyetler Birliği ile “siyasi bir anlaşma ve askeri bir ittifak sözleşmesi için görüşme yapmak ve ayrıca bu konularla ilgili bütün Kafkas meselelerini de tespit etmek ve çözümlenmek üzere”⁴⁵⁹ Moskova'ya gönderilen Büyük Elçilik Heyetine⁴⁶⁰, Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararla dört kişilik Tetkik Heyeti ilave edilmiştir. Tetkik Heyeti; “Doktor Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Fuat (Carım) Bey, İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey ve Besim (Atalay) Beylerden oluşmaktadır. Besim Atalay Bey yolda hastalanmış ve Erzurum'dan Ankara'ya dönmüştür”⁴⁶¹.

1.2. Haydar Bey

1.2.1. Görev Aldığı Meclis Komisyonları⁴⁶²:

- Tasarı Komisyonu

1.2.2. Divan Katipliği: Kısa bir süre bu görevi yürütmüştür.⁴⁶³

1.2.3. **İstiklal Mahkemesi Üyeliği:** Haydar Bey 22 Kasım 1920 tarihinde Eskişehir İstiklal Mahkemesi Üyeliğine seçilmiştir⁴⁶⁴.

⁴⁵⁹ Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın iç ve dış durum hakkında T.B.M.M. Gürcistan Mümessili Kazım Bey'e göndermiş olduğu 18 Aralık 1920 tarihli yazıda, Moskova'ya gönderilen Heyet üyeleri ile birlikte, Kütahya Milletvekili Besim Atalay'ın ismi de Heyet-i Tetkikiye olarak orada bulunacak olan Meclis üyeleri arasında verilmiştir. Bu belgede, Heyetin 14 Aralık'ta Ankara'dan hareket ettiği, 17 Aralık 1920 tarihinde de Erzurum'a vardığı belirtilmiştir. Bkz: **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), C. I (1919-1923), Ankara, 1994, Belge: 35, s. 211-214.

⁴⁶⁰ I. İnönü Zaferi kazanıldıktan sonra Sovyetler Birliği ile 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması. Bkz: Mehmet Gönlübol, Cem Sar “1919-1939 Dönemi” ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Beşinci Baskı, Ankara, C. I, S.B.F. Yay., 1982, s. 27-30; Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı bu görevinden alarak, T.B.M.M.'nin de uygun görmesi üzerine Moskova Elçiliği'ne tayin etmiştir. Ali Fuat Paşa Heyeti 14 Aralık 1920 tarihinde Ankara'dan Moskova'ya hareket etmiştir. Bkz: a.g.e., s. 27; Yusuf Kemal Heyeti'nin Ankara'dan ayrılışı için bkz: Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), İkinci Baskı, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1989, s. 132.

⁴⁶¹ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları** (21/11/1920 – 2/6/1922), İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1955, s. 102.

⁴⁶² Çoker, C. III, s. 700.

⁴⁶³ Aynı yer.

⁴⁶⁴ Haydar Bey, Mahkemenin görevinin son bulduğu 17 Şubat 1921'de Meclis çalışmalarına dönmüştür. Bkz: Çoker, C. III, s. 701.

1.3. Mehmet Ali Cevdet (İzrab-Barlas) Bey

1.3.1. Görev Aldığı Meclis Komisyonları⁴⁶⁵:

- Tutanakları inceleme Komisyonu
- Milli Eğitim Komisyonu
- Dışişleri Komisyonu
- Anayasa Komisyonu

1.3.2. Divan Katipliği:

Bu göreve 23 Nisan 1920'de Meclis'in açılış töreninden sonra en genç milletvekili olması nedeniyle Genel Kurul tarafından önerilerek⁴⁶⁶ geçici olarak, 25 Nisan 1920 tarihinde de asaleten seçilmiştir⁴⁶⁷.

1.3.3. İstiklal Mahkemesi Üyeliği: Cevdet Bey 4 Aralık 1920 tarihinde Meclis tarafından Ankara İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçilmiştir⁴⁶⁸.

1.4. Ragıp (Soysal) Bey

1.4.1. Görev Aldığı Meclis Komisyonları⁴⁶⁹

- İçişleri Komisyonu
- Program Komisyonu
- Milli Eğitim Komisyonu
- Anayasa Komisyonu
- İktisat Komisyonu

1.4.2. Divan Katipliği:

⁴⁶⁵ a.g.e. , s. 702-703.

⁴⁶⁶ T.B.M.M.'nin 24 Nisan 1336 (1920) tarihli oturumunda katip seçimi sırasında Kütahya Mebusu Cevdet Bey'in en genç üye olduğu açıklanmıştır. Bkz: **T.B.M.M. Z. C.**, C. I, İ: 2, Celse: 1, s. 6; Ezherli, s. 33.

⁴⁶⁷ **T.B.M.M. Albümü**, s. 84.

⁴⁶⁸ Çoker, C. III, s. 703.

⁴⁶⁹ Çoker, C. III, s. 704.

6 Aralık 1920'de Divan Katipliği'ne seçilmiştir. Bu görevini II. toplantı yılında da sürdürmüştür⁴⁷⁰.

1.5. Şeyh Seyfi (Aydın) Efendi

1.5.1. Görev Aldığı Meclis Komisyonları⁴⁷¹:

-Tetkiki Mezabıt Birinci Encümeni (Komisyonu): 23 Nisan 1920 günü, Meclis'in ilk toplantısında milletvekillerinin mazbatalarını incelemek üzere oluşturulan iki komisyondan birincisine, kura ile seçilmiştir⁴⁷².

- Şer'iyeye ve Evkaf Komisyonu
- İrşat Komisyonu
- Dilekçe Komisyonu
- Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu

1.6. Yusuf Cemil (Altay) Bey

1.6.1. Görev Aldığı Meclis Komisyonları⁴⁷³:

- Maliye Komisyonu
- Mali Kanunlar Komisyonu
- Dışişleri Komisyonu
- Dilekçe Komisyonu
- Tasarı Komisyonu: Birinci toplantı yılında bu komisyonun katipliğini yapmıştır.

⁴⁷⁰ Birinci Toplantı yılında 6.12.1336(1920)-1.3.1337(1921) tarihleri arasında, İkinci Toplantı Yılında ise 5.3.1337-1.3.1338 (1922) tarihleri arasında Divan Katipliği yapmıştır. Bkz: **T.B.M.M. Albümü**, s. 84, 85.

⁴⁷¹ Çoker, C. III, s. 706.

⁴⁷² Ezherli, s. 33.

⁴⁷³ Çoker, C. III, s. 707.

2. Kütahya Milletvekillerinin Yasama Çalışmaları

2.1. Ahmet Besim Atalay Bey

2.1.1. Kanun Teklifleri:

- Ordu emrindeki kullanılmayan hayvanların parasız olarak göçmen çiftçilere verilmesine dair (2/392)⁴⁷⁴.
- Dilencilik yasaklanmasına dair (2/285)⁴⁷⁵.
- Yabancı isim taşıyan şehir ve köy adlarının Türkçeleştirilmesi hakkında (2/279)⁴⁷⁶.
- Ankara'da bir Mehterhane kurulmasına dair (2/401)⁴⁷⁷.
- Darülmualiminlerin kaldırılması ve sultanilerin idadi haline getirilmesine dair (2/85)⁴⁷⁸.
- Düşman mezaliminin tespiti hakkında (2 /143)⁴⁷⁹.
- Evkafı Celaliye ve Piripaşa Vakıflarının Hükümetçe idaresine dair (2/123)⁴⁸⁰.
- Halk ve Avam gazeteleri yayınlanması hakkında (2/127)⁴⁸¹.
- Birinci Dünya Savaşı'na sebep olanlarla vurguncuların cezalandırılması hakkında (2/616)⁴⁸².
- Dışarıdan ithal edilecek pirincin Tüketim Vergisinin artırılmasına dair (2/514)⁴⁸³.
- Hububat ihracının yasaklanmasına dair (2/531)⁴⁸⁴.

⁴⁷⁴ **TBMM ZC**, C. 14, s. 362.

Besim Atalay'ın bu kanun teklifi 5 Ocak 1992 tarihinde "178 Sayılı Kanun" olarak kabul edilmiştir. Bkz: Çoker, C. III, s. 698.

⁴⁷⁵ **TBMM ZC**, C. 10, s. 40, 55, 64, 290; 22 Nisan 1921 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Besim Atalay "dilencilik yasaklayan bir yasa önerisi" vermiştir şeklinde haber yayınlanmıştır. Bkz: **Hakimiyeti Milliye**, 22 Nisan 1921.

⁴⁷⁶ **T.B.M.M. Z.C.**, C. 9, s. 450; 10 Mayıs 1921 tarihinde, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yer alan bir haberde "şehir ve köy adlarının Türkçeleştirilmesini isteyen yasa önerisi" gereği yapılmak üzere Hükümetçe İl Genel Meclislerine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz: **Hakimiyeti Milliye**, 10 Mayıs 1921.

⁴⁷⁷ **T.B.M.M. Z.C.**, C. 15, s. 82.

⁴⁷⁸ **T.B.M.M. Z.C.**, C. 3, s. 453.

⁴⁷⁹ **a.g.e.**, C. 6, s. 32, 271.

⁴⁸⁰ **a.g.e.**, C. 5, s. 143, 275.

⁴⁸¹ **a.g.e.**, C. 5, s. 182, 248.

⁴⁸² **a.g.e.**, C. 25, s. 316.

⁴⁸³ **a.g.e.**, C. 19, s. 159.

- İl Genel İdaresi Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi hakkında (3/369)⁴⁸⁵.
- Köy Hocası ve Sebilürreşat Mecmualarının köylere kadar ücretsiz dağıtılmasına dair (2/293)⁴⁸⁶.
- Kütahya Mebusu Haydar Bey'e vatan hizmet aylığı bağlanmasına dair (2/713)⁴⁸⁷.
- Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğünün kaldırılmasına dair (2/488)⁴⁸⁸.
- Meclisi Meşayih kurulmasına dair (2/355)⁴⁸⁹.
- Milli Mücadele'ye katılmış olanlara İstiklal Madalyası verilmesine dair (2/591)⁴⁹⁰.
- Savaş zenginleri hakkında (2/71)⁴⁹¹.
- Taşradaki Darülhilafe Medreselerinin kaldırılması ile üç yerde İlahiyat Medresesi açılmasına dair (2/554)⁴⁹².

2.2. Cevdet Bey

2.2.1. Gensoru Önergesi

5 Mart 1921 tarihinde yapılan 145'nci oturum, dördüncü celsede; Londra Konferansına gönderilecek olan heyetin, Heyeti Murahhasa olmasının daha önce İstanbul Hükümeti tarafından imzalanmış olan Sevr Antlaşmasını kabul etmek anlamına geleceğinden, bu heyetin; Heyeti Siyasiye olması gerektiği şeklinde bir önergeyi 19 kişiyle beraber vermiştir⁴⁹³.

⁴⁸⁴ a.g.e. , C. 20, s. 116; C. 24, s. 117.

⁴⁸⁵ a.g.e. , C. 14, s. 11; C. 16, s. 56.

⁴⁸⁶ a.g.e. , C. 10, s. 79, 80, 85; Bu önerge, Meclis'te hareketli tartışmalara sebep oldu. Bu kanunun Eğitim Bakanlığı, Propaganda Komisyonu ve Haberalma Genel Müdürlüğünce ele alınması kararlaştırıldı. Bkz: **T.B.M.M. Z. C.**, C. 10, s. 256, 269; **Hakimiyeti Milliye**, 10 Mayıs 1921.

⁴⁸⁷ a.g.e. , C. 28, s. 435; Haydar Bey'in felç geçirmesi ve iyileşme imkanının olmadığı öğrenilmesi üzerine, Besim Bey, Cemil Bey (Kütahya) ve Hasan Basri Bey (Karesi), 7 Nisan 1923 tarihinde Meclis Başkanlığı'na verdikleri kanun teklifleri ile , 1908'den beri milletvekili olan arkadaşlarına hizmet aylığı bağlanmasını önerdiler ise de bu ancak II. Dönem'de 13 Nisan 1924'te 478 sayılı Kanunla gerçekleşmiş ve Haydar Bey'e ayda 25 lira aylık bağlanmıştır. Bkz: Çoker, C. III, s. 701.

⁴⁸⁸ **T.B.M.M. Z.C.**, C. 22, s. 581-582.

⁴⁸⁹ a.g.e. , C. 13, s. 106, 279; Meclis-i Meşayih: [Eskiden] tekkelerin işleriyle meşgul olmak üzere meşihat (şeyhülislamlık) dairesinde oluşturulan olan bir kuruluş. Bkz: Devellioğlu, s. 710.

⁴⁹⁰ **T.B.M.M. Z.C.**, C. 24, s. 452-453, 478.

⁴⁹¹ a.g.e. , C. 3. s. 300; C. 4, s. 142-143.

⁴⁹² a.g.e. , C. 22, s. 444 - 445.

⁴⁹³ **T.B.M.M. G.C.Z.** , Devre: I, C. I, İ: 145, Celse: 4, s. 401.

2.3. Cemil Bey

2.3.1. Kanun Teklifleri:

- Altın para zamanında Eytam Sandıklarından yapılan borçlanma faizlerine bire dört zam yapılması hakkında, Eytam Sandıkları Nizamnamesi'nin düzenlenmesine dair (2/628)⁴⁹⁴.
- Müslüman olmayan unsurların da silah altına çağırılması hakkında (2/75 M.)⁴⁹⁵.
- Aşarın üçe bölünmesinden dolayı oluşan kar ve zarar hakkında (2/188)⁴⁹⁶.
- Bahriye Vekaleti kurulmasına dair (2/637)⁴⁹⁷.
- Bazı yerlerde diplomasız avukatların çalıştırılmasına izin verilmesine dair (2 /79 M., 2/80, 2/81 M.)⁴⁹⁸.
- Bazı toprak ara yolların ana yollara doğru uzatılması hakkında (2/203)⁴⁹⁹.
- Bütün yolluklardan yüzde otuzunun kesilmesine dair (2/44)⁵⁰⁰.
- Bütçe açığının kapatılması için tüccar ve esnafın sermayelerinin ve konut kira bedelinin yüzde onunun savaş vergisi adıyla faizle ödünç alınmasına dair (2/344)⁵⁰¹.
- Bütçe açığını kapatmaya yardımcı olacak hususlar hakkında (2/482)⁵⁰².
- Büyük Millet Meclisi üyelerinin ödenekleri hakkında (2/70)⁵⁰³.
- Adi suç mahkumlarının cezalarının para cezasına çevrilmesine dair (2/514)⁵⁰⁴.
- Darülmualimin maaşlarının genel bütçeden ödenmesi hakkında (2/162)⁵⁰⁵.

⁴⁹⁴ T.B.M.M. Z.C., C. 26, 54,205-206.

⁴⁹⁵ a.g.e. , C. 3, s. 369; C. 4, s. 312.

⁴⁹⁶ a.g.e. , C. 7, s. 31, 192-193.

⁴⁹⁷ a.g.e. , C. 26, s. 234.

⁴⁹⁸ a.g.e. , C. 3, s. 423; C. 4, s. 457; c. 9, s. 416.

⁴⁹⁹ a.g.e. , C. 7, s. 217; C. 8, s. 37, 208, 214.

⁵⁰⁰ a.g.e. , C. 3, s. 14, 34-37.

⁵⁰¹ a.g.e. , C. 12, s. 37; C. 13, s. 279-280.

⁵⁰² a.g.e. , C. 18, s. 50,182.

⁵⁰³ a.g.e. , C. 3, s. 250; C. 4, s. 318.

⁵⁰⁴ a.g.e. , C. 19, s. 145, 422-423; C. 23, s. 396-397.

- Devletşah adında bir kaza kurulması hakkında (2/167)⁵⁰⁶.
- Komisyonlardan geri çevrilen kanun tekliflerinin sahipleri Mecliste hazır bulunmadıkça müzakere edilmemelerine dair (2/523)⁵⁰⁷.
- Yasak silahlarına el konulanlardan aynı zamanda para cezası alınmasına dair (2/409)⁵⁰⁸.
- Gaz, şeker, kahve ve çaydan Tüketim Vergisi alınmasına dair kanun teklifi (2/504)⁵⁰⁹.
- Yolluk ödenmesi için göz önünde tutulacak noktalar hakkında (2/487)⁵¹⁰.
- Yolluklardan yüzde kırk kesilmesi hakkındaki Kanuna ek kanun teklifi (2/661)⁵¹¹.
- İl İdaresi Kanununun 138'nci maddesinin düzenlenmesine dair (2/69)⁵¹².
- Karaborsacılığın yasaklanması için belediyenin her tür eşyaya fiyat belirlemesine dair (2/320)⁵¹³.
- İkamet yevmiyesi hakkında (2/660)⁵¹⁴.
- Maliye Bakanlığının genel müdürlüğe dönüştürülmesi hakkında (2/519)⁵¹⁵.
- İstanbul'ca yayınlanan aflar ve Ceza Erteleme Kararnamelerinin geçersiz sayılması hakkında (2/242)⁵¹⁶.
- Kağnı yerine dört tekerlekli araba kullanılmasına dair (2/506)⁵¹⁷.
- Kanunu Esasi'nin angaryacılıkla ilgili 24'ncü maddesinin değiştirilmesine dair (2/204)⁵¹⁸.
- Noterlerin kazanç vergisine tabi tutulmamaları hakkında (2/292)⁵¹⁹.

⁵⁰⁵ a.g.e. , C. 6, s. 356, 429.

⁵⁰⁶ a.g.e. , C. 6, s. 384; C. 7, s. 165.

⁵⁰⁷ a.g.e. , C. 19, s. 450.

⁵⁰⁸ a.g.e. , C. 15, s. 219, 292-293.

⁵⁰⁹ a.g.e. , C. 18, s. 477; C. 19, s. 120-121,123.

⁵¹⁰ a.g.e. , C. 18, s. 181, 337.

⁵¹¹ a.g.e. , C. 27, s. 188.

⁵¹² a.g.e. , C. 3, s. 249-250; C. 4, s. 285-286.

⁵¹³ a.g.e. , C. 11, s. 65; C. 14, s. 20, 66; C. 27, s. 251.

⁵¹⁴ a.g.e. , C. 277, s. 188.

⁵¹⁵ a.g.e. , C. 19, s. 442, 444; C. 20, s. 254.

⁵¹⁶ a.g.e. , C. 9, s. 84, 304-306, 423-425.

⁵¹⁷ a.g.e. , C. 18, s. 515; C. 19, s. 120-121, 123-124.

⁵¹⁸ a.g.e. , C. 7, s. 217; C. 8, s. 36.

- Kış mevsiminde resmi dairelerden öğle tatillerinin kaldırılmasına dair (2/410)⁵²⁰.
- Kütahya'da bir Darülmilafa Medresesi kurulmasına dair (2/60)⁵²¹.
- Kütahya Mebusu Haydar Bey'e vatan hizmeti aylığı bağlanmasına dair (2/712)⁵²².
- Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'nün kaldırılmasına dair (2/488)⁵²³.
- Meclis İdare üyeliklerine seçileceklerden vergi kaydı aranmamasına dair (2/300)⁵²⁴.
- Meclis İdare üyeleri seçiminde vergi kaydı aranılmamasına dair (2/544)⁵²⁵.
- Genel Meclis üyesi günlük ve yolluklarının miktarı hakkındaki İl Genel İdareleri Kanununun 116'ncı maddesini düzenleyen 99 Numaralı Kanun'un birinci maddesinin değiştirilmesi hakkında (2/322)⁵²⁶.
- Yüksek Okullarda ordu lisanı öğretilmesi hakkında (2/79)⁵²⁷.
- Konut kiralarna dair (2/80)⁵²⁸.
- Konut kirası vermeyen memurların maaşlarından kesinti yapılmasına dair (2/221)⁵²⁹.
- Müslüman olmayan topluluklardan nakdi bedel alınması hakkında kanun teklifi (2/223)⁵³⁰.
- Muhasebe-i Hususiye Müdürlükleri'nin lağvına dair (2/496)⁵³¹.
- İctüzüğün 8 ve 12'nci maddelerinin yeniden düzenlenmesi hakkında (2/271)⁵³².
- İctüzüğün 39'ncü maddesinin yeniden düzenlenmesine hakkında (2/274)⁵³³.

⁵¹⁹ a.g.e. , C. 10, s. 80, 267-268.

⁵²⁰ a.g.e. , C. 15, s. 219, 288-289.

⁵²¹ a.g.e. , C. 3, s. 172, 497; C. 6, s. 7-8.

⁵²² a.g.e. , C. 28, s. 435.

⁵²³ a.g.e. , C. 18, s. 181, 337.

⁵²⁴ a.g.e. , C. 10, s. 194, 386; C. 12, s. 112-116.

⁵²⁵ a.g.e. , C. 21, s. 175; C. 22, s. 113-569.

⁵²⁶ a.g.e. , C. 11, s. 95.

⁵²⁷ a.g.e. , C. 3, s. 423; C. 4, s. 457.

⁵²⁸ a.g.e. , C. 3, s. 423; C. 4, s. 457; C. 7, s. 23-26, 33.

⁵²⁹ a.g.e. , C. 8, s. 37, 327-328.

⁵³⁰ a.g.e. , C. 8, s. 82, 361.

⁵³¹ a.g.e. , C. 18, s. 336, 419; C. 27, s. 252.

⁵³² a.g.e. , C. 17, s. 124; C. 18, s. 52-53.

- Öğle tatillerinin kaldırılması hakkında (2/120)⁵³⁴.
- Müzakere takviminin belirlenmesi hakkında (2/472)⁵³⁵.
- Sigara ve tütün paketlerinden birer kuruş vergi alınmasına dair (2/505)⁵³⁶.
- Simav’da yangından zarar görenlere karşılıksız kereste gönderilmesine dair (2/182)⁵³⁷.
- Mezat yerlerinden yapılacak satın alma hakkında (2/81)⁵³⁸.
- Mesken kiralari ile ilgili sahtekarlıklari engellemek için Bakanlar Kurulunca gerekli önlemlerin alınmasına dair (2/321)⁵³⁹.
- Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan soyundan gelmek üzere Hz. Muhammed ile akraba olanların (şürefa ve sadat) maaşları hakkında (2/645)⁵⁴⁰.
- Taraklı Nahiyesi’nin kaza haline getirilmesine dair (2/507)⁵⁴¹.
- Tavşanlı ve Eğrigöz (Emet) nahiyelerinin kazaya dönüştürülmelerine dair (2/75)⁵⁴².
- Teslis usulüyle ve birbirine kefil olma yolu ile köy halkına zimmet kaydedilen aşar hakkında⁵⁴³.
- Bütün tüccar ve esnaftan “Harb İstikrazı Vergisi” alınmasına dair (2/390)⁵⁴⁴.
- Sosyal ücretler hakkında (2/630)⁵⁴⁵.
- Vilayet bütçelerinin düzenlenmesinde gelirlerinin yarıya indirilmesi hakkında (2/188M.)⁵⁴⁶.
- Yozgat Sancağı adının asıl Türkçe ismi olan Bozok’a dönüştürülmesine dair (2/415)⁵⁴⁷.

⁵³³ a.g.e., C. 9, s. 376.

⁵³⁴ a.g.e., C. 5, s. 109, 213-214, 332.

⁵³⁵ a.g.e., C. 17, s. 124; C. 18, s. 116-117.

⁵³⁶ a.g.e., C. 18, s. 515; C. 19, s. 120-121, 124-125.

⁵³⁷ a.g.e., C. 20, s. 88-96.

⁵³⁸ a.g.e., C. 3, s. 423; C. 4, s. 455, 457; C. 5, s. 253-254.

⁵³⁹ a.g.e., C. 11, s. 95; C. 14, s. 18-19.

⁵⁴⁰ a.g.e., C. 96, s. 383, 474.

⁵⁴¹ a.g.e., C. 18, s. 514.

⁵⁴² a.g.e., C. 3, s. 368-369.

⁵⁴³ a.g.e., C. 28, s. 198.

⁵⁴⁴ a.g.e., C. 14, s. 338.

⁵⁴⁵ a.g.e., C. 26, s. 103, 205.

⁵⁴⁶ a.g.e., C. 7, s. 31, 196.

⁵⁴⁷ a.g.e., C. 15, s. 234; C. 16, s. 55.

-Yüz paradan fazla çay ve kahve satanların Temettü Vergilerinin artırılmasına dair (2/500)⁵⁴⁸ .

- Ziyet eşyasının yasaklanmasına ait kanunun yürürlükten kaldırılmasına dair (2/541)⁵⁴⁹ .

- Zonguldak memurlarına verilen bir kat fazla maaşın kesilmesi hakkında (2/499)⁵⁵⁰ .

2.3.2. Sorular –Cevaplar

16 Şubat 1922 tarihinde, 160. oturumun üçüncü celsesinde; Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey'in Şubat 1338 maaşlarının vaktinde ödenmesini sağlamak için 20 ve Müdde-i Milliye giderlerine ayrılmak üzere 5 milyon lira avans verilmesi hakkındaki tavrini dolayısıyla yapılan görüşmelerde Cemil Bey Maliye Bakanı'na soru sormuştur⁵⁵¹ .

Cemil Bey, Maliye Bakanı Hasan Bey'e; “tiftiklerden gerek burada ve gerek başka yerde toplananların miktarı ne kadardır?” diye sormuş, Maliye Bakanı'nın “bilmiyorum” demesi üzerine, Cemil Bey, “çünkü geçen sene onaylamış olduğumuz 45 milyon liralık bütçenin içinde suiistimal oluyor. Onun için hesabını bilmek lazım”⁵⁵² demiştir.

2.3.3. Önerge

4 Şubat 1921 tarihinde, 144 sayılı oturumda, ikinci celsede; Londra'ya delege gönderme meselesinin isim belirterek oya konulmasını teklif etmiştir.

⁵⁴⁸ a.g.e. , C. 18, s. 389, 482; C. 19, s. 422-423.

⁵⁴⁹ a.g.e. , C. 21, s. 94, 200; C. 25, s. 424-431, 476-496; C. 26, 27-35, 60-80, 120- 130, 182.

⁵⁵⁰ a.g.e. , C. 14, s. 120.

⁵⁵¹ T.B.M.M. G.C.Z., Devre: I, C. II, İ: 160, Celse: 3, s. 819, 820.

⁵⁵² Aynı yer.

2.4. Haydar Bey

2.4.1. Kanun Teklifleri:

- Reji Nizamnamesi'nin yeniden düzenlenmesi hakkında (2/17)⁵⁵³.
- Hükümet Teşkilatı hakkındaki kanuna iki madde eklenmesine dair (2/11)⁵⁵⁴.
- Kütahya Komisyonu'nun Kütüphaneye ilgili bir maddesinin değişikliğine dair (2/666 Mükerrer)⁵⁵⁵.

2.5. Ragıp Bey

2.5.1. Kanun Teklifleri:

- Büyük Millet Meclis üyelerinin avukatlık yapamamalarına dair (2/117 mükerrer)⁵⁵⁶.
- Nevahi (Yasak) Kanunu'nun şimdilik deneme amacıyla iki livada uygulanmasına dair (2/470)⁵⁵⁷.
- İhtüzüğün ikinci bölümüne bir ek yapılmasına dair (2/45)⁵⁵⁸.
- Ziraat makinelerinde kullanılmak üzere dışarıdan alınacak benzin, benzol, petrol, mazot, maden kömürü ile makine yağları ve damızlık ve çiftlik hayvanları v.s.nin Gümrük Vergisi'nden muaf tutulmasına dair (2/416)⁵⁵⁹.

2.5.2. Sorular – Cevaplar

2.5.2.1. İstanbul'un İdare Şekli Hakkında Hükümete Yöneltilen Soru

⁵⁵³ T.B.M.M. Z.C., C. 1, s. 335- 336.

⁵⁵⁴ a.g.e. , C. 1, s. 189.

⁵⁵⁵ a.g.e. , C. 27, s. 357- 358, 361- 362.

⁵⁵⁶ a.g.e. , C. 5, s. 71.

⁵⁵⁷ a.g.e. , C. 17, s. 124; C. 18, s. 53.

⁵⁵⁸ a.g.e. , C. 3, s. 14, 225.

⁵⁵⁹ a.g.e. , C. 15, s. 279; C. 16, s. 5-6; C. 22, s. 514; C. 24, s. 75-80; C. 26, s. 330-337,479; C. 27, s. 207; C. 29, s. 69, 81, 101; Ragıp Bey'in Başkanlığa sunduğu dört kanun önerisinden, tarımda kullanılmakta olup dışarıdan ithal edilecek maddelerin gümrük ve istihlak resmine dair olanı, 12 Nisan 1923 tarihinde 329 sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir. Bkz: Çoker, C. III, s. 704-705.

Ragıp Bey, 6 Kasım 1922 tarihinde, 133. oturum, ikinci celsede; İstanbul Hükümeti'nin istifası üzerine İstanbul'un idare şekli hakkında Bakamlar Kurulunca kabul edilen ve tamamen tebliğ edilen karar hakkında Hükümete bir soru yöneltmiştir.

Ragıp Bey'in sorusu şu şekildedir: “İstanbul'un gümrük idaresi elinizde bulunuyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi elinde bulunan gümrüklere giden mallara buradaki tarife uygulanacağına göre, İstanbul'da bulunan ve miktarı milyarları bulan mallar hakkında ne muamele yapılacaktır? İkinci olarak, İngilizlerin elinde bulunan çok önemli eşyalar hakkında ne düşünülmüştür? Bunlar o kadar önemlidir ki ellerdeki stok mallar sipariş vermeye engeldir. Bu, memlekette iktisadi buhran meydana getirir. Bunun için ne düşünüyorsunuz?”

İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey, bu meseleyi Vergi Dairesi Genel Müdürü ile birlikte incelediklerini ve artık İstanbul, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin idaresine girdikten sonra buradan gelecek mallara yabancı memleketlerden gelen mallar gibi gümrük vergisi almanın mümkün olamayacağını belirtmiştir. Bundan önce İstanbul'da uygulanan tarife zaten buradakinden az farklıdır, hatta bazı durumlarda Anadolu'da daha fazla gümrük alınmaktadır diyerek cevap vermiştir.

2.5.2.2. Maliye Bakanı'na Maaşlar Hakkında Yöneltilen Soru

16 Şubat 1922 tarihinde, 160. oturumun üçüncü celsesinde; Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey'in Şubat 1338 maaşlarının vaktinde ödenmesini sağlamak için 20 ve Müdde-i Milliye giderlerine ayrılmak üzere 5 milyon lira avans verilmesi hakkındaki tavrı dolayısıyla yapılan görüşmeler sırasında Ragıp Bey Maliye Bakanı'na soru sormuştur⁵⁶⁰.

Ragıp Bey, Maliye Bakanı Hasan Bey'e; “Müdafaa-i Milliye Bakanlığı yüzde yirmi tekalifi Milliye Kanunu ile alınan hayvanların zayıf olanlarını burada sattı ve bedellerini aldı, ikinci olarak; daha böyle ufak tefek sattığı şeyler var, depoda bulunan

⁵⁶⁰ T.B.M.M. G.C.Z., C. II, İ: 160, Celse: 3, s. 819.

silahları satıyor ve parasını doğrudan doğruya mesela Müdafaa-i Milliye'den Harp Dairesi alıyor, bunlar sizin hesabınızda var mıdır? Şeklinde soru yönelmiştir.

Hasan Bey, hurda eşya veya başka ne olursa olsun hiçbir dairenin satış yapamayacağını, buna Maliye Bakanlığının olur vermesi gerekir ve satılan eşyanın gelir olarak kaydolması gerektiğini, Muhasebeyi Umumiye Kanunu gereğince dökümünün yapılacağını, söyleyen Hasan Bey; “ufak bir gaz tenekesi mesela bir neferin eline geçmiş ambardan satmıştır, bundan benim nasıl haberim olur?” Diyerek, bu konunun kapatılmasını istemiştir.

2.5.2.3. Halktan Toplanan Yardımların Akıbeti Hakkında Maliye Bakanlığı'na Yöneltilen Soru

Ragıp Bey, aynı celsede tekrar Maliye Bakanına soru yönelmiş; “bahsedilen satılmış olan hayvanatın, bütün depolarda toplanan silahların bir gaz tenekesi gibi olmadığını söyleyerek, bu gün mevcut olan bu malların hesabı sizde midir?” diye sormuştur.

Bu soruya cevap veren Maliye Bakanı Hasan Bey; “koyun pazarına çekilip satılan hayvanatın hesabını tutan bir daire vardır. Herkesin gözü önünde hırsızlık yapılamaz, gasp edilemez. Çünkü mızrak çuvala sığmaz. Fakat küçük bir eşyayı bir çavuş satarsa benim haberim olmaz. Toplu olarak satılan eşyaların bedeli gelir olarak kaydedilir. Bütün maliye teşkilatının eksiklerini bir anda tamamlayamazsınız. Bütçe usulünü yüzyıllardır yürüten memleketlerde bile , bazı hesap işlemleri henüz tamamlanamamıştır. Sanırım orduya ayniyat muhasebecileri tayin edilecektir. O zaman bütün işlemler bunların elinden geçer. Bunu şimdiye kadar yapamamıştık. Böyle bir anda benden her şeyi düzeltmemi istemeniz de pek insafli olmaz”⁵⁶¹ demiştir.

⁵⁶¹ a.g.e. , C. II, İ: 160, Celse: 3, s. 819-820.

3. Kütahya Milletvekillerinin Gizli Celselerdeki Konuşmaları:

3.1. Ahmet Besim (Atalay) Bey⁵⁶²

3.1.1. Yabancı Devletlere Türkiye'deki Şimendiferlerin İşletme Hakkının Verilmesinin Misak-ı Milli Anlayışımıza Ters Düştüğü Hakkında

12 Mayıs 1921 tarihinde yapılan 32'nci oturum ikinci celsede görüşülen Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Fransızlarla yaptığı anlaşmanın bazı maddeleri üzerinde tartışıldığı ve Bekir Sami Bey'in istifası hakkında görüşme yapıldığı sırada Besim Atalay Bey, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'i eleştirmiştir. Bu eleştirinin sebebi, Birinci İnönü Zaferi'nin kazanılmasından sonra Londra Konferansı'na gönderilen Bekir Sami Bey'in orada Fransızlarla ve İtalyanlarla sorumluluğu üzerine alarak hükümetten habersiz yaptığı anlaşmadır. Özellikle bu anlaşmadaki şimendiferlerin işletme hakkının 99 yıllığına Fransızlara verilmesi maddesi Besim Atalay'a göre hem Misak-ı Milli anlayışımıza ters düşmekte hem de süresi uzun görünmekteydi. Besim Atalay, bu olayı "memleket edinmek isteyen bir insanın Çin Hükümetine gidip, Şanghay'ı 99 yıl süreyle benim imtiyazıma bırak demek sonsuza kadar ele geçirmek demektir"⁵⁶³ şeklinde açıklamıştır.

3.1.2. Başkomutanlık Kanunu Hakkında

31 Ekim 1921 tarihinde yapılan 102'nci oturum, birinci celsede; Başkomutanlık Kanunu'nun süresinin uzatılması hakkında yapılan görüşmelerde Besim Bey de söz almıştır.

5 Ağustos 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süre ile verilmiş olan bu olağanüstü yetkinin süresi dolmak üzereydi. Halbuki henüz düşman yurdumuzdan atılamamıştı. Sakarya'da büyük bir zafer kazanılmasına rağmen tehlike tamamen atlatılmış değildi. Bunun için 31 Ekim 1921

⁵⁶² T.B.M.M. G.C.Z. ve T.B.M.M. Z.C.'nde bu isim sadece Besim Atalay olarak kullanılmıştır. T.B.M.M. Sicile Esas İsim Cetvelinde ve Seçim Mazbatasında Ahmet Besim Atalay şeklindedir.

⁵⁶³ a.g.e., C. II, İ: 32, Celse: 2, 78.

tarihinde Meclise bu yetkinin süresinin uzatılması teklif edilmiştir⁵⁶⁴. Bu teklif, Meclis'te uzun süren tartışmalara neden olmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na karşı olan ve İkinci Grup adıyla Mecliste Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet edenler, Meclisin yetkilerini, yani Yasama-Yürütme-Yargı yetkilerini kendisinde toplayan Başkomutanlık Yetkisi'nin kendisine karşı oldukları gibi, süresinin uzatılmasına da karşı çıkmışlardır.

Başkomutanlık Kanunu'nun Kanunu Esasi'ye uygun olmadığını ileri sürenlere karşı, Kütahya Milletvekili Besim Atalay, bu durumun Kanunu Esasi ile ilgili olmadığını açıklamıştır. Atalay, Başkomutanlık Kanunu'nu; "milletin kendisinin en zor zamanında aldığı bir karar, çıkardığı bir kanundur" şeklinde izah etmiş, bunun olağanüstü bir yetki olduğunun Meclis'teki herkesin farkında olduğunu, buna hiçbir arkadaşının muhalif olmadığını söylemiştir. Ayrıca Meclisteki muhalefetin ülkede ve dışarıda kötü tesir yapacağını önemle belirtmiştir.

3.1.3. Dış Politika İle İlgili Görüşmelerin Gizli Tutulması Hakkında

13 Mart 1922 tarihinde yapılan 7'nci oturum, üçüncü celsede görüşülen; Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in Londra seyahati ile ilgili zabıtların geçici olarak gizli tutulması hakkındaki açıklaması nedeniyle yapılan tartışmada, Besim Atalay iki kez söz alarak bu konudaki fikrini açıklamıştır⁵⁶⁵.

Besim Atalay Bey, İngiltere ile olan ilişkilerimiz devlet meselesi olduğu için , şahsi konularda yaptığımız gibi duygularımızla hareket edemeyeceğimizi daha ketum bir tavır takınmamız gerektiğini belirtmiş, bu konuların gizli tutulmasına taraftar olduğunu, hatta Meclis'te bu meselenin görüşülmesinin de yanlış olduğunu, şimdiye kadar Bakanlar Kurulu bir çok şeyi bize duyurmadan nasıl yaptı ise şimdi de böyle yapabileceğini, memleket için böyle hayırlı olacağını, çünkü bu tartışmalar sayesinde yine gizliliğin kalmadığını belirtmiştir. Ayrıca Hükümetin yarı resmi gazetesi olan

⁵⁶⁴ 31 Ekim 1921 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık verilmesine dair kanunun süresinin uzatılması ile ilgili yapılan oylama sonucunda sürenin uzatılmasını kabul eden 152 kişi arasında Kütahya Milletvekillerinden; Besim Atalay, Cevdet Bey ve Şeyh Seyfi Efendi de vardır. Bkz: **a.g.e.** , C. II, İ: 102, Celse: 1, s. 427, 431.

⁵⁶⁵ **a.g.e.** , C. III, İ: 7, Celse: 3, s. 48.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nde her gün İngiltere aleyhinde yazılar çıktığını, bunun da yanlış olduğunu açıklamıştır.

3.1.4. Saltanat Aleyhindeki Görüşleri

24 Aralık 1921 tarihinde yapılan 133'ncü oturum, üçüncü celsede; Veliht Abdülmecit Efendi'nin Meclis Başkanlığı'na gönderdiği mektup nedeniyle yapılan görüşmelerde Besim Atalay Bey, bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır:

“Milletimiz, daima dünyayı düzelterek bir Mehdi geleceğini düşündüğü için, o zamanın idaresinden memnun olmaz, dönemin Velihdına ümidini bağladı. Abdülhamit zamanında kurtuluşu Velihtlardan beklerdi. Ondan sonra ondan memnun kalmaz, ikinci bir Velihttan ümit ederdi. O geçer, ondan da memnun olmaz üçüncü bir Velihta bel bağladı. Millet yaşamak yollarını, bağımsızlığını şahıslarda değil kendi azim ve iradesinde aramalıdır. Kurtarılmayı da şüphesiz öyle efendim. Halkın ruhunu tahlil ettiğim zamanlarda; daima gelecek padişahlardan, Velihtlardan, onun halkın arasında bir şekilde bulunmasından, büyük ümitlere düşmüştür”

Bir Milletvekilinin; - “Allah'a itimadın lazım”. Demesi üzerine, Besim Atalay Bey, konuşmasına devam ederek;

“Ben de Hoca idim Efendi Hazretleri. Allah'a itimadın lazım olduğunu sizin kadar ben de bilirim. İyi fikir beslemekle yükümlüsün. Hoca olduğundan dolayı.

Bu nedenle millet; daima kendi kurtuluşunu ve huzurunu, kendi mutluluğunu Velihtlardan beklemiştir. III. Sultan Selim istisna edilirse, hatta Fatih de dahil olduğu halde, hiç birisi memleketi ciddi bir şekilde düşünmemiş, onlar memleketi çiftlik olarak görmüştür. Son olaylar üzerine millet hakimiyeti eline aldı, kan döktü döküyor ve dökecektir. Elde etmiş olduğumuz hakimiyeti, yüksek bile olsa bir şahsa vermek, bir şahsın eline vermek taraftarı değilim efendim”.

-“Kim veriyor? Kimse vermez”. Sesleri ve gürültüler arasında Besim Atalay Bey sözlerine devam eder;

“Onlar yıllardan beri bin türlü yokluk içinde yuvarlanan bu milletin ne zaman imdadına koşmuşlar ve ne zaman hatırlarını sormuşlardır ? Bugün başarıyı görünce bizi soruyorlar ve bir çıkar elde etmek için bizi arayıp soruyorlar.”⁵⁶⁶

3.2. Haydar Bey

3.2.1. Milletvekillerinin Dokunulmazlıkları Hakkında

24 Ekim 1920 tarihinde yapılan 89. oturum, birinci celsede Konya Milletvekilleri; Musa Kazım ve Abdülhalim Çelebi Efendiler ile arkadaşları hakkında alınan Divanı Harp kararı ile ilgili olarak yapılan görüşmede söz almıştır⁵⁶⁷.

Milletvekillerinin dokunulmazlığı olduğu ve tutuklanamayacağını iddia edenlere karşı, suçüstü yapılan bir durumda kim olursa olsun hem mahkeme edilir hem de tutuklanabilir diyerek cevap vermiştir. Ayrıca, İdarei Örfiye (sıkıyönetim) ile ilgili 113. Maddeyi okuyarak Konya İsyanı'na katılmış olan bu milletvekilleri ve arkadaşları hakkında olağanüstü hal uygulamasının doğru olduğunu, Divanı Harbe verilmelerinin ve buradan çıkan kararın doğru olduğunu belirtmiştir.

3.2.2. İstiklal Mahkemeleri İle İlgili Mazbatayı Okuması

14 Ocak 1922 tarihinde yapılan 144'ncü oturum, ikinci celsede; Katiplik görevinde bulunan Haydar Bey, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in İstiklal Mahkemelerinin lağvına dair mazbatasını okumuştur⁵⁶⁸.

⁵⁶⁶ a.g.e. , C. III, İ: 133, Celse: 3, s. 522, 523.

⁵⁶⁷ a.g.e. , C.I, İ: 89, Celse: I, s. 219.

⁵⁶⁸ a.g.e. , C. II, s. 614.

3.3. Mehmet Ali Cevdet Bey⁵⁶⁹

3.3.1. İstiklal Mahkemesi Üyelerinin Maaşları Hakkında

8 Ocak 1921 tarihinde yapılan 131'nci oturum, üçüncü celsede: Büyük Millet Meclisi'nin bütçesi görüşülürken Cevdet Bey, İstiklal Mahkemesi üyelerine verilen maaşa yapılan itirazlara cevap vermiştir. Özellikle Afyon Milletvekili Şükrü Bey'in, para için avuç açtılar şeklindeki açıklamalarının doğru olmadığını söylemiştir⁵⁷⁰. (Şükrü Bey; “başlangıçta İstiklal Mahkemesi üyeliği söz konusu olduğunda kimse bu yükü omuzlarına almak istemediği için aday olmuyordu fakat şimdi herkes ismini yazdırıyor, fazla oy almak için gayret sarf ediyor” şeklinde açıklamalar yapmıştır).

3.4. Ragıp Bey

3.4.1. İstanbul'dan Henüz Ankara'ya Gelmemiş Mebuslar Hakkında

9 Mayıs 1920 tarihinde yapılan 13. oturum, ikinci celsede; İstanbul'un işgali üzerine Osmanlı Mebusan Meclisi Milletvekillerinin 23 Nisan 1920 tarihinde açılan Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ne davet edilmelerine rağmen hala İstanbul'da bulunup, Büyük Millet Meclisi'ne katılmamış olan milletvekilleri hakkındaki kanunun görüşülmesi sırasında söz almıştır⁵⁷¹.

İstanbul'un işgali üzerine davete icabet ederek Ankara Büyük Millet Meclisi'ne katılmamış olan mebuslar, bundan sonra, Meclisin üçte iki çoğunluk oylarıyla kabul olunurlar. Şeklinde çıkarılan kanun hakkında Ragıp Bey, tebliğ ile kendisinin memur edildiğini, Paşa Hazretlerinin telgrafını kendisinin tebliğ ettiğini, tebliğ etmesinin kendisine teklif edilmemiş olduğunu, bunun için İstanbul'daki milletvekillerinin aslında tebligat yolu ile davet edilmemiş olduğunu açıklamıştır. Tebliğ edilmeyenler şimdi şüpheli ve zan altında duruyor diyen Ragıp Bey İstanbul'dan çıkıp geldiği günün şartlarını şöyle anlatıyor:

⁵⁶⁹ TBMM GCZ ve TBMM ZC'nde, bu isim sadece Cevdet Bey olarak kullanılmıştır.

⁵⁷⁰ a.g.e. , C.I, İ: 131, Celse: 3, s. 312.

⁵⁷¹ a.g.e. , C. I, İ: 13, Celse: 2, s.16.

“Kanala, geçide gelince sizi bütün varlığım ile temin ederim ki İstanbul’da hal bütün... Binaenaleyh kanal hakkında o kadar çirkin rivayetler var idi ki İngilizler tel örgülerle örmüşler her geçen oraya düşüyormuş. Günlerce aç biilaç kimseler oradan çıkamıyormuş. Şöyle oluyormuş, böyle oluyormuş gibi sözler vardı. Başlarında nefer varmış çıkarmıyormuş. Kapanlar varmış, müthiş rivayetler dönüyordu. Şimdi daha da fazladır. Çünkü o zamanki vaziyet ile şimdiki vaziyet arasında çok fark vardır. İstanbul’dan çıkmak meselesi çok müşkül idi”.

Bu kanunu çıkarmak, anlattığım rivayetlerin aslı esası yoktur ve bundan sonra hiçbir mebus buraya gelmesin anlamına gelir diyen Ragıp Bey, böyle bir kanun çıkarmak yerine Meclise girmek hakkından mahrumdur diye bir kanun yapmak daha iyi olur, çünkü artık mebuslardan hiç birisi kendi şeref ve haysiyetini tecrübeye koymak istemez diyerek sözlerine devam etmiş, bu durumda bir kısım arkadaşlarımız buraya girmek şerefinden mahrum olacaktır fakat İstanbul’dan gelecek üç beş mebus meclisin ahengini bozuyor gibi şüphelerden Meclis kurtulmuş olur, diyerek düşüncelerini açıklamıştır.

Bu celsede söz alan Mustafa Kemal Paşa ise “hiçbir zaman millet tarafından seçilmiş olan milletvekillerinin kadir ve kıymetlerini azaltmak, yok etmek niyetinde değiliz, hiçbir zaman meclise girmemiş fakat mebus sıfatı taşıyan bazı adamlar İngiliz parasıyla milletin içine girip masum halkımızı fesatlığa yöneltmek için görevlendirilmişlerdir. Bunlar, gelip burada oturabilecekler mi? İçimize gelip oturduktan sonra hapis haneye göndermek ister miyiz? Mebus sıfatını taşıyan kişiler buraya dahil olur. Buraya dahil olduktan sonra millet ve memleketin geleceğini eline alacaktır”⁵⁷². Diyerek görüşlerini açıklamıştır.

Bazı milletvekilleri bu görüşü destekleyen örnekler anlatmışlar, bazı milletvekilleri de bu kanunun yürürlükten kaldırılması için önerge vermişlerdir fakat reddedilmiştir⁵⁷³.

---

⁵⁷² a.g.e., s. 15.

⁵⁷³ a.g.e., s. 19.

3.4.2. İstanbul'dan Gelen Heyetle Saltanat ve Hilafet Konularının Görüşülmesinin Muzır Olduğuna Dair

25 Eylül 1920 tarihinde yapılan 72. oturum, gizli olarak görüşülen ikinci celsede, Hilafet konusu ve İstanbul Hükümeti ile bu nokta üzerinde anlaşmak üzere gelmiş olan heyetler hakkında söz almıştır⁵⁷⁴.

Ragıp Bey, bu konunun Hükümetin Programındaki beşinci maddede açıklığa kavuşturulmuş olduğunu, üstelik Kanunu Esasi'nin Saltanat ve Hilafetle ilgili maddelerinin hala yürürlükte olduğunu hatırlatarak bu konularda daha fazla konuşulmasının muzır olduğunu söylemiştir.

3.4.3. Rusya İle Yapılacak Anlaşmalar Hakkında

17 Ekim 1920 tarihinde yapılan 85. oturum, ikinci celsede görüşülen; Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münasebetlerimiz ve Kafkas Hükümetleri ile yapılacak anlaşmalar hakkında söz almıştır⁵⁷⁵.

Ragıp Bey daha önce İstanbul Meclisi Mebusanı'nda da görev yaptığını ve orada alınan Misakı Milli kararı ile çizilen milli sınırlarda Batı Trakya ve elviye-i selase (Misak-ı Milli metninin ikinci maddesinde bahsedilen üç liva: Kars, Ardahan, Artvin)nin milli sınırimızdan dışarıda kalmak üzere olduğunu, buraların milli sınırimıza katılıp katılmayacağını halk oylamasına bırakılma kararı alındığını hatırlatmış, diplomaside bundan büyük fedakarlığın olamayacağını söylemiştir. Hatta o günlerde bir milletvekilinin Avrupa bizden Misak-ı Milli'de biraz fedakarlık isterse, o fedakarlığı da yaparız demişti de ben de buna şiddetle karşı çıkmıştım diyen Ragıp Bey,Rus Hükümetinin şimdi böyle bir teklifte bulunması yani bizim arazilerimizden bir kısmının (Batum, Bitlis, Van⁵⁷⁶) bizim asıl düşmanımız olan Ermenilere verilmesini istemesi hepimiz gibi beni de üzmüştür diyerek, bu arazinin verilemeyeceğini fakat Dışişleri

⁵⁷⁴ a.g.e., C. I, İ: 72, Celse: 2, s. 135.

⁵⁷⁵ a.g.e., C. I, İ: 85, Celse: 2, s. 183.

⁵⁷⁶ a.g.e., C. I, s. 187.

Bakanı ve Hükümetin bu konudaki kararları ve Meclisin görüşlerine göre bu konudaki karara varılmasını teklif etmiştir.

3.4.4. Milletvekillerinin Dokunulmazlıkları Hakkında

23 Ekim 1920 tarihinde yapılan 88. oturum, ikinci celsede görüşülen Karahisar Milletvekili Şükrü Bey'in, Konya İsyanı hakkında sual takririne İçişleri Bakanı Dr. Adnan Bey'in cevabı sırasında söz alan⁵⁷⁷ Ragıp Bey; Konya isyanına katıldığı tespit edilen kişilerin milletvekili dahi olsa suçüstü yakalanmaları halinde tutuklanabileceklerini, kanunun gayet açık olduğunu, milletvekillerinin kanunlara saygılı olmaları halinde diğerlerinden de bunu istemeye hakları olabileceğini belirtmiştir.

3.4.5. Meclise Henüz Katılmamış Olan Milletvekilleri Hakkında

4 Ekim 1920 tarihinde yapılan 89. oturum, üçüncü celsede; Milletvekilli olarak seçilenlerden henüz göreve başlamayanlar hakkında ne karar alınacağına görüşülmesi sırasında Ragıp Bey de söz almıştır⁵⁷⁸.

Ragıp Bey bu konunun görüşülmesi sırasında Ergani Mebuslarının kendi mebusları hakkında açıklamalarda buldukları gibi Pozan Bey hakkında da böyle yapılsın diyerek bu konudaki görüşünü açıklamıştır.

3.4.6. Meclise Zamanında Katılmayan Milletvekilleri Hakkında

27 Aralık 1920 tarihli 123. oturum, birinci celsede görüşülen; Van ve Hakkari Milletvekilliklerine seçilenlerden Meclise zamanında katılmayanlar hakkında karar verilmesi sırasında Ragıp Bey, söz alarak bu konudaki fikirlerini açıklamıştır⁵⁷⁹.

⁵⁷⁷ a.g.e., C. I, İ: 88, Celse: 2, s. 209.

⁵⁷⁸ a.g.e., C. I, İ: 89, Celse: 3, s. 224.

⁵⁷⁹ a.g.e., C. I, İ: 123, Celse: 1, s. 268.

“5 Eylül tarihine kadar müracaat etmeyenlerin milletvekilliği yok farzedilecek şeklinde bir karar alınmıştı, bunlar da seçimden o tarihe kadar ne milletvekilliği için müracaat etmişler ne de (Hakkari Mutasarrıf Vekilliğine atandığını onun için Meclise katılmadığını söyleyen Tevfik Bey hakkında - Hakkari Mutasarrıflığını) kabul edeceğim diye bir açıklamada bulunmamıştır” diyerek görüşlerini açıklamıştır.

3.4.7. Milletvekillerinin Maaşlarının Artırılması Aleyhinde

8 Ocak 1921 tarihli, 131. oturum, üçüncü celsede görüşülen Büyük Millet Meclisi bütçesi hakkında Ragıp Bey söz alarak görüşlerini açıklamıştır⁵⁸⁰.

Ragıp Bey milletvekili maaşlarının artırılması ile ilgili tekliflere karşılık, kendisinin ticaretle uğraştığı zamanlarda ancak üç dört yüz lira kazandığını fakat memuriyette bunun dörtte biri kadar maaş almadığını, Birinci Dünya Savaşı sırasında bundan daha fazla pahalılık varken memuriyette daha az maaşla idare ettiklerini (Mebusan Meclisi’ndeki Milletvekilliği dönemini kastediyor)söyleyerek daha önce de tahsisat konusu görüşülürken 18-20 celse boyunca doğrudan doğruya aynı meselenin konuşulduğunu, Karahisar ve Eskişehir’e gittiği zaman halkın, Büyük Millet Meclisinin bu konuya önem vermesinden nefret edecek derecede şikayetçi olduğunu açıklamıştır. Aldığımız para yeterlidir ve bu meseleyi uzun uzadıya söz konusu etmek uygun değildir, bu teklifi geri alsınlar, çirkindir diyerek sözlerini tamamlamıştır.

3.4.8. Hüseyin Avni Bey’e Yönelmiş Olduğu Eleştiriler

16 Şubat 1922 tarihinde, 160. oturumun üçüncü celsesinde; Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey’in Şubat 1338 maaşlarının vaktinde ödenmesini sağlamak için 20 ve Müdde-i Milliye giderlerine ayrılmak üzere 5 milyon lira avans verilmesi hakkındaki tavrı dolayısıyla yapılan görüşmelerde Ragıp Bey söz almıştır⁵⁸¹.

Ragıp Bey, Maliye Bakanı Hasan Bey’e yönelttiği sorulardan başka, söz alarak Meclis Başkanına; (Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey’e yönelik olarak) Divanı

⁵⁸⁰ a.g.e., C. I, İ: 131, Celse: 3, s. 313.

⁵⁸¹ a.g.e., C. II, İ: 160, Celse: 3, s. 821.

Riyaset diyenlerin bunu bilmediklerini, söyleyerek, “Divanı Riyaset üyelerinin kimlerden ibaret olduğunu okusunlar da öğrensinler efendim” demiştir.

3.4.9. Londra’ya Gönderilecek Barış Heyeti Hakkında

5 Mart 1921 tarihinde yapılan 145’nci oturum, üçüncü ve dördüncü celselerde; Londra Konferansı’na gidecek Barış Heyeti’nin delegeleri hakkında Bakanlar Kurulu tezkeresinin görüşülmesi sırasında Ragıp Bey dört kez söz alarak fikirlerini açıklamıştır⁵⁸².

145’nci oturum, üçüncü celsede; Londra Konferansına gönderilecek olan heyetin, Heyeti Murahhasa olmasının Sevr Antlaşmasını kabul etmek ve görüşmelere devam etmek anlamına geleceğinden, bu heyetin; Heyeti Siyasiye adı altında olmasını isteyenlerin başlattığı tartışmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa, açıklama yaparak, bu unvanın bir etiketten ibaret olduğunu, asıl önemli olan konunun hakkımızı müdafaa edebilmek olduğunu, oraya gidip Sevr Antlaşması’nın bir benzerinin imzalanmayacağını bilmesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Meclisçe alınmış olan kararlardan sonra bunun herkesi bağlayacağını, daha sonra bir kaç kişinin çıkıp da bu senin kararındır, bu benim kararımdır demesinin doğru olmadığını söylemiştir. Heyeti Murahhasa tayin etme işinin de Bakanlar Kurulunun yetkileri arasında olduğunu açıklamıştır. Meclisin dikkat etmesi gereken en önemli işin, bu heyete verilecek talimatı görmek ve onaylamak olduğunu ve Barış yapma yetkisinin Meclise ait olduğunu belirterek, Heyeti Murahhasa’ya verilecek olan talimat önümüze geldiğinde bunu ya onaylayacağız yada reddedeceğiz, hak ve yetkilerimizi o zaman kullanacağız demiş, Milletvekillerini aydınlatmıştır.

Ragıp Bey, Avrupa’ya gidecek Heyeti Murahhasa’nın görevinin çok önemli olduğunu, Heyeti Murahhasa Londra’da Konferansa kabul edilirse konferanstaki görevinden daha önemli bir görevinin olduğunu söylemiştir. Ragıp Bey, bu görevin Avrupa kamuoyunu lehimize çevirmek için iyi bir propaganda yapmak olduğunu açıklamıştır. Heyeti Murahhasa’da bu propagandayı yapabilecek, Avrupa siyasetine,

⁵⁸² a.g.e. , C. I, İ: 145, Celse: 3,4, s. 384, 387, 388.

diplomasisine hakim olan kişilerin yer alması gerektiğini söyleyen Ragıp Bey, aksi takdirde bu heyeti Murahhasa da olsa heyeti siyasiye de olsa bir fayda vermeyeceğini belirtmiştir. Avrupa'daki amacımız için Meclis dışından ayrı bir heyet daha ilave edilecekse Meclisten on bir kişinin gitmesine gerek yoktur, Meclisten beş altı kişinin katılmasını diğerlerinin dışarıdan katılmasını teklif ediyorum diyen Ragıp Bey, heyetin küçülmesini uygun gördüğünü belirtmiştir.

Dördüncü celsede devam eden görüşmelerde, söz Ragıp Bey'e verilmiş, bu konuşmasında; önce Londra'ya heyet gönderilip gönderilmeyeceğine karar verilmesi hakkında görüşülmesini sonra da heyet hakkında görüşme açılmasını, böylece zaman kazanılacağını söylemiştir.

Hükümetin, heyet göndermeye karar verdiğini, sorumluluğun hükümete ait olduğunun Mustafa Kemal Paşa tarafından açıklandığını hatırlatan milletvekillerine karşı Ragıp Bey; Hükümetin, milletvekillerinin bu konudaki genel kanaatini öğrenmek amacıyla bu müzakereyi açtığını düşündüğünü açıklamıştır.

Ragıp Bey bu gelişmenin çok önemli olduğunu, daha birkaç ay önce bize hiç önem vermeyen, Padişaha bile asi ilan ettiren düşmanlarımızın bizimle karşı karşıya gelmek mecburiyetinde kaldıklarını belirterek, davetin yalnızca Tevfik Paşa aracılığı ile mi yoksa Avrupa'dan resmi olarak mı yapıldığını bilmek istediğini söylemiştir. Yalnız Tevfik Paşa tarafından davet edilmiş olsak dahi Londra'ya bir heyet gönderilmesine şiddetle taraftar olduğunu açıklamıştır.

Bir taraftan silahla memleketimizi müdafaa etmeye çalışırken diğer taraftan barış girişiminde bulunmamak akla ve mantığa uygun değildir diyen Ragıp Bey, Avrupa'nın bize bakış açısını yakından öğrenmek bakımından da bunun iyi bir fırsat olacağını sözlerine eklemiştir.

Ankara'dan gidecek heyetin İstanbul'dan gönderilecek heyetle birlikte gitmesini uygun görmeyen Ragıp Bey, Sevr Antlaşmasını imzalamış olan İstanbul'un, orada zayıf kalacağını, Ankara heyetinin ise çizdiğimiz sınırların tamamını kabul ettirmek üzere

orada bulunacağını ve bu nedenle konferansta iki heyet arasında anlaşmazlık çıkabileceğini bunun için ya gitmeden önce bu yönde anlaşmaya varılmasını ya da Ankara heyetinin tek başına BMM sıfatıyla iştirak etmesinin doğru olacağını açıklamıştır. Böylece barış taraftarı olduğumuzu dünya kamuoyuna göstermeliyiz diyerek sözlerine son vermiştir.

3.4.10. İzmir'deki Terkedilmiş Mallar Hakkında

11 Nisan 1922 tarihinde yapılan 24. oturum, üçüncü celsede; Maliye Bakanı Hasan Bey'in mali durum hakkındaki açıklamaları sırasında Ragıp Bey, iki defa söz almış ertesi gün (12 Nisan 1922) aynı konuda yapılan 25. oturum, birinci celse de de bir kez söz alarak görüşlerini açıklamıştır⁵⁸³.

Ragıp Bey, 24. oturumda Maliye Bakanı'nın mali siyasetini yanlış bulduğunu ve bunu ispat edeceğini, Ticaret Müdürü'nün de gerekli bilgiye sahip olmadığını söylemiştir. 25. oturumda ise, müzakere usulü hakkında bir tavsiyede bulunmuştur. Ragıp Bey, zaman darlığından dolayı, söz alan kişilerin önemli noktaları not olarak tahrir, layihai kanuniye, maddei kanuniye veya bir hatıra şeklinde, yazılı olarak Başkanlık makamına iletmelerinin, lazım olanların ait olduğu encüme havale edilmesinin işlerin kısa sürede sonuçlanmasını sağlayacağını söylemiştir.

Maliye Bakanı ve bazı milletvekilleri bu sorunu çözmek için İzmir'e bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesini tavsiye etmeleri ile celse kapanmıştır.

3.4.11. Başkomutanlık Kanunu Hakkında

6 Mayıs 1922 tarihli, 91. oturum, ikinci celsede; Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın askeri durum hakkında açıklamaları ve sorulara cevabı dolayısıyla yapılan görüşmelerde, Ragıp Bey, rey usulü hakkında söz almıştır⁵⁸⁴.

⁵⁸³ a.g.e. , C. III, İ: 24, Celse: 3; İ: 25, Celse: 1, s. 203, 204, 218.

⁵⁸⁴ a.g.e. , C. III, İ: 40, Celse: 1, s. 353.

4 Şubat 1922 tarihinde üçüncü kez uzatılmış olan Başkomutanlığın süresi dolduğu için 4 Mayıs 1922 tarihinde yeniden uzatılması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın sağlık nedeniyle katılmadığı bu toplantıda yeterli oy sağlanamamıştı. Başkomutanlığa karşı olumsuz tavır alınan bu ortamda Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndan belirgin bir şekilde ayrılan ikinci bir grup belirginleşmişti. Mustafa Kemal Paşa, 5 Mayıs günü katıldığı gizli oturumda milletvekillerini Başkomutanlık Kanunu hakkında aydınlatmıştır. Özellikle bu kanunun ordunun ikinci maddesi hakkında kendisinin bulunmadığı 39. oturumda çok soru sorulduğunu tutanakları incelediğinde fark ettiğini söyleyerek açıklama yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Meclisin yetkilerini kapsayan bir başkomutanlık yetkisinin bazılarını huzursuz ettiğini fakat bu yetkinin kanun çıkarmak için değil, ordunun maddi manevi sevk ve idaresinde gerekli olan gücü sağlamak için gerekli olduğunu, her türlü baskıya rağmen, orduyu başsız bırakmamak adına Başkomutanlığı sürdüreceğini açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te 6 Mayıs günü yaptığı bu konuşmadan sonra yeterli oy sağlanarak Başkomutanlık süresi yeniden uzatılmıştır.

Kütahya Milletvekili Ragıp Bey de Mecliste oylama usulü hakkında eleştiride bulunmuştur. Milletvekillerinin mevcut olduğu halde rey kullanmadıklarını, sonra da muamele tamamlanamadı diye celseye son verildiğini, bu durumun gayet çirkin olduğunu, geçen celsede muamele tamam olduğu halde tamam değildir denildiğini, bunun usule aykırı olduğunu, herkesin reyini kullanması lazımdır, reyini kullanmayanların çekimser olarak değerlendirilmesi gerekir, aksi takdirde yoklamada 162 kişi varsa bunlardan oy kullanan sayısı yeterli değilse Meclisin çoğunluğunun o kanunu kabul etmediği gibi bir sonuç çıkıyor diyerek, aslında Başkomutanlığın süresinin uzatılmaması gibi bir durumun oylamadaki usul hatasından kaynaklandığı şeklindeki görüşlerini açıklamıştır.

3.4.12. Pontus Meselesi Hakkında

26 Ağustos 1922 tarihli, 91. oturum, ikinci celsede; Pontus Meselesi hakkında kanun teklifi münasebetiyle yapılan görüşmelerde Ragıp Bey söz alarak görüşlerini bildirmiştir⁵⁸⁵.

Ragıp Bey, Pontus Meselesinin artık olağanüstü bir tehlike arz ettiğini fakat Meclisin bu hadisede hala normal adli tedbirler almaktadır diyerek, bundan dolayı olayların giderek büyüdüğünü, Pontus eşkıyasını besleyenlerin de onları hiç sevmeyen yerli halk olduğunu, devletin kesin sonuçlu sert tedbir almamasından dolayı halkın eşkıyadan korktuğu için bunlara yardım etmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Hükümetin uygulamalarından kesin sonuç alınacağını ümit eden halk eşkıyaya yardım etmez, devlet kuvvetleriyle birleşir ve bu mesele birden çözülür demiştir.

3.4.13. Lozan Barış Konferansı'na Gönderilecek Heyetin Yetkileri Hakkında

2 Kasım 1922 tarihli, 131. oturum, ikinci celsede; Barış Konferansına gidecek Murahhas Heyeti ile bunlara verilecek ödeneğe ilişkin mazbata hakkında yapılan görüşmelerde, Ragıp Bey, söz alarak görüşlerini bildirmiştir⁵⁸⁶.

Kanunu Esasi Encümeni'nde Vazife ve Mesuliyet Kanun Layihası'nı düzenlerken bu sorunlar hakkında düşünülmüştü diyen Ragıp Bey, encümenden bir kanun tasarısı hazırlayıp Meclise gönderdiklerini, fakat bunun henüz Meclis gündemine gelmediğini, eğer bu kanun kabul edilmiş olsaydı şimdi Barış Konferansına gideceklerin hangi görev ve sorumlulukta oldukları tartışılmayacaktı diyerek görüş belirtmiştir.

Kanunu Esasi Encümeni'nde, bu konu görüşülürken Heyeti Murahhasa'nın seçimi için hiçbir şekil bulunamamıştı diyen Ragıp Bey, heyetin yetkileri konusunda ise; Meclisin bütün yetkilerine sahip ve Meclisten bağımsız olarak gidecek bir heyet olduğunu, kesin imza yetkisinin onlarda olduğunu, Meclis kürsüsünden tasdiklenerek değil, hukuken anlaşmanın Lozan'da kesinleşmiş olması gerektiğini, Meclisten

⁵⁸⁵ a.g.e. , C. III, İ: 91, Celse: 2, s. 726,727.

⁵⁸⁶ a.g.e. , C. III, İ: 131, Celse: 2, s. 994.

seçilecek heyetin sorumluluğunu alacak hiçbir hükümet ve hiçbir şahsın olmadığını, heyetin Meclisten aldığı yetkiyle orada attığı imzanın kesin olduğunu, belirtmiştir.

Ragıp Bey, Heyetin Bakanlar Kurulu üyelerinden oluşması halinde; Bakanlar Kurulu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı sorumlu olduğundan, Lozan'da veya başka yerde imzalanacak anlaşma kesinlik taşımaz, son şeklini almadan gelmesi gereken yer Meclistir, Meclis imzalanmasına karar verirse imzalanır tasdiklenir ve böylece kesinleşir, etmediği takdirde Fransızlarla yapılan Londra Anlaşması gibi onu fesheder, reddeder diyerek görüşlerini açıklamış, Meclisteki müzakereler sonucunda, bu konuda Hüseyin Avni Bey ile aynı görüşte birleştiklerini söylemiştir.

3.4.14. İstanbul'daki Memurlar, Emekliler, Dul ve Yetimlerin Maaşlarının Ödenmesi Hakkında

11 Kasım 1922 tarihinde yapılan 136. oturum, ikinci celsede; İstanbul'da bulunan bütün memurlar, emekliler, yetimler ve dul kadınların maaşlarının ödeme şekli hakkında söz almıştır⁵⁸⁷.

Ragıp Bey, bu konu görüşülürken milletvekilleri arasında çıkan gizli celse, açık celse tartışmasında; “süregelen tartışmadan anlaşıldığına göre, şu idari ve siyasi konulardan gizli celsede söylenmesi gereken sözler söylendikten sonra ve bunun da Meclis tarafından siyasi ve idari bir tedbir olarak kabul edildikten sonra, açık celsede bu durumu yok edecek, yani takrirlerin aleyhinde tesir yaratmak Meclis tarafından gerekli görülen idare ve siyaseti ihlal eder gibi bir durum yaratabilir. Bunun için arkadaşlarımdan ricam, gizli celsede siyasi ve idari fayda getireceğine inanarak söylediğiniz şeyleri şimdi açık celsede dile getirmeyiniz”.

3.4.15. Halife Vahidettin'in Firarı ve Hal'i İle Halifelğe Abdülmecit Efendi'nin Seçilmesi Hakkında

⁵⁸⁷ a.g.e. , C. III, İ: 136, Celse: 2, s. 1035.

18 Kasım 1922 tarihinde yapılan 140.oturum, dördüncü celsede; “Halife Vahdettin’in firarı ve hal’i hakkında müzakerat ve Halifelîge Abdülmecit Efendi’nin seçilmesi” münasebetiyle, beş kez söz alarak bu konudaki görüşlerini açıklamıştır⁵⁸⁸.

Osmanlı Padişahı VI. Mehmet Vahidettin’in 17 Kasım 1922 tarihinde İngiltere himayesine girerek yurt dışına çıkması⁵⁸⁹ üzerine, Şer’iye Vekili Vehbi Efendi’nin; “Halife makamındaki bir kimsenin Müslüman olmayan bir düşman himayesine iltica etmesi fiilen Hilafetten feragat etmesi anlamına gelir, önce Vahdettin’in hal’i ve sonra da ikinci bir Halifenin seçilmesinin vacip olduğu, bu görevleri yerine getirme sorumluluğunun da Meclise ait olduğu”⁵⁹⁰ şeklinde oluşan kanaati ve ayrıca İngiltere’nin bu unvandan yararlanma olasılığı, Meclis’te çözüm arayışlarını başlatmıştır.

Yeni Halifenin İstanbul’da, yani Makam-ı Hilafet’te oturması gerektiğini söyleyenlere karşı Ragıp Bey, Makam-ı Hilafet (İstanbul) esarete bulundukça, Hilafet meselesinin bir süre muallakiyette kalmasında makam ehli bulununcaya kadar hiçbir mahzur görmediğini, ehlini bulmanın da çok zor bir iş olduğunu, nerede oturacağından çok kimin bu makama getirileceğinin düşünülmesi gerektiğini açıklamıştır.

3.4.16. İşgalden Kurtarılmış Bölgelerdeki Terkedilmiş Mallar Hakkında

29 Kasım 1922 tarihli, 147. oturum, üçüncü celsede gizli olarak yapılan görüşmede, işgalden kurtarılmış yerlerdeki emvali metruke⁵⁹¹ hakkında Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey kendisine sorulan soruları cevaplarken Ragıp Bey, 8 kez söz almış ve bu konuda bildiklerini, Milletvekilleri ile olarak paylaşmıştır⁵⁹².

Ragıp Bey, İzmir’de işgale son veren Türk ordusunun şehre girmesinden sonra 100 bin kişilik bir yağmacı kafilesi bir ay boyunca şehri yağmalasa bitmeyecek kadar

⁵⁸⁸ a.g.e. , C. III, İ: 140, Celse: 4; s. 1049.

⁵⁸⁹ a.g.y. , s. 1044.

⁵⁹⁰ a.g.y. , s. 1046.

⁵⁹¹Emvali metruke: Sahipleri tarafından terk edilmiş, bırakılmış mallar. Bkz: Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 5. Baskı, Ankara , 1982, s. 756.

⁵⁹² T.B.M.M. G.C.Z., C. III, İ: 147, Celse: 3, s. 1137, 1138, 1139.

emvali metruke olduğunu söylemiştir. Yurt dışına kaçanların malları, halkın yağmalaması dışında çok büyük bir kısmı Yahudilerin eline geçmiştir diyen Ragıp Bey, İzmir'deki Komutanların ve Hükümet yetkililerinin siyasetle uğraşmakta olduklarını, maliye müfettişlerinin de malların çokluğu ve ortalığın karışıklığı karşısında çaresiz kaldıklarını, bu manzaraya şahit olan beş on arkadaşıyla bir araya gelip Meclise telgraf çektiklerini, Meclisin de o sıralarda İstiklal Mahkemelerini reddetmekle meşgul olduğu için telgrafın okunmasına gerek duyulmadığını zannettiğini açıklamıştır.

Halen emvali metruke işi ile ilgilenmek için geç olmadığını, hemen bir heyet oluşturulur oralara gönderilirse, bu malları kimin yağmaladığının yüzde doksan dokuzu halkça malumdur ve öğrenilmesi çok kolaydır diyen Ragıp Bey artık bu mallar devletin malı sayılır, Burada Lozan Barış Konferansına gidip bizim hayati meselelerimizi anlatacak heyete yüz bin parayı çok bulan arkadaşlarımız, saatte beş yüz bin liralari kaybettiklerini düşünsünler, bu meseleye gerekli önemi versinler, dedikoduları bırakıp, 2-3 günlük bir çalışma ile bu kararı alalım, ileride babasını, oğlunu, kardeşini, kocasını savaşta kaybetmiş Ayşe'nin gırtlığını sıkarak vergi alacağız, bunlara yazıktır, rica ederim konunun önemi nispetinde çare bulacak müzakereleri yapalım diyerek sözlerini tamamlamıştır⁵⁹³.

3.4.17. İşgalden Kurtulan Bölgelerde Yeniden İstiklal Mahkemelerinin Kurulması Hakkında

20 Ocak 1923 tarihinde yapılan 177. oturum, üçüncü celsede; işgalden kurtulmuş olan memleketleri hakkında Karesi Mebusu Basri Bey ve arkadaşlarının (Abdülgaffur ve İbrahim Beyler) tavriri münasebetiyle yapılan görüşmelerde Ragıp Bey 4 kez söz almıştır⁵⁹⁴.

⁵⁹³ Düşman işgalinden kurtarılan yerlerden kaçanların taşınır ve taşınmaz mallarının yönetimi hakkında yasa çıkartılarak, Ankara Hükümeti'nin egemen olduğu topraklar dışına çıkmış olanların mallarının paraya çevrilerek bütçeye gelir sağlanmıştır. Bkz: Müderrisoğlu, s. 256.

⁵⁹⁴ T.B.M.M. G.C.Z., C. III, Toplantı Yılı: 3, İ: 177, Celse: 3, s. 1210, 1211.

Balıkesir Milletvekili Basri Bey'in "Kurtarılmış bölgelerde"⁵⁹⁵ vatan hainlerinin, düşmanla işbirliği yapanların hala barınmakta olduklarını, hapishanelerde olsalar dahi bunların barıştan sonra büyük bir ihtimalle affedileceklerini, biran önce bir şeyler yapılması gerektiğini söylemeleri üzerine yapılan konuşmalarda Ragıp Bey'in bu konudaki görüşleri şöyledir:

"Düşman işgalinden kurtarılmış bölgelerin gerçekten kurtulduğunu zannetmeyelim. Buralarda barıştan sonraki beş on sene içerisinde canlı bir şey kalmayacak. Şimdi ordunun bulunduğu yerlerde bile eşkıyalık olduğuna göre, genel aftan sonra bunlar rahat durmayacaklar. Kurtarılan bölgelere yeniden akın edecekler. Cesaretlerini artıracaklar ve Yunan çeteleri ile birleşip sahilleri ele geçirecekler. O zaman ya bu memleketin halkı tamamen göç etmek zorunda kalacak yada memleket kül haline gelecek. Onun için zaman geçirmeden ne yapılacaksa Meclisin insafına bırakıyorum".

Ragıp Bey, konuşmaları esnasında Balıkesir Milletvekili Basri Bey, Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey ve Denizli Milletvekili Yusuf Bey tarafından desteklenmiştir. Bu konuşmalar, açıkça söylenmese de İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulması ve çok sert bir şekilde çalışması yönünde kanaat oluşturmuştur.

177. celsenin sonunda Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü tarafından İstiklal Mahkemelerine üye seçilmesi için taktir verilmiştir⁵⁹⁶.

3.5. Yusuf Cemil Bey⁵⁹⁷

3.5.1. Bütçe Hakkında

⁵⁹⁵ Aybars, **T.C.Tarihi**, s. 314.

⁵⁹⁶ **T.B.M.M. G.C.Z.**, C. III, İ: 177, Celse: 3, s. 1217; "Büyük Taarruzdan sonra "Kurtarılmış bölgelerde" İstiklal Mahkemelerinin kurulmasını isteyen öneriler kabul edilmedi, fakat Amasya ve (Diyarbakır merkez olmak üzere)Elcezire'ye birer İstiklal Mahkemesi gönderildi". Daha geniş bilgi için bkz: Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 136, 137.

⁵⁹⁷ T.B.M.M. G.C.Z. ve T.B.M.M. Z.C.'nde bu isim sadece Cemil Bey olarak kullanılmıştır. T.B.M.M. Sicile Esas İsim Cetvelinde ise Yusuf Cemil Bey şeklindedir.

11 Şubat 1922 tarihinde yapılan 158. oturum, üçüncü celsede; 1337(1921) yılı, Muvazene-i Umumiye⁵⁹⁸ Kanun Tasarısı nedeniyle söz almıştır⁵⁹⁹.

Cemil Bey, olağanüstü durumlarda bütçenin de öyle olacağını belirterek, İstanbul'un içi ile Çatalca Sancağı, Yunan işgali ile kaynakları sömürülmüş olmasına rağmen İstanbul Hükümeti'nin bütçesi 78 milyon liradır, bizim elimizde sekiz tane vilayet ve 50-60 tane sancak bulunurken ancak 52 milyonluk gelir çıkartabiliyoruz demiştir. Memurlarımıza yüzde yetmiş yüzde seksen zam yapıyoruz, 200 bin kişilik ordu bekliyoruz, halk üzülmeyin diye dikkat ediyoruz peki zayıf bütçemizi nasıl düzeltereğiz, nereden kaynak bulacağız diyen Cemil Bey, bütçeyi hep bir inek gibi sağmaya çalıştıklarını fakat beslemek için boğazına yem vermediklerini belirterek, bir aşar bir de gümrük vergileri ile hazinenin dolmayacağını, yeni kaynaklar bulunması gerektiğini, zor geçinen memurun maaşından kesemeyeceklerini bunun halkı hırsızlığa sevk etmek olduğunu, bunun bir cinayet olduğunu açıklamıştır.

3.5.2. Muvazene-i Maliye Encümeni Hakkında

16 Şubat 1922 tarihinde, 160. oturumun üçüncü celsesinde; Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey'in Şubat 1338 maaşının vaktinde ödenmesini sağlamak için 20 ve Müdde-i Milliye giderlerine ayrılmak üzere 5 milyon lira avans verilmesi hakkındaki tavrı dolayısıyla Cemil Bey söz almıştır⁶⁰⁰.

Hasan Fehmi Bey'in tavrı Mecliste görüşülürken, Muvazene-i Maliye Encümeni Başkanı Reşat Bey, bu konularla ilgili bir mazbata hazırlayıp Meclise sunduklarını söylemiştir. Hasan Fehmi Bey ve diğer bazı milletvekilleri bu mazbatadan haberlerinin olmadığını, Mecliste okunmadığını söylemişlerdir. Bunun üzerine Reşat Bey bir örneğinin kendisinde olduğunu okuyabileceğini söylemiştir.

⁵⁹⁸ Muvazene-i Umumiye: Bakanlıklar bütçesinin bütünü. Katma bütçeler buna dahil değildir. Bkz: Devellioğlu, s. 832.

⁵⁹⁹ T.B.M.M. G.C.Z., C. II, İ: 158, Celse: 3, s. 739.

⁶⁰⁰ a.g.e., C. II, İ: 160, Celse: 3, s. 810, 819, 820, 821.

Bunun üzerine Cemil Bey söz alarak “tarihi 13 Aralık 1921 olmasına, aradan iki ay geçmesine rağmen bunun meclise verilmemesinin nedenini gerek Meclis Başkanlığına gerekse Başkanlık Divanı’na soruyorum” diyerek tepkisini göstermiştir.

Cemil Bey’in sorusuna Muvazene-i Maliye Encümeni Başkanı Reşat Bey cevap vermiş, Encümenin hazırladığı mazbatanın Mecliste okunmayışının sorumluluğunu üzerine almıştır. “Asıl meselenin geçen sene Müdafaa-i Milliye’nin iki milyonluk avans istediğinde, Muvazene-i Maliye Encümeni’ne hiç sormadan Meclisin bu avansı vermesidir. Bu nedenle söze girmiştik fakat maalesef başka türlü olmuştur, Avans Kanunu’nun kabulüne kadar, bu kanunun ve mazbatanın okunmamasından dolayı mesuliyet bendenize aittir” diyerek açıklama yapmıştır.

Aynı celsede tekrar söz alan Cemil Bey, “henüz müzakerenin son bulması hakkında karar verilmemiştir, önce müzakereye karar verilir sonra takrirler okunur efendim” demiştir.

3.5.3. Barış Heyetleri Hakkında

16 Mart 1922 tarihinde yapılan 9. oturum, üçüncü celsede; Ukrayna Anlaşmasının teatisi için gönderilecek Heyeti Murahhasa hakkında Bakanlar Kurulu’nun tezkeresinin görüşülmesi sırasında Cemil Bey söz almıştır⁶⁰¹.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’in, Ukrayna ve Kafkasya’ya anlaşmaların teatisi için gidecek heyete amele mebusu olmak sıfatıyla ek olarak İstanbul Mebusu Numan Efendi’nin de katılmasını teklif eden tezkeresini açıklaması üzerine, Cemil Bey aleyhte söz alarak bu konudaki fikrini şöyle açıklamıştır:

“Efendiler, bildiğiniz gibi, şimdi görüştüğümüz Kars Anlaşması’nın imzalarına bakınız. Kars Anlaşması’nın imzalarında bizim temsilcilerimiz dört kişi, diğerlerinin ikişer kişidir. Bizim paramız pek mi çok da bu kadar adam gönderiyoruz? Rica ederim bu israf nedir? Diğer taraftan hazinede 20 milyon 30 milyon açık bulunurken böyle 4-5

⁶⁰¹T.B.M.M. G.C.Z., C. III, İ: 9, Celse: 3, s. 74.

kişi göndermek doğru mudur?” diyerek, Hükümetin, barış heyetindeki üyelerin sayılarının artırılması ile ilgili teklifine karşı çıkmıştır.

3.5.4. Bütçe Açığının Kapatılması Hakkında

2 Nisan 1922 tarihinde yapılan 25. oturum, birinci celsede; Maliye Bakanı Hasan Bey’in mali durum hakkındaki açıklamaları sırasında Cemil Bey söz almıştır⁶⁰².

Cemil Bey bütçe açığının çok olduğunu, mali durumun iyi idare edilmediğini, bu açığın halktan alınan vergilerle kapanmayacağını, çünkü halkın savaştan dolayı yoksullaştığını belirtmiştir. Cemil Bey, buna rağmen zaten zor durumda olan halktan maddi destek almak zorunda kaldıklarını fakat bunun tek kurtuluş çaremiz olan ordumuz için gerekli olduğunu açıklamıştır. Bu konuda kendisinden bir örnek vermiştir:

“Ben müthiş bir hastalığa yakalandım ve bundan kurtuluş çaresi olmadığını söylediler, ancak bir doktor varmış bu hastalıktan seni o kurtarabilirmiş dediler. Ücretinin de 1000 lira olduğunu söylediler. Benim de bütün servetim ancak bin lira idi. İyileşip de parasız kalmaktansa ölmeyi tercih ettim. Fakat dostlarım ve akrabalarım benim karşı çıkmama rağmen bütün servetim olan o bin lirayı doktora verdiler. Beni ölümden kurtardılar. İyileşip ayağa kalktıktan sonra, dostlarımın azmini ve hizmetini takdir ettim ve çalışarak eski servetimi tekrar, fazlasıyla kazandım”.

İşte bu gün bizim halkımız da bu şekilde ölüme mahkum bir hastadır, doktoru ise ordu ve Hükümettir efendiler diyen Cemil Bey, “İşte bu hastayı ölümden kurtarmak için onun karşı çıkmasına rağmen biz gerekli olan ücreti ödeyerek o hastayı kurtarmaya çalışacağız” demiştir.

Cemil Bey bütçe açığını kapatmak için bir çok çözüm olduğunu ve bunlardan birisinin; Müslüman halktan alınacak askerlik bedeli⁶⁰³ olduğunu fakat zenginle fakiri

⁶⁰² a.g.e., C. III, İ: 25, Celse: 1, s. 217.

⁶⁰³ Nisan ayı ortalarından itibaren çıkarılan kanunlarla, Savaş ekonomisi ile cephe gerisindeki hizmetlere önemli katkılarından ötürü askerlik hizmetleri ertelenenler mesleklerine ve hizmetlerine göre gruplara ayrılmış ve girdikleri gruba göre yılda 50 lira ile 600 lira arasında, azınlıklardan 50-150 lira, çobanlar ve

cephede eşit kılmak için bu vergiyi almadıklarını söylemiştir. Çok doğru görünen bu düşünce maalesef uygulanmadı diyen Cemil Bey, yine cepheye yoksul vatandaşın gidip kanını döktüğünü, zenginlerin ise bir yolunu bulup cephe gerisinde kendisini görevli gösterdiğini açıklamıştır.

Cemil Bey bu kanunu çıkarmakla zarar ettiklerini söylemiştir. Bizim kendisinden kırk para bedel almaya kıyamadığımız üstü başı paçavralara dönmüş herhangi bir yoksul vatandaş, aracılara 800 lira verip deve koluna (taşımacılıkla ilgilenenler askerlik muaf tutuluyor, cephe gerisinde görev yapıyor sayılıyorlardı) yazılıyor. Efendim bu da bir tür askerlik bedeli değil midir? Bu da köylünün kendi kendisini koruma şeklidir. Efendiler siz ne kadar baskı yapmanız da yine zengin cepheye gitmez. Çünkü Atalar sözü olan “Zengin arabasını dağdan dağa aşırır, fakara düz ovada yolunu şaşırır” boşuna söylenmemiştir diyen Cemil Bey, içki yasağı getiren men-i müskirat kanununu da eleştirmiştir.

Cemil Bey men-i müskirat Kanunu ile içki imalatının engellenebildiğini zannetmediğini, bunun birkaç türlü yapımını bilen Hıristiyanların imbiksiz de imalat yapabildiklerini, kanundan önce 80- 150 kuruş civarında satılan içkinin, yasaklandıktan sonra 400-700 kuruşa çıktığını, bundan yine genellikle Pontuscu ve Yunancı gayri Müslimlerin (Müslüman olmayanların) yararlandığını söylemiştir. Sözlerine bu konuda devam eden Cemil Bey, içkinin üretimini yasaklamak yerine gizli veya açık kullanımını kesinlikle yasaklasaydık ve her bir kilosundan hiç olmazsa 2-2,5 lira vergi alsaydık, hazineye 7-8 milyon lira gelir sağlardık, bu kanunun karşısında değilim, sürdürülmesinden yanayım fakat hiç olmazsa bütçeyi düzeltene kadar bir yıl uygulanmasını ertelese, üreticilerden vergi alsak, kullanım yasağı koysak, yasağa uymayanlardan da vergi alsak uygun olur mu? Diyerek bütçe açığının kapatılması için çözüm üretmeye çalışmıştır.

Cemil Bey bütçe konusundaki önerilerine ziynet eşyalarının alımının yasaklanması konusu ile devam etmiştir. Cemil Bey bu yasaklamanın da hazineye bir

---

imamlardan 5-10 lira, vergi alınmıştır. Ayrıca ulaştırma yükümlülüğü vergiye dönüştürülmüştür. Daha geniş bilgi için bkz: Müderrisoğlu, s. 254.

şey kazandırmadığını ima ederek, yasaklanan eşyanın öncekinden daha büyük miktarlarda kaçak olarak ithal edildiğini, çarşı-pazarın bu eşyalarla dolu olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı hazinemiz senede 2 milyon lira zarar etmiştir diyen Cemil Bey, ihracat vergisinin kaldırılmasının da hazinenin bu kadar ihtiyacı olduğu bir zamanda uygun olmadığını söyleyerek eleştirmiştir.

Milli Mücadeleyi daha fazla uzatmamak için, ordumuzun taarruz kudretini artırmak, İşgal altındaki topraklarımızı kurtarabilmek için ne gerekiyorsa yapmalıyız diyen Cemil Bey, bu durumda Milli Eğitim bütçemizin, ön planda olmadığını ifade ediyor. Fransa'nın Kilikya'daki ordularına yılda 60 milyon madeni Fransız altını ayırması karşısında bizim bütçemizin yüz milyondan fazla olması gerektiğini söylüyor.

Cemil Bey bütçede son olarak; Maliye Eski Bakanı Ferid Bey zamanında Zonguldak memurlarına verilen yüzde yüz zamdan şikayet ediyor. Zonguldak maaşının devlete 60 bin liraya mal olduğunu, bütçemiz bu halde iken artık bu kanunun yürürlükten kaldırılması gerektiğini söyleyerek sözlerine son vermiştir.

3.5.5. Başkomutanlık Kanunu'nun Süresinin Uzatılması Hakkında

4 Mayıs 1922 tarihinde, 39. oturum, ikinci celsede; Başkomutanlık Kanununun süresinin uzatılmasının gizli celsede görüşülmesi için verilen tahrir nedeniyle söz almıştır⁶⁰⁴. Cemil Bey, bu kanunun müzakereye konulduğu zaman Meclise ait olan Başkomutanlığın, Meclis Başkanı'na vekaletinin verilmiş olduğunu düşünerek memnun olduğunu fakat sonra, bir hükümdarın hakkı olan Başkomutanlık vazifesini Meclis Başkanına vermenin doğru olmadığını, geleneklerimize aykırı olduğunu düşünerek olumsuz oy verdiğini açıklamıştır. “Milli geleneklerimiz var” diyerek sözlerine devam eden Cemil Bey, “artık bu düşüncelerinin değiştiğini, Paşa Hazretlerine verilen bu yetkinin geri alınmasının doğru olmadığını, hatta üç ay değil altı ay uzatalım ki düşmanlarımız da her şeyi göze aldığımızı kanaat getirsin” diyerek Başkomutanlık yetkisinin süresinin uzatılması ile ilgili görüşlerini belirtmiştir.

⁶⁰⁴ T.B.M.M. G.C.Z., C. III, İ: 39, Celse: 2, s. 311.

BEŞİNCİ BÖLÜM
TBMM'NDE BİRİNCİ DÖNEM
KÜTAHYA MİLLETVEKİLLERİNİN SİYASİ GÖRÜŞLERİ

Ülkenin Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra içinde bulunduğu durum, çok farklı siyasi şartlar getirmiş, tüm Anadolu insanında olduğu gibi, Kütahya milletvekilleri üzerinde de bir takım etkilerin görülmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu insanların siyasi fikirleri, aynı zamanda dönemin siyasi şartları içinde şekillenen oluşumları göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar olan dönemde daha çok, Müdafaa-i Hukuk etrafında şekillenen bir fikir yapısının olduğu görülmekte ve Meclisin açılmasından sonra, yeni devletin temellerinin şekillenmesi sırasında ortaya çıkan değişik siyasi görüşlerin ele alınması gerekmektedir. Kütahya milletvekilleri de bu gelişmeler içerisinde değişik siyasi görüşlere sahip olmuşlardır.

1. Birinci Mecliste Gruplaşmalar ve Kütahya Milletvekilleri

Birinci Meclis, kuruluşundan itibaren, bir taraftan işgalci güçlere karşı ulusal direniş hareketlerini yöneterek başarıya ulaştırmış, bir yandan da çeşitli yasal düzenlemelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmıştır. Birinci Meclis üyelerinin tümü, tek bir amaç doğrultusunda hareket etmiş, ülkeyi yabancı işgalinden kurtarmak hedefi etrafında tek bir vücut olarak hareket etmiştir. Bu konuda uzlaşma olduğu için kişisel rekabet engellenmek suretiyle bağımsızlık sorunu ön plana çıkmıştır. Sivas Kongresi'nde, vatanın bağımsızlığını hedefleyen milli varlığa yararlı cemiyetler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. “Büyük

Millet Meclisi açıldıktan sonra da bu cemiyetin yetkileri meclis genel kuruluna geçmiş ve tüm milletvekilleri bu cemiyetin üyesi sayılmıştır⁶⁰⁵.

Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanmasından kısa bir süre sonra, 1920 yazında ve sonbaharında Meclis içinde bazı gruplar oluşmuştur. Bu sırada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri üyelerinin bir tür parti disipliniyle hareket etmelerini sağlamak üzere “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu” kurulmuştur⁶⁰⁶. Bu grubun karşısında yer alan ve bir muhalefet partisi gibi çalışan milletvekilleri “ikinci grup” diye adlandırılmıştır⁶⁰⁷. Birinci ve İkinci Gruptan başka bir de bağımsızlar vardır. Bağımsızlar grubunun da birinci gruba zaman zaman muhalefet etmesi ikinci gruba dahil oldukları şeklinde yorumlanmışsa da Halide Edip Adivar'a göre; “Büyük Millet Meclisi'nde, İkinci Grup adı altında muhalefet kurulmuştu. Bundan başka da, bir Müstakiller grubu vardı. Bunların sayısı az olmakla birlikte, iki taraf arasındaki dengeyi tutabiliyorlardı”⁶⁰⁸. Muhalif gruplar, genellikle Saltanat ve Hilafet yanlısı olmakla eleştirilmişlerdir. Tekin Erer'e göre ise: “Mustafa Kemal'e kayıtsız şartsız tabi olanlara Birinci Grup, yine Mustafa Kemal'i baş tacı eden, fakat keyfi herhangi bir hareketini gördükleri anda bunu çekinmeden ortaya koyan mebuslar topluluğuna da İkinci Grup denilmeye başlandı”⁶⁰⁹.

⁶⁰⁵ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, İkinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 13; Cemiyet hakkında daha geniş bilgi için bkz: Tunaya, s. 509-519.

⁶⁰⁶ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun resmen kuruluş tarihi 10 Mayıs 1921'dir. Daha geniş bilgi için bkz: Nutuk, C. II, s. 117; Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, İkinci Baskı, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1966, s. 75; Tunaya, s. 534; Kili, s. 100; Alpay Kabacalı, **Türk Basımında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri Dizisi/4, İkinci Baskı, Ankara, 1999, s. 95; Grubun 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası'nın kurulması ve kuruluş dilekçesi 23 Ekim 1923'te Genel Başkan Gazi Mustafa Kemal ve Genel Sekreter Recep (Peker) Bey (Kütahya) imzalarıyla Dahiliye Vekaletine verilmek suretiyle tüzel kişilik kazanması üzerine Halk Fırkası, Meclis Grubuna dönüşmüştür. Bkz: **Türk Parlamento Tarihi**, C. III, s. 291.

⁶⁰⁷ “Bu grubun sayısı hakkındaki bilgiler çelişkilidir, yetmişin üzerinde oldukları ifade edilebilir”. Bkz: Kabacalı, s. 95; Suna Kili'ye göre II.Grup üyeleri 123 kişidir. 1923'te yapılan seçimlerde üyeleri aday gösterilmediği için seçilememiş ve grup böylece tarihe karışmıştır. Bkz: Kili, s. 101; ARMHG'nun kurulmasından sonra bu grup içinde yer almayan Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Selahattin Bey (Canik) ve arkadaşları, karşı düşüncede olanları örgütleme çalışmalarında uzun süre başarılı olamamışlarsa da sonuçta, 1922 yılı başlarında kendilerinin de ARMHC tarafından seçilmeleri itibarıyla aynı ilkeleri paylaşan milletvekilleri olarak II.Grup'u oluşturduklarını ifade etmişlerdir. 1922 yılı başlarında yaklaşık 60 olan sayının Temmuz'a kadar geliştiği ve yıl sonunda 120'ye ulaştığı, resmen kamuoyuna açıklanmamakla birlikte II.Grup'un bir programı olduğu, bu programın Hüseyin Avni Bey ile bir konuşma içinde 30 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde yayımlandığı anlaşılmaktadır. Bkz: Çoker, C. III, s. 305; Üyelerin listesi için bkz: Arıkoğlu, s. 272-276; Tunaya, s. 537-539.

⁶⁰⁸ Halide Edip Adivar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, Yedinci Baskı, Atlas Kitabevi, 1983, s. 132.

⁶⁰⁹ Erer, s. 75 .

Meclis'teki Müdafaa-i Hukukçular arasındaki bu bölünme, daha çok savaştan sonra kurulacak yönetimin ne olacağı ve düzenin başında kimin olacağı ile ilgiliydi. Bunun için, daha muharebeler sürmekteyken hem savaş alındaki hakimiyet hem de dış politikanın yönlendirilmesi konularında Mustafa Kemal'e, Meclis'te ağır eleştiriler yapılmıştır. Mustafa Kemal'in, Türk ulusunu en iyi şekilde temsil ettiği gerçeği bazı kişiler tarafından kabul edilemiyor, buna alternatifler aranıyordu. Bu arayış, T.B.M.M.'nin demokrasi açısından imrenilecek bir çalışma dönemi geçirmesini sağlamıştır.

Samet Ağaoğlu'na göre; Birinci Büyük Millet Meclisi'nde fikir akımları üç ana grup etrafında toplanmıştı:

1. “Tesanütçüler (Birlikçiler)
2. Milliyetçiler
3. Komünistler

Milliyetçiler de üç grup halinde sıralanmışlardı:

1. İslahatçılar
2. Muhafazakarlar
3. Liberaller

Milliyetçiler ayrıca sağ ve sol olarak iki gruba ayrılmışlardı. Bunlara “Birinci ve İkinci Gruplar” ismi verilmişti. Birinci Grup, yani sollar; liberallerden devlet sosyalizmine taraftar olanlara kadar değişik fikir mensuplarını içinde toplamıştı. Sağ tarafı teşkil eden muhafazakarlarla ıslahatçılar arasındaki fark, muhafazakarların İmparatorluğun teşkilat ve müesseselerini ve dini mahiyetini muhafaza etmek istedikleri halde ıslahatçılar bu teşekkül ve müesseselerde günün icaplarına göre yenilikler yapılmasına taraftar idiler⁶¹⁰.

“Muhafazakarlar grubunun en belirgin temsilcisi, samimi bir Milli Hakimiyet taraftarı olan Balıkesir Milletvekili Vehbi Bey idi. Vehbi Bey İkinci grubun değişmez başkan adaylarındandı. Sebiülreşat ve Köy Hocası Dergileri muhafazakarlar grubunun

⁶¹⁰ Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhunu**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, Ferda Kitapevi, 1981, s. 26.

yayın organları idi”⁶¹¹. Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey, bu dergilerin “köylere kadar ücretsiz olarak dağıtılması hakkında” kanun teklifi⁶¹² verdiği göre onun da bu gruptan olabileceği ihtimali vardır. Fakat diğer bütün özellikleriyle Birinci Grup üyelerine benzemektedir. T.B.M.M.’nin 25’nci Yıldönümü Albümü’nde Veysel Genya’nın hazırladığı listelerde, Türk Parlamento Tarihi’nde ve Ahmet Demirel’in Birinci Meclis’te Muhalefet adlı eserinde, Birinci Grup’ta yer aldığı; Damar Arıkoğlu’nun Hatıraları’nda yer alan İkinci Grup üyeleri arasında olmadığı görülmüştür⁶¹³.

Birinci Meclis’teki Kütahya milletvekillerinin tamamı 25’nci Yıldönümü Albümü’ndeki Genya’nın listelerine göre Birinci Grup üyesi olarak görülmekte iken, Türk Parlamento Tarihi’nde ve Ahmet Demirel’in Birinci Meclis’te Muhalefet adlı eserinde; Besim Atalay Bey, Cevdet Bey, Ragıp Bey ve Şeyh Seyfi Efendi, Birinci Grup üyesi olarak yer almış, Cemil Bey başlangıçta Birinci Grup üyesi iken daha sonra istifa ederek İkinci Gruba geçmiştir. Haydar Bey ise, Birinci Grup kurulduğunda bu grup içerisinde yer almış fakat sonradan bu gruptan ayrılarak bağımsız kalmıştır. Haydar Bey, Birinci Grup’tan ayrılanlarla ilgili olarak yapılan listelerde İkinci Gruba ilgi duyanlar veya İkinci Gruba katılanlar arasında da yer almamıştır⁶¹⁴.

Milli Mücadeleyi yöneten Mustafa Kemal Paşa’nın Birinci Grup’ta olduğu düşünülürse, ona karşı en küçük bir müdahale veya muhalefet, halk tarafından ulusal direnişe karşı olarak algılanmıştır. Meclisteki gruplaşmalar hakkında yanlış olan bir düşünce tarzı da gruplaşmaların kesin çizgilerle ayrılmaya çalışılmasıdır. Oysa Birinci Meclis, bir savaş meclisi olduğu için gruplaşmalar olsa dahi tüm milletvekillerinin

⁶¹¹ a.g.e., s. 270;

⁶¹² **T.B.M.M. Z.C.**, C. 10, s. 79, 80, 85; Bu önerge, Meclis’te hareketli tartışmalara sebep oldu. Bu kanunun Eğitim Bakanlığı, Propaganda Komisyonu ve Haberalma Genel Müdürlüğü’nce ele alınması kararlaştırıldı. Bkz: a.g.e., C.10, s.256, 269; **Hakimiyeti Milliye**, 10 Mayıs 1921; Şeyh Sait ayaklanmasının İstiklal Mahkemesi’nde sorgulanması sırasında, Şeyh Sait, “beni ayaklanmaya iten iki sebep vardı” diyerek, bunlardan birincisinin Şeriat kitapları ve akide, ikincisinin ise basın olduğunu belirttikten sonra “Sebilürreşad”ın “Şer’i-şerife” aykırı harekette bulunduğu yazdığını, buna inandığını, çünkü gazetenin yalan yazmaya cesaret edemeyeceğini, bu sebeple bu yazıların etkisinin kin ve hırslarını artırdığını iddia etmiştir. Ayrıca bu davada sorgulananlardan Kasım Bey de basından etki yapanların, “Toksöz, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Sebi’ül-reşat” olduğunu söylemiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 263, 266-267.

⁶¹³ T.B.M.M.’nin 25’nci Yıldönümü Albümü, s. 246; Çoker, C. III, s. 304; Arıkoğlu, s. 272-276; Demirel, s. 123.

⁶¹⁴ Tunaya, s. 536-539; Demirel, s. 123, 127, 130.

ulusal haklarımızı korumaya çalıştıkları çok açıktır. Kurtuluş çareleri aranırken ülkenin içinde bulunduğu durumun karışıklığı milletvekillerinin de zaman zaman bocalamasına neden olmuş, bazıları da saltanatçı tutumlarını, değişen dünyaya rağmen hiç bozmamışlardır. Fakat içte ve dışta milli birlik ve beraberliğimizi göstermemiz hayati önem taşıdığı için Mustafa Kemal Paşa, bu konuda çok hassas davranmıştır. Çünkü o günlerde milletin kaderi Büyük Millet Meclisi'nin elindeydi. Doğu'suyla Batı'sıyla tüm dünyanın gözü bizim üzerimizdeydi. Nitekim bu hisleri Meclis'te açıklamayı başarabilmiş bir milletvekili olarak Besim Atalay Bey (Kütahya), Başkomutanlık yetki süresinin uzatılmasıyla ilgili bir oturumda, muhalefet sorununa değinerek,

“...benim kalbim Meclis'teki muhalefete bakıyor. Arkadaşlar, muhalefet memleketimizin içinde, dışında pek fena etki yapacaktır. Fakat bendeniz öyle ümit ediyorum ki, bu Yüksek Meclis'te bulunan arkadaşlar ne Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin şahsına, ne de memleketin menfaatine uygun olan çalışmalarına muhalif değildir”⁶¹⁵. Demiştir.

Meclis'teki gruplaşmaların yoğunlaşma sebeplerini araştırdığımızda, bunun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulünden sonra oluştuğunu görüyoruz. Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği gibi; “Misak-ı Milli'de kabul edilen esaslarda hiç fikir ayrılığı yokken, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun içerdiği fikirler ve emellere bütün milletvekilleri katılmamaktadır”⁶¹⁶. Bunun en önemli sebebi, kurtuluştan sonra rejimin ne olacağı hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın ipuçları vermeye başlamasıdır.

⁶¹⁵ T.B.M.M. G.C.Z., C. 2, s. 427.

⁶¹⁶ Atatürk, mevcut hizipleri birleştirmek için çok çalıştığını fakat sonuç alamayınca, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmaya karar verdiğini, bu grup için yaptığı programın başına bir “Madde-i Esasiye” koyduğunu, bu maddenin ruhunun iki noktadan oluştuğunu; Birincisinin: grubun, Misak-ı Milli esasları çerçevesinde memleketin ve milletin bağımsızlığını sağlayacak, barışı oluşturabilmek için halka maddi manevi destek olacak, bu hedeflere ulaşmasını sağlayacak, resmi ve özel bütün teşkilatını bu amaç doğrultusunda kuracaktır. İkinci noktanın ise: grup, devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çerçevesinde şimdiden peyderpey tespit edecek ve hazırlamaya başlayacaktır. Şeklinde olduğunu bildirerek, Meclisteki hizipleri ve milletvekillerinin büyük çoğunluğunu davet ederek bu iki esas üzerinde birleşmelerini sağlamıştır. Fakat ikinci noktayı manidar bulanların bu noktada bahsedilen emellerin gerçekleşmesini engellemek için derhal harekete geçmeleri sonucunda, hem grup içerisinde hem de memleket çapında fesatlıkların oluştuğunu hatta grup oluşmadan önce Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun çıkmasının ardından Hoca Raif Efendi (Erzurum) ve arkadaşlarının ARMHC Erzurum Heyeti Merkeziyesi'nin unvanını Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti olarak değiştirdiklerini, mevcut cemiyet esaslarının başına da, hilafet ve saltanat makamının ve devlet şeklinin korunmasına ilişkin birtakım ilavelerde bulunduğunu belirten Atatürk, Kazım Karabekir Paşa'ya durumu bildirmiştir. Karabekir Paşa'nın yaptığı görüşmelerde Raif Hoca; cemiyetin adının değiştirilme amacının, hilafet ve padişahlığı

İcra Vekilleri Seçimi Yasası'nın önerilmesi ve Mecliste bu konunun görüşülmesi sırasında milletvekilleri gerçek düşüncelerini biraz daha açığa çıkarmışlardır. Bu konunun görüşülmesi sırasında Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey, Büyük Millet Meclisi'ndeki gruplaşmanın, "İcra Vekilleri Seçimi Yasası"nın önerilmesiyle çıktığını düşünmektedir⁶¹⁷. Meclis başkanının aynı zamanda icra vekilleri heyetinin de başkanı olması ve onun aday gösterdiği kişilerin icra vekilleri heyetine seçilmesine karşı çıkan İkinci Grup üyelerinin, önce aday göstermeye ilişkin kısmına kısmen itiraz etmeleri, sonra da bu duruma serbest seçim hakkını sınırladığı gerekçesi ile tamamen son verilmesi gerektiğinin iddia edilmesiyle, Meclis'in vekillerini doğrudan seçmesi, hatta icra vekilleri reisinin de Meclis tarafından seçileceği kabul edildi⁶¹⁸. Böylece Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nden uzaklaştırılmış oldu. Ayrıca, vekillerin onun göstereceği adaylar arasından seçilmesi kuralı da sona ermiş oluyordu.

Bu yasaya ilk karşı çıkan kişi Kütahya milletvekili Ragıp Bey olmuştur. Ragıp Bey; 1876 Anayasası'nın 1-7'nci maddelerinin yürürlükte kaldığını ilan edecek bir meclisin söz konusu olamayacağını, çünkü "kellesini torbaya koyarak bütün cihana karşı isyan eden bir ihtilalci meclis(in) bu yedi maddenin ahkamı(na) hiçbir vakit bakidir diyemeyeceğini"⁶¹⁹ belirtmiştir.

Mecliste görüş ayrılıkları sadece Anayasa ve devletin yönetimi ile sınırlı kalmamış, her konuda Türk Milleti için en iyi ve en güvenilir olanı bulmak için milletvekilleri birbiri ile adeta yarışmıştır. Yeni Türk Devleti'nin iktisat politikası da Birinci Meclis'te eleştiri süzgecinden geçmiştir. Ekonomide devletçiliği savunan Kütahya Milletvekili Ragıp Bey, "devlet kanalıyla sağlanan pullukların ekiciye çok yarar sağladığını, ülke ziraatına yeni bir cereyan, yeni bir hareket verdiğini"⁶²⁰ belirterek, hükümetin devletçi politikasının desteklenmesini istemiştir. Besim Atalay

---

sürdürmek ve cumhuriyet şeklinden sakınmak olduğunu, Büyük Millet Meclisi'nde oluşan Müdafai Hukuk Grubu'nun asıl maksadının, hilafet ve saltanat şeklinin değiştirilip cumhuriyete geçmek olduğunu ve bunu tanımakta sakınca gördüklerini belirtmiştir. Bkz: **Nutuk**, C. II, s. 116-118.

⁶¹⁷ Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey, 6 Temmuz 1922'de Meclis'te yaptığı konuşmada icra vekilleri seçimi yasınının grupları doğurduğunu söylemiştir. Bkz: **T.B.M.M. Z.C.**, C. 21, s. 299.

⁶¹⁸ **Nutuk**, C. II, s. 166-167; Demirel, s. 410-411.

⁶¹⁹ **T.B.M.M. Z.C.**, C. 14, s. 331.

⁶²⁰ **T.B.M.M. Z.C.**, C. 9, s. 53-54.

Bey ise, İhsan Güneş tarafından devletçi politikaya karşı olarak nitelendirilmiştir⁶²¹. Besim Atalay Bey'in ekonomiyle ilgili şu sözleri bu kanaati uyandırmaktadır; “Fransız devriminden önce hükümet dokuma sanayiine el attığı için bu sanayiın gelişmediğini, hükümetin fabrika sahiplerini serbest bıraktıktan sonra sanayiın geliştiğini”⁶²² belirterek Türkiye'nin kalkınabilmesi için liberal bir iktisat politikasının izlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Besim Atalay Bey, devletçi politikaya sıcak bakmamaktadır. Fakat, madenlerimizi işletme hakkının yabancılara verilmesine şiddetle karşıdır. Bu konuda Besim Atalay Bey; 12 Mayıs 1921 tarihinde Meclis'te gizli olarak yapılan görüşmelerde Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Fransızlarla yaptığı anlaşmanın bazı maddeleri üzerinde tartışıldığı ve Bekir Sami Bey'in istifası hakkında görüşme yapıldığı sırada Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'i eleştirmiştir. Bu eleştirinin sebebi, Birinci İnönü Zaferi'nin kazanılmasından sonra Londra Konferansı'na gönderilen Bekir Sami Bey'in orada Fransızlarla ve İtalyanlarla sorumluluğu üzerine alarak hükümetten habersiz yaptığı anlaşmadır. Özellikle bu anlaşmadaki şimendiferlerin işletme hakkının 99 yıllığına Fransızlara verilmesi maddesi Besim Atalay'a göre hem Misak-ı Milli anlayışımıza ters düşmekte hem de süresi uzun görünmekteydi. Besim Atalay, bu olayı “memleket edinmek isteyen bir insanın Çin Hükümetine gidip, Şanghay'ı 99 yıl süreyle benim imtiyazıma bırak demek sonsuza kadar ele geçirmek demektir”⁶²³ sözleriyle eleştirmiş ve durumun sömürgecilikten ibaret olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Besim Atalay Bey'in zamanla Mecliste oluşan halkçı görüşe yakınlığı dikkati çekmektedir. Örneğin memur halk ilişkisini açıklarken halkın şikayetini dinlemediğini, halkın memurun yanına yanaşmadığını belirtiyor ve sözlerine şunları ekliyor; “Çünkü o hakimdir, o gururlanacak, o kovacak, o tahkir edecek. Hangisini hikaye edeyim birader, bir iki değil ki”⁶²⁴ diyerek memur otokrasisine karşı olduğunu belirtmiştir. Besim Atalay Bey, bu yöndeki görüşlerini şu sözleriyle ifade etmiştir; kimi kişilerin devletin taklitçi politika izlenmesiyle, kimileri ise eşitlik ve özgürlüğün

⁶²¹ Güneş, s. 327.

⁶²² T.B.M.M. Z.C., C. 11, s. 19.

⁶²³ T.B.M.M. G.C.Z., C. II, İ: 32, Celse: 2, s. 78.

⁶²⁴ T.B.M.M. Z.C., C. 18, s. 453.

sağlanması ile kurtulabileceğini belirtmiş olmalarına karşın Osmanlı Devleti'nin kurtulamadığını belirterek, ülkede halka doğru yürünmedikçe, ülkenin özünden doğmuş örgütler kurulmadıkça “memleketin muhitinden, dininden, ananesinden mülhem müesseseler” yapılmadıkça ülkenin kurtulamayacağını söylemiştir⁶²⁵.

Besim Atalay Bey, “Birinci Dünya Savaşı’na sebep olanlarla vurguncuların cezalandırılması hakkında”⁶²⁶, “Dışarıdan ithal edilecek pirincin Tüketim Vergisinin artırılmasına dair”⁶²⁷, “Hububat ihracının yasaklanmasına dair”⁶²⁸ kanun tekliflerinde bulunmuş, devletçi bir yaklaşım sergilemiştir.

1.1. Besim Atalay Bey ve (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası

Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişki, bu iki devletin Batılı emperyalist devletlere karşı birleşmeleriyle başlamıştır. Bu birleşmenin nedenleri şöyle özetlenebilir: Sovyetler Birliği, Türkiye ile işbirliği yaparak güney sınırını güvence altına alacak⁶²⁹, Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan Türklerin, milliyetçi bir karakter taşıyan Anadolu ihtilali ile desteklenmelerini önleyecek⁶³⁰, İslam dünyasında etkin olacak⁶³¹, Türk

⁶²⁵ Daha geniş bilgi için bkz: Güneş, s. 200.

⁶²⁶ **T.B.M.M. Z.C.**, C. 25, s. 316.

⁶²⁷ **a.g.e.**, C. 19, s. 159.

⁶²⁸ **a.g.e.**, C. 20, s. 116; C. 24, s. 117.

⁶²⁹ “İstanbul Hükümeti, Şeyhülislam vasıtasıyla Bolşeviklere düşmanlığı’ni ilan etmişti”. Bkz: Karpat, a.g.e., s. 281; 1920 Nisan’ında İngiliz Haberalma Örgütü’nde görevli J.G. Bennett, Mustafa Kemal Paşa’yı Şişli’deki evinde ziyaret ettiğinde, İstanbul ve Trakya’nın Osmanlı Devleti’ne bırakılması koşuluyla, Denikin’in yanında Bolşeviklere karşı savaşmak üzere bir Türk ordusunun gönderilmesi tartışılmıştır. Bu görüşme tartışma düzeyinde kalmıştır. Fakat İngilizler, İstanbul’da çeşitli suçlarla tutukladıkları 300 kadar Osmanlı askerini Odesa’ya göndermişlerdir. Bkz: Doğu Ergil, **a.g.e.**, s. 308; İngiltere’nin bu çalışmalarına karşı bir tepki olarak, “Bolşevikler, güneylerindeki İtilaf kuvvetlerinin baskısını hafifleteceği umuduyla Türk direniş hareketine genel bir propaganda desteği sağlamışlardır”. Bkz: Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, Çev. Mehmet Harmancı, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (1808-1975)**, İstanbul, İkinci Cilt, e Yayınları, 1983, s. 406.

⁶³⁰ Ruslar, Moskova Anlaşması’nın görüşmelerini geciktirerek, Kafkaslarda askeri bakımdan güçlenmişler ve daha sonra da Azerbaycan ve Ermeni temsilcilerini de konferansa çağırarak, bazı siyasi entrikalara başvurmuşlar, İslam ve Turan siyasetlerine doğal bir set oluşturacak sınırı elde etmek, Ermenilere efendi olmak ve Batı’ya karşı liberal görünmek istemişlerdir. Bkz: Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 113.

⁶³¹ Moskova’ya gönderilen ilk resmi heyet olan Bekir Sami Bey Heyeti’nin Moskova’ya gönderildiği dönemde Türk Murahhas Heyeti Başkanı Bekir Sami Bey, Lenin ile yaptıkları mülakatı Ankara’ya bildirirken, “Lenin’i pek sevimli bir çehrede, pek açık yürekli bir zat bulduk. Bize ve İslam alemine karşı hayırhah gördük” demiştir. Bkz: a.g.e., s. 73-74; “Ruslar, Şarktaki Müslüman alemini İngilizler aleyhine isyana geçirmek ve ayaklanmalarını temin etmek hususunda Baku Kongresi’ni toplamıştır”. Daha geniş bilgi için bkz: Arıkoğlu, s. 220; İstanbul’daki İngiliz Gizli Haberalma Örgütü’nden Anadolu’da Olup Bitenler Hakkında Bir Raporda (12.08.1920 tarihli): “Yeşil Ordu, Bolşevik-İslamik bir kuruluştur ve Sovyet Hükümeti’nin bütün İslam dünyasını genel olarak Avrupa’ya, özellikle de Büyük Britanya’ya

aydınlarını kendi fikirlerine bağlayacak ve belki de zamanla Türkiye’de kendi rejimini yayacaktı⁶³². Türkiye ise Sovyet yaklaşmasıyla Batı’ya karşı güç kazanacak⁶³³, bu arada doğu sınırını güvenceye alacak, hem bu cephenin kapanmasıyla⁶³⁴ hem de Sovyetlerden gelebilecek askeri yardımla Batı Cephesi’nde başarı kazanacaktı⁶³⁵.

Aynı düşmana karşı birleşmek zorunda kalan bu iki ülke arasında ideolojik bağ kurmak mümkün olmasa da⁶³⁶ yukarıda açıklanan sebeplerden doğan siyasi yakınlık, Türkiye’de bazı komünist teşkilatların kurulmasına yol açmıştır.

Tarık Zafer Tunaya’ya göre; bunlardan “Meclis dışında kurulanlar Yeşil Ordu, gizli ve gayri kanuni Komünist Fırkası ile Halk İştirakiyun Fırkası’dır. Türkiye Komünist Fırkası ise tamamen Mustafa Kemal Paşa’nın direktifleri ile T.B.M.M.

---

karşı ayaklandırma çabalarının gerçekleştirilmesinin aracından başka bir şey değildir. Şimdiye kadar Yeşil Ordu’nun etkinlikleri Rusya ve Orta Asya Müslümanlarıyla sınırlı kalmıştı, fakat şimdi Anadolu’nun kapsanması (istilası) hızla olup bittiye gelmektedir” şeklinde açıklama yapılmış ve bu örgütün ancak Selamet Ordusu (Salvation Army: Düşkün ve yoksullara yardım etmek ve İncil propagandası yapmak amacıyla, 1865’te Milliam Booth tarafından kurulan bir dinsel hayır örgütü) anlamında bir ordu olduğu ve Halk Zümresi adı altında gizlendiği belirtilmiştir. Bkz: Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar I (1908-1925)**, Belge: II/8, s. 212.

⁶³² Suna Kili’ye göre Sovyet Rusya’nın böyle bir yaklaşım içerisine girmesi “...hem kuramsal açıdan, hem de tarihsel siyasaları, sıcak denizlere açılma düşünceleri açısından gerçekçi, usçu bir davranıştır”. Bkz: Kili, s. 97.

⁶³³ Moskova’ya gönderilen heyet (Ali Fuat Paşa’nın Moskova Büyükelçisi olarak bulunduğu heyet), Kars’ta iken Londra Konferansı’na T.B.M.M. üyelerinin de çağrılmalarına karar verilmesi, Ankara Hükümeti’nin tanınması anlamına gelecekti fakat Ali Fuat Paşa, hatıralarında yine de Londra Konferansı’na bel bağlamamanın daha doğru bir hareket olacağını düşünüyordu. Bkz: Cebesoy, a.g.e., s. 117.

⁶³⁴ Ruslar savaştan çekilmişti ama, Doğu’da Ermenilerle yapılan savaş devam etmekteydi. Güvenli bir durum için Rusların Kafkaslara hakim olması gerekiyordu. Bkz: Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Birinci Baskı, Ankara, C. II, Türkiye İş Bank. Yay., 1998, s. 426.

⁶³⁵ “Türkiye ile Sovyetler Birliği, 16 Mart 1921’de Moskova’da sınır anlaşmazlıklarını halleden bir anlaşma imzaladılar; Kars ve Ardahan illeri Türkiye’ye, Batum da Rusya’ya bırakıldı. Bu anlaşmaların bir sonucu olarak Ruslar Türkiye’ye (miktarı bugün dahi açıklanmamış olan) silah ve cephane yardımı yaptılar. 1921-1922’de Yunanlılara karşı kazanılan savaşta bu malzeme başarı ile kullanılmıştır”. Bkz: Karpat, s. 281-282; “Moskova Antlaşması ile her iki taraf da diğerlerinin topraklarında yıkıcı faaliyette bulunmamak için söz vermiş, böylece Mustafa Kemal’de Türkiye’deki Komünist teşkilatları tasfiye edebilmiştir”. Bkz: Show, C. 2, s. 427.

⁶³⁶ Daha geniş bilgi için bkz: Cebesoy, s. 14; Aydemir, **Tek Adam**, İkinci Cilt, s. 404-405; Karpat, s. 282, 284; Tunaya, s. 304, 530; “Batı’ya karşı verilen savaşım yitirilirse, doğuya çekilip, Sovyetlerle bağlaşıklık bir Türk ya da Türkiye gerçekliği yaratmak düşüncesi sola açılışın temelinde yatan en önemli etken olmuştur”. Bkz: Ergil, s. 306; Enver Paşa ise bunların tam tersine “bizi Sovyetlere yaklaştıran sebebin yaptığımız savaşta kendimize yardım ve arka bulmak arzusu değil, siyasi, içtimai akidelerimizin esasta birbirine yakın bulunması da önemlidir” demiştir. Bkz: Cebesoy, a.g.e., s. 27; “Atatürk Devrim modeli, anamalcı ya da Marksist gelişme modellerinin kopyası değildir. Kuşkusuz bu modellerden esinlenilmiş, bunların toplum ve ülke koşullarına uyan, toplumun değişmesini sağlayacak olan yönleri benimsenmiştir. Modelin oluşmasında hiçbir dış etkiyle, zorlamayla karşılaşmamıştır. Bkz: Kili, s. 105;

milletvekilleri tarafından 1920 yılının Mayıs ayında kurulmuştur⁶³⁷. (Danışıklı) Türkiye Komünist Fırkası'nın üyeleri arasında Tefvîk Rüştü, Mahmut Esat, Mahmut Celal, Yunus Nadi Beyler bulunmuşlardır. Teşkilat ve faaliyeti olmamıştır”⁶³⁸.

Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği Kuvayı Milliyecilere karşı olan Hafî (Gizli) Komünist Partisi ile Türk İştirakiyun Teşkilatı'nın⁶³⁹ karşına bir önlem olarak kurulan “Resmî Türkiye Komünist Fırkası”, Ali Fuat Paşa'ya göre; “Ankara'da bütün muzır Bolşevik cereyanlarına Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin istediği istikameti verebilmek için kurulmuştur”⁶⁴⁰. “Bu partinin başında Mustafa Kemal'in Meclis'teki en yakın arkadaşları bulunuyordu. İştirakiyun Fırkası'ndan daha az aktif ve radikal olan bu grup, aslında Komünistlerle destekleyicilerini şaşırtmak ve bölmek için bir hükümet aracıydı”⁶⁴¹. Suna Kili'ye göre bu parti, aynı zamanda ulusal eylemi saptırma eğilimi gösteren girişimleri disiplin altına almak amacını taşımaktadır⁶⁴².

⁶³⁷ Danışıklı (Resmî) Türkiye Komünist Fırkası'nın Nizamname müsveddesi, 20 Haziran 1920. Bkz: Jaeschke, s. 109; Fırkanın nizamnamesi, programı ve beyannamesi için bkz: Tunçay, s. 215-223.

⁶³⁸ Tunaya, s. 531-532; Tevetoğlu'na göre, bir de Baku'da (10 Eylül 1920'de)kurulan Türkiye Komünist Partisi vardır (“Yasadışı Komünist Partisi”). Ali Fuat Paşa, Milli Mücadele Hatıraları'nda bu partinin ajanları vasıtasıyla Türkiye'ye nüfuz etmeye çalıştığını, Anadolu'nun bir çok yerinde Yeşilordu Teşkilatı ile bu Türk Komünist teşkilatının birbirine karıştığını ve bunun çok muzır ve tehlikeli olduğunu, Yeşilordu'nun dağıtılmasında bu durumun başlıca etken olduğunu açıklamıştır. Bkz: Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1969)**, Birinci Baskı, Ankara, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1967, s. 185-186.

⁶³⁹ Ali Fuat Cebesoy, Türk İştirakiyun Teşkilatı'nın, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslara esir düşen ve Bolşevikliğin ilanı üzerine Rusya içlerine dağılan bazı sivil ve zabıt Türk esirleri tarafından Komünist Enternasyonal'in bir tertibi ile 1918'de kurulduğunu, bu teşkilatın Anadolu'da Bolşevikliği yaymak ve Moskova'ya tabi bir Türkiye Sovyet Cumhuriyeti kurmak amacını güttüğünü açıklamıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, 1955, s. 35-42; Aynı görüşü destekleyen Tevetoğlu'na göre, Hafî Türkiye Komünist Partisi ile Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası aynı kuruluştur. 14 Temmuz 1920'de gizli olarak kurulduğu andan, Hükümetten izin aldığı güne kadar adı gizli “Türkiye Komünist Partisi”dir. Ve 7 Kanunuevvel 1920'de resmen izin alınınca, “Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası” adıyla meydana çıkmıştır diyen Tevetoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın, Yeşilordu'daki Hakkı Behiç Bey'i kendi arkadaşlarından ayırıp, onun yöneticiliğinde bir “Danışıklı Türkiye Komünist Partisi” kurması sırasında, Rus elçiliği ile sıkı temas ve işbirliği halinde bulunan, Gizli Türkiye Komünist Partisi biran önce meydana çıkmak zorunluluğu duymuştur. Bu kuruluşun adına dikkat çeken Tevetoğlu, dışarıdan, Sovyetlerden vazifeli gönderilen kişilerin gayretiyle kurulan bu gizli komünist kuruluşa verdikleri adın “Parti” olduğunu oysa bu tarihlerde Türkiye'de siyasi partilerin hep “Fırka” olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Bkz: Tevetoğlu, s. 190; Şevket Süreyya Aydemir de: “Gizli Komünist Fırkasıyla Yeşilordu, Halk İştirakiyun Fırkası adı altında birleşerek, ondan sonra bu isimle çalışmaya karar vermiş bulunmaktaydılar”. Diyerek bu konudaki görüşünü belirtmiştir. Bkz: Aydemir, **Tek Adam**, C. II, s. 395-396; Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey'in siyasi görüşünü doğru tespit edebilmek açısından bu açıklamaların tezimizde yer alması önem taşımaktadır.

⁶⁴⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Cebesoy, s. 41;

⁶⁴¹ “Eskişehir'de çıkan Seyyarei Yeni Dünya Gazetesi'nin alabildiğine hızlı bir şekilde tam bir aşırı sol propagandası yapması ve etkili olması üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Çerkes Ethem Bey'i ürkütmemeye son derece dikkat ederek bir mektup yazmış ve mektupta, Üçüncü Enternasyonale bağlı olarak Ankara'da bir Bolşevik teşkilatı (Türkiye Komünist Partisi) kurulduğunu, Hakkı Behiç Bey'in genel sekreter

Bu firkanın kuruluşu hakkında Fethi Tevetoğlu'nun verdiği bilgiler şöyledir: "Mustafa Kemal Paşa'nın eski Dahiliye Vekillerinden Hakkı Behiç Bey'in Genelsekreterliğinde Ankara'da, 18 Ekim 1920'de resmen kurulmuş (Danışıklı Türkiye Komünist Fırkası)'nın Müteşebbis Heyeti ve otuz kişiden oluşan Genel Merkezi meyanında Fevzi (Çakmak), Ali Fuad (Cebesoy), Kazım (Özalp) Paşalarla, Refet (Bele) ve İsmet (İnönü) Beyler de bulunmaktadırlar. Bunlardan başka, çeşitli yazarlarca, kurucular arasında gösterilenler veya parti faaliyetlerinde adları zikredilenler ise şunlardır: Mahmut Celal (Bayar), Mahmut Esat (Bozkurt), Dr.Tevfik Rüştü (Aras), Yunus Nadi (Abaloğlu), Şükrü Kaya, Refik (Koraltan), İhsan (Bahriye Vekili, Topçu İhsan), Kılıç Ali, Eyüp Sabri (Eskişehir Mebusu), İbrahim Süreyya (Yiğit) (Kocaeli Meb'usu), İsmail Subhi (Soysallıoğlu), Besim Atalay, Fuad (Carım) Beyler"⁶⁴³.

T.B.M.M.'nin aldığı ilk önemli karar Moskova'ya bir sefaret heyeti göndermek olmuştur. Nisan ayında, İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşturdukları Karakol Cemiyeti ve İştirakiyun Fırkası adına hareket eden üyeleri 11 Ocak 1920'de (son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanmasından bir gün önce) Sovyetlerle bir sözleşme imzalamışlar, İran, Arabistan, Mısır, Hindistan, Afganistan, Batum gibi Asya ve Afrika'daki tüm İslam ülkelerinin Batı Avrupa emperyalistlerine karşı yapılacak mücadeleye yardım karşılığında Sovyet tarz-ı idaresinin kabul edileceğine söz vermişlerdi⁶⁴⁴. Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal, memleketin geleceğine ait böyle bir anlaşmanın yapılamayacağını, üstelik bu şahısların yetkili olmadıklarını olaylar ortaya çıktıktan sonra Kazım Karabekir Paşa'ya 16 Nisan 1920'de bildirmiştir⁶⁴⁵.

---

olduğunu, kendilerinin de (Mustafa Kemal Paşa ile Çerkes Ethem Bey'in) Genel Merkez Kurulu üyeliğine getirildiklerini, artık Bolşeviklik uğrunda ciddi, bilimsel ve eylemli bir şekilde çalışmak gerektiğini ve bu amaç uğrunda düşüncelerin Seyyarei Yeni Dünya Gazetesi'nde yayımlanmak istendiğini, bu sebeple arkadaşların gazeteyi Ankara'da çıkarmak istediklerini bildirmiş, matbaanın tezelden Ankara'ya gönderilmesini rica etmiştir. Bundan sonra Seyyarei Yeni Dünya Gazetesi Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde yayımlanmaya başlamış, zamanla gazetenin adı (Yeni Gün) ve içeriği değiştirilmiştir". Bkz: Goloğlu, **Dördüncü Kitap-Cumhuriyete Doğru**, s. 14-15.

⁶⁴² "Yasal Komünist Fırkası Mustafa Kemal'in bilgisi ve buyruğu ile kurulmuştur" ve kuruluş tarihi 18 Ekim 1920'dir. Bkz: Kili, s. 96; Partinin, bu eserde gösterilen kurucu milletvekilleri, Tevetoğlu'nun verdiği isimlerle aynıdır.

⁶⁴³ Daha geniş bilgi için bkz: Tevetoğlu, s. 313-314.

⁶⁴⁴ Karabekir, C. I, s. 638-639.

⁶⁴⁵ a.g.e., C. I, s. 640-643; Mustafa Kemal Paşa, anlaşmanın imzalanmasından sorumlu olan kişilerden Karakol Cemiyeti üyesi Kara Vasıf ve arkadaşlarını ARMHC İstanbul Heyeti Merkeziyesi olarak tanıdığını kabul ediyor fakat Kolordu Komutanlarının ve arkadaşlarının görüşlerini almadan hiçbir şekilde anlaşma yapamayacaklarını bildiriyor. İstanbul bölgesindeki demokratik-ulusçu hareketin örgütü

Temsil Heyeti'nin bundan sonraki hedefi derhal bir tetkik heyeti⁶⁴⁶ oluşturularak Sovyetlere gönderilmesi olmuştur. T.B.M.M. açıldıktan sonra ilk heyet, 1 Mayıs 1920'de Ankara'dan yola çıkarılmış, 24 Ağustos'ta Rusya Hükümetiyle bir uzlaşmaya varılmıştır. Bunu tamamlayan anlaşma ise 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması olmuştur. Dostluk anlaşmasının yanı sıra, bir "Üsera Mukavelenamesi" ile gizli yardım anlaşması yapılmıştır⁶⁴⁷. Bu anlaşmalarla Sovyet yönetimini kabule söz verilmediği halde Ruslar bizim için çok gerekli olan silah ve cephaneyi Türkiye'nin çeşitli Karadeniz limanlarına teslim etmekten geri kalmamışlardır⁶⁴⁸. Mustafa Kemal Atatürk'ün, dış politikada izlediği yol, tam bağımsızlığımızı koruyacak, kalkınmamızı ve gelişmemizi sağlayacak, barış içerisinde bir Türkiye'ye giden yol olduğu için içte ve dışta pek çok mücadele vermesi gerekmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, "Arzumuz, ulusal sınırlarımız içinde tam bağımsız ve egemen olarak, hiç kimsenin karışamayacağı bir şekilde gelişmemizdir"⁶⁴⁹ şeklindeki görüşlerini her fırsatta dile getirmesine rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sovyetlerle ilişkilerimiz ve komünizm hakkında Hükümetin tutumunu sorgulayan pek çok tartışma yapılmıştır. Bu tartışmaların birinde Hüseyin Avni Bey'in, (Erzurum Milletvekili) "...bu bir hastalıktır, istense de istenmese de ülkeye girer" sözlerine karşılık Mustafa Kemal Paşa, "...yayılmamasının önlenemeyeceği sanılan komünizme karşı da çareler vardır. Bu çare, komünizm prensiplerinin, kaidelerinin memleketimize, milletimize uygulama imkanı olup olmadığını inceleyip anlamak ve anlayanlarımızın aracılığı ile bütün memleket, bütün millete anlatmaktır. Konu ulusun çoğunluğunca anlaşılınca ya uygulama imkanı vardır, uyguluyoruz yada uygulama imkanı olmadığını anlarız, korkar, çekinir, yapmayız. Uygulama imkanı olmadığı ortaya çıkınca da, uygulamaya kalkışanlara karşı Hükümet, her türlü aracı kullanmakta kendini meşru

---

İttihatçıların elindeydi ve bunlar parti disiplini içerisinde hareket etmiyorlardı. Bunlar ARMHC ile temas ve işbirliği halindeydiler ama ondan bağımsızdılar. Bkz: Akşin, C. II, s. 428.

⁶⁴⁶ Sina Akşin'e göre denize düşen yılan sarılır psikolojisiyle, İtilaf Devletlerinin emperyalist saldırısına karşı Bulgar ve Macarların da katılımıyla Bolşeviklik, bir birlik vesilesi olmuştu. Yalnız Türklerin Bolşeviklerle temas etmesi, ilkelerini anlaması, "İslamda, Türkde an'anat ve kavaidi muayyeneye halel vermemek şartile tadilen nasıl kabul olunacağını nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak" gerekiyordu. Bkz: Akşin, C. II, s. 426.

⁶⁴⁷ Armaoğlu, s. 634-635; Cebesoy, s. 155; Tunçay, s. 156.

⁶⁴⁸ Charles Sherrill (Amerika'nın Sabık Türkiye Sefiri), **Atatürk Nezdinde Bir Yıl Elçilik**, İstanbul, Çev. Ahmet Ekrem, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1934, s. 45.

⁶⁴⁹ **Atatürkçülük**, Birinci Kitap-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, İstanbul, M.E. Basımevi, 1988, s. 155.

görür”⁶⁵⁰ diyerek, alacağı önlemlerden bahsetmiştir. Zaten Moskova Elçilik Heyeti’ne bağlı bir Tetkik Heyeti’nin oluşturularak, Resmi Türkiye Komünist Fırkası üyelerinden bazı milletvekillerimizin Sovyet Rusya’ya ilmi incelemeler yapmak üzere gönderilmesi de bu düşünce doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu Tetkik Heyeti içinde Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey de vardır. Fakat yolda rahatsızlanarak Erzurum’dan Ankara’ya geri dönmüştür⁶⁵¹.

Bu kaynaklardan yola çıkarak edindiğimiz kanaate göre, Birinci Dönem Kütahya milletvekillerinden, muhafazakar bir insan olan Besim Atalay Bey’in Komünist Parti üyeliği, Mustafa Kemal Paşa’nın güvendiği bir devlet adamı olarak, ülkede Bolşevik rejim yanlısı, dış etkilerle kurulan teşkilatları geride bırakmak, devlet adına incelemeler ve Sovyetlerle görüşmeler yapmak amacıyla, Mustafa Kemal Paşa’nın bir parti kurmak isteği üzerine gerçekleşmiştir. Bu yaklaşımı destekleyen Suna Kili’ye göre de bu “Yasal Türkiye Komünist Partisi”, Türkiye’ye özgü bir yönetim geliştirmekten yana idi⁶⁵².

İşgal altındaki bir ülkede, Mustafa Kemal Paşa’nın sağladığı ortamda özgün bir yönetim şekli kurabilmek için, milletvekillerimiz, Meclis’te oldukça özgür tartışmalar yapabilmıştır. Batı’lı devletlerin yurdumuzu işgal etmeleri ve bütün Doğu’lu Müslüman ülkelerin aynı durumda olması, Birinci Meclis’teki pek çok milletvekilini Doğu’nun kurtuluş çaresi olan Sovyetlere yaklaştırmıştır. Kazım Karabekir Paşa’nın (6 Mayıs 1920) T.B.M.M.’ne çektiği telgrafta; “Rus Devriminin Sovyetlerinin, bütün gücü ile haklarımızı koruyacağı ve önceden imzalanmış olan Türkiye’nin paylaşılması ve Türk arazisinden bir Ermenistan kurulmasına dair olan anlaşmaların yırtılıp yok edildiğini,

⁶⁵⁰ Goloğlu, Dördüncü Kitap-Cumhuriyete Doğru, s. 8.

⁶⁵¹ “Ali Fuat Paşa başkanlığında, Türkiye’nin Moskova’ya gönderdiği Büyükelçilik Heyeti ile birlikte, resmi (Danışıklı) Türkiye Komünist Fırkası mensubu olarak gösterilen ve Rusya’daki komünist rejimi incelemekle görevlendirilen bir de (Tetkik Heyeti) oluşturulmuştur. Bu heyetteki Besim Atalay, yolda rahatsızlanmış ve Erzurum’dan Ankara’ya geri dönmüştür. Heyetin diğer üç üyesi: Tevfik Rüştü (Aras), İsmail Suphi (Soysallıoğlu) ve Rio de Janeiro Büyükelçimiz Fuad (Carım) Beylerdir. Ayrıca Heyet Katibi olarak da, Barselona Başkonsolosu Tahsin Bey (Tahsin Rüştü Baç) görevlendirilmiştir. Bkz: Cebesoy, s. 102; “Fuad ve Tahsin Beylerin yalnız diplomatik nedenlerle bu Heyette görevlendirilmiş oldukları anlaşılıyor”. Bkz: Tevetoğlu, s. 313-314; 22 Kasım’da T.B.M.M. kararıyla resmi TKF’nin dört üyesi Sovyet yönetimini incelemek üzere, Moskova Büyükelçiliği’ne atanan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’yla birlikte gönderilmişlerdir. Besim (Atalay) yolda hastalanıp dönmüş, Dr. Tevfik Rüştü, Fuat (Carım) ve İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Beyler Moskova’ya gitmişlerdir. Bkz: Tunçay, Belge: II/7, s. 240.

⁶⁵²Bu parti, “komünizmle İslam’ın toplumsal adaletçi görüşleri arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır”. Daha geniş bilgi için bkz: Kili, s. 97.

ayrıca Kırgız kuvvetlerinin Ermenistan sınırına kadar geldiğini⁶⁵³ bildirmesi üzerine Antalya milletvekili Hamdullah Suphi Bey, “memleketimizdeki istilacı hain kuvvetleri kovmak için bizim en tabii yardımcımızın gelen Bolşevik kuvvetleri olduğuna inandığını”⁶⁵⁴ söylemiş, Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey de; “insanlık görevini bilip yaptıklarından ötürü kendilerine teşekkür ve tebrik telgrafları çekelim”⁶⁵⁵ diyerek teklifte bulunmuştur. Sovyetlere teşekkür telgrafi çekilmesinden yana olan Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey’in Doğu’ya yaklaşımı şöyledir:

“Osmanlı alemi, Anadolu, iki karşılıklı taşkın birleştiği noktada bulunuyor. Birisi, inançların, dinlerin doğduğu Doğu’dan, ötekisi kötülüğün, eziciliğin, baskının belirdiği Batı’dan geliyor. Biz bu zayıf kollarımızla, yığın yığın kuruluşlarımızla, bu iki taşkın içinde şaşırıp kaldık. Hangisine katılacağız? Mutlaka bu iki kuvvet çarpışacak, çarpışmamasına imkan yok. Milyonlarca Müslüman’ı esaret altına almış, yıllardan beri inletemen ve utanmadan Kur’an-ı Kerim’i ele alarak “Ey İngilizler, siz dünya yüzünden şu kitabı kaldırmadıkça dünyada ihtilalin önünü alamazsınız, baskı kuramazsınız” diyen Gladston’un torunlarının süngüleri altına mı gireceksiniz? Yoksa Doğu’dan bize ellerini açan kuvvete mi koşacaksınız? Büyük Peygamberimiz diyor ki; dini ve Müslümanlığı ondan olmayan bir takım insanlar sağlayacak ve pekiştirecek. İşte Allah o kuvveti bize gönderiyor. Biz Bolşeviklere yaklaştıkça şeriate daha fazla yaklaşıyoruz. Yine şeriat diyor ki “dilencilerin ve yoksulların sizin mallarınızda hakkı vardır” Biz “zekatı şeriye” yi teklif etmekle bir şey kaybetmiyoruz, bilakis yaklaşıyoruz. Ben de teşekkür telgrafi çekilmesinden yanayım”⁶⁵⁶.

Büyük Millet Meclisi’nin birinci toplantı yılının, 30’ncu oturumunun, ikinci celsesinde Genelkurmay Başkanı Miralay İsmet Paşa, askeri durumu anlatırken Bursa’nın düşmek üzere olduğunu söylemiş ve ardından, Azerbaycan’dan, Nahcivan yönünden Anadolu’ya karma bir kuvvetin gelmek üzere olduğunu haber vermiştir. Bu

⁶⁵³ Kazım Karabekir Paşa, 6 Mayıs 1920 tarihinde, “Rus Millet Komiserliği Sovyet’inin Genelgesi”ni Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na, kolordulara, Miralay Refet Bey’e, Trabzon, Van Vilayetleriyle Erzincan Mutasarrıflığına, 15. Kolordu Kıtataına göndermiştir. Bkz: Karabekir, C. I, s. 718.

⁶⁵⁴ Aynı yer.

⁶⁵⁵ Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s. 254.

⁶⁵⁶ a.g.e. , s. 254-255.

haber üzerine Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi, İslamiyet'in komünist esaslardan ilham aldığını anlatmış, Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey ise:

“... bendeniz bedbinim. Sırrı Bey buyurdular ki memleketin otuzda biri alınmadığı halde bu telaş nedir? Belçika'yı bize misal gösterdiler, bizi onunla karıştırdılar. Allah aşkına biz Belçika ile ölçülebilir miyiz? Keşke memlekette beş milyon ahali olsaydı da, keşke üç yüz milyon Müslüman otuz milyondan daha az olaydı da, bir Belçika'nın gösterdiği cesareti, Belçika'nın yarattığı harikaları gösterseydiler... Aydın'ı Yunan alırken bizim Müslümanlar karşı çıktılar, emri altına girdiler. Fakat, Aydın'ı onlar nasıl bıraktılar? Üç gün üç gece harp ettiler. Memleket ezildikten ve memleket çiğnendikten sonra o kuvvetler neye yarar? Geleceklerse gelsinler...”⁶⁵⁷.
Diyerek, kurtuluş çarelerinin Doğu'dan geleceğine inandığını anlatmaya çalışmıştır.

Aynı oturumda daha sonra söz alan Mustafa Kemal Paşa da; Belçika ile bizim durumumuzun karşılaştırılmasının yanlış olduğunu, işgallerin bizim imanımızı sarsmaması gerektiğini, bizim milletimizin diğer milletlerden farklı olduğunu, bizim milletimizin manevi kuvvetinin diğer bütün milletlerin manevi kuvvetinin üstünde olduğunu söylemiştir⁶⁵⁸.

10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti'nin Sevr Antlaşması'nı imzalamasıyla Bolşeviklere yakınlaşma artmış, bazı Kuva-yı Milliyeciler aşırı davranışlarda bulunmuşlardır⁶⁵⁹. Mustafa Kemal Paşa, aşırıya gidilmesini önlemek amacıyla, 13 Eylül 1920'de, Baku'daki Türkiye Komünist Partisi Başkanı Mustafa Suphi ve arkadaşlarına bir mektup göndererek; Büyük Millet Meclisi'nin dayandığı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatının Sovyet İdari Teşkilatından farksız olduğunu, bu sebeple sosyal devrimleri de Büyük Millet Meclisi'nin yönettiğini, ulusal birliği ve dayanıklılığı bozabilecek olan zamansız ve aşırı teşebbüslerden sakınılması gerektiğini, bundan dolayı partilerinin de sadece Büyük Millet Meclisi ile bağlantı kurmasını, Türkiye içindeki her türlü teşkilat ve inkılapların ancak bu yolla yapılabileceklerini

⁶⁵⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Ağaoğlu, s. 102.

⁶⁵⁸ Aynı yer.

⁶⁵⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s. 271.

anlatmıştır⁶⁶⁰. Mustafa Kemal Paşa, 18 Eylül 1920’de Meclis’te okunan bir hükümet önergesi ile de hızla Bolşevikliğe doğru giden bu akımları durdurmak amacıyla halk idaresinin sınırlarını çizmek istemiştir⁶⁶¹.

1921 yılına doğru iktidarı ele geçirmeyi deneyebilecek kadar güçlenmiş olan Yeşil Ordu Cemiyeti’nin⁶⁶² bölücü bir eğilim gösteren yıkıcı propagandalarının sonucunda Sovyet yönetimi ile ilgili kuruluşların tasfiyesine gidilmiştir⁶⁶³. Bu olaylar, Goloğlu’na göre; “sadece Ruslardan yardım sağlamak için Bolşevikliğe yönelmiş olanlarla, önceden yada sonradan samimi olarak Bolşevikliğe bağlanmış olanları birbirinden ayırmıştır”. İstanbul’daki İngiliz Gizli Haberalma Örgütü’nün 12 Ağustos 1920 tarihli Raporu’na göre; “Bolşevik toplum örgütlenmesini benimsemeksizin yalnızca kendi amaçları için yararlanmak isteyenler Mustafa Kemal’e bağlı gerçek milliyetçilerdi. Ve bunlar İttihatçı kanada kesinlikle karşıydılar. İttihatçı kanatsa Bolşeviklik bütün sonuçlarıyla birlikte kabul edilmeden, Bolşeviklerden en küçük bir yardım bile ummanın yararsız olduğunda ısrar etmekte ve İslam’ın temel inançlarının Bolşevik öğretileriyle tam bir uzlaşmaya elverişli olduğunu öne sürmekteydiler. Fakat

⁶⁶⁰ a.g.e. s. 272.

⁶⁶¹ Atatürk, bu önerge hakkındaki açıklamalarında: “Türkiye Halk Hükümeti” deyimi, “Bolşeviklik anlamında değildi. Herkesçe bilinmektedir ki, bizim prensibimiz, Bolşevik prensibi değildir”. demiştir. Bkz: a.g.e., s. 274; Mustafa Kemal, halkçılık programında: “Bolşevikliğe kaçmadan Doğucuların radikal programlarıyla, padişahlığı almadan Batıcıların anayasal liberalizmini benimsedi”. Daha geniş bilgi için bkz: Shaw, C. 2, s. 419.

⁶⁶² Goloğlu’na göre, bu cemiyet üyelerinin boşlukta bırakılmaması gerektiğinden, ayrıca Rusya’dan gelmeye başlayan yardımın devamını sağlayabilmek için Batı’lı emperyalistler aleyhinde olduğumuzu göstermek zorunda idik. Bu amaçlarla Mustafa Kemal Paşa, 18 Ekim 1920’de Türkiye Komünist Fırkası’nı resmen kurmuştur. Bkz: Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s. 275.

⁶⁶³ Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 12-15; Yeşil Ordu Cemiyeti, gizli Komünist Fırkası, Halk İştirakiyun Fırkası gibi kuruluşlar, Ankara İstiklal Mahkemesi’ne verildiler ve mahkemenin 9 Mayıs 1921 tarihli kararıyla ilgili görülen kimseler mahkum edildiler. Bu tasfiye işlemi Sovyetlerle iyi ilişkiler kurulmak istendiği bir dönemde yumuşak bir şekilde yapıldı. Kısa bir süre sonra, 29 Eylül 1921 tarihinde çıkarılan af yasası ile de mahkum edilmiş bulunanlar serbest bırakıldılar. Daha geniş bilgi için bkz: Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 326; Çerkes Ethem’in ayaklanmasının bastırılması sırasında bütün sol örgütler gibi resmi TKF de kapatılmıştır. Ancak partinin Moskova’daki delegeleri bu durumdan haberdar olamamışlardır. Bu nedenle, Mustafa Kemal Paşa, inceleme yapmak üzere sefaret danışmanı olarak Moskova’ya gönderdiği Tevfik Rüştü (Aras)’a Moskova Büyük Elçisi Ali Fuat Paşa aracılığıyla 16 Mayıs 1921 tarihinde bir uyarı mektubu göndererek, ülkemizin ülke ve millet bağımsızlığı prensibini, her türlü bulaşıklıktan uzak ve temiz bir şekilde kendisine amaç edinmiş olduğunu, geçen yılda Rusların eğilimlerini ve büyük yardımlarını sağlamak için müsamaha edilen ve Komünizmi temsil eden her türlü örgütlerin tüm olarak ortadan kalktığını, Türkiye Komünist Partisi ile Halk İştirakiyun Fırkası’nın tam olarak dağıtıldığını, ülkede komünizm mesleğini tutan ve temsil eden resmi, özel hiçbir örgütün kalmadığını bildirmiştir. Bkz: Tunçay, Belge: II-8/d, s. 246-247.

duygusal hareket eden Pan-Turanistler ise (aralarında Adnan Bey ve Halide Edip Hanım'ın da olduğu) bu konuda Mustafa Kemal'den yana çıkmaktaydılar⁶⁶⁴.

Bütün bu bilgileri değerlendirdiğimizde Besim Atalay Bey'in, milli duygularla, memleketimiz için en verimli çalışmaları gerçekleştirmek amacı içerisinde, ulusal egemenlik ve ulusal bağımsızlıktan ödün vermeden Meclisteki siyasi faaliyetlerini sürdürdüğünü görüyoruz.

Besim Atalay Bey, T.B.M.M.'nin 25'nci Yıldönümü Albümü'nde Veysel Genya'nın listelerinde, Türk Parlamento Tarihi'nde ve Ahmet Demirel'in Birinci Meclis'te Muhalefet adlı eserinde Birinci Grup üyesi olarak görülmektedir.

1.2. Haydar Bey'in Siyasi Görüşleri

Haydar Bey; II.Meşrutiyet Dönemi'nde siyasete atılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanını Padişah II.Abdülhamit'e kabul ettiren İttihat ve Terakki Fırkası'ndan politikaya girerek Osmanlı Mebusan Meclisi'nin I. Dönemi için 17 Ekim 1908 tarihinde yapılan seçimlerde Aydın – Saruhan Livası'ndan Milletvekili olmuştur⁶⁶⁵.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı çalışmalarda müdafaa-i hukuk çizgisinden ayrılmadan hizmette bulunmuştur. Hatta İstiklal Mahkemeleri kurulduğu zaman pek çok milletvekilinin bu üyelikten çekinmelerine rağmen Haydar Bey, T.B.M.M.'nde bir çok tartışmalara neden olan bu görevi üzerine alanlardan olmuştur.

Haydar Bey, Mecliste Birinci Grup kurulduğunda bu grup içerisinde yer almış fakat sonradan bu gruptan ayrılarak bağımsız kalmıştır. Haydar Bey, Birinci Grup'tan ayrılanlarla ilgili olarak yapılan listelerde İkinci Gruba ilgi duyanlar veya İkinci Gruba katılanlar arasında yer almamıştır⁶⁶⁶.

⁶⁶⁴ Tunçay, s. 212.

⁶⁶⁵ Biyografi için bkz: Çoker, C. III, s. 700.

⁶⁶⁶ Tunaya, s. 536-539; Demirel, s. 123, 127, 130.

1.3. Cevdet Bey'in Siyasi Görüşleri

TBMM için yapılan seçimlerde, Kütahya'dan Milletvekili seçilmiş, Meclisteki çalışmalarında Mustafa Kemal Paşa'nın çizgisinden ayrılmamıştır. T.B.M.M.'nin 25'nci Yıldönümü Albümü'nde Veysel Genya'nın listelerinde, Türk Parlamento Tarihi'nde ve Ahmet Demirel'in Birinci Meclis'te Muhalefet adlı eserinde Birinci Grup üyesi olarak görülmektedir.

Cevdet Bey, TBMM'nin açılmasından önce Kütahya Öğretmen Okulu Müdürlüğü yapmakta iken, 24 Mayıs 1919'da Damat Ferit Hükümeti'nin Milli Eğitim Bakanı olan Ali Kemal Bey tarafından, "Milliyetçi olduğu için"⁶⁶⁷ görevine son verilmiştir. 22 Ocak 1920 tarihinde Temsil Heyeti tarafından Kütahya Sultanisi Fransızca öğretmenliğine getirilmiştir. Bu görevde iken TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Kütahya Milletvekili olmuştur. 23 Nisan 1920 günü Meclisin açılışında hazır bulunmuştur⁶⁶⁸.

4 Aralık 1920 tarihinde Meclis tarafından Ankara İstiklal Mahkemesi Üyeliği'ne seçilen Cevdet Bey, Mecliste İstiklal Mahkemesi üyelerinin maaş için bu görevi almak istedikleri yönünde yapılan konuşmalara cevap vererek bu konuda milliyetçi tavrını göstermiştir⁶⁶⁹. Siyasi yönden fazla faaliyeti olmayan Cevdet Bey, Milletvekilliği görevi sona erdikten sonra Kütahya Lisesi'nde Fransızca Öğretmeni olarak meslek hayatına devam etmiştir⁶⁷⁰.

1.4. Ragıp Bey'in Siyasi Görüşleri

Ragıp Bey, TBMM'nden önce de Türk Milletinin temsilciliğini yapmıştır. Sivas Kongresi kararlarının Misak-ı Milli haline getirilerek, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilmesi ve böylece İstanbul'un Anadolu'ya tabi olmasını sağlayacak olan

⁶⁶⁷ Cevdet Bey özgeçmişinde görevden alınma nedenini bu şekilde belirtmiştir. Bkz: **Ek: 6**

⁶⁶⁸ T.B.M.M.'nin 24 Nisan 1336 (1920) tarihli oturumunda katip seçimi sırasında Kütahya Mebusu Cevdet Bey'in en genç üye olduğu açıklanmıştır. Bkz: **T.B.M.M. Z.C.**, C. I, İ: 2, Celse: 1, s. 6.

⁶⁶⁹ **TBMM GCZ**, C.I, İ: 131, Celse: 3, s. 312; Cevdet Bey'in; adı geçen konuşması için, tezin dördüncü bölümündeki gizli celselerdeki konuşmalar kısmına bakınız.

⁶⁷⁰ Biyografi için bkz: Çoker, C. III, s. 7003.

“Osmanlı Mebusan Meclisi’nin son dönemi için 24 Aralık 1919 tarihinde yapılan seçimlerde Kütahya Milletvekili seçilmiştir”⁶⁷¹.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin Misak-ı Milli kararlarını alması üzerine İtilaf Devletleri’nin İstanbul’u resmen işgalinden sonra Mustafa Kemal Paşa’nın uyarılarını dikkate alarak hemen Anadolu’ya geçip TBMM’ne tereddütsüz katılan milletvekillerindendir. Ragıp Bey’in durumunda olup da TBMM’ne davet edildikleri halde katılmakta gecikenler hakkında daha sonra Meclis’te ağır eleştiriler getirilmiştir. Ragıp Bey, Birinci Büyük Millet Meclisi’nde aktif görev alan milletvekillerindendir.

Meclis’te, İçişleri, Program, Milli Eğitim, Anayasa, İçtüzük ve İktisat Komisyonlarında çalışmıştır. Divan Katipliği’ne seçilmiş ve bu görevi, II. toplantı yılında da sürdürmüştür. Kürsüde yirmi biri gizli oturumlarda olmak üzere 143 konuşma yapmıştır.

Ragıp Bey Meclise dört soru önergesi vermiş, Başkanlığa sunduğu dört kanun önerisinden, tarımda kullanılmakta olup dışarıdan ithal edilecek maddelerin gümrük ve istihlak resmine dair olanı, 12 Nisan 1923 tarihinde 329 sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir. Onun sayesinde çıkarılan bu kanundan da anlaşılacağı gibi, Ragıp Bey, ekonomide devletçi bir görüşe sahip olmuştur.

Mecliste seçim sisteminin değiştirilmesi konusunda değişik fikirler ortaya çıkmış, Ragıp Bey de bu tartışmalarda yer almıştır. İhsan Güneş’e göre; Mecliste, Mesleki Temsili savunanlar genel olarak Meclisin ılımlı sosyalist kanadını oluşturan milletvekilleridir⁶⁷². Ragıp Bey de Mesleki Temsille halkın siyasal katılımının artacağı kanısındadır⁶⁷³.

⁶⁷¹ Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 303.

⁶⁷² Güneş, s. 222.

⁶⁷³ *T.B.M.M. Z.C.*, C. 5, s. 388.

Ragıp Bey, gerek Başkomutanlık süresinin uzatılmasında, gerekse Lozan'a gidecek heyetin niteliği ve yetkileri hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya tam destek vermiş⁶⁷⁴, bu konularda muhalefet oluşturan İkinci Gurup üyelerine katılmamıştır.

Meclisteki gruplaşmalar nedeniyle, Meclis başkanının aynı zamanda icra vekilleri heyetinin de başkanı olması ve onun aday gösterdiği kişilerin icra vekilleri heyetine seçilmesine karşı çıkan (İkinci Grup) üyelerinin, önce aday göstermeye ilişkin kısmına kısmen itiraz etmeleri, sonra da bu duruma serbest seçim hakkını sınırladığı gerekçesi ile tamamen son verilmesi gerektiğinin iddia edilmesiyle, Meclis'in vekillerini doğrudan seçmesi, hatta icra vekilleri reisinin de Meclis tarafından seçileceği kabul edilmişti⁶⁷⁵. Böylece Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'ndan uzaklaştırılmış oldu. Ayrıca, vekillerin onun göstereceği adaylar arasından seçilmesi kuralı da sona ermiş oluyordu.

Bu yasaya ilk karşı çıkan kişi, Ragıp Bey olmuştur. Ragıp Bey; 1876 Anayasası'nın 1-7'nci maddelerinin yürürlükte kaldığını ilan edecek bir meclisin söz konusu olamayacağını, çünkü "kellesini torbaya koyarak bütün cihana karşı isyan eden bir ihtilalci meclis(in) bu yedi maddenin ahkamı(na) hiçbir vakit bakidir diyemeyeceğini"⁶⁷⁶ belirterek saltanatçılarla aynı çizgide olmadığını belli etmiş, kendisine ait siyasi görüşünü açıklamıştır. Ayrıca, Sultan Vahidettin'in yurt dışına çıkması'ndan sonra Halifelik Makamı'nın durumunun ne olacağı ile ilgili tartışmalarda; işgal altındaki İstanbul'un Makam-ı Hilafet sayılamayacağını ve bu makamın nerede duracağından çok, böyle bir göreve getirilecek kişiyi tespit etmenin daha güç olduğunu, makam ehli bulununcaya kadar acele etmeye gerek olmadığını açıklayarak, Meclis'in mantıklı çözüm arayışları içerisinde çalışmasına, katkıda bulunmuştur.

Meclisteki gruplaşmalar içerisinde Ragıp Bey, T.B.M.M.'nin 25'nci Yıldönümü Albümü'nde Veysel Genya'nın listelerinde Birinci Grup üyesi olarak görülmektedir. Ayrıca Türk Parlamento Tarihi'nde ve Ahmet Demirel'in Birinci Meclis'te Muhalefet adlı eserinde de Birinci Grup üyeleri arasında yer almıştır.

⁶⁷⁴ Ragıp Bey'in gizli oturumlardaki konuşmaları için tezin dördüncü bölümüne bakınız.

⁶⁷⁵ Nutuk, C. II, s. 166-167; Demirel, s. 410-411.

⁶⁷⁶ T.B.M.M., Z.C., C. 14, s. 331; Güneş, s. 252, 253.

1.5. Cemil Bey'in Siyasi Görüşleri

Cemil Bey, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile İttihat ve Terakki Fırkası'nda yer alarak politikaya giren ve partinin İlçe Yerel Yönetimi'nde etkili çalışmalar yapan bir siyasetçi olarak 1913'de İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kütahya Genel Meclisi'ne üye seçilince Simav'dan ayrılmış, ticaret ve siyaset hayatına Kütahya'da devam etmiştir.

TBMM'nin Birinci Dönemi için Kütahya Mutasarrıflığı'ndan milletvekili seçilen Cemil Bey 13 Nisan'da Ankara'ya ulaşmıştır⁶⁷⁷. 23 Nisan 1920 günü Meclis'in açılışında hazır bulunmuştur. Meclis'te Maliye, Mali Kanunlar, Dışişleri ve Dilekçe Komisyonlarında çalışmıştır. Birinci toplantı yılında Tasarı Komisyonu'nun Katipliğini yapmıştır. Dönem içinde beşi gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde 87 kez söz almış, 19 soru önergesi vermiştir. Ekonomide, devletçi bir politika izleyen Cemil Bey'in, önerdiği kanun tekliflerinden; "Harcırah Kararnamesi'ne göre verilmekte olan harcırahlardan % 40 indirim yapılmasına dair" olanı, 2 Ağustos 1920 tarihinde 9 sayılı Kanun olarak kabul edilmiş.

Bütçe açığının kapatılması ile ilgili görüşlerini sık sık meclise sunması, Başkomutanlık yarasını desteklemesi ve hemen her konuda soru yöneltmesi ile kendisini Meclise tanıtmıştır. T.B.M.M.'nin 25'nci Yıldönümü Albümü'nde Veysel Genya'nın listelerinde Birinci Grup üyesi olarak görülen Cemil Bey, 1922'de Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndan istifa ederek İkinci Gruba katılmıştır⁶⁷⁸.

⁶⁷⁷ T.B.M.M. Arşivi, I.Dönem Kütahya Milletvekilleri Dosyası, Sicile Esas İsim Cetveli. Bkz: Ek: 1

⁶⁷⁸ Tunaya, s. 536-539; Demirel, s. 123, 127, 130.

SONUÇ

Mütareke'nin imzalanmasıyla Türkler için Birinci Dünya Savaşı bitmemiş, hatta daha büyük bir ölüm kalım mücadelesinin temelleri atılmıştır. Çünkü, Türklerin üzerinde yaşadığı topraklar, sanayileşmiş büyük devletlerin iştahını kabartmaya devam etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin bazı maddelerini bahane ederek Anadolu'yu işgal etmeye başlamaları, bu ülkelerin kötü niyetlerini daha ilk günlerden itibaren ortaya çıkarmıştır. İşgaller karşısında İstanbul Hükümeti'nin çaresiz kalması üzerine Türk Milleti, bir yandan azınlıkların ihanetleriyle uğraşırken diğer yandan da işgal güçlerine karşı bir savunma hattı oluşturmuştur.

15 Mayıs 1919'da Yunan birliklerinin İzmir'e çıkması, bütün ülkede büyük bir tepkiye neden olmuştur. Bu arada İstanbul'da kalmanın bir işe yaramayacağını gören Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçmek için yaptığı çalışmaların sonucunu almış ve 'Ordu Müfettişliği' göreviyle Anadolu'ya geçmiştir. Samsun ve Havza'dan Amasya'ya uzanan çizgide; yapacağı mücadelenin stratejisini çizen Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi'ni yayımlayarak fiili mücadeleyi başlatmıştır.

'Milli Mücadele' olarak tanımlanan bu büyük savaş, Türk tarihinin en olumsuz şartları içinde ve çok kritik bir zaman diliminde gerçekleşen, eşine zor rastlanılan bir ölüm kalım savaşını ifade eder. Zor şartlar içerisinde kazanılan Milli Mücadele, Türk Milleti'nin Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kenetlenerek ve O'na sınıksız sarılarak kazanılmış ve diğer mazlum milletlere de örnek olmuştur. Dolayısıyla, doğusuyla batısıyla herkes, hem bu mücadelenin içinde yer almış hem de olumsuz şartlarından etkilenmiştir.

Araştırma konusu yaptığımız Kütahya ili de tüm bu olumsuz şartların içinde yer alan bir ilimiz olarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almış; teşkilatlanma çalışmalarına katılmış ve uzun bir süre de işgal altında yaşamıştır. Yunan ordusunun ve işbirlikçi yerli Rumların bilinen katliamları bu ilimizde de kötü sonuçlara neden olmuştur. Kütahya halkı, ulusal bilinçlenmenin önemini daha ilk günlerde kavramış,

henüz düzenli ordunun kurulamadığı günlerde oluşturulan gönüllü müfrezelere maddi yardımlarda bulunmuş ve asker göndermiştir.

Kütahya ilinin Milli Mücadele tarihi içindeki yeri ve önemini sadece bunlarla ortaya koymak büyük bir eksiklik olur. Çünkü İstiklal Savaşımızın en önemli iki zaferi olan Sakarya Meydan Muharebesi ile Başkomutanlık Savaşı bu bölgede yönetilmiş ve kazanılmıştır. Dolayısıyla Kütahya ve çevresi, Büyük Kumandan Mustafa Kemal Paşa'nın karargah kurduğu ve herkeste hayranlık uyandıran o büyük zaferin izlerini taşıyan bir yerdir.

Kütahya halkının bu ilgi ve desteği, siyasal alanda da kendisini göstermiş ve bir taraftan Milli Mücadele'yi diğer taraftan yeni devletin kuruluş çalışmalarını başarıyla yürüten Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde de devam etmiştir. İstanbul Hükümeti adına Salih Paşa ile imzalanan Amasya Protokolü gereği oluşturulacak yeni meclisin kuruluş çalışmalarına katılmış ve gereken ilgiyi göstererek seçtikleri temsilciler aracılığıyla önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 19 Mart 1920 tarihli genelgesi ile yapılan seçimlerde Kütahya ilinde Besim Atalay Bey, Cemil Bey, Cevdet Bey, Haydar Bey ve Seyfi Bey Kütahya mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmışlardır. Mehmet Ragıp Bey ise Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra yapılan davete uyarak Ankara'ya gelmiş ve meclis çalışmalarına katılmışlardır.

Araştırmalarımızda belgeleriyle ortaya koyduğumuz bir başka sonuç ise, Kütahya milletvekillerinin Meclis çalışmalarına gösterdiği yoğun ilgidir. Bir taraftan daha ilk günden itibaren Meclis'e katılmış diğer taraftan da çok önemli komisyonlarda görev almışlardır. Yaptıkları konuşmalarla ve verdikleri önergelerle çok aktif bir çalışma temposu sergilemişlerdir.

Ayrıca ilmi çalışmalarıyla Türk Dili alanında büyük hizmetleri görülen Kütahya mebusu Besim Atalay, aynı zamanda çok zorlu geçen ve hayati öneme sahip olan Türk-Sovyet görüşmeleri için Moskova'ya gönderilen Tetkik Heyeti'nde görevlendirilmiştir.

Ancak yolculuk esnasında rahatsızlanması üzerine bu görevi gereği gibi yerine getirememiştir.

Kütahya milletvekillerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde var olan siyasi grupların hangisinde yer aldıklarıyla ilgili çeşitli bilgiler bulunmaktadır. T.B.M.M.'nin 25'nci Yıldönümü Albümü'nde Veysel Genya'nın hazırladığı listelerde, Türk Parlamento Tarihi'nde ve Ahmet Demirel'in eserlerinde Birinci Grup'ta yer aldığı, Damar Arıkoğlu'nun Hatıraları'nda yer alan İkinci Grup üyeleri arasında olmadığı görülmektedir. Cemil Bey, başlangıçta Birinci Grup üyesi iken daha sonra istifa ederek İkinci Gruba geçmiştir. Haydar Bey ise, Birinci Grup kurulduğunda bu grup içerisinde yer almış fakat sonradan bu gruptan ayrılarak bağımsız kalmıştır. Haydar Bey, Birinci Gruptan ayrılanlarla ilgili olarak yapılan listelerde İkinci Gruba ilgi duyanlar veya İkinci Gruba katılanlar arasında da yer almamıştır.

Sebiülreşat ve Köy Hocası Dergileri muhafazakarlar grubunun yayın organları olması ve Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey'in, bu dergilerin "köylere kadar ücretsiz olarak dağıtılması hakkında" kanun teklifi vermesi O'nun bu gruptan olabileceği ile ilgili değerlendirmelere neden olmuştur. Fakat diğer bütün özellikleri nedeniyle Birinci Gruba daha yakın görülmektedir.

Besim Atalay Bey'in ismi, "Resmi Türkiye Komünist Fırkası" nın kurucuları arasında geçmektedir. Bu fırka, Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği Kuva-yı Milliyecilere karşı olarak kurulan Hafi (Gizli) Komünist Partisi ile Türk İştirakiyun Teşkilatı'na karşı bir önlem olarak kurulmuş ve yöneticileri arasında Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'teki en yakın arkadaşları yer almıştır. Ali Fuat Paşa'ya göre; "Ankara'da bütün muzır Bolşevik cereyanlarına Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin istediği istikameti verebilmek için kurulan" bu partinin başında, İştirakiyun Fırkası'ndan daha az aktif ve radikal olan bir grup bulunmuş ve aslında komünistlerle destekleyicilerini şaşırtmak ve bölmek için bir hükümet aracı olmuştur.

Geçmiş ve yaptıkları hizmetler göz önüne alındığında Besim Atalay Bey'in Kuva-yı Milliyeci olduğundan şüphe yoktur. Bolşeviklik özlemi içinde olduğunu gösterecek hiçbir faaliyette de bulunmamıştır.

EKLER

EK 4

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEİHAL KAĞIDI ÖRNEĞİ

296

296

Adı ve Soyadı	Besim Atalay	İlmi rütbesi	
Babasının ve Anasının adı	Mehmet Usta	Mesleki ve işi-gücü	Maarif - Ticaret
Doğum yeri ve tarihi	Uşak - 1295	Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No. su	
Tahsili	Darülmualiminin mezunu ve hususi medrese tahsil	Evli olup olmadığı, kaç çocuğu bulunduğu	
Bildiği diller		Seçimden evvelki iş durumu	Kitahya Mebusluğu
İhtisası	Maarif - Ticaret	Memur olup olmadığı	
Eserleri		Mebuslukları	Aksaray

X Darülmualimini İsliden Şahadetnâmeyi ve İstanbul müderrislerinde merhum Çarşambalı hacı Ahmet efendinin icazetnâmesini halisın.

Konya, Trabzon, Ankaradarülmualimlikleri müdürlüklerinde, İgel, Maraş, Niğde livaleri maarif müdürlüklerinde bulundus .

22.5.1339

Aksaray Mebusu
Besim Atalay

EK 5

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEHAL KÂĞIDI ÖRNEĞİ

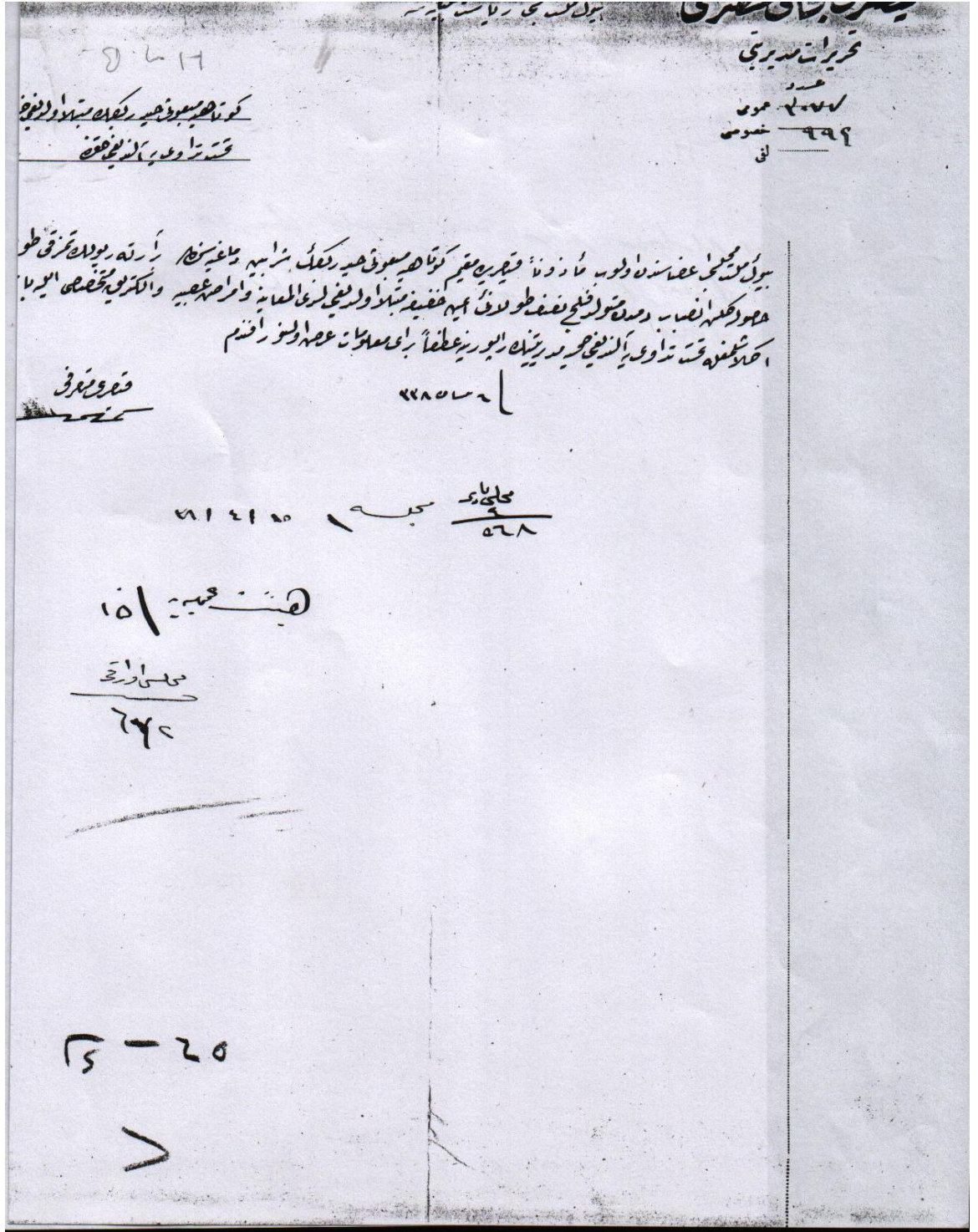
299 299

Adı ve Soyadı	Haydar Bey	İlmî rütbesi	
Babasının ve Anasının adı	Mehmet Emîd	Mesleki ve işi-gücü	
Doğum yeri ve tarihi		Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No. su	
Tahsili		Evli olup olmadığı, kaç çocuğu bulunduğu	
Bildiği diller		Seçimden evvelki iş durumu	
İhtisası		Memur olup olmadığı	
Eserleri		Mebuslukları	

Kütahya

EK 6

Kayseri Mutasarrıflığı'nın Haydar Beyin sağlık durumu hakkında T.B.M.M. Başkanlığı'na gönderdiği yazı.

EK 8

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEİHAL KÂĞIDI ÖRNEĞİ

298

298

Adı ve Soyadı	Cevdet İsrâp	İlmî rütbesi	
Babasının ve Anasının adı	Abdülkadir	Mesleki ve işi-gücü	Maarif
Doğum yeri ve tarihi	Gaziyıntap - 1307	Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No. su	
Tahsili	Fransada Ecol Turmal Türkiyede tâli tahsil	Evli olup olmadığı, kaç çocuğu bulunduğu	
Bildiği diller	Fransisca	Segimden evvelki iş durumu	Mektep müdürü (darülmuallimi)
İhtisası	Maarif (pedagoji)	Memur olup olmadığı	"
Eserleri		Mebuslukları	Kitahya

1307 senesi Gaziyıntap'ta tevellüt ettim. İptidai tahsilini Gazi ayıntap meştiyesinde ikmal ederek iki sene kadar da Amerikan Mehtşesinin kollejinde devam ettim .

İstanbula asimet ederek, İstanbul sultanisini ikmal ettim. Tâli tahsilini bitirmiş olmakla 1326 senesinde müsabaka istihbanında kazandım, avrupaya Fransaya gittim. Orada yani Fransada " Ecol Turmal " darülmuallimini ikmal ettim. Şahadetname aldım. Birde fransisca tes yaptım. yastığım tesde muvaffak oldum, takdir olundum. Mevzu bahis "mekteplerde bedeni terbiye" idi. aynı zamanda darülfununa Nebatat ve Hayvanat dersleri takibi için devam ederdim.

Fransadan avdetim Konyada Darülmuallimin Müdür muavinliğile bir sene ifaya vasife ettim. Sonra Erflan Kitahya Darülmuallimin müdürlüğüne g Kitahyaya gittim. Kitahyada 336 senesine kadar kaldım. "Ali Kemal" in zamanında Milliyetçi diye asl edildim. Bedehi istihdamı cevap aldım. "Sultani fransisca muallimi oldum.

1336 senesi Kitahya Mebusluğuna intihap olundum. 336 senesi Hisan.2] den beri Kitahya Mebusuyum. Marudur efendim.

19. Mart. 1341

Kitahya Mebusu
Cevdet İsrâp

EK 9

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEİHAL KÂĞIDI ÖRNEĞİ

301

301

Adı ve Soyadı	Şeh Seyfi	İlmî rütbesi	
Babasının ve Anasının adı	Şeh Ahmet Fazlı	Mesleki ve işi- gücü	Belediye Reisi
Doğum yeri ve tarihi	Kütahya - 1290	Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No.su	
Tahsili		Evli olup olma- dığı, kaç çocuğu bulunduğu	
Bildiği diller		Sөгimden ervel- ki iş durumu	Belediye Reisi
İhtisası	İlmiye	Memur olup olmadığı	
Eserleri		Mebuslukları	Kütahya

(Haltercümesi yazılmamıştır .)

EK 10

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEİHAL KÂĞIDI ÖRNEĞİ

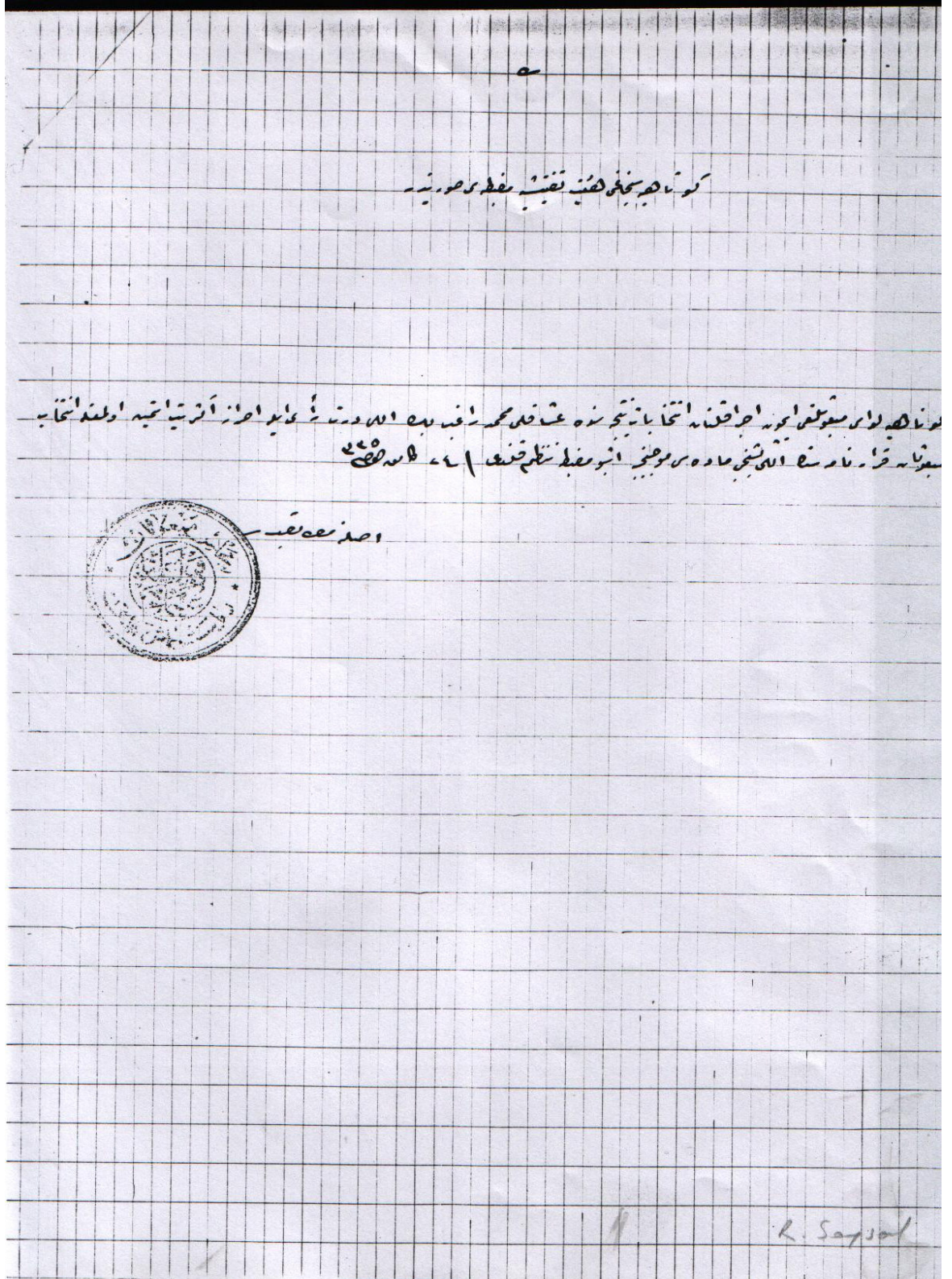
297 297

Adı ve Soyadı	Gemil Altay	İlmî rütbesi	Yoktur
Babasının ve Anasının adı	Babası: Halil Kamil Anası: Ayşe	Mesleki ve iş-gücü	Kütahya umumi meclisinde Si
Doğum yeri ve tarihi	Bergamanın Kınık bucak merkezisi (Şimdi Kınık ilçesi)	Yedek Subay ismi Subesi ve Sicil No su	ay üyesi. Aynı zamanda rica
Tahsili	1284 Rumi 1866 Milâdî	Evlî olup olmadığı, kaç çocuğu bulunduğu	retle meşgul olurdu,
Bildiği diller		Seçimden evvelki iş durumu	Evlî idi. Muhasin, Suavi adında 2 erkek, Sabahat adında b
İhtisası	Arapça	Memur olup olmadığı	kızı vardı.
Eserleri	Medrese ve kendi kendine dine tedebbü	Mebuslukları	

- 1- 428 mızraklık (Çakırdiken) adlı bir köy hikâyesi- Basılmamıştır.
- 2- Basılmamış Şiirler
- 3- 1330 yılından 1340 Martına kadar günlük kısa hatıralar.

Yusuf Cemil Altay Kınık nahiyesinde (Şimdi ilçe) Nevahii Bergama Kâtibi ünvanını taşıyan ve o devrin çok hatırlı ve zengin bir adamı olan Halil Kâmil Efendinin dördüncü zevcesi ve yine zengin ve asil bir aileden olan Ayşeden doğan en küçük oğludur. Cemil henüz 14-15 yaşlarında baba ve anadan öksüz kalmıştır. Babave anasından fazla mal kaldığından zengin ve müreffektir. Mahalle mektebinden medreseye de bir müddet devam ederek okuma, yazma ve bu meyanda arapçayada çalışmaya başlamıştır. Okumaya çok meraklıdır. Aynı zamanda kitap meraklısıdır. Bu sıralarda başına bir felâket gelmekle hayat mecrasında mühim bir değişiklik olmuştur. Toy ve teacrübesiz Cemil'in eniştesi Kâmil Hoca ismindeki adam Cemili Sisam adası için aşarım alan bir kaç kişiye kefil yapması, Aşarcıların iflası, Cemilin ültün gayrimenkullerinin hazinece satılması birbirini takip ediyor. Bundan çok acı duyuyor. O sırada kurasıda çıktığından askere alınıyor. Akrabalarına bahrederek Simav Redif taburuna iltihak ediyor. Taburda çabuk temayüz ediyor. Bir müddet sonra taburun baş çavuşu oluyor. Taburu ile Yemen harekâtına, 1313 Yunan harbinde Dömeke meydan muharebesine iştirak ediyor. tabur imava döndükten bir kaç yıl sonra askerlikten çekilerek ticaret hayatına atılıyor. Çünkü Cemil memuriyet yayatena, emir ve buyruk altına girmekten hiç hoşlanmazdı. Bir taraftanda tettebbülerine devam etmektedir.

EK 11

Ragıp Bey'e ait, Osmanlı Mebusan Meclisi Seçim Mazbatası

EK 12

**T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEİHAL KÂĞIDI ÖRNEĞİ**

300

100

Adı ve Soyadı	Mehmet Rağıp	İlmi rütbesi	
Babasının ve Anasının adı	Hasan Hilal	Mesleki ve işi-gücü	Ticaret
Doğum yeri ve tarihi	Uşak - 1297	Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No. su	
Tahsili	Rüştiye	Evli olup olmadığı, kaç çocuğu bulunduğu	Evli, 09 çocuklu
Bildiği diller		Seçimden evvelki iş durumu	Ticaret
İhtisası	Ticaret	Memur olup olmadığı	
Eserleri		Mebuslukları	Kütahya

Makâmı resmî olan Uşak Rüştiye mektebini 1311 de ikmal ile 6 sene kadar hususi tabiiide bulundum. Mîdahare kâh ticaret ve kâh ufak tefek memuriyetlerde bulundum. son memuriyetim, 232 1330 dan 1334 de kadar Uşak medresesi iptidai dahil ve hariç tarih müderrisliği ve hesap memuriyettir.

1334 de tekrar ticarete sulûk ettim. 1335 de İstanbul Meclisi Mebusanına aza intihap olundum. 16. Mart. 1335 e İstanbul işgali üzerine firarın Ankarada Büyük Millet Meclisine İltihak ettim. Bu defa ikinci d evrel intihabiyede dahi Kütahya lirasından tekrar mebus intihap olundum. 11. Şehrinsani. 1339

Kütahya Mebusu
M. Rağıp

جمعه ۲۳ تیسبان ۱۳۳۶

اداره تحریریه ایپون جیت تحریریه و ابوراداره ایپون مدیر مسئوله سرانجامت اولورو .

نسخه هرروزه ۳ فروشندو .

هفته ده ایکی دفعه نشر اولوروز .

حاکمیت ملی

یونجی سنه - نوسرو ۲۴
ساج امتیاز مدیر مسئول : رحیب زهدی
آدرس : آتیره - حاکمیت ملی
مسکن : ملک ارادوسی حاکم قلمقدر .
آبی آبی
[۱۹۶۰] فروشندو

انگلیزله کوره شرایط صلحیه من!

۱ - آتیره کادیکی شیروردیکنز (شفاقو تریون) غریبه سی غریب موسوی ستر (پلیاس) بز آسرتا و قیسی ۳۳۳ (ویسون) که صدیق و یاری ایپون انکلیزده منظرلی ملرندن کیمینه کوردین کوروسلی سرانجامت اساتاتی شوبل اولدیکی سوبله مدد :

(۱) - آروور یاد توروک اداره سی قالیایه جقدر . چنایله قدر یونانسته ترک ایله چک استانبول اون کیلومتر برهتر لاند (جوار) ایله انکلیز و فرانسه و ایتالیان و (تسکلندن سوکره) روسیه (ایتسیسه) آمریکا و افریقا و متشکل بین الملل برادار آتله آله جقدر . بالاخره یونانستان و رومانی و کورجستان و ارمنستان و توروکیا و متروک استشاری ماهینه برتک رای و برله جکدر . یونانستان اداره تک باشده ایکسرت شایه ایله یوروک

بزرگ و خلیفه و پادشاه مرک قورتلری اوتلی اوزده مقدرات حیاتینک استازام ایتدیکی تدبیرلی ایتخا دیله مک بیروت و اتریش ایله یوروک برکت مجلسی عقیده قرار و بره درک دوسال ایتخا ایچرا ایتشدر . ایته آقرده اجتاع ایبن مجلس ، مقدراتی دوشردن دوشری یکنسی آتله آتقی و قنده بر اقلان ملتیزک محصله سید کاسه افا اولونان تیجه مشور و صلوات و ایل اولونجه قدر مکتب هر توروک ایشلر نه وضع یه ایله چک اولان هیئت مشروعه ایته بریجیلدن عبارت اولاجقدر دینک اولور . و بچسک ایسه بوتون ملت دینک اولدیکی ایضاحه حاجت کوروله من .

دینکارلری بیله ایشلی ایدری استانبولده خلیفه و شاقه زری تحت قنوه و آسارلر نه آلدقدن سکر امفراد ملتیزدن یارمه ملان پیش اخلانز کیمسار دلایله جاهلی طبعیله آره نفاق و شقاق صوفیو قلی بری برینه اوردوزمق و قید برمدد . قضا بز جاهل قسی چوق اوله بیله هر حاله مرد و حیث اولان ملتیزک بودشن او یونه طوتولایه چندن صورت تطبیقه امیز ملت برکتی . حافظه ایتدیکی حاله ایسه شمشک بز هج بر ضرر ایشدر برمنی ممکن اولایه رق بالکس منافع ملیمنه موافق بر ذره درک شک و شپه یوقدر .

یوروک ملت مجلسی ایله ملتیزک یوروک تهلکاردن قورنولنه دوشری یکن تاریخی برصنجه داخل اویش ولورور . عیساکن وضع و نظرسیمه کی برامین مددک بولوندی ده تحققدن یوروک ملت مجلسی مناسی ملیمنه نظیر توفقات اوله تنی غنی ایدوروز

داها اوزون اوزون شرح و ایضاح ایدلک ایتخا کورسیمه چک قدر معلوم شیلرد : انکلیزلی پای تختن و مقر خلافت اولان استانبولده وضع یه ایدرک خنزده تطبیقی تصور ایتدیکی ظالمانه صلاح قرارلری ایتخا ایدریمک اوزره ایله آدیمی آتیش اولدین . یونانستان دولایسیله اسلامک خلیفه یونانستان پادشاهی دشمن آنده آسارن و عثمانلرک پادشاهی ایله دشمنک یه تحکمت بیرون مؤسسلی ایله دشمنک یه تحکمت چیرک بولسندن بالطبع حاکمیت ملیمنه تحکیکی اولان مجلس بیرون دخی قوروز لامامددر . انکلیز قورتلری دواور مؤسات ساریمه اولدیکی کی مجلس بیخواتره دخی قوه مسلحه سکر ایله مجاوز ایدرک ملت کزیده و کلاری توقیف اولمشلرد . استانبولده هرشی انکلیز اداره و ایدمه کیمش ناموسلی غریبه چارلر بولوش سرای هاپونده کی محافظه افرادیته و ارنجه قدر بوتون عسکرلریزک سلاحلی آیشن و بوسونده سلامق رسی بیله سلاحزایکی اوج عسکرله ایلیش و خلیفه و پادشاهنه مؤسات حکومتک کاهسی و حتی مشیخت اسلامی انکلیز حکم و قنوه ای آتله کیمشدر . انکلیزده ک خلافت اسلامی و سلطنت غنایه یی جو ایتک . مقصدیله تطبیقه ایشلادیکی صلحک شومدهش مقدمه سی اولک دیکر مضحاتی خنده قورقونج بر فکر و برمه کافی کله چکندن صرف نظر و استانبول ایشلایه آناطولی باشم بروجود حاله کاش اولدیندن ملت بر طرفدن استانبول ایشلایه کندی حاله تالان اقسام سیارته وطنک اداره منده وحدت و انضاطی حافظه ایتکیم دیکر نظر قدرن باشده خلافت و سلطنت

تاریخی برواقعه : یوروک ملت مجلسی

برکون آتیره حقیقه تاریخی برواقعه به هم نمانده هم غن اولوروز : تهلکوره مروض اولان مقداری سلامت ساحله چیتاقق آندیشه و عزمی ایله بقر اولونان ملتک هر طرفه و یک آت بردهت طرفده انتخاب و اعزام ایتدیکی بیونلر بواورده یوروک بر ملت مجلسی حالته اجتاع ایدریوروز . برواقعه و خورقوله طول اولان تارخیزده ملتک یاشماق قالیقی ایشل ایدریکی دللرک بلکه الک یوکسکی تشکیل ایدر دینسه خفا اولان ملتیز و الکز عثمانلیق حیات اعزازیله آتیره بدی عسقل و داها شامل بر نظرله باقیلاچ اولورسه بیکلرجه سنه ک حیاندن یکنجوق فلاکت یاده لری کیمش ، یادنا اخلال و ایشل کیم برکتک باشده باقیلاچ برشی یوق کی کورونن کملر ایچن بواورلاشده . فقط هر بادونی عتقلره حیرت و بره چلیکی بریچانک تلاری و سناری قنیه ایش و دون ارق اخلال و ایشل اولورغای صانیان ملتیزک برکون کیمن تالیئیش و یوکلمش اولدیکی کورولشدر . توروک ایلی و اسلام یوردی اولان شومارک آناطولی شورا قاننده سلجوق حکومتک طواقف ملک استعجاله یزوله یوزلر دین بر سرده اوتک برنه ایشل اولادریک با یوزغایله داها منظم برسلطنت چقارش اولان ملتیز دیکدر ؟

اسلامی ملک فداکار مدافعی اولان ملتیزک بولایزال حیات منظریتده دن عینیزک الی ریم انقام پایدار اولاجی و عد و نیشر الیسیه منراق منوی و آذلی بر حکم و قدر سبحانی دخی اوله کرکدر . فی الحقیقه حاجتک برتورک حکومتک اوله ایتدیمی یه عینی ملک جان کتیا عینی زمان و مکانلرده وجود کتیدرکی پادا شائل دیکر بر مؤسسه جیت و حکومتک غنله قیامی قنیه ایله شدر . الک عیوت آموز مائردن کله اولدسه یوروک بر حکومت اسلامی خرسیتانک تمی اولکده زوال وادراوه دوشری یورودولور کن شرتده اسلامک خلا بوتون دخی الک قوتلی بناد وادریکس اولان عثمانی سلطنت اسلامک

تلاری آتیره ایددی . یه منلاشوا قورماور . سنه دورنجی پادشاهز ییلدیریم یازیدک یوروک ملک مغلوب و آسردوشمسی نتیجه سنده عثمانی سلطنتی تارومار و برنشان اولوب کیمش صابیلایچ بروشیته دوشمش ایکن آت زمانده یه درله توب طول اولانه و مقدر عجزای اعتلاسنده یوروک نظر یولسی ملتک قالیق حیاتیمه ناند بر مجزیدن باشقه بریشیدر ؟

هر ایته برکون عینی ملت حیات و مکانه ناند مدعش ایتخان اولکنده یکن بر دور امتحان کیمرک مدعو بولونور . آقرده طولایتنده اولان یوروک ملت مجلسی ایته بر دور امتحانک یه بارزه و فسل بر ماجراسیدر . بر ماجری که ملت اونی باسک غیر ایتخاری بر حرکت و ایدرک فعل و اجرام وقته چیتاقمدهدر . ملتیزک یوکی احواله و ارقلری قورومه معطوف اولان حرکت و ایدرک اکتیا شوزیم ییلدیکیم علی الهاده منظرک سلسله فکرتانندن چوق یوکسک قیمتی حیات علامتلی اولور . چونکه اوجرکت و ایدرک اوزون بر تاریخک ترکیب ایتدیکی منوی شخصیت ملیده ددر .

برکون ملت تهلکوره مروض اولان یورولتی قوروق آندیشه و عزمی ایله آقرده طولاینور . یوله بر ایتخای طولاینان فردری دوشوندی ، یوقه اولنری انتخاب ایدرک بواور یولایان فردری دوشوندی ، یوقه بوطولایش شونک ویا یونک سوق و مدعو تیله یی وقوح بولوروز ؟ ناوله نه یوه نده اوتکی . ملتک و ارنی موضوع بحث اولان یوکی ماجرا رده فردرک فوتکده و جاییه حاکم تاریخی بر روحدر کله کانه دینله چک قدر مؤثر بریلمدو . آردیکی سن ایله بن ایته اودوح ملی یه ساده چه تر جان ویا واسطه اولقدن باشقه برشی دکاز . فرد ایتارله اولقدن و فقط اوتیه بیجان فعل و حرکت من و منظم برکینیدر .

آقرده اجتاع ایتکده اولان مجلس کیم ملی یه وجود و برمن سبیل بواورده بر

بویوک ملت مجلسی بو کون آپیلور

هیئت تشلیه نك تسمی

۱ - بنه الکرم نساك یکریمی اوپنسی جیه کون جیه نازی متناپ آقرمه بویوک ملت مجلسی کناد ایله جیکدو .

۲ - وطنك استقلال ، مقام رفخ خلافت و سلطنتك استخلاصی کیرالک مهم و حیاتی و نانی انا ایله جیک اولان بویوک ملت مجلسک یوم کناد یی جمه تصادف ایتمیریکه یوم مذکورک میرو کیندن استناده قوبل الکنشده بالموموم یومین کرام حضرانیله حاجی یارام ولی جامع شریفده جمه نازی ادا اولدوق آوار قرآن و مسالندن استغافه اولدوچتدیر . بدالصلاطه لویه سعادت و سنجاق شریفی جاملاً دائره خصوصیه کیله جیکدو . دائره مخصوصه مه داخل اولان اول بردها قرانیله قرابانل ذرخ اولدوچتدو . انبو مرسعه جامع شریفدن بداً ایله دائره خصوصیه قدر قول اردو قوماندا نلتجه قلدات عسکره ایله ترتیب خصوصه آله جتدو .

۳ - یوم مذکورک تأیید قدسی ایچون بو کوندن اعتباراً مرکز ولایتده والیهک اتدی حضرتلریک ترتیبه ختم و بخاری شریف تلاوته بدأ اولونوچ و ختم شریفک بویوک ملت مجلسی تیرکا جمه نمازندن سکره دائره خصوصه اولکنده اکل ایله جیکدو .

۴ - مقدس و بیجروج و ملتیزک هر کوشمنده عینی صودنه بو کوندن اعتباراً بخاری و ختبات شریفه قرائت ایله بویوک جمه کونی اذانتدن اول مناره لوده صلوات شریفه اولونوچ و ختم و انشای خطبهده خلافتا ییز پادشاهز اقتدیر حضرتلریک نام نامی هابون ذکر ایله بیکرک ذات شوکتبات پادشاهلریک و عاقلک شاهانه لویه بالموم تیه ملو کالدریک بران اول نائل کلاخ و سعادت اولیری داسی علاوه تذکار اولدوچ و جمه نازیکن اماندن سکرهده اکل ختم ایله بویوک مقام منلای خلافت و سلطنتک و باجله اقسام بویوک خلاصی مقصدیه وقوع بولان مساعی ، ملیتک اهمیت و قدسی و مرفرد ملتک کندی و کالدرندن سرب اولان بویوک ملت مجلسک تودیع ایله جیک و مخالف و وطنیه ایضاً بیجوری ختمده موغظله ایراد اولدوچتدو . بدیه خایفه و پادشاهمزک و دین و دولتیزک و وطن و ملتیزک خلاصی سلامتی و استقلال ایچون دایله جیکدو . بومرسم دینه و وطنیه تک افغاندن و جاماردن جیقلدقن سکره بلاد ختانیکنک هر مرقدده مقام حکومت کلدرک مجلسک کشاندن طولانی رسا تیریکان اجرا ایله جیکدو . هر مرقدده جمه نمازندن اول مناسب صودنه مواد شریف اولونوچتدو .

۵ - انبو نلیک جان نضر و تسمی ایچون هر واسطه به سماجت اولونوچ و سیرما انک اوچرا کولره و انک کوجولق قلدات عسکریه ، ملککک بالموم تکلیات و مؤسات ابلاغی تأمین ایله جیکدو . آریجه بویوک لوجرالانده هر طرفه تلیق و تمکن اولان جملدره طبع و تکثیر و حیانا تودیع ایله جیکدو .

۶ - جناب حقدن موفقیت کامله قضرع اولتور .

هیئت تشلیه نامه : مصطفی کمال .

جهارده وضیعت

۴ : - ازیب و حوالیسی جهار یزده طویجی و کشف قولی ، مصادمان اولدور . سوک منقله سنده برمل مفرزه تصادف ایشیک یزان پورس سیله المصادمه سکر استر افتام ایتمشدر . قوش آلمسی منتقمنده یوزان فرغولاری ایله سیار مفرزلریز آره سنده آتس نلهلی ایلمشدر .

انکالیزک یضا کرلکی

انکالیزلر استابوله مجلس میونان ریشک اولدوما . بلان نحر یاندو . موجی تها و ناته دسترس اولونش اولدوچ بعضی آوروپا غزه لویه یازیر برشاردو . حال بوکه مجلس میونان رئیس توفیق ایکن ایچون مشار الیهک افغانکانه کلن انکلیز شاهینار و عسکرلری الیرینه کیوه یله کارکی نادیده و ذی قیمت ایشاق ایضا انجشاره در حال کونوره مدکلر هده

تخریب آیه ملورد .

دقت و تیقت

آناول آزالی تبلیغ ایپیور : انکالیزلرک آناول خلقنی احلال و افساد ایکنک اوزره یاره ایله طونولش براساق و ملتیزک نشاری سواحل مختلفه کوندر سکره اولدو قاری بیلدیر یور . زرده تصادف ایله یلیر لرتنه جزاه سزازی و بیلدیک اولان بوکی خلوقات سفلیه قارش دقت و تیقت توبه اولور .

ایلاک بروتستو

استابول اشغال اوزر بنه همت تشلیه دن انکالیزلرک در سعادت عمل سیاه یکنه کوندر لیش اولان ایلاک بروتستو نامه در کبر آزادیکننده اولسه ماهیت تاریخی حاکم بروتیقه سیاسییه اولی ایتباریه بروجه آق دوج ایپیوروز : استابولده بالموموم دواتر رسیده ، استقلال میلمزی تمیل ایکن مجلس میونان دخی داخل اولوق اوزره دول مؤتلفه قوای عسکرلریسی طرفدن رسماً و جبراً اشغال ایلمش و آمال ایله دائر سنده حرکت ایکن بوجوق و ملتیزور اشخاصک توفیقته تثبت اولنشدو . ملت ختانیکنک حاکمیت و حریت سیاسیست حواله ایکن بو سوک شره حیات و موجودیتی نپه نپه اولور و اولون مدافعه ایکنک عزم کوش اولان برغانلیردن زیاده یکرمنجی عصر مدیبت و اناسیتک مقدس عدایتیک بئتون اساسانه و حریت و ملیت و حیات وطنیه کی بو کونک حیاتیشیره سینه اساس اولان بومعه لری وجوده کتیردن و چندان عومی پشروه و انجدر . بز حوقوری و استقلالیزی مدافعه ایچون کیریدیکمز جهاندک قدسیته قائل و هیچ بروتوک ملی یلشاق حقدنه مجرم ایله ییز . چکنه قانیز . تاریخک بو کونده قیامتیک برسدوه قصد تشکیل ایکن و ولسون برسیلیرینه مستدر برتارکنک مای اسباب مدافعه سندن مجرید ایکن اولنندن متواد برحیله مینی بولوق حسینیه غاند اولدو قاری ملتیزک شرف و حیثیتیه دخی قابل امتزاج اولیان بوحرکنک تقدیر ماهیتی رسسی اوزروپانک دکل علروضقان و مدیبت آوروپا و آمریقا سنک و چندانسه تودیع ایکن آکنفا کورساده دن تودیلدیک مسؤلیت عظیبه ناریجه ییه سولقدنه بردها نظردو قتر عومی یی چلی ایپیوروز . دعوا منکر مشروعیته و قدسیتی بو مشکل زمانلرده جناب حقدن سوکره ایله بویوک ظهیر مندر .

آناول و دورملی مدافعه حقوق هیئت تشلیه سی نامت : مصطفی کمال

هندستانده خلافت حرکتی

انکلیزجه (دیشین) غرضی یازیور : هندستانده هاش کورتن خلافت حرکتک نه کی . نایه لویه معلوف اولدوچ کی سیکه توش ایکنکه . دن بو حرکت شائلی امیراطورلنک نمایندگیسی طلب ایکنکه دور . انکالیز اتمه سینه قارش بو شوقا اعلان ایلمشدر . انکلیز نامو . سن دسمیه نیله ضایعالتنه و انکالیزلره اظهار صداقت آیه چیک اولان کندی دیندشارینه قارش تشریح و محو مدمه بولونان بر دوله صداقت ابراز ایتمکلرندن دولای عینی شیخ تلیق تهجدیدی الیری سورولکنده دور .

لوردلر قمار سنده تورک مستعشی

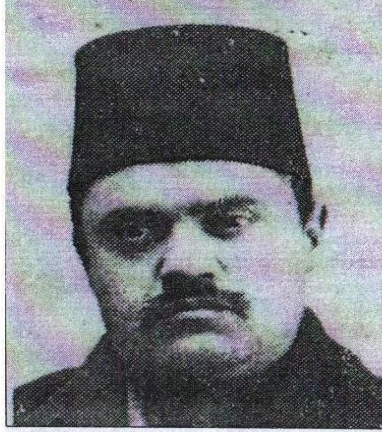
لوردلر قمار سنده استابولک استابلی و ازمی قتل عاملری و تورکیا مسائل حقدنه جرون ایکن مدا کراندو که عیناً [تاس] دن نقل ایپیوروز : و بورت براس . ایرادیتیک برله ۲ : حاضرولک انظار دخی آناول احواله جلب ایله سوک ازمی اقل مالزندن بحث ایتمشدر . ذات شاهانه ک زبر حاکمینه قلاچق اراضی حدو . لریک ایراد ایله عراشه تاس ایضاً لازم کلدرکی . استابولک مسئله سنک حل و تیوق تورک اراضینک سورت قدسی مسئله سنک . دها مهم اولدوچ سنویلیک بو خصوصه دائر انکله سکره کون طرفدن و بریلان فرانک شاهان تصویب اولدوچ بیان ایتمشدر . استابولک تورکلرده قلابنه دائر اولان فرانک عوام قاروسنه تبلیغ ایلمه دن اوله ندرله تورکلر تبلیغ ایلمی شایان تشید و موافقه اولدوچ ایلی سوره لری بوکی برارولک اتخادی بوکون هندستانده ظهور ایکن افغانسه سزور ایکن مناسی تشمن الیه کنی و هندستانده جرون ایکنده اولان و نایه ک صرف تحریرکنن عبارت اولدوچ قلم بولدیکنی سولقدو . هیچ برسلایق حاکم اولیان برناچ کینک هندستانده برون مسلمان اهالی نامه اداره کلام ایکن آرزوسنده بولدیکنی اشاح ایله برلر ایکنده سکریتک بوحرکاته اهمیت و برکنک عبرت و حیثیتدن غالب ایکنکه یارلدوچنی ادعا قعدو .

۱۹۱۸ تاریخک خارکک نامه بوجی ایلمشدر کورک بویوک برخلایسی سیاسی تفکیک ایتمکیکی و تورک صا آری ترخس ایکن ایسهه ترک تلیحات عملی سنک لایله انجرا تلماسی بوکرکی قاریقی سواکه عمدت میدان برافتن اولدوچنی و خارکک جناب ساضنده تورکلر ملیت بر و رشیده و علیرلرده اتخاد اولدوچ ال آ غیر حکم و قزادی قبوله سرفرو ایکنده منظر برحاله بولوروز و حق استابول قالم ایکنک انتشار ایپیوروز ایکن آبر کینکه تبدیل کر ایکنک آناولیه نقل ایله ایراد اتخادی حکم ایکنک فرانسولر جموم ایله مناصر غیر مسلیقی نقل ایتمیریکه باشلادیکنی علاوه ایلمشدر .

توی الیه سوزنه دوام ایله تورکلر طرفندن تشییق ایملان مصلدک و کلیکاده ساکن بئتون شره ستازی اعلا ایکندن و منظره ترسیلیدن و بیله ایه یوقل عامرلرک آله دن عبارت اولدوچنی : (اناول مجلسک مارتیندن حرم بروتیقه اولدوچنی و لری سز قوتلریکنک مصلتی کلاک اوردو سینه قانیز و حرکت ایله یله چیک بر اولدوچ بولدیکنی بیان ایتمشدر .

سلاج توزیم ایله کیک تقدیرده امانتک کندی کیدیراری مدافعه ایله بیلدیکرک قلم بولدیکنی سولرکن و استابولده ک تورک سکریتک نمود و امداد و سی آتده اولان بو اوردوکلک خالیلیتی و کری چکله م طلب ایتملر . بوکی اتخاوه چیرلته مای اوق ایچون حرسه ایتدوچن شائلی سکریتک نزدیده تشییقات اجرایی و تورکلره قارشو تمایز تشدید اتخادی قلیله بیجوری و ازیدور . چیدنه و حق جبر ایله ایشاق بایقینده بولدیکنی تورکلرک استابولیز و دیدکن سکره تورکیکنک استقلال مسئله سندن بحث ایکنی تورکلرک تحت تأدیته بولان عناصر غیر مسلیه روا کوردو کاری چرکن مدافله ک بروجوق خرابه سبب و بریش اولدوچنی ادا و سوک صرحدو ک تورک تاریخک نقل طارله آله ده اولدوچنی اشاح ایلمشدر .

EK 14

AHMET BESİM ATALAY BEY
(KÜTAHYA)

HAYDAR BEY
(KÜTAHYA)

RAGIP BEY (SOYSAL)
(KÜTAHYA)

SEYFİ EFENDİ
KÜTAHYA

YUSUF CEMİL BEY (ALTAY)
(KÜTAHYA)

MEHMET ALİ CEVDET (İZRAB)
BEY (BARLAS) (KÜTAHYA)

Birinci Dönem TBMM Kütahya Milletvekilleri

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları*⁶⁷⁹

T.B.M.M. Arşivi

B. Gazete ve dergiler*

Hakimiyet-i Milliye

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Aksu Dergisi

Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi

Belleten

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi

C. Zabıtlar, Belgeler*

Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ve Kurtuluş Savaşının Başlatılmasına dair Belgeler,
ATASE Yayını, Ankara, 1999.

T.B.M.M.'nin Birinci Devre Umumi Fihristi (23 Nisan 1336 - 16 Nisan 1339),
T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1962.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt I-II-III, İkinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür
Yayınları, Ankara, 1985.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Çev. Seha L.MERAY, C.IV, Üçüncü
Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

D. Kitaplar

ADIVAR, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihani,** yedinci baskı, Atlas Kitabevi,
İstanbul, 1983.

AĞAOĞLU, Samet, **Kuvayı Milliye Ruhu,** Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı, Kültür
Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

AKŞİN, Aptülhat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi,** T.T.K. Yayınları,
Ankara, 1991.

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,** C.I, Birinci Basım, Cem

---

⁶⁷⁹ Belge, gazete ve dergilerin sayı cilt ve numaraları metin içerisinde gösterilmiştir.

Yayınevi, İstanbul, 1992.

-----, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. II, Birinci Basım, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1998.

AKYÜZ, Yahya **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara, T.T.K. Yayınları, 1988.

ALBAYRAK, Mustafa, **Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

APAK, Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, T.T.K. Yay., Ankara, 1990.

ARIKOĞLU, Damar, **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961.

ARMAOĞLU, Fahir H., **Siyasi Tarih 1789-1960**, Üçüncü Baskı, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1975.

Atatürk, Genelkurmay Harp Tarihi Encümeni Başkanlığı, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939.

(ATATÜRK), Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, C. I-II, İkinci Baskı, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1986.

Atatürkçülük (Birinci Kitap), Genel Kurmay Başkanlığı'nca Hazırlanmış Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1988.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, C.I, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizi, Ankara, 1994.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I-III, beşinci baskı, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: I, Ankara, 1972.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Bateş Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1980.

ATAY, Falih Rıfkı, **19 Mayıs**, Birinci Basım, Ulus Basımevi, Ankara, 1944.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, İkinci Baskı, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 1998.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1**, Birinci Baskı, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 32, İzmir, 1984.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Üçüncü Baskı, C. I-III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1967.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle, İkinci

Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Atatürk Dizisi: 18, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983.

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Birinci Basım, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul,1978.

BORAK, Sadi, **Atatürk’ün Resmi Yayınlarına girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri** , Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yayınları: 2, Ankara, 1980.

Büyük Taarruz, Harp Tarihi Broşürü, Genelkurmay Başkanlığı, ATASE Yayınları, Ankara,1997.

CAHEN, Claude **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, Çev. Yıldız Moran, Birinci Baskı, E Yayınları, İstanbul, 1979.

CEBESOY, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1955.

ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, İkinci Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1999 .

-----, **Milli Mücadele’ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm I**, Cumhuriyet Tarih- Kültür Dizisi, Türkiye İş Bankası’nın Katkılarıyla, Yeni Gün Yayınları, A.Ş., İstanbul, 2001.

ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi**, C. I, III, T.B.M.M. Vakfı Yayınları No: 6, Ankara, 1995.

DADAŞ, Cevdet-Atilla Batur, **Osmanlı Arşivi Belgelerinde Kütahya 1**, İkinci Baskı, Kütahya Belediyesi Yayınları, Kütahya, 1999.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis’te Muhalefet - İkinci Grup**, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

ERER, Tekin, **Türkiye’de Parti Kavgaları**, İkinci Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1966.

ERGİL,Doğu, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Atatürk’ün 100. Doğum Yılı Armağanı, Ankara, 1981.

EROĞLU , Hamza, Türk İnkılap Tarihi, Savaş Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1990.

EZHERLİ, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1986)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1986.

GAZİ, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. I-III, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.

GOLOĞLU, Mahmut, **Milli Mücadele Tarihi İkinci Kitap: Sivas Kongresi**, Başnur

Matbaası, Ankara, 1969.

-----, **Milli Mücadele Tarihi Üçüncü Kitap: Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.

-----, **Milli Mücadele Tarihi Dördüncü Kitap: Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, Bateş Yay., İstanbul, 1971.

-----, **Milli Mücadele Tarihi Beşinci Kitap: Türkiye Cumhuriyeti (1923)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1971.

GÖNLÜBOL, Mehmet-Cem Sar “1919-1939 Dönemi”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, C. I, Beşinci Baskı, A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını: 509, Ankara, 1982.

GÜNER, Hamza, **Tarihte Kütahya**, Kütahya Vilayet Matbaası, Kütahya, 1961.

GÜNER, Zekai, **Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu (Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler)**, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi: 250, Ankara, 1999.

GÜNEŞ, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1997.

HATIRALAR, (30 Ağustos), Atatürk Kütüphanesi: 13, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

HAZIROĞLU, Alaaddin, **Aşıklar Diyarı UŞŞAK Tarihi Vesikalar ve Şiirler**, Derleyen: Alaaddin Hazıroğlu, Birinci Baskı, 1998.

İŞCAN, Nejat, **Fotoğraflarla Dumlupınar**, İşcan Yayınları, Eskişehir, 2001.

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, İkinci Baskı, T.T.K. Yay., Ankara, 1989.

KABACALI, Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, İkinci Baskı, Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri Dizisi: 4, Ankara, 1999.

KANSU, Mahzar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I-II, İkinci Baskı, T.T.K. Yayını, Ankara, 1986.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, C. I-II, Genişletilmiş Yeni Baskı, Yayına Hazırlayan: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 1990.

KARAÇAM, ŞENGİL, Mizyal, **Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)**, Birinci Baskı, Cem Yayınları, İstanbul, 1996.

KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İkinci Baskı, AFA Yayınları, İstanbul, 1996.

KİLİ, Suna, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Altıncı Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

-----, **Türk Devrim Tarihi**, Yenilenmiş Dokuzuncu Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995.

KİNROSS, Lord, **Atatürk-Bir Milletın Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, 12. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

Kütahya, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan, Kütahya İli 100. Yıl Kutlama Komitesi, (Kütahya Belediyesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü işbirliği ile hazırlanıp yayınlanmıştır), İstanbul, 1981-1982.

Kütahya XV yıl, Kütahya Vilayeti 15. Cumhuriyet Yılı Kütahya Komisyonu Yayını, Kütahya, 1938.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Yoksulların Zaferi-Fotoğraflarla Kurtuluş Savaşı'nın Maddi ve Mali Kaynakları**, (Maliye Bakanının Katkılarıyla Basılmıştır), [y.y.] Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir, 1994.

OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, (Atatürk'ün 100. Doğum Yılı) Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

ONAR, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I-II**, Kültür Bakanlığı Yay., Atatürk Dizisi/45, Ankara, 1995.

ÖNDER, Mehmet, **Atatürk'le Adım Adım Türkiye**, Kültür Ofset Yay., Ankara, 1984.

ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele (1919-1922)**, C .I, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1998.

ÖZTOPRAK, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, T.T.K.Basımı, Ankara, 1989.

PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, **Atatürk'ün Okul Gezileri**, T.C.'nin 75. Yıl Dönümüne Armağan, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1998.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. I-III, T.T.K. Yayını XVI. Dizi, Ankara, 1993.

SARIKOYUNCU, Ali, **Milli Mücadelede Din Adamları I-II**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.

SARIKOYUNCU, Ali, S. Önder, M. Erşan, **Milli Mücadelede Eskişehir**, Osmangazi Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2002.

SHERİLL, **Atatürk Nezdinde Bir Yıl Elçilik**, Çev: Ahmet Ekrem, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934.

- ŞANLI, Hasan, **Gazi Emet**, Birinci Baskı, İdeal Yay., Kütahya, 2004.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1918-1938)**, C. I, İkinci Baskı, T.T.K.yayınları, XVI.Dizi, Ankara, 1992.
- TALİPOĞLU, İsmail, **Büyük Taarruz ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı**, Orman Bakanlığı Milli Parklar ve Av Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1998.
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, genişletilmiş İkinci Baskı, DER Yayınları, İstanbul, 1995.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I-IV, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1991.
- T.B.M.M.'nin 25'nci Yıldönümünü Anış Albümü Dönem: I**, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1945.
- TEKELİ, İlhan - Selim İlkin, **Ege'deki Sivil Direniş**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1989.
- TEVETOĞLU, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Atatürk ve Çevresi Yayınları: 1, Ankara, 1971.
- , **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, Birinci Baskı, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1967.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Tıpkı Basım, Arba Yayınları, İstanbul,1952.
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, BDS Yayınevi, İstanbul, 2000.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Üçüncü Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi I** , Birinci Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul,1991.
- TÜMER, Haşim, **Uşak Tarihi**, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Yayınları No: 14, İstanbul, 1971.
- TÜRKMEN, Zekeriya, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)**, AKDİTYK - Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Bizans ve Selçukiyle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.
- YAVUZ, Bilge, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv**

Belgeleri Açısından 1919-1922, TTK.Basımevi, Ankara, 1994.

YAVUZ, Ünsal **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, Birinci Baskı, T.T.K. yayınları, XXIV.dizi, Ankara,1990.

YEŞİL, Mustafa Hakkı, **Kütahya İli'nin Kısa Tarihi**, Ebuzziya Matbaası, İstanbul, 1937.

-----, **Kütahya Meb'usu Simav'lı Cemil Bey'in Manzum Bir Mektubu**, Folklor Araştırmaları, Kütahya Vilayet Matbaası, Kütahya, 1954.

YÜCEKÖK, Ahmet, **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, Birinci Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984.

E. Makaleler

ALTUN, Ara, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", **Kütahya, Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılına Armağan** (Kütahya Belediyesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü işbirliğiyle hazırlanıp yayınlanmıştır), Formül Matbaası, İstanbul, 1981-1982.

GÜNER, Hamza, "Dil Bilgini Besim Atalay'ı Kaybettik (1882-1965), **Aksu Dergisi**, C. 2, S.14, (Kasım) 1965.

İLGAZİ, Abdullah, "19 Mayıs'ın Önemi", **Atatürk Haftası Armağanı** (10 Kasım 2002), ATASE Yayınları, Ankara, 2002.

İLGAZİ, Abdullah; Salih Cenik, "Lozan Belge ve Tutanaklarındaki Yansımalarıyla Anadolu'daki Yunan İşgali ve Yakıp Yıkımlar", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)**, S.3, Ankara Genelkurmay Basımevi, (Şubat) 2004.

KÜÇÜKYAVUZ, Fatih, "Kurtuluş Savaşı'nda Gazi Emet", **Kütahya Araştırmaları Tarih Kültür Madencilik Sanat - I. Kütahyalılar Kültür ve Sanat Etkinlikleri**, Bursa, 2003.

ÖZGİRAY, Ahmet , "İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'a Göre 1918-1920 Yıllarında Türkiye", **E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, İzmir, 1981.

ÖZKAYA, Yücel, "Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", **ATAMD**, C. IV, S.10.

SEBÜKTAY, Nevzat, "İşgal Öncesi Uşak", **Dünkü Bugünkü Uşak Dergisi** , Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği, Kurtuluş Özel Sayısı, S. 7-8, C.I, (Ağustos -Eylül) 1969.

TULAY, A.Semih, "Kütahya Arkeolojisi", **Kütahya, Atatürk'ün Doğumunun 100.**

Yılına Armağan, (Kütahya Belediyesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü işbirliğiyle hazırlanıp yayınlanmıştır), Formül Matbaası, İstanbul, 1981-1982.

YILDIZ, Hakkı Dursun “Kütahya’nın Tarihçesi”, **Kütahya, Atatürk’ün Doğumunun 100.Yılına Armağan** (Kütahya Belediyesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü işbirliğiyle hazırlanıp yayınlanmıştır), Formül Matbaası, İstanbul, 1981-1982.

F. Ansiklopediler, Sözlükler

Anabritannica, Kütahya Maddesi, C.14, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1989.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Gencay Şaylan, “T.B.M.M.’nin Kuruluşu ve Gelişimi” Maddesi, C. X, İstanbul, 1983.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Beşinci Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 1982.

İslam Ansiklopedisi, Kütahya Maddesi, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

-----, Kütahya Maddesi, C. 6, M.E.B. Yay., İstanbul, 1993.

Kütahya Ansiklopedisi 1, Germiyanogulları Maddesi, Kütahya Belediyesi Yayınları, Kütahya, 1999.

Larousse, Kütahya Maddesi, C.14, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1986.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, **Resimli Türk Dili Sözlüğü**, Ankara, 1972.

Türk Ansiklopedisi, ATALAY, Besim Maddesi, C. 4, M.E.B. Yay., Ankara, 1950.

G. Sempozyum Bildirileri

AYBARS, Ergün, “Türkiye’de Demokrasi ve Fikri Kaynağı”, **Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi konulu 26 Aralık 1988 Tarihli Seminer**, Yayına Hazırlayan: Hüsnü ERKAN, Türk Demokrasi Vakfı, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1990.

GÜNEŞ, İhsan, “Büyük Zafer ve T.B.M.M.”, **7. Milli Egemenlik Sempozyumu**, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 32, Kütahya, 1991.

H. Tezler

KARAKAŞ, Ömer, **19. yy.’ın Sonu ve 20.yy.’ın Başlarında Kütahya (Germiyan Sancağı Salnameleri)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2000.

İ. Yayınlanmamış Yazılar

YEŞİL, Mustafa Hakkı, “Atatürk Kütahya’da”, Kütahya Belediyesi Basın Yayın ve Turizm Müdürlüğü Mustafa Yeşil Kütüphanesi.